

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

TIENDE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

AXEL LINVALD

ANDET BINDS FJERDE OG FEMTE HEFTE

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

1934

UDGIVET FOR ANDET HALVAAR 1933
OG FØRSTE HALVAAR 1934

Flertal og Mindretal.

En Undersøgelse om Afstemning og Valg i Danmark i ældre Tid.

AF

JOHANNES STEENSTRUP

Oversigt over Indholdet.

- I. Indledende Betragtning af gamle Valgmaader. S. 449. —
II. Flertal ved Tælling og Værdi-Flertal. S. 455. — III. Majoritet og Mestendel i Rigsraadet — Raadets forandrede Stilling til Lovgivningen — Mindretallet skal tie. S. 457. — IV. Stand, selvstændig overfor Stand. S. 469. — V. Afgørelse ved Flertal af Stemmer i Regeringskollegier og i Landsbyerne. S. 472. — VI. De ydre Former for Afstemning — Haandsoprækning. S. 477. — VII. Tilbageblik paa nogle Enkeltheder i Udviklingen. S. 479.
-

I. Indledende Betragtning af gamle Valgmaader.

Det maa vel anses for en Kendsgerning, at det menneskelige Samfund i nyere Tid er blevet arithmetisk ordnet og opfattet som bestaaende af Enere i en Grad, som vilde være uforstaaeligt i en ældre Tid. I vor Tid mener vi at kunne udfinde Samfundets Ønsker og Villie ved et simpelt Regnestykke, medens vi i gamle Dage vilde have ladet Tallet gaa Haand i Haand med et friere Skøn. Foruden at sammenregne dem, der stemte Nej eller Ja, imod eller for, vilde man mønstre de enkelte Stemmers Værd og Vægt, man vilde lade mange enkelte Stemmer gælde for to eller ti, hvorved det vundne Flertal vilde synke

ned til at blive et Mindretal. Man vilde dengang ikke saa let som i Nutiden træffe større Grupper af Enere, der havde Rettigheder af samme Omfang og Karakter. Den enkelte var først og fremmest bestemt af den Stand, han var udgaet fra, han var dernæst et stærkt bundet Led af en lokal Kreds, og endelig, som Medlem af en Slægt, inddraget i Forbindelser, der skabte vidtrækkende Forpligtelser og Rettigheder. Naar der alene var Tale om en Kreds paa en Tylvt eller en Snes, kunde Ensartethed være tilstede, men stillet overfor en Gruppe paa Hundrede vilde man hurtigt erfare, at den var sammensat af ulige Arter, der ikke lod sig behandle ved Addition og Subtraktion, og hvor det derfor heller ikke kunde overlades det blot sammentalte Flertal at have den besluttende Magt.

Dette skal nu belyses ved Exempler¹. Man vil ikke kunne undre sig over, at i vore gamle Provinslove Nævninger traf deres Afgørelse ved simpel Majoritet. Indenfor Tylvten gjorde 7 Stemmer Udslaget overfor de andre 5. Hvis Stemmerne stod lige, tilkaldtes yderligere 3, og den Kendelse, hvorom 8 enedes, blev afgørende². Denne Regel tør imidlertid ikke paa analogisk Maade anvendes paa andre Grupper. Man maa huske, at disse Nævninger var udtagne efter særlige Regler og med en enkelt Retssag for Øje eller for at afgøre Retssager af en bestemt Art, medens det var en Kreds af langt videre Omfang, som dannedes af Beboerne af et Sogn, et Herred, et Landskab, der desuden knyttes sammen ved Fællesskab om talrige vidtrækkende Opgaver. Endvidere bliver Nævninger tagne i Ed paa at ville søge at udfinde de sande Retsforhold, og naar deres Kendelse senere bliver omstødt, paadrage de sig stort Ansvar. En Afstemning i et Sogn eller Herred finder derimod Sted uden nogen forud

¹ Om det her behandlede Emne henvises, hvad Udlandet angaar, særlig til: Otto Gierke, *Das deutsche Genossenschaftsrecht*, 1868—81, Bd. I—IV. O. Gierke, *Über die Geschichte des Majoritätsprincipes*, i *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung*, 39. Jahrgang 1915, Heft 2, S. 7 ff. — Karl Brandi, *Erbrecht und Wahlrecht*, i *Historische Zeitschrift*, Bd. 123 (1921), 221 ff.

² I den ældste Tid gjaldt maaske andre Regler, til Ex. Krav om Enighed, se nærmere herom Matzen, *Retshistorie*, Proces 76 ff., Stemann, *Retshistorie* 167 f.

gaaet Udsondring, uden at Ed aflægges og uden at Ansvar paa-
drages.

Man kan studse ved at mærke, hvor tavse Udlandets Kilder fra Middelalderen ere om Maaden, hvorpaa der stemtes eller foretoges Valg. Flere Forskere have da ogsaa udtalt deres Forundring derover. Uagtet en Valgkamp kan være skildret, er det næsten aldrig angivet, med hvor stort et Antal Stemmer den sejrende blev valgt, og allermest raader der Tavshed om Afstemningsmaaden og Stemmetallet i de store Forsamlinger¹. Om Danmark gælder det samme. For nu at komme nærmere ind paa de forskellige Forhold, som dette Emne kræver behandlet, vil det være nyttigt at betragte nogle gamle Efterretninger om Valghandlinger.

Som et stolt Exempel paa den i Fortiden i Danmark formentlig raadende borgerlige Frihed vil man ofte se nævnt Bøndernes Ret til selv at vælge deres Sognepræst. Det udtales i den sjællandske og den skaanske Kirkeret, at naar Kirke vorder løs (d. e. ledig), skal Bønder med Bispens Villie vælge Præst. Her maa man nu for det første spørge om, naar en Kirke kan siges at være ledig, saaledes om den af en Privatmand byggede Kirke, der tjener som Sognekirke, kan overfor Bønderne kaldes ledig ved Præstens Død, saafremt Bygherren eller hans Arvinger stadig har tillagt sig Kaldsret, om end ogsaa stadig en Godkendelse fra Bispens Side har været nødvendig. I denne Ordning har sikkert Kirkeretten ikke villet gribe ind.

Bøndernes Valg er fremdeles kun gyldigt, hvis det godkendes af Bispen. At »Villie« kan betyde Samtykke af den eneberettigede, vil kunne ses af Jydske Lovs Bud (I. 7.), at en ugift Datter ikke maa sige sig af Faders Villie. Saaledes er Magten til at besætte et Præsteembede fordelt mellem to, og af dem er Bispen den stærkeste, fordi hans Villie er en Enhed, medens der i en Sogmenighed let kan gøre sig flere Villier gældende, og naar Valget er splittet, har Bispen fri Raadighed. Og Bispen har mange andre Hensyn at tage end dem, Menigheden havde for Øje; det fortælles om Biskop Gunner af Viborg, at han altid var

¹ Gierke, Genossenschaftsrecht II, 480 ff.

betænkelig ved at indvie en Præst, der var udgaaet fra et andet Stift.¹

Men ogsaa om Bøndernes Valg kunde der være Tvivl tilstede, da der ingen nærmere Regler var foreskrevet om, hvorledes Stemmerne sammentaltes². Det er dog vel til Ex. ikke ret tænkeligt, at i et Sogn med 100 Stemmegivende den Mand skulde anses for valgt, der havde 51 Stemmer paa sin Side, medens en anden foreslaaet kun opnaaede 49 Stemmer, og dog var Tilslutningen til ham netop kommet fra Sognets Ældste og fra de større Grundbesiddere, fra de i Bygdens Anliggender ledende Mænd, fra de af det religiøse Liv i Menigheden mest fortjente. Sindene vilde ligefrem oprøres ved en Tolkning og Adfærd af denne Art, man vilde søge en Udvej og sandsynligvis nedsætte et Udvalg, der skulde udfinde det rette Flertal. I det følgende vil der ofte blive vist Exempler paa, at man samtidig med, at man tilsyneladende lod almindelig Valgret raade, meget vel kendte en Vurdering af de enkelte Stemmer.

Vi skal betragte en anden Valghandling. Dens Ordning er endda ældre end Valdemarernes Dage. Reglerne hidrører fra vor første danske Ærkebisp Assers Tid (o. 1130) de angaar Valget af en Biskop og er optegnede i det ærværdige Nekrologium fra Lunds Domkirke³. I deres Helhed have disse *constituciones canonice* til nærmeste Kilde et Regulativ fra Augustinerklostret Marbach i Elsass⁴, men netop for Artikel 16 om Biskevalget har ingen fremmed Kilde kunnet paavises.

I Lund var Retten til at vælge en Biskop betroet samtlige

¹ Scriptorum Rer. Dan. V. 575 f. Scr. minores II, 268.

² Det ubestemte i Valgordningen, og vel især det store Tal af Vælgere, forte som bekendt til, at Bøndernes Valgret paa mange Steder tidligt gik tabt. Det samme var Tilfældet i Norge og delvis i Sverige, eller Valgretten sank her ned til at blive en Forslagsret. Jfr. Steenstrup i Det danske Folks Historie II, 103 f.

³ Lunds Domkyrkas Nekrologium, utgivet av Lauritz Weibull (1923) S. 27 f.

⁴ Ellen Jørgensen, Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Tidsrum (1908) S. 26 f., 59. Weibull, Hist. Tidskrift f. Skåneland V, 171. Nekrol. S. XIII f., 161 f.

Kanniker ved Domkirken og nogle enkelte bestemte Præster og Munke i Lund og Skaane. Alle kom tilstede, og efter at have forberedt sig ved en tre Dages Faste kaarede de ud af deres Midte tolv besindige Mænd (*sanioris consilii*) til at foretage Valget, idet Forsamlingen erklærede at ville godkende, hvad denne Tylvt besluttede. De udvalgte Mænd tilbragte Natten under Gudstjeneste, og om Morgenens, efter at Vælgerforsamlingen var kommet tilstede og paany var bleven spurgt om den godkendte, hvad de Tolv besluttede, skred disse sammen til Valg og kaarede — ud af deres Midte eller udenfor deres Kreds — en Mand til Biskop, de førte ham frem til Alteret og indviede ham.

Bagved hele denne Fremgangsmaade ligger klart en Stræben efter, paa saa tidligt et Tidspunkt som muligt, at naa til et enstemmigt Resultat. Man søgte at faa Klarhed om de ulige Standpunkter og at tilvejebringe en Udjævning, men Forhandlingerne førtes tyst og vistnok under stadig Raadførelse underhaanden med den større Vælgerkreds. Af mange Grunde maatte man stræbe hen mod et enstemmigt Valg; da vilde Handlingen først faa Karakter af at være udgaaet af en Inspiration fra oven; den valgte vilde da først faa den rette Myndighed. Endvidere maatte man undgaa den store Fare, der laa i et splittet Valg. Et saadant kunde medføre Uroligheder, men det vilde især let foraarsage, at Valgretten gik over paa anden Haand. Allerede i det 12. Aarhundrede skulde man i Tyskland erfare, at Kejser Frederik Barbarossa tillagde sig Ret til at vælge Abbeder, naar ved et sket Valg Stemmerne var splittede.

Valget af en Biskop maatte tillige godkendes af Kongen, allermest Valget af en Biskop i Lund, der tillige var Ærkebiskop over det danske Rige. Lauritz Weibull har udtalt Forundring over, at det lundske Regulativ ikke omtaler dette¹; det var dog kun faa Aar siden, at Konkordatet i Worms (1122) fik ordnet dette Spørgsmaal og bragt den femtiaarige Kamp mellem Keiser og Pave til Ende. Kejseren havde Ret til selv eller ved sin Repræsentant at være tilstede ved Valget, og han

¹ Weibull l. c. V. 172.

forleuede med Sceptret og de fyrstelige Rettigheder. De lundske Vedtægter har imidlertid kun villet ordne Valghandlingen, de har holdt sig udelukkende til Kirkens Opgave. Hvorledes Kongen vilde stille sig til det trufne Valg, er ladt ude af Betragtning, hans udtrykkelige eller stiltiende Godkendelse deraf maa være underforstaaet. Det har sikkert været et af de Hovedpunkter, hvorom man har søgt Oplysning under de i Stilhed førte Forhandlinger. De foreliggende Constitutiones svare til den Forretningsorden, som vor nuværende Rigsdag følger og hvorover den er fuldkommen raadig, men Rigsdagens Beslutninger faar kun Gyldighed ved Kongens Underskrift under Loven. Hverken under Kong Niels eller under hans Efterfølgere har en Biskop kunnet virke, naar Kongen ikke godkendte Valget.

Endnu skal kun nogle Bemærkninger gøres om det farlige og besværlige Princip: Enstemmighed. Det var gældende ved Valget af Pave, men foranledigede bl. a. det store Schisma, som raadede paa Eskils og Absalons Tid. Efter dets Slutning fik Pave Alexander III gennemført Bestemmelsen om at et Valg, foretaget af to Trediedele af de tilstedeværende Kardinaler (36 af 54, for at tage et til Datidens Forhold ofte svarende Exempel), skulde betragtes som enstemmigt; iøvrigt skulde ingen anses for lovmæssigt valgt Pave, der ikke havde naaet de to Trediedele af Kardinalernes Stemmer (1179). Samtidigt vedtoges det dog, at denne Regel kun var gældende ved Pavevalg; her var den forsaauidt gjort nødvendig, fordi der ingen højere Instans var at ty til¹, en saadan blev altsaa forudsat i alle andre kirkelige og verdslige Forhold.

Der var dog stadig Mulighed for, at et Schisma kunde indtræde, og selv efter at man havde indført Indespærring (Konklave, 1274) og Sult, var det ikke muligt at fremtvinge »Enstemmighed«. Disse to Midler blev ogsaa indførte for Juryen i England, efter at det her var kommet i Brug at kræve Enstemmighed af Nævningerne². Mulig har de Bøder, der i Danmark maatte

¹ Mansi, consiliorum collectio, Bd. 22. 218.

² Pollock and Maitland, History of english law II 623. Holdsworth, History of english law I 318.

udredes af Nævninger og andre, der kom i Mindretal, skuldet virke i denne Retning (se nedenfor Stykke VII).

II. Flertal ved Tælling og Værdi-Flertal.

Et karakteristisk Vidnesbyrd om, hvor lidt man i Middelalderen var tilbøjelig til at lade et aritmetisk Resultat være afgørende, træder klart frem i de Regler, der var foreskrevet for flere Munkeordener, nemlig at ved Valg af Abbed skulde ikke et Talflertal være bestemmende, derimod et Skøns- eller Værdiflertal, en Regel, der skulde skaffe sig Udbredelse ogsaa udenfor Munkenes Verden. Den skyldes Klostersvæsenets Fader Benedikt af Nurcia; han forordnede, at Valg af en Abbed kunde foregaa enten ved, at Klosters Munke, ledede af Gudsfrygt, i Enighed valgte en saadan, eller ved at en Gruppe af Munke, selv om den i Tal udgjorde den mindre Del, ved fornuftig Overvejelse valgte Abbeden. Denne Regel blev umiddelbart derefter af Justinian optaget i hans Lovgivning som Forskrift for Munkes Valg af deres Abbed¹, den er senere bleven gældende for Cistercienser og Karmeliter (*major et sanior pars*), endvidere for Karthusianere (*majorum meliorumque consilio*)².

Reglen om at et Flertal kun ved tillige at rumme den fornuftigere Bestanddel skulde have Afgørelsen i Hænde, kunde for en borgerlig Betragtning synes at blive vanskelig at anvende, men Kanonisterne ansaa den for fortrinlig, de begrundede og fortolkede den nærmere. Paulus Diaconus (o. 780) nævner eksempelvis, at dersom 50 stemmer for en daarlig Abbed, skal man følge de to, som ønsker en god; ved Valg bør 3 fornuftige Brødre sejre over 50 ufornuftige. En Munk, der er dygtig for et saadant Kald, selv om han kun har været i Klostret i et Aar, bør opnaa Valg fremfor den, der har været Munk i 30 Aar³. Gratians Dekret, der, skønt udgaaet fra en Privatmand, betragtedes som en Lovbog i kanonisk Ret, fortolker yderligere denne

¹ Revue de l'histoire des religions 1931 272 ff.

² Brandi, Erbrecht (se S. 450) 231 f.

³ Bibliotheca Casinensis IV 159 f.

Lære¹ om at den større og fornuftigere Del bør afgøre Valget².

Reglen blev selvfølgelig anvendt i Danmark i Klostre af de nævnte Ordener³. Men den fandt ogsaa Indgang i andre Samfund. Saaledes ses den fulgt i de Regler, som Præstegildet i Maarkjær i Angel vedtog for Valget af dets Oldermænd (1510)⁴; i to andre Gilder af denne Art er Valget af en Oldermænd eller af en Gildevikar overladt de fornuftigere alene, saaledes i den allerede 1362 vedtagne Skraa for Hellig Trefoldigheds Gilde i Flensborg⁵ og i Skraaen for Præstegildet i Stuntebul paa Nordstrand (1510)⁶.

Det maa have været hin Tids Mennesker langt lettere at erkende, hvem der hørte til »de fornuftigere«, end det er for os nulevende. Man maa dog huske paa, at der dengang raadede en langt større Tillid til at den højere Alder vilde bringe modernere Overlæg, større Indsigt og klarere Omsyn. Derfor træffer

¹ Glossa dertil: *illa pars, quæ justiori rationi innititur, major dicitur licet sit minor.* Jfr. Gierke III 325.

² I Følge de foran anførte Vedtægter fra Lund vælges Provsten af Kannikerne ved Domkirken dog saaledes, at Bispem, efter Raadforsel med de ældre Kanniker, bringer tre eller flere i Forslag. Hvis Udfaldet bliver — hvad Gud forbyde! — at Stemmerne deler sig, bestemmer Bispem »quemcunque sanior pars canonice congregationis elegerit« og afgør Valget. Weibull l. c. S. 28.

³ Pave Honorius III i Privilegiet for St. Knuds Kloster i Odense 1226 (Nr. 205): *quem fratres communi consensu vel fratrum pars maioris et sanioris consilii secundum Deum et b. Benedicti regulam providerunt eligendum.* Jfr. at et Pavebrev for Løgum Kloster 1206, for Sorø Kloster 1228 (Nr. 55, 214) forbyder Salg af disse Klosters Ejendomme: *absque consensu totius capituli vel maioris aut sanioris partis ipsius.* Alf. Krarup, Bullarium Danicum S. 50, 176, 181.

⁴ C. Nyrop, Gilde- og Lavsskraaer I 489 art. 2: *sententia majoris et sanioris partis, jfr. art. 39 S. 497 om en Bode: quod senatoribus et sanioribus partibus visum fuerit justum.*

⁵ Nyrop I 265 art. 8: *senatores et assessores eligantur. . . . ad voluntatem fratrum seu partis sanioris.* Jfr. art. 23 at Oldermænd og Stolsbrødre kan tolke tvivlsomme Regler: *cum consensu sacerdotum sanioris partis.*

⁶ Nyrop I 507 art. 53: *(vicarius) cum consensu sanioris partis fratrum spiritualium.*

vi i Lovbud og Befalinger de hyppige Paabud om til Hverv og Afgørelser at benytte Mænd i fremrykket Alder¹. Den Titel af Oldermænd, der var tillagt Høvdinger for mange Arter af Sammenslutninger og Samfund, peger vel ogsaa i samme Retning. De »fornuftigere« kunde jo iøvrigt ogsaa have faaet et ydre Præg derved, at Tillidshverv og Stillinger allerede var betroet dem, saaledes i den kirkelige Verden eller de var Styremænd, Kirkeværger, Sandemænd, Herredsnævninger, Hovedsmænd og lign.

III. Majoritet og Mestendel i Rigsraadet — Raadets forandrede Stilling til Lovgivningen — Mindretallet skal tie.

I Tyskland var Læren om at Afgørelsen burde ligge hos Majoriteten ved at trænge sig frem. Den maatte være naturlig, hvor Magten var lagt i Hænderne paa et Udvalg; uden en saadan Ordning vilde dette vanskeligt kunne opnaa fornøden Myndighed. I de tyske Købstæders Byraad blev Sagerne afgjorte ved Majoritetens Stemmer. Mærkeligere er det, at denne Regel ogsaa tidligt trængte frem indenfor Tysklands Landsbyer, saaledes at her Flertallet i selve Kredsen — ikke det nedsatte Udvalg — havde Afgørelsen i Haand².

Fra gammel Tid var der i Udlandet som i Norden paa Tinge

¹ 1515 Jomfru Maries Gilde i Herslev, art. 49: uskellig Gerning skal rettes af Gildens Embedsmænd og af ældste Brødre (Nyrop, Gildeskraaer I 248). — 1542 Ribe Artikler: menige Sognemænd kese 7 af de ældste og agtste Mænd til at vælge Sognepræst (Rørdam, Kirkelove I 197). — 1589 Lensmanden skal til sig tage 24 af de ældste og bedste Herredsmænd og med dem beslutte, om Flytningen af Gærn Herreds Ting (Secher, Forordninger II 531). — 1606 Lensmanden i Hald Len skal sammen med nogle af de fornemste og ældste Mænd i 3 Herreder tage Bestemmelse om Flytning af disse Herreders Tingsteder (Secher l. c. III 196). — 1624 de store Gaarde i Kvarmløse tager først Sæde, derpaa de andre, uden der er nogen man vil, som det og vel anstaar, ære for sin Alderdom (Vider og Vedtægter I 135 art. 12). — 1748 Videbrev fra Sindbjerglund: hvad de fleste og ældste Grander vedtager, skal holdes urygget (Veile Amts Aarbog 1930 art. 54).

² Gierke, Genossenschaftsrecht II 573 ff. Karl v. Amira, Grundriss des germanischen Rechts, 3. Aufl. 259 f.

og i andre Forsamlinger følt Trang til at Resultatet af Forhandlingen om en Sag blev slaaet fast og godkendt ved en ydre Akt, som gav den Retskraft eller som bevirkede, at den ordentligvis ikke kunde fremdrages paany. Denne Godkendelse skete i den ældre Tid — i alt Fald i de nordiske Lande — ved Vaabentag, Brag af Vaabnene ledsaget af Tilraab, senere vel ved Oprækning af Hænder tillige med Raab og Haandklap. I de tyske Retskilder, der tildeler Majoriteten Ret til at afgøre Sagen, finder man den Sætning tilføjet: de mindste skal følge de fleste, altsaa at Sagens Afgørelse er endelig, og at de overstemte i Tavshed maa efterkomme det vedtagne. Vi skal se, at denne Sætning i de samme Udtryk efterhaanden trængte ind i Danmark. Vi kan undres over i Udlandets Kilder saa ofte at finde Beslutninger og Valg gennemførte »enstemmigt«, men dette vil som oftest kun sige, at Forsamlingen i sin Helhed gav sin Godkendelse tilkende paa den nævnte Maade.

I de danske Købstæders Byraad var det, i alt Fald fra det 15. Aarhundrede sikkert Regel, at i Tilfælde af Uenighed Majoritetens Stemme gjorde Udslaget. Vi skal nu se, hvorledes Forholdet var ordnet i Statens øverste Raad, Rigsraadet.

Ved en langsom Væxt var Rigsraadet gennem nogle Aarhundreder vokset til at blive en nogenlunde fast ordnet Institution. Det er dog først i de oldenborgske Kongers Haandfæstninger, at vi finder nærmere Regler om dets Sammensætning og om dets Forretningsomraade.

For at komme til ret Forstaaelse af den Stilling, som Rigsraadet og dets enkelte Medlemmer havde overfor Kongen, vil det være nyttigt at belyse Rigsraadets Titel. Denne var: Menige Danmarks Riges Raad, og her maa »menig« ikke i Tanken bindes sammen med de to nærmest følgende Ord, derimod med »Raad«; en senere Tid vilde vel have kaldt det: Danmarks Riges Generalraad eller Almindelige Raad. Paa lignende Maade sagdes »menige Almue«, d. e. Almuen i Almindelighed; »menige Kompagni« (brugt om et Selskab) betød Selskabets Medlemmer i Almindelighed, i Modsætning til dets Styrelse eller mulig som indbefattende ogsaa denne.

I Kong Hans' Haandfæstning findes der mellem de Artikler, som angaar de tre Rigers indbyrdes Forhold, følgende Bestemmelse (art. 19): »Item skulle vi ingen Krig eller Orlog paaslaa uden med alle Rigens mene Raads Raad og Samtykke og ej drage noget udlensk Magt ind udi noget Rige uden saa storlige Behov gøres Rigene, dog efter dets (»thess«) Rigens Raads Raad og Samtykke«¹. Skønt der staar »alle Rigens«, bør dette rettes til »Rigenes«, saaledes som den hele Sammenhæng og tillige den følgende Artikel (20): »alle Rigenes« gør nødvendig. Henning Matzen har i sit Skrift om Haandfæstningerne ogsaa rigtigt forstaaet at »alle« hører sammen med Rigerne og ikke med Raadets Medlemmer, saaledes at hvad der kræves er et Samtykke af alle tre Rigers Raad, men ikke af samtlige Medlemmer af disse Raad. I saa Fald maa Matzens Udtalelse om, at denne Haandfæstning kræver et Samtykke af samtlige Medlemmer, udgaa, og Matzen bemærker selv rigtigt, at en saadan Fordring ikke findes stillet i nogen anden Haandfæstning².

Der findes iøvrigt et karakteristisk Vidnesbyrd om hvad Ordet »menig« betyder, og hvad det ikke indeholder. Medens det ellers overalt i Haandfæstningerne indgaar i Rigsraadets Titel, bliver det udeladt netop i de Artikler, der forlanger et Samtykke af alle Raadets Medlemmer. Disse ere jo især hyppige i Frederik III.s Haandfæstning³.

Vi ser bort fra disse Sager, for hvis Behandling et skærpet Tilsyn af alle Medlemmer var forlangt, og spørger om, i hvilken Grad Danmarks Konge i øvrigt var bundet i sin Styrelse ved

¹ Geh. Archivets Aarsberetninger II 51.

² H. Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger 108, 169.

³ 1648 art. 19 (Optagelse i Adelstand) uden al Danmarkes Riges Raads Samtykke, art. 48 (Myntens Forandring) med samtlige Rigens Raads Villie og Samtykke, art. 49 (Kongens Rejse til Udlandet) med samtlig Rigens Raads Raad Villie og Samtykke, art. 51 (Afhændelse af Kronens Regalier) uden samtlige Danmarkes Riges Raads R. V. og S.), art. 54 (Paalæg af Told) foruden samtlige D. R. Raads Samtykke. (II 115, 118 f.). — En ufri Mand kunde siden 1513 i Følge alle Haandfæstninger kun optages i den adelige Stand med Samtykke af alle Rigsraader; dog findes i Frederik I.s Haandfæstning art. 33 (S. 74) kun Udtrykket: menige R. Raad.

at have Rigsraadet ved sin Side. Christian I.s Haandfæstning bestemmer i art. 3, at Kongen ingen Udlændinge maa drage ind i Riget »uden Mestedelen Rigens Raads Raad« og i art. 6, at han intet mærkeligt Ærinde, som Kronen paarører, maa foretage »uden med Mestedelen af Rigens Raads Fuldbord og Tilladelse«. I Kong Hans' Haandfæstning paalægges det Kongen i mange Forhold at indhente Raadets Samtykke, men kun med Hensyn til Forbud mod Udførsel kræves det (art. 15), at han har Mestedelen af Rigens Raads Raad¹. Bestemmelser af dette Indhold vilde dog først faa Betydning, hvis det var fastslaet, hvor stort Antallet af Raadets Medlemmer skulde være, og saafremt der var sat Grænser for Kongens Ret til at optage nye Medlemmer. Om det første Punkt blev det først i Kong Hans' Haandfæstning vedtaget (art. 24), at nye Rigsraader kun kunde optages efter menige Rigens Raads Raad; Bestemmelsen udgik imidlertid i de følgende Haandfæstninger, og først langt senere i Frederik III.s Haandfæstning blev Antallet af Raadsmedlemmer slaaet fast (nemlig 23), og Kongen blev stærkt begrænset i sit Valg af dem².

Mangen Betragter fra Nutiden — og vor Tid er jo numerisk forvænnet — vilde sikkert betragte Budet om, at Mestedelen af Raadet skulde have givet sit Samtykke, for efterkommet, naar blot et Medlem ud over Halvdelen havde tiltraadt Forslaget. En saadan Opfattelse vilde dog hin Tid næppe have godkendt. Det forholder sig saaledes, at naar Ordet »Mestedelen« har ved sin Side Betegnelsen for Modsætninger dertil: de ringeste, de færreste, kan Bestemmelsen være fyldestgjort, naar blot Grænselinien for de to ligestore Halvdele er overskredet, men naar Mestendel staar selvstændigt, sigtes der til en Brøkdæl, der stærkt nærmer sig den hele Sum. Ikke blot

¹ Geh. Archivets Aarsber. II 44, 51.

² Allerede under Christian IV havde Rigsraadet 1645 andraget om, at efter en Rigsraads Dod de øvrige Rigsraader maatte, sammen med Landkommissærerne i den afdodes Provins, bringe 3 Mænd i Forslag (Erslev, Rigsraadets Historie III 150, 160), og Kongen erklærer sig villig til at vælge mellem 6 eller 8 indstillede Mænd (Egenhændige Breve VI 57, Nr. 69).

mange gamle Kilder beviser dette¹, men ogsaa vor egen Tids Sprogbrug; vi anvender »mestendels« i Betydningen: sædvanlig, omtrent². Det samme kan iagttages med Udtrykket »de fleste«; naar ikke samtidig Modsætningen dertil nævnes, vil det ofte svare til »alle«. Herpaa findes et Exempel allerede i Jydske Lov, hvor Talen er om, hvad der efter almindelig Opfattelse regnes for lovligt Forfald ved Udeblivelse³.

Hvis nu Mestendel, forstaaet paa denne Maade, maatte føre til en stærk Begrænsning af Kongens Handlefrihed, var det fra hans Side rimeligt at give de »mærkelige« Sager, som skulde forelægges Raadet, et saa snævert Omfang som muligt. Dertil kom, at en Forhandling med de mange over hele Landet spredte, i de forskellige Landsdele bosatte Raader var besværlig. I de følgende Haandfæstninger er Udtrykket Mestendelen opgivet, og det paalagdes i mere almindelige Udtryk Kongen at raadføre sig med Raadet.

I Kong Hans' Haandfæstning fandtes en Bestemmelse, som overlod Kongen et friere Skøn i sin Raadførelse med Rigsraaderne, den viser os tillige Rigsraaderne som Repræsentanter for de enkelte Landsdele. I art. 3 paalægges det Kongen ikke at bortforlene noget Slot eller Len »uden med de ypperste og bedste Rigens Raads Raad i den Landsende, som Slottene beliggende ere«. Derved føres vi ind paa en Betragtning af, hvor lidt Riget dengang var blevet et sammenbygget Hele, og i hvilken Grad de gamle Provinser endnu gjorde sig gældende.

¹ Kalkars Ordbog III 69 »mest«, »mesten«, for største Delen, næsten. Herman Weigere: af Rævens Slægt ere de mest alle. Colding: noget nær, hartad, ut plurimum. S. 83: »mestendel«, for det meste, som oftest... 1513: som hver Danemand mestendelen af Danmark og Sverig vitterligt er (Rosenvinge, Gamle Domme I 36). Kalkar, Tillæg: »merendels«, for det meste.

² Vidensk. Selskabs Ordbog: »mestendels«, for det meste, som oftest, i Almindelighed. Feilberg, Ordbog over jyske Almuesmaal: »mesten«, næsten, for største Delen, »mestendel«, for største Delen. Grimm, Wörterbuch, »meistentheils«, gewöhnlich, hauptsächlich.

³ Jydske Lov I 23: thær flesten mæn vitæ at laghæ forfal ær. Jfr. et Tillæg til Skaanske Lov: ther flæste mæn widhe at laghe forfall æræ (Schlyters Udgave I Add. F. 4).

Det var kun et ringe Antal Love, der gjaldt for det hele Rige. Der fandtes i det mindste tre store Lovomraader, og indenfor disse var der Kredse, der fulgte Særregler. Endnu hen mod det 16. Aarhundredes Midte indskærpes det, at man tager Hensyn til hver enkelt Landsdels Ret¹. Selv Christian II.s Love, der var bestemte for det hele Rige, tog Hensyn til særlige Forhold, som hver enkelt Landsdel frembød. De faa endnu bevarede Exemplarer af disse Love viser ved afvigende Udtryk eller ved Lakuner, der skulde udfyldes, at de vare bestemt for en enkelt Provins.

Men endvidere er der Grund til at spørge om Lovgivning — naar den da ikke angik rent administrative Forhold — hørte ind under Konge og Rigsraad. Efter Jydske Lovs Fortale havde Kongen lovgivende Magt i Forening med Folket. Talrige Love og Retsregler skyldtes det paa det enkelte Landsting samlede Folk, de var blevet stiltiende godkendte af Kongerne eller udtrykkeligt stadfæstede af dem².

Det var ikke længere siden end 1446, at den fyenske Biskop, en Del Hovedsmænd og Riddere, sammen med det menige Ridderskab, paa Laalandsfar Landsting vedtog en lang Række Bestemmelser, der angik Samfundets økonomiske Ordning og de borgerlige Retsforhold, men disse »Laalands Vilkaar« nævner lige saa lidt Rigsraadet, som de har Udseende af at være stadfæstede af Kongen. Under Aktstykket trykte hine Lovgivere deres Segl³. 1454 gav Christian I et Privilegium for Sjællænderne; det angaar især ulovlig Fængsling og Misbrug af Gæsteri; Brevet er udstedt i Ringsted i Nærværelse af flere høje Gejstlige og Adelsmænd, der nævnes ved Navn, desuden »med mange flere gode Mænd, Riddere og Svende«, men Raadet nævnes slet

¹ Frederik I.s Haandfæstning bemyndiger Rigsraaderne til »denne Reces at formere og formindre efter hvert Lands Lejlighed« (art. 75, II S. 79). Christian III.s Hdf. art. 6: Kongen skal holde Rigets Indbyggere ved Lov, Skel og Ret »dog hvert Land efter sin Lov« (S. 84).

² Matzen, Rethistorie, Off. Ret 153: Kongens Samtykke har ikke fra først af været nødvendig til at give en Landstings Beslutning Lovkraft.

³ Matzen I. c.

⁴ Geh. Arch. Aarsberetninger V. 62 ff.

ikke, og Kongen alene sætter sit Indsegl derunder. Et Kongebrev af samme Indhold ses at være udgaaet til de andre Landsdele, men i disse ere alle Navnene udeladte¹. 1466 udsteder Christian I i Viborg en Forordning for Nørrejyland; dens 16 Artikler vedrøre Rettergang, Værneting, Appel, Fogedstyre, Bøndergods, Lavhævd, Fællig, Enemærke og meget andet. Kongen havde »med en fuldkommelig beraadet Hu og god Villie« undt og tilladt disse Bestemmelser, men Rigsraadet nævnes ikke, og Kongen sætter alene sit Segl under Brevet². 1492 udtaler Kong Hans, at han er i Odense kommen overens med Biskop Karl i Fyen og med (unævnte) Priorer, Abbeder, Provster, menige Klerkerie og vort Ridderskab sammesteds om en Række Vedtægter til Undersaatternes Bedste; dette Aktstykke »Fyens Vedtægt« (19 Artikler) nævner intetsteds Rigsraadet, og under det trykker Kongen alene sit Segl³.

Af det anførte vil fremgaa, hvor tilbøjelig man i Danmark var til provinsiel Lovgivning, og endvidere, hvor lidt man ansaa det for nødvendigt, at Rigsraadet var virksomt derved, især naar der var søgt Hjælp paa Landstingene og Landemoderne og hos større Dele af Befolkningen.

Vi staar her ikke overfor en udelukkende dansk Opfattelse. I Sverige kunde der endnu i det 17. Aarhundrede høres Udtalelser om, at det var Provinserne, der gav Love; men Gustaf Adolf slog fast, at det var Rigsdagen, der havde denne Magt⁴.

Det vil være lærerigt som Modsætning til, hvad der foran er skildret fra Middelalderens sidste Tid⁵, at betragte Forholdene

¹ Geh. Arch. Aarsb. V 64. W. Christensen, Danmarks Breve fra Middelalderen I 114 f.

² Geh. Arch. Aarsber. V 67 ff. W. Christensen l. c. I 700.

³ Geh. Arch. Aarsber. V 78 ff. W. Christensen l. c. IV 239. I Lighed med de ovenfor anførte Breve stadfæster 1499 Ærkebisp Birger for sine »Undersaatter« paa Bornholm dette Lands ældre, omfattende Vedtægter (14 Artikler). Geh. Arch. Aarsber. V 83 ff.

⁴ E. Hildebrand, Svenska statsförfattningen 386.

⁵ Jfr. ogsaa de i Suhms Samlinger og i hans Nye Samlinger til den danske Historie meddelte Forordninger og aabne Breve af Kongerne Hans og Christian II, af hvilke iøvrigt kun faa angaa almindelig borgerlig Ret.

efter at Christian II er fordrevet, da deraf klart vil fremgaa, hvor forandret en Opfattelse der nu var raadende om Lovgivning og om Konges og Rigsraads Stilling til denne. I de da udstedte Forordninger og Recesser er baade i Aktstykkets Indledning og Slutning Rigsraadets Samtykke omtalt, men næsten lige saa almindeligt er det, at den lange Række af Rigsraader, som har deltaget i Sagens Behandling, bliver nævnt med Navns Nævnelser — hvad der hidtil var ukendt — og at alle disse Rigsraaders Segl ere trykte under den af Kongen udstedte, med hans Segl forsynede Akt¹.

Den her givne Fremstilling vil gøre det muligt at fælde en rettigere Dom om Christian II.s Love og Rigsraadets Stilling til dem. C. F. Allen har paavist, at begge Love have været ført ud i Praxis og anvendtes ved Domstolene². De foreligger kun i faa Exemplarer og ikke i en tilfredsstillende Form. Kun den yngste af dem, Købstadloven, siger sig udstedt »med Danmarks Rigens Raads Samtykke«; Landsloven indeholder ikke en saadan Udtalelse, men som der foran er paavist, kunde et saadant godt være givet, uden at være omtalt. Naar det siges, at det er vanskeligt at forstaa, at Mænd som Lage Urne og Ove Bille skulde have »godkendt« Landsloyens Bestemmelser med de vidtgaende Indgreb i den bestaaende kirkelige Ordning³, vil jeg erindre om, at dette heller ikke var fornødent. Naar

¹ Ved følgende Recesser, Ordinancer og Forordninger er Raadets Medvirkning og Samtykke udtrykkeligt nævnt, medens Kongen alene underskriver: Odense 1530 S. 144, København 1537 S. 189, Odense 1539 S. 197, Dronningborg 1551 S. 246, København 1557 S. 252, Kolding 1568 S. 286, Kbhvn. 1582 S. 310 (Rigens Raad og nogle de Høylerde her udi Riget). — Ved følgende ere Raadernes Navne (tillige Bopæl) udtrykkelig nævnte og deres Segl sat under Brevene: Odense 1527 S. 139—40, København 1536 S. 171, København 1540 S. 212, Kbhvn. 1547 S. 236, Kallundborg 1576 S. 299. Recessen af 1536 nævner nogle Hundrede andre Personer med Navn.

² H. Matzen slutter sig til Allens Undersøgelser om Christian II.s Love (Vidensk. Selskabs Skrifter, 1869 5. R. III) og hævder, at Rigsraadets Samtykke ogsaa har foreligget ved Landsloven, Rh., Retskilder 251 ff.

³ I den indtrængende Skildring af Christian II.s Holdning paa denne Tid af Oskar Andersen, Overfor Kirkebruddet 144.

Loven havde i sit Udkast været forelagt disse Mænd ligesom de andre Rigsraader¹, var Forfatningens Bestemmelser efterkommet, selv om en Afstemning havde bragt dem i Minoritet.

Det er givet, at Christian II.s Modstandere paastod, at han ved at give Love uden Raadets Mellemskomst havde overtraadt den gældende Ret; derfor blev det i hans Efterfølgers Haandfæstning (art. 73, S. 78) bestemt, at Kongen ikke maatte »give nogen ny Lov, Skik eller Ordinans uden med vort elsk. Danmarks Riges Raads Raad og Landet vil derved tage«. Denne Sætning er i høj Grad betegnende. Den fastslaaer — i fuld Overensstemmelse med hvad der foran er paavist — at Konge og Rigsraad ikke har udelukkende Ret til at lovgive; der kræves tillige, at Folkets Samtykke indhentes. Ad hvilke Veje dette kunde ske, siges ikke, men det ligger nær for Tanken, at Loven burde godkendes ved at forelægges Landstingene i de enkelte Provinser.

I Stedet for at tillægge Christian II et aabent Brud paa Forfatningen forekommer det mig retfærdigere at formode, at Kongen har benyttet en aaben Plads indenfor Reglerne om den kongelige Myndighed. Han har følt sig berettiget til at lovgive ved den Hjælp, han har modtaget ved Lovenes Afsattelse, ved Godkendelse fra flere Rigsraaders Side — vel i forskelligt Antal i de enkelte Provinser — fremdeles vel ogsaa ved at have bragt Lovene frem paa Landstingene. Han har ment sig tryk ved til Landsloven at føje den Epilog, at denne Ordinans og Skikkelse skal holdes, »indtil saalænge at Os elskelige menige Danmarks Riges Raad tilsammen kommer og herom anderledes granske og forfare, om nogen Punkt eller Artikel ikke tilbørligt sat eller skikket ere hvilket vi da efter deres Raad og gode Undervisning ville forvende i bedre Maade»². En Reservation af lignende Art

¹ Rigsraadet talte 1513 og 1523 11 geistlige Medlemmer; Tallet af verdslige Rigsraader var paa det samme Tidspunkt o. 30. Jfr. Brickas Oplysninger i Hist. Tidsskr. 4. R. V 21 ff.

² Art. 141. Rosenvinge IV 67. Det forekommer mig kritisk urigtigt, naar enkelte Forskere ville fjerne Betydningen af denne Artikel ved at betragte den som tilsat af en Afskriver.

findes i hans Efterfølgers Haandfæstning, der bemyndiger Rigsraadet til »med Os denne Reces at formere eller formindre efter hvert Lands Lejlighed« (art. 75, S. 79). —

Foruden at Rigsraadet skulde være Kongerne til Hjælp ved Statens Styrelse, havde det tillige den Opgave at øve Kontrol med Kongens Udøvelse af sin Magt, at staa som et Bolværk for Stænderne, ganske særlig for Adelstanden, overfor Vilkaarlighed fra Kongens Side. Under disse Forhold kunde det være rimeligt, at Raadets Medlemmer holdt sammen. Hvis Kongen var Hersker over flere Riger, kunde det maaske frygtes, at han søgte Tilslutning hos et enkelt Riges Raad mod Raadet i et andet Rige. Man kan derfor forstaa, at det i Kong Hans' Haandfæstning art. 24 paalægges Rigsraaderne ikke »at drage sig fra sine Medbrødre«, ikke »at gøre sig god« for Kongen; det paabydes desuden at iagttage Tavshed om de i Raadet forhandlede Sager.

I hvilken Grad Raadet følte sig som selvstændig Faktor indenfor Statens Styrelse ved Kongens Side, skulde faa sit grelle Udtryk ved Frederik I.s Død, da samtlige Rigsraader underskrev en Erklæring om at ville holde evigt sammen og om ikke at tage nogen til Konge, som ikke alle enedes om¹. Det var paa Grundlag af denne Beslutning, at Rigsraadet styrede Landet gennem tre Aar.

Rigsraadets Opfattelse af sit Hverv i Staten har da ogsaa faaet Udtryk i den Forretningsgang, som det fulgte. Kongen forhandlede ikke direkte med Rigsraadet, det skete gennem Kansleren eller en anden af de højere Embedsmænd, og denne bragte ham et paa Grundlag af de faldne, skriftlige eller mundtlige Udtalelser samlet Svar².

I Aaret 1631 udtalte Christian IV i en Skrivelse til Rigsraadet Ønsket om, at hvert enkelt Medlem af Raadet vilde særlig lade ham sin Betænkning skriftlig tilgaa³. Herpaa svarede

¹ Nye Danske Magazin I 230 ff. Hist. Tidsskr. 4. R. III: 505.

² Kr. Erslev, Aktstykker til Rigsraadets Historie III 580 f. H. Matzen, Retshistorie, Statsret 173 f. .

³ Egenhændige Breve I 462 Nr. 408.

Rigsraadet, at det, som Institution indenfor Statens Styrelse, følte sig som Enhed og derfor maatte holde fast ved den tidligere Ordning. Kongen rettede da en ny Anmodning til Rigsraadet om, at han dog om dette administrative Spørgsmaal maatte modtage en Udtalelse af hvert enkelt Rigsraad, og deri indvilligede Raadet. Disse Erklæringer, 12 i Tallet, foreligger endnu, og de ere højst lærerige¹. Det fremgaar af dem, at alle Raadets Medlemmer have samme Opfattelse og hævder dens Rigtighed med stor Fasthed; de forsvarer den i det Hele med de samme Grunde, om end af det enkelte Medlem snart et, snart et andet Hensyn bliver stærkere betonet.

I Følge Haandfæstning og Reces — erklærer de — udgør Danmarks Riges Raad en Enhed, et Corpus, derfor maa den Betænkning, det afgiver, være et Uddrag af de mange enkelte Udtalelser, der sammenfattes til Helhed derved, at man følger Flertallets Stemmer, medens dog ogsaa Mindretallet for Enigheds Skyld sætter sit Navn under Erklæringen. Medlemmer af Raadet kunne ikke alle være lige erfarne, men enhver bidrager, med fuld Følelse af sit Ansvar, til at en samlet Betragtning, belyst fra forskellig Side, kommer til at foreligge. Ved at give en fælles Udtalelse fulgte Rigsraadet en Praxis, der under fremfarne Konger altid havde været brugt her i Landet, ligesom den var i Brug i alle velstyrede Stater. Ved separate Vota vilde der let paabyrdes det enkelte Rigsraad et ufortjent Ansvar, det vilde desuden være for besværligt for Kongen af de mange Udtalelser at skulle uddrage, hvad der maatte anses for det hele Raads Opfattelse og Beslutning. — I øvrigt vilde Kongen ved at sammenkalde Raaderne til et personligt Møde kunne erfare de enkeltes Standpunkt.

Det erkendes af alle Rigsraader, at ogsaa de, hvis Mening ikke er trængt igennem, er pligtige til at underskrive den vedtagne Udtalelse².

¹ Erslev l. c. II 278 ff.

² I Aaret 1645 havde Hannibal Sehested, der lige var kommet fra Norge, ikke kunnet deltage i Forhandlingerne om at slutte Fred; han beder sig derfor fritaget for at underskrive, men han erkender, at det var hans Skyldighed. Erslev, Aktstykker III 45.

Med hvor stor Tilfredsstillelse man end kan læse den grundige og lærerige Behandling af det vigtige administrative Spørgsmaal, kan man nære nogen Betænkelighed ved det Kongen givne Svar. Lige overfor Christian IV.s store Drift til at gribe djærvt ind i mange Anliggender var det nødvendigt, at Raadet krævede sig respekteret, men det havde været godt, om det havde kaldt andre Klasser til at være med i Værnet om Lovene. Den stærke Magt, det tillagde sig, havde desuden fjernet det fra den Stand, hvoraf det var udgaaet, og Uheldet i de førte Krige havde skærpet Kritiken. Oprettelsen af Landkommis-særerne (1638, 1645—47), hvorved Ordningen af Landets Forsvars-væsen i flere Henseender lagdes i Hænderne paa Adelen i Almindelighed, skulde blive et Vidnesbyrd om, at Raadets Magt ønskedes kontrolleret¹, og det havde maattet høre Ud-talelser om, at dets Behandling af Regeringssager ikke var til-fredsstillende².

Rigsraadet havde altsaa gennemført ved sin Forretnings-gang, at Flertallets Stemmer afgjorde Sagen, og at Mindretallets Votum ikke skulde komme til Orde. En tilsvarende Bestemmelse kom til at lyde i den første kongelige Forordning (1596), der tillagde Majoriteten den afgørende Stemme. Regeringen havde jævnlig nedsat Kommissioner af Adelsmænd, der skulde afgøre Retssager, men den havde derved erfaret, at naar der var Uenighed mellem Dommere, kom baade Flertallets og Mindre-tallets Afgørelse til Orde (»gaves beskrevet«), hvad der kun medførte Forvirring og Besvær. Det blev derfor forordnet, at de fleste Stemmer skulde alene beslutte Dommen og give den beskrevet »og ingen af de andre«. Stod Stemmerne lige, var den Side, hvortil Formanden sluttede sig, den afgørende³.

¹ Jfr. Fridericias Fremstilling i Danmarks Riges Historie IV 277. Adelsvældens sidste Dage 20 f.

² Landkommisærerne skriver 1646 til Raadet, at de ønske, at I gode Herrer samtlige med hinanden alting alvorlig ville lempe, at intet uden alles Eders Vidskab og Fuldbyrdd foretages eller sluttes. Erslev, Aktstykker III 267.

³ Secher, Forordninger III 21 Nr. 18 (i Overskriften bør Sætningen om at Bestemmelsen kun gælder, naar Kommissærernes Antal er ulige,

IV. Stand, selvstændig overfor Stand.

Et Riges Befolkning og ligeledes Indbyggerne i en enkelt Landsdel kunde vanskeligt ad andre Veje fremsætte deres Ønsker eller Sigtemaalet for deres Stræben end gennem de Stænder, hvori Folket i horizontale Lag var delt, og hvis Rettigheder og Pligter udgjorde et væsentligt Led i den hele statlige Organisation. Gennem Stænderforsamlinger erfares Folkets Villie, tillige afgav de den bedste Garanti for, at ingen Grundret blev krænket, og at en vis Lighed i Rettigheder og Byrder blev efterkommet. Dog tænkte man saa lidt paa ved en saadan Forsamling at danne en organisk Helhed, at der fra Regeringens Side blev forhandlet særligt med den enkelte Stand, hvorfor det heller ikke blev anset for nødvendigt, at samtlige Stænder indkaldtes paa samme Tid eller til samme Sted. Endvidere kunde hvad den enkelte Stand besluttede ikke omstødes af den Grund, at de andre Stænder forkastede det samme Forslag, og to Stænders Enighed om at vedtage et Forslag kunde ikke hindre den tredie i at forkaste det.

En Ordning af denne Art fandtes saaledes i Frankrig, hvor man til Rigsforsamlingen valgte og mødtes stændervis lige til Revolutionen, og samme Ordning gjaldt for de franske Provinsforsamlinger; man valgte og stemte efter Stænder, og de to Stænder kunde ikke overstemme den tredie¹. I det tyske Kejserrige var — efter at Forfatningen ved Trediveaarskrigens Ende var bleven omformet — Rigsdagen sammensat af tre Kollegier (Kurfyrsternes, Rigsfyrsternes, Rigsstædernes), og de to Kollegiers Enighed kunde ikke fremtvinge en fælles Beslutning overfor den tredies afvigende Holdning. Indenfor de enkelte Kollegier var Forholdet dette, at hos de syv eller otte Kurfyrster var Stemmeflerhed gældende, saaledes som allerede den Gyldne

udgaa). Reglen optoges i Lille Reces 1615 (art. 17 S. 439), Store Reces 1643 2-6-3 (S. 262). Den gjaldt stadig kun »gode Mænd«, »Adel«, men i Christian V.s Danske Lov 1-5-26 omfatter den alle Dommere, Kommissarier, Ridemænd og deslige. Jfr. Forarbejder til Danske Lov I 113, 405, II 299.

¹ Holtzmann, Französische Verfassungsgeschichte 376 ff., 384, 393.

Bulle (1356) havde foreskrevet (ved Valg af Kejser kunde saaledes den valgte egen Stemme have gjort Udslaget). I de andre langt talrigere Kollegier gjaldt vel den samme Regel, dog med meget omfattende Undtagelser. I Landdagene indenfor de enkelte tyske Stater kunde en almindelig gældende Beslutning kun vedtages, naar alle Stænder var enige, saa at den enkelte Stand ikke kunde blive overstemt. Indenfor den enkelte Stand har det været sagt, at Majoriteten var afgørende¹, men de derfor anførte Beviser er mangelfulde. Sagen er vist den, at ogsaa den enkelte Stand var lagdelt eller saa broget i sin S sammensætning, at særlige Hensyn idelig greb ind i Afgørelsen, saa at den mekaniske Løsning gennem Tal maatte undgaas. Dette vil komme ret klart for Dagen ved at iagttage Forholdene indenfor det danske Rige.

Slesvig og Holsten var de eneste Landsdele i Riget, hvor Møde af Landstænder endnu var i Brug; de holdt sig til ind i det 18. Aarhundredes Begyndelse. I Følge ældre Forskeres Fremstilling udgjorde Forsamlingen efter sin Karakter en Helhed, i hvilken der ikke burde stemmes efter Stænder², derfor kunde det godt hænde, at en Stands Medlemmer bleve overstemte. Dette vilde allerede af den Grund være mærkeligt, at Antallet af Medlemmer i den enkelte Stand var saa forskelligt (Prælater og Ridderskab kunde tilsammen have o. 50 (60) Medlemmer, Byerne o. 18). Selv om nogle Sager er bleven afgjorte paa denne Maade, beviser det ikke, at en fælles Afstemning ogsaa var tilladt, naar der gjordes Indsigelse derimod. Ikke heller kan man beraabe sig paa, at Forsamlingen bliver kaldt et Corpus og behandlet som en Enhed³, thi ogsaa indenfor et saadant kan enkelte Dele have Særret.

¹ Gierke synes for tilbøjelig til antage en Afgørelse ved Majoritet. Schmollers Jahrbuch 1915 S. 571. En anden Opfattelse er udtalt af Below, Territorium und Stadt. 2. Aufl. (1923) 114 ff. Dahlmann, Die Politik I 3. Aufl. S. 127.

² Falck, Schleswig-Holsteinisches Privatrecht II 225. Hegewisch, Schleswig unter Christian IV. I 493 f. Denne Opfattelse bestrides af Dahlmann, Die Politik I 127. Below, Territorium und Stadt 114 ff.

³ Falck l. c. og i Oversættelsen af Schlegels Skrift, Die staatsrechtliche

Det rette Forhold er sikkert fremstillet i et Skrift af A. Ipsen, der paa Grundlag af bevarede Aktstykker har redegjort for disse Stændermøder under Christian IV.s Regering og i Tiden indtil 1675¹. Denne Bog er tillige lærerig ved at give en almindeligere Forestilling om, hvorledes der blev arbejdet i Forsamlinger af denne Art, ogsaa Maaden hvorpaa der forhandlede med Regeringen.

Naar et Forslag kun angik en enkelt Stand, behandlede det alene af denne, uden at de andre Stænder blandede sig deri. Ved Spørgsmaal, der angik alle Stænder, kunde man ikke tænke sig en Afgørelse gennem et Flertal i en fælles Forsamling, bl. a. fordi Byerne havde et saa ringe Antal Medlemmer. Der maatte da stemmes efter Kurier; mulig blev en fælles Beslutning ikke opnaaet, og da maatte Regeringen forhandle yderligere med de afvigende. Ved Sagernes Behandling ses i lang Tid nedsatte Udvalg at have haft Betydning; Medlemmerne af disse var bundne ved de Instruxer, der var givet dem, hvorfor det jævnlig var Tilfældet, at Udvalgenes Beslutning enstemmig vedtoges af Stænderne. I øvrigt var det ikke udelukket, at en Stand, der følte sig overstemt af de andre Stænder, fordi man havde anvendt en simpel Afstemning *per majora*, kunde henvende sig til Regeringen med Indsigelse mod det besluttede. Man maa i det Hele erindre, hvor forviklede Rets- og Statsforholdene i Hertugdømmerne var; her fandtes saaledes Købstæder, der stod under Kongen, andre stod under Fyrsterne, Hamborg kæmpede for og opnaaede at blive en fri Rigsstad. Skattesager, som kun vedrørte den nedersaksiske Kreds, vedkom intet slesvigsk Medlem, men udelukkende Holstenerne.²

Verbindung«, anfører en Udtalelse fra 1663, om at Stænderne udgøre et og samme Kollegium, fra 1667 om at de er ein unzertrennlich corpus integrale.

¹ A. Ipsen, Die alten Landtage der Herzogthümer Schleswig-Holstein von 1588—1675 (1852) 40, 42 f.

² En Sammenligning med den brogede Forbundsforamling i Schweiz vil i mange Henseender være oplysende. Ogsaa her var talrige Hensyn at tage, og mange Særinteresser gjorde sig gjældende. Bluntshli siger derom: man byggede mere paa Overenskomst, end paa Stemmetal; det

V. Afgørelse ved Flertal af Stemmer i Regeringskollegier og i Landsbyerne.

I Østrig og Tyskland var ved Overgangen til den ny Tid, som indledes med Reformationens Aarhundrede, en ny Styre-maade ved at trænge sig frem. Det enkelte Kontor skulde ledes af en Gruppe af ligestillede, og her blev det da nødvendigt at have en Regel for, hvorledes i et saadant Kollegium Afgørelsen skulde træffes. Det følte som naturligt, at man gav Majoriteten Ret til at fatte Beslutningen, idet dog hvad der udgik fra Kontoret underskrevs af alle dets Ledere. Denne Regel blev fulgt i lange Tider, idet man dog undtagelsesvis tillod de overstemte at indgive til de Overordnede en Fremstilling af deres Standpunkt¹.

I Danmark fandt først sent en Kollegiestyrelse Indgang, nemlig ved Omordningen efter Enevoldsmagtens Indførelse², og her fulgtes da den for de tidligere Kommissioner gældende Regel, at kun Majoriteten afgav Betænkning.

I Statskollegiet var vel Medlemmerne rangmæssigt delte i 3 Klasser, men ved Afstemning gjaldt hvert enkelt Medlems Stemme lige. Majoriteten affattede Betænkningen, dog var det i vigtige Sager Minoriteten tilladt at indgive en særlig Udtalelse. I Almindelighed kom dog Mindretallet ikke til Orde, og det var Skik, at ogsaa de, der var overstemte, underskrev Betænkningen³.

I de øvrige Kollegier fulgtes Regler af tilsvarende Indhold⁴, var snarere Konkordater end Beslutninger. Dog kom Enhedsfølelsen i Tidernes Løb stadig stærkere frem, *Geschichte des schweizerischen Bundesrechtes* 406.

¹ Isaacsohn, *Geschichte des preussischen Beamtenthums*. G. Schmoller, *Acta Borussica*. Einleitung. Th. Fellner, *Zur Geschichte der oesterreichischen Centralverwaltung* (Mitth. Instituts für oesterr. Geschichtsforschung Bd. 8 1887).

² Jfr. Fridericia i *Danmarks Riges Historie* IV 398, 470 f. K. Fabricius i *Værket Centraladministrationen* 144, 164.

³ Lindbæk, *Aktstykker til Statskollegiets Historie* II 647 f.

⁴ Aschehoug udtaler i sin *Skildring af de for Danmark og Norge fælles Regeringskollegier 1660—1814* (Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger S. 77),

især var det et fast Princip, at et Kollegium udadtil fremtraadte som Enhed. Saaledes var Rentekamrets Skrivelser underskrevne af den første deputerede, men paraferedes af samtlige deputerede. Endnu i det 19. Aarhundrede havde Kollegiernes Skrivelser de mange Navne under sig.

Ved Domstolene var det en fast Regel, at Flertallet af Stemmer afgjorde Sagens Udfald og affattede Dommen¹.

Fra Samfundets Tinder og øverste Styrelse vender jeg mig til Almuen for at se, hvorledes den styrede sine egne, nærmeste Anliggender og for at erfare, i hvilken Grad en Afgørelse ved en Majoritet af Stemmer her var trængt frem.

Den i København 1547 givne Reces art. 37 bestemmer:

Hvad Vide, som Almue lægger udi nogen By eller Torp om Hegned og Gærde, Særhjort og anden Bysens Nytte og Tarve, det¹ maa ej en Grande eller to kuldkaste, meden skulle alle holde Vide og Vedtægt; hvo som siden bryder og ej vil holde, som andre Grande vedtage, da maa de hannem pante for hans Ulydelse og ej bryde fordi enten Vold eller Hærværk².

at det var en almindelig Regel, at Beslutninger fattedes af Kollegiets Medlemmer ved Stemmeferhed, selv om der i Spidsen for Kollegiet stod en Oversekretær eller Præsident; hans Stemme gjorde dog Udslaget, hvis Stemmerne stode lige. Hans Jensen, *De danske Stænderforsamlings Historie I 15: Skrivelser til Amtmændene fra Danske Kancelli 7, fra Rentekamret 6 Underskrifter*. — I Følge A. S. Ørsted, *Af mit Liv og min Tid III 125*, afgjordes i Statsraadet alle Sager ved Afstemning. Dette maa dog sikkert sige, at alle Kongens Omgivelser stemte; det er vel ikke tænkeligt, at den suveræne Konge deltog i Afstemningen eller vilde finde sig i at blive overstemt. Saaledes maa vel ogsaa Udtalelsen i »Rantzau-Breitenburgs Erindringer«, udg. af L. Bobé, S. 9, forstaaes: »opstaar Uenighed, afgør Kongen Sagen«. — Jfr. i øvrigt mine Bemærkninger om Stemmers Tal og Vægt indenfor Statsraadet i *Hist. Tidsskr. 9. R. III 404 f.*

¹ Instruxer for Højesteret, Geh. Arch. Aarsber. II 183, 249, 304, jfr. S. 252, for Hofretten S. 235, for Borgretten S. 237.

² Originalen i Rigsarkivet har »tha«, saaledes som ogsaa Udgaven hos Rosenvinge, *Love (IV 233)*, angiver, men dette maa skyldes en Fejlskrift fra Skriverens Side, da Artiklens Kilde, *Fyens Vedtægt 1492 art. 16* har »thet«, hvad der ogsaa læses i de senere, ret uforandrede Gentagelser af Artiklen i den Koldingske Reces 1558 art. 46 (S. 275), Christian V.s Danske Lov 3-13-31.

Denne Artikel, der omtrent ordret er taget af »Fyens Vedtægt« (1492) og som blev gentaget i flere Lovkilder, har gennem et Par Aarhundreder været den Grundvold, hvorpaa Landsbyforfatningen i Danmark hvilede, og den paaberaabes eller afskrives i mange af vore gamle Landsbyskraaer. Dens Udtryk synes ikke laante fra fremmed Kilde, hvad der ellers kan paa-vises ved enkelte af Skraaernes Bestemmelser; den synes heller ikke at være bleven mistydet eller at have forvoldt Retstrætter.

Imidlertid vilde Udtrykket om, at »en Nabo eller to« ikke kan hindre Vedtagelsen, let kunne give en Forestilling om, at en Minoritet af noget betydeligere Størrelse vilde kunne have denne Virkning. Saadant ligger imidlertid ikke i de brugte Udtryk, de har slet ikke villet pege i Retning af noget bestemt Tal. Man vil af parallelle Udtalelser kunne se, at Ordene nærmest have den Bestanddel, hvoraf Helheden er sammensat, for Øje¹, altsaa hvad vi nu vilde betegne som »den enkelte« i Modsætning til det hele. Ordet »enkelt« fandtes da ikke i Sproget, eller i alt Fald kun i Betydning af det særegne, sære².

Artiklen vil altsaa ikke udelukke Muligheden af, at der kan

¹ Peder Palladius giver i sit Skrift om Sankt Peders Skib, d. e. den kristelige Kirke, Exempler paa, »hvorlunde der er undertiden sat et Bord [en Planke] eller to til St. Peders Skib og stundom er taget et eller to derfra igen« (P. Palladius, Danske Skrifter, ved L. Jacobsen, III 31). I Birgitte Thotts Oversættelse af Seneca læses i Sendebrevet til Lucilius om Forskellen mellem, at der paa et Skib er »en Bord eller to revnet«, og at det begynder at aabnes og bliver læk paa mange Steder (III 61). Skomagerne i Aabenraa erklærer i deres Skraa 1496 art. 45, at de gerne ville for Borgmestrene garve »en hudh edder twe to denste unde ock anders nemant (Danske Magasin 6. Række VI 10). Granderet fra Komdrup 1716: maa ej heller én, to eller tre kuldkaste, hvad de fleste paalægger (Vider og Vedt. II 102). — Smlgn. ogsaa Herman von Bremens Udtalelse om Tiden inden han ved Læsning af politiske Skrifter lærte Koldsindighed: For et Aar eller tre havde jeg smurt min Kones Ryg for saadanne Ord.

² Ordene enkelt, Enkeltmand tilhøre senere Tider. I det 16. Aarh. betyder »enke« særskilt, eneste; »enkende, enket« modsættes dobbelt eller er: særlig, udsøgt, enkeltvis (»kaldede alle Bisper, udsurgte enked af dem«) og lignende: »enkten« et af to. Jeg henviser til Molbechs Glossar, Kalkars Ordbog, Vidensk. Selskabs og Dahlerups Ordbøger, med de talrige i disse Værker anførte Kildesteder.

gøres Indsigelse mod en foreslaet Vedtægt eller mod et Tillæg til den gældende Skraa; den siger intet om, hvor stærk den Majoritet maa være, for hvilken de, der gør Indsigelse, maa bøje sig. Fremfor alt vil Artiklen indskærpe, at Landsbyens Jordbrugere maa enes om en Ordning. Fællesskabet om Jordens Drift er en givet Kendsgerning, som alle maa bøje sig for og efterkomme. I Praxis blev da ogsaa dette Bud forstaaet saaledes, at alle skulde underskrive den vedtagne Vide, og talrige af de bevarede Skraaer er forsynede med Underskrifter, Bømærker eller Aftryk af Signeter. Hvis der ved Arv, Køb eller paa anden Maade kom nye Brugere i Landsbyen, maatte disse tilføje deres Underskrift¹. Vægrede nogen sig ved at underskrive, kunde man fremtvinge dette ved Hjælp af Øvrigheden, eller han kunde ved Retssag dømmes dertil². Fandt nogen, at en vedtagen Bestemmelse gjorde Uret mod ham eller overskred, hvad der hørte under Bylavets Myndighed, var han ikke hindret i en Appel til Øvrigheden eller i at anlægge Retssag paa Tinge.

Det maa imidlertid erindres, at Fællesskabet kun angik Jordens Drift, den økonomiske Styrelse og den dertil knyttede politimæssige Ordning. Alle Spørgsmaal om den enkeltes Ejendomsret eller Brugsret overfor Naboer eller overfor Byen som Helhed laa udenfor Vedtægternes Omraade og maatte afgøres ved Retssag paa Tinge. Skraaerne kunde maaske tillige indeholde Bestemmelser om det sociale Samliv og de selskabelige Sammenkomster, men Gyldigheden af saadanne Artikler maatte afgøres paa andre Maader end efter Recessens Regler, der angik »Hegned og Gærde, Særhjord og anden Bysens Nytte og Tarv«.

Styrelsen af Bylavet var ordnet paa forskellig Maade i de enkelte Landsbyer og i de enkelte Egne, men nogle Grundregler kan dog fremdrages. Det raadende Princip synes afgjort at være af demokratisk Art. Ledelsen skal gaa paa Omgang, fra Nabo til Nabo, den skal aarlig vexle; dette gælder baade Oldermænden og hans Bisiddere (Stolsbrødre) og det gælder »de

¹ Vider og Vedtægter I 108 (34).

² Jydske Lov III 56, 57 forudsætter, at Landsbyen maa indgaa en Vedtægt. Matzen, Den danske Panteret 91 f. (jfr. Vider I 116 (71)).

Fire Mænd«, der jævnlig forekomme som Byens Styrere. Der mærkes afgjort ikke nogen Higen efter at naa saadanne Stillinger, Vægning ved at modtage disse Hverv omtales ofte, og der er fastsat Bøder for at undslaa sig.

Beslutninger i Henhold til Vedtægterne toges af Oldemanden og hans Hjælper eller af de Fire Mænd, men det kan ogsaa være bestemt, at den hele Bymenighed paa Bystævnet havde denne Myndighed, og her er da Majoriteten den afgørende, men Fler-tallet var sikkert ikke af rent numerisk Art. Minoriteten skulde bøje sig. »Den mindre Part skal følge den meste«, denne Sæt-nings Vandring fra Tyskland ind i Landet, gennem Slesvig til Kysten af Fyen, kan man nøje følge¹.

I Vedtægterne fra en senere Tid — især fra det 18. Aar-hundrede — synes en mere aristokratisk Aand at gøre sig gæl-dende; der tages i stærkere Grad Hensyn til Jordbrugets Stør-relse², men vistnok ogsaa til Dygtighed, da Fremskridt i Ager-bruget saa stærkt blev tilstræbt.

Ved Beslutninger af indgribende Betydning, til Ex. hvis ny Jord optoges til Dyrkning, eller hvis der tilstodes Enkeltmand særlige Begunstigelser, havde stadig Samtykke af alle Grander været krævet³.

¹ Sætningen findes først i Skraaerne for Skomagerne i Flensborg 1437 og i Aabenraa 1496 (Nyrop, Gilde- og Lavsskraaer II 99 art. 69. Danske Magazin 6. R. VI 9 art. 42): de mynnesten den meisten volgafftich wesen sunder weddersprake. Paa Landet Ottersböll 1619 art. 4 (Vider III 42), Sønder Vullum 1623 art. 8 (III 45), Arnum 1685 art. 1 (III 29), derpaa i Fyen ved Lille Belt Veilby 1706 art. 6 (I 370).

² Sindbjerglund 1748 art. 54: de fleste og ældste Grander (Aarvog for Veile Amt 1930 S. 89). Sønder Nissum 1732 art. 18 (III 559): for at ikke nogen oprørske Hoveder skulle omstøde vor Vedtægt, bestemme alle samtlige, at hvad der besluttet af 6, 8 eller 10 Mænd, som ere af de bedste udi Sognet og mest udi Ager og Enge haver, skal de andre menige Mænd være fornøjede med. Især mærkes denne Forandring i det slesvigske Vestland og Øerne derudenfor. H.-P. Carstensen, Dorf u. Flurverfassung im Amte Tondern, Zeitsch. der Gesellschaft für schlesw.-holstein. Geschichte. Bd. 54 S. 160 f. Georg Hanssen, Agrarhist. Abhandlungen II 84 ff.

³ Vider og Vedtægter I 375 (28), 376 (31).

VI. De ydre Former for Afstemning — Haandsoprækning.

Det er vist en almindelig Antagelse, at Afstemninger i Forsamlinger og paa Ting fandt Sted ved Haandsoprækning. Dette skal jeg ikke bestride, men jeg gør dog opmærksom paa, at der kan gøres Indvendinger derimod og at sikkert forskellige Forbehold maa tages.

I »Glossar til Norges gamle Love« udtaler Gustav Storm og Hertzberg ved *handlaka* (2): »vedtage ved Haandsoprækning, hvilket var den sædvanlige Afstemningsmaade paa Ting«, og der henvises til en Udtalelse om en enkelt Lovregel, at den var *upplesin ok handtekin á Eyráþingi* (I 126 art. 22). At *handtekin* her betyder vedtaget, er sikkert nok; det svarer til det i mange Kilder forekommende *logtekin*; men netop dette sidste Udtryk viser jo, at der ikke sigtes til et ydre, anskueligt Forhold, derimod til en Godkendelse af Lovens Indhold. Underligt er det jo ogsaa, at *handtak*, *handatak*, *handatæki*, og de til disse Substantiver svarende Verber, der saa ofte forekommer i Love og andre Kilder, sigter til to Mænds personlige Optræden overfor hinanden, til deres faste Haandtryk som Tegn paa et givet og modtaget Tilsagn, medens disse Udtryk altsaa ogsaa skulde betyde den ensidige Tilslutning, hvor Haanden ikke fatter om noget, men ved den oprakte Haandflade netop synes at ville tilkendegive noget derfra forskelligt.

Man har formentlig ikke tilstrækkeligt skelnet mellem Arterne af de forskellige Akter, der foretoges paa Ting og i andre offentlige Forsamlinger. Jævnlig var her foregaaet en Handling, eller en Beslutning eller Kendelse udtalt, som ønskedes godkendt af den hele Forsamling. Dette skete i den ældre Tid ved Vaabentag, ledsaget af Tilraab, men i senere Tidsrum ved at Hænder løftedes, mulig tillige ved Haandklap. Men dette er Hylding, Tilslutning, Applaus, *laudatio*. Afstemning er noget andet. Her forlanges der mere end Ja og Nei, her kan flere Kandidater være nævnte og flere afvigende Beslutninger være bragte i Forslag. For en lille Kreds — jeg nævner eksempelvis de 7 Kurfyrster, hvor mulig Haandsoprækning har været benyttet — kan denne

Fremgangsmaade være egnet, medens den er lidet heldig i en talrig Forsamling.

Hvad der har givet mig Tvivl om, at Haandsoprækning har haft Betydning ved Afstemning, er at den saa at sige ingensinde nævnes, men tillige undres jeg over, at gamle Afbildninger slet ikke peger hen paa denne Fremgangsmaade. Flere Forskere har i omfattende Arbejder, der ledsages af Billeder, givet en Fremstilling af de i ældre Tider anvendte Haandbevægelser og Gestus, ligesom de have tolket den juridiske Betydning af dem. Man kan her træffe Stillinger, hvor Underarm og Haand er løftet og Fingrene bragte i bestemt Bevægelse, medens Overarmen stadig hænger ned; intet Billede synes vise en fuldt løftet Arm og Haand¹.

I det 13. Aarhundredes Slutning blev *handatak* baade i Norge og paa Island afløst af et andet Udtryk *lofatak*². *lofi* betyder Haandflade, især Haandens Inderside. Da de to Udtryk synes bestemt at være holdt skilte fra hinanden, har man Grund til at tro, at hver af disse Akter udførtes paa forskellig Maade, og da ved *lofatak* Haandens Inderside anvendtes, var det jo muligt, at derved forstodes Haandklap³. Men i hvert Fald var Betydningen af begge Akter en Godkendelse, en Billigelse, og det kan sikkert om begge Akter siges, at det i mange Tilfælde var en Handling af rent formel Natur⁴.

¹ Karl v. Amira, Die Handgebärden in den Bilderhandschriften des Sachsenspiegels (Abhandl. der K. Bayer. Akademie Bd. 23, 1905). Hoops, Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Bd. 3. Rechtssymbole. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte XV. Register. Hand, med dets Henvisninger. C. V. Grupen, Teutsche Alterthümer 1746. Noordewier, Nederlandsche Regtsoudheden 1853. Puntchart, Schuldvertrag u. Treugelöbnis Mittheil. Instit. f. oesterreich. Geschichte Bd. 28 348 ff.

² Konrad Maurer, i Bartsch Germania Bd. 16 S. 330 ff.

³ Keyser, Efterladte Skrifter II 253: (om en senere Tid): nu vistnok ikke stort andet end en blot og bar Form.

⁴ Efter mit Indtryk har Fritzner i sin righoldige Ordbog ikke betragtet Haandsoprækning som en almindelig Afgørelsesmaade, og jeg har heller ikke i de i Ordbogen anførte mange Kildesteder fundet Vidnesbyrd derom. I sene Kilder træffer man det hyppigt som Form for Godkendelse.

Min Tvivl gjelder ogsaa de tyske Kilder. Saadanne Udtryk som »mit

En egentlig Afstemning har vel derfor sædvanlig fundet Sted ved, at man traadte sammen i Grupper, altsaa paa en lignende Maade som i vor Tid Afstemning i det engelske Parlament foregaar, naar de enkelte Medlemmer vandre ind i den med *aye* eller *no* betegnede *lobby*. En saadan *itio in partes* er ofte omtalt i Udlandets Kilder, og den er ogsaa antydet i danske¹.

VII. Tilbageblik paa nogle Enkeltheder i Udviklingen.

Der vil være Grund til at kaste Blikket tilbage paa det foran paaviste for at se, om ikke nogle Enkeltheder samler sig under et almindeligere Synspunkt, eller om der ikke til dem bør knyttes yderligere Oplysninger.

Naar den Terminologi, som Behandlingen af et Emne nødvendig forlanger, synes at mangle, har der sikkert ikke været vist den samme Sag stor Opmærksomhed. Vi er stillet overfor denne Forlegenhed ved Behandling af Spørgsmaalet om Valg og Afstemning. Det viser sig stadig vanskeligt at angive de Udtryk, som man i Danmark benyttede for at vælge og stemme. Man sagde vel at udvælge (en Konge), at kесе, at kaare ham, men disse Ord forekommer kun sjældent², først ved Middelalderens Slutning træffes de mere almindeligt i Brug. Fra en

der mehren hand« kan intet bevise i denne Henseende, da »hand« her er benyttet som Betegnelse for Person, saaledes som det ogsaa ofte anvendes i Danmark (jfr. andenhaands, og mange gamle Lovudtryk i Lunds Ordbog ved »hand«). At Hylding af Konger kunde ske ved Haandsoprækning, ses af Widukind I 26: *dextris in cælum levatis*, II 1: *omnis populus dextras in excelsum levans*.

¹ Vedtægt fra Arnum 1685: Hvis Fire Mænd paalægger og menige Grander vedtager, skal de andre følge og der ikke kan komme overens, da skal de gaa i tvende Parter, og hvilke de meste indgaa, skal de andre følge (III 29).

² I Lunds Ordbog over det ældste danske Sprog anføres »uæliæ« efter et Haandskrift af Skaanske Lov, men dette er sikkert urigtigt, se Schlyters Glossar til hans Udgave af Loven. — Der læses i Christian I.s Haandfæstning 1448 (Diplom. Chr. Primi S. 1) art. 1: Danmarks righe schall beholde og haue syt frii koor effter wor dødth at kесе koning, effter thy at thet ær et frii korerighe.

ældre Tid kan man paavise Udtryk som: at give Ja ved, Jaord, netæ, Neisigelse og lignende, men Forraadet af denne Art Ord var knapt. Der var aabenbart større Tilbøjelighed til at danne Udtryk for Forhold, der angik Slægt, Nabo eller Herre, end for hvad der vedkom den individuelle Personlighed indenfor det menneskelige Samfund eller i Staten.

Middelalderen var aabenbart ikke et Tidsrum med Tilbøjelighed til Omskiftelser. Man hævdede snarere det bestaaendes Ret til at blive bevaret. Vi har et Udtryk derfor i Reglerne fra den danske Landsby om at den, der ønskede den hidtil bestaaende Fordeling af Jorderne bevaret (*fyrning*, det forrige) havde Krav paa, at alt bliver uforandret (Eriks Sjællandske Lov II 54); i Lighed dermed bestemmer Jydske Lov I 51, at selv om alle andre Grander i Landsbyen flytter deres Bolig med Tofte ud paa Markjorden, er den ene Mand, der bliver tilbage nærmere til at kalde dem hjem end de til at tvinge ham bort fra Byen¹. Et Herreds gamle Tingsted kunde kun flyttes, naar »alle de i Herredet ere give Ja ved«, saaledes lyder Budet i Eriks Sjællandske Lov II 48; i en nyere Tid, da Afstandene flyttede sig, blev Muligheden for en Forandring lettere².

Det var paa hine Tider vanskeligt at faa samtidigt Hundreder eller endog Tusinde i Tale. Under Tag kunde saa stor en Flok kun samles i Kirker, og disse benyttedes sjældent til verdslige Øjemed. I en og anden Købstad kunde et Raadhus eller et Gildeshus rumme en Forsamling paa nogle Hundreder, men dette var en Undtagelse, og som Regel kunde et større Møde kun holdes under aaben Himmel. Men den menneskelige Stemme naar ikke langt. Først efter Opfindelsen af Bogtryk kunde Brochyrer gøre deres Gerning, men saa længe Læsekunsten endnu var saa lidt udbredt, kunde den store Mængde ikke let paavirkes uden gennem Udsendinge, og ligeledes maatte Folkets Skarer give Udvalg deres Sag i Hænde.

¹ Hermed kan jævnføres Vide fra Vestbirk og Østbirk o. 1750 art. 37: naar samplig Grander vedtager en Vedtægt og de fleste bryder den, dog omskønt der var ikkun én eller to, som holder den, da skal de have den Ret alle de andre efter deres Vedtægt at straffe. Vider III 403.

² Secher, Forordninger II 411, 415, 531; III 196. Jfr. foran S. 457.

Derfor var da ogsaa Valget af den Hersker, hvis Magt bredte sig over hele Verden, overgaaet til det Kollegium, som Kardinalerne udgjorde, om man end gav det Skin af at hvile paa langt bredere Grund. I et kort Tidsrum havde Valget af en tysk Kejser været overladt til et Udvalg, hvori hver af de 4 tyske Stammer var repræsenteret med 10 Mand, men senere overlodes Valget til de syv Kurfyrster. Det var gennem indirekte Valg, at Dogen i Venedig naaede til sin Stilling, og paa samme Maade dannedes Stænderforsamlingen i Frankrig. I vore smaa hjemlige Forhold kan vi møde en lignende Ordning. Vi har set et skaansk Bispevalg foregaa gennem valgte Valgmænd, og hvor meget end vore Provinslove lade »Bønderne« vælge Sognepræsten, er Valget sikkert blevet overladt en udtaget Kreds, saaledes som det blev ordnet ved Ribe-Artiklerne (1542) om, at Sognemændene skulde udnævne 7 af de ældste og agtteste Mænd til, med Provstens Raad og Samtykke, at udvælge Præst¹.

Der er ofte Grund til at beundre den Evne til at forhandle, som fremgaar af gamle Beretninger². Man søger at undgaa de stærke Udtalelser eller at lade haarde Tal kundgøre et afgjort Nederlag; man prøver mæglende Veje³ eller ved et nedsat Udvalg at opnaa det samme uundgaaelige Resultat. At en Sag bliver uafgjort, synes ikke at skræmme, den kommer frem paany i afvigende Form eller paa andet Grundlag. Der vises ofte Kunst i en Sags Forberedelse, saaledes naar man søger at forhindre, at der underhaanden danner sig Kliker eller Grupper af misfornøjede. I de vel henved 300 gamle Landsbyskraaer, som er bevarede, findes vel næppe nok nogen, der ikke paalægger Mødepligt overfor Landsbyens Stævne og som ikke fastsætter Bøde for at udeblive derfra. Man stræber efter at hævde det vundne Resultat som endeligt, hvorfor man i Tyskland var

¹ Rørdam, Danske Kirkelove I 75, 197.

² Jfr. Below, Territorium und Stadt 116. A. Ipsens foran (se S. 471) anførte Skrift om Landdage.

³ Jfr. Beretningen om Abbed Gunners Valg til Biskop i Viborg. Scriptorum Rer. Dan. V 575.

kommet ind paa at betegne det som enstemmigt vedtaget¹, og det var ogsaa Tanken om at skabe et klart og endeligt Standpunkt, der havde ført til den haarde Bestemmelse om, at Mindretallet skulde iagttage Tavshed². Her har imidlertid ogsaa en anden Betragtning kunnet gøre sig gældende og have medført Reglen. I ældre Tid betragtedes Sandhed og Retfærdighed som Kendsgerninger, hvorom der ikke kunde findes afvigende Mening, og det var Sandemænds og Nævningers Opgave ved deres Kendelse at udtale, hos hvilken af Parterne de var tilstede. Naar saa deres Kendelse ved en Prøvelse af Biskop og bedste Bygdemænd blev omstødt, havde de ved deres Udtalelse gjort sig skyldig i en Forseelse, og de blev straffet eller maatte betale Bøde. Men et lignende Ansvar paahvilede Mindretallet, naar den af Flertallet fædede Kendelse stod urokket; det kunde tiltales for sin Holdning og ifaldt en Bøde derfor. En saadan Regel, som allerede var kendt, hos de Danske i Danelagen i England, findes jævnlig nævnt i Retskilder fra Danmark³.

Flertal er et ærligt Ord, men man kan nære Mistanke overfor Majoritet. Hos Romerne i Oldtiden har *majoritas* næppe været et brugeligt Ord, og det er tvivlsomt, om det i Middelalderen blev benyttet i Betydning af Flertal. Indenfor den katolske Kirkeordning var *majoritas* derimod et Begreb af stor Vægt, det betød Forrang, Fortrin, og var et vigtigt Led i den paa fast Underordning byggede gejstlige Stat. Vi føres altsaa fra et Mængde-Begreb over paa Hensynet til den enkeltes ydre Stilling. Derhen bringes vi ogsaa ved Betegnelsen Majordomus

¹ Gierke, Genossenschaftsrecht II 480, 483. Det tyske Udtryk genfinder man i anden Forbindelse i en Udtalelse fra et Birketing paa Ærø 1641 om at otte Dannemænd »sandrækteligen med en Røst og Stemme vidnede«. Stemann, Recht v. Gerichtsverfassung 272.

² Man bringes uvilkaarlig til at erindre de Ord, der indtil for nylig lod fra Prædikestolen ved Lysning til Ægteskab: »dersom nogen haver noget derudi at sige, han sige det i Tiden og siden tie stille«.

³ Steenstrup, Normannerne IV 215. Jydske Lov II 43. Thord Degn, latinske Text 23, 63, 78, danske Text 13 (S. 264). Ældre Frostathings Lov k. 16, S. 124. Stemann, Geschichte des Rechts (Schleswig) 216. Matzen, Retshistorie, Proces 77.

i den merovingiske Stat, Hoffets højeste Embedsmand, der tilsidst selv overtog Kongemagten, fremdeles ved Maire (*major*), Høvdingen i den franske Kommune, og ved Mejer (*hausmeier*) i Tyskland, den der forestod en stor Landhusholdning. Saaledes fører adskillige Udtryk os fra Tallenes Verden ind i Værdiernes¹.

I sit store franske Lexikon udtaler Littré: vi Franske fik i det 18de Aarhundrede fra England Ordet *majorité*, men *pluralité* er uendelig meget bedre. Deri maa man sikkert give Littré Ret, saafremt man tænker paa det rene Tal. Vi har dog set, at man i ældre Tid ofte underforstod et vist Hensyn til Værdien af det sammentalte.

¹ Der havde i Admiralitetet 1641 været Tvivl om det ved afsagte Domme var Formanden eller »de, som have mest vota eller majora paa deres Side«, der skulde give Dommen beskrevet. Her kunde det se ud som om Pluralitet og Majora var to forskellige Begreber, men dette er dog næppe Tilfældet, da Kongens Afgørelse kun lyder paa, at de, som have majora, skal give Dommen beskrevet. Forordninger V 91.

Adam af Bremens Meddelelser om Sven Estridssøn.

Af

VILH. LA COUR.

I »Scandia« IV, 55 ff. har Prof. Erik Arup offentliggjort en Afhandling, kaldet »Kong Svend 2.s Biografi« (trykt April 1931). Den tegner ikke alene Hovedlinierne i Kongens Liv, men rummer tillige et Forsøg paa en Karakteristik, der lader Svens Personlighed fremtræde for os i et ganske andet Lys end det, hvori vi hidtil har betragtet den. Det hænger sammen med, at Forfatteren giver de kendte biografiske Data en helt ny Rækkefølge, og en radikal Ændring paa et saadant Punkt maa naturligvis influere stærkt paa vor Opfattelse af Sven. Hovedinteressen ved Afhandlingen knyttes dog til den Omstændighed, at Prof. Arup her har fremlagt det samlede Materiale, som har dannet Grundlaget for hans Skildring af Sven Estridssøn i Danmarkshistorien I (1925). Forskningen er altsaa blevet sat i Stand til fuldt ud at værdsætte det paagældende Afsnit med dets Omvurdering af Kongen, og det turde være et nærliggende Ønske, at Prof. Arup gennem kommende Publikationer paa samme Maade vil dokumentere den meget særprægede Opfattelse af Personer og Forhold i vor gamle Historie, som han saa at sige Side for Side har gjort gældende i dette hans Hovedværk.

I.

Vor Hovedkilde til Viden om Kong Sven er Adam af Bremens mange, spredte Meddelelser. Det er derfor naturligt, at Prof.

Arup begynder sin Undersøgelse med en Analyse af Adams Værk, og de kendte, forudgaaende Arbejder af Bernhard Schmeidler og andre letter i høj Grad disse Studier¹. Arups Behandling af den gamle Autor virker friskt, man mærker den Oplagthed, hvormed Afhandlingen er skrevet, og den Glæde, der er udsprunget af at faa Skikkelser og Hændelser til at staa i et nyt, tilsyneladende klart og overbevisende Lys. Det drejer sig jo her om Problemer, som Forskningen utallige Gange har bakset med — hvem vil ikke gerne være den, som siger det afgørende Ord?

Alligevel — saa at sige overalt mærker man, hvor let Forfatterens Behandling af Kildestoffet lokker ham til forhastede, uafhjemlede Slutninger. Det sker paa Punkter, som er fuldkommen afgørende for Dommen over hans Opfattelse af Kong Sven; men det sker ogsaa i mere perifere Tilfælde. Lad os tage de sidste først.

Hvad ved vi f. Eks. om, hvorvidt Adam af Bremen har gæstet Danmark?

Prof. Arup hævder, at »han har opsøgt og truffet kong Svend i Skaane« (58 f.). Det eneste Sted, hvor en mulig Danmarksrejse omtales i Adams Værk, er imidlertid ganske intetsigende. Han fortæller i III, 54, at han efter sin Ankomst til Bremen hørte om Kong Svens store Viden »og besluttede snart at drage til ham« (H. 208 f.; S. 198). Om Rejsen virkelig blev til noget, siges ikke med et Ord — hverken her eller andet Steds. Endnu mindre antydes det, at han skulde have rejst Danmark igennem helt over til Skaane. Hvis han overhovedet er kommet herop, har han jo kunnet træffe Sven mangfoldige andre Steder i Landet — f. Eks.

¹ Her er selvfølgelig i første Række Tale om Schmeidlers grundlæggende Udgave af Adam (1917) og hans værdifulde Bog om »Hamburg-Bremen und Nordost-Europa vom 9.—11. Jahrhundert« (1918). Den første citeres i det følgende som S. (med tilføjet Sidetal). Hvor selve Ordlyden er af uvæsentlig Betydning anføres Citaterne efter Carsten L. Henrichsens fortjenstfulde Oversættelse (1930), betegnet som H. (med tilføjet Sidetal). For at man stadig kan have let Adgang til at konferere Oversættelsen med de paagældende Steder i Grundteksten, er der dog overalt tillige henvist til Schmeidlers Tekstudgave.

i Slesvig, hvor Kongen ofte maa have opholdt sig¹. De kan for den Sags Skyld have mødt hinanden i selve Bremen. Det eneste positive, vi ved, er det, at et Møde imellem disse to Mænd har fundet Sted, og at Adam skylder Kong Sven Tak for adskillige af de Oplysninger om nordiske Forhold, som han har indflettet i sit Værk.

Prof. Arup tror imidlertid af Adams egen Danmarksskil- dring at kunne udlæse Vidnesbyrd om en saadan Rejse. Naar der f. Eks. meddeles korrekte Angivelser af Vejretninger og Vej- distancer fra Ejderen til Fyn, skyldes det, at Adam kender disse Forhold »af egen erfaring« (57). Naar han derimod meddeler, at man bruger fem eller syv Dage fra Slesvig til Aalborg, »er det allerede af den vaklende tidsangivelse klart, at den distance har han ikke personligt gennemrejt« (58). Selvfølgelig kan man intet som helst udlede af hans Rute- og Tidsangivelser. Gang paa Gang vil han i Bremen have kunnet faa mere eller mindre bestemte Oplysninger om netop den Slags Ting². Jamen, »hans rigtige skildring af Lillebælt som et bugtet sund, der naar helt op til Aarhus, viser . . ., at Lillebælt har han selv set« (58). Mon? Han siger f. Eks. om Aarhus (IV, 1), at »denne By skilles fra Fyn ved et meget smalt Bælt« og »fra den [ø: Aarhus] sejler man [bl. a.] til Fyn« (H. 245; S. 229 f.). Vilde saadanne Paastande være tænkelige, hvis han selv havde krydset Bæltet? Er det ikke langt snarere andres Beretninger om, hvordan man fra Halvøen kommer over til de andre Dele af Landet (Norden), der gaar igen i hans Ord? Han har hørt, at der fra Aarhus er Sejlads baade til Sjælland, Skaane og Norge. Ingen vil falde paa at tro, at han her skulde tale af egen Erfaring. Hvorfor skulde Aarhus saa ikke ogsaa være Udgangspunktet for Sejladsen paa Fyn — har han tænkt.

¹ Sml. allerede Lappenberg i Archiv d. Gesellsch. f. ältere deutsche Ge- schichtskunde 6. 769 f. Ligeledes Laurents Oversættelse i Geschichtschrei- ber d. deutsch. Vorzeit X, og P. W. Kohlmann i Leipziger hist. Abhandlun- gen X (1908), 4 f.

² Sml. W. Schlüters Bemærkninger om Bremen som et gunstigt Sted for Indsamlingen af Beretninger (Sitzungsber. d. Gelehrten Estnischen Gesellsch. 1902, 4 f.).

Prof. Arup nævner andre Beviser for Adams Danmarksrejse. »Ved overfarten fra Fyen til Sjælland har Adam haft daarligt vejr, thi han siger, at havet der altid er oprørt« (58). Det siger Adam ikke. Han bruger Udtrykket »mare natura tempestuosum«, men han regner ogsaa med, at man kan have »ventus prosperus« under Farten (IV, 4; S. 232). Selvfølgelig ligger der ikke i disse almindelige Vendinger det fjerneste Vidnesbyrd om, at Adam selv har krydset Store Bælt, endsige at han skulde have gjort det i »daarligt vejr«. Oplysninger af den Art kan virkelig enhver skaffe sig paa Landjorden. Og det samme gælder hans Meddelelse om Sørøverne paa Sprogø (Schol. 108; S. 233). »Under overfarten har nogle drevne sømænd fortalt ham, at Sprogø, som han ikke kunde undgaa at se, var en sørøverrede« (58). Hvorfor »under overfarten«? Adam har jo hørt om Sørøvere ogsaa paa Steder, hvor ingen vil paastaa, at han har færdedes (se f. Eks. IV, 3, 11, 18, 31, 37). Man kunde saamænd paa hans Tid faa ganske gode Underretninger om adskillige af disse Piraters tilvante Tumblepladser, uden at man behøvede at gaa om Bord i nogen Skude.

Og hvor kan det opfattes som Bevis paa Selvsyn, at Adam kalder Roskilde de danske Kongers Sæde¹, eller at han ved, at Nordsjælland er næsten ubebygget? Naar han taler om Skaanes »Forbjerg«, hvor Byen Lund ligger (IV, 5; S. 233), tyder det ikke meget paa, at han har været i Nabolaget; thi med »promuntorium Sconiae« kan dog ikke godt menes andet end Kullen i Nord eller Skanør i Syd, og at gætte paa »den fra Nordsjællands østkyst synlige højde ved Landskrona« (58) giver underlige Forestillinger om Adams Brug af et Ord som »promuntorium«². Men,

¹ »Næste gang vi sporer Adam personlig er, da han nævner, at Roskilde er de danske kongers sæde« (58). Bemærkningen skal maaske ikke tillægges nogen Vægt, da Prof. Arup lidt senere (85) selv tænker sig — mere naturligt — at Adam kan have dette Udtryk fra Kongen.

² Sml. Bjørnbo i Aarb. 1909, 152 f.: »Det er her som ovenfor ved Aalborg tvivlsomt, om promuntorium betyder Odde, Næs. Muligvis betyder det blot et Hjørne eller en afsluttende Runding af Landet i dets Helhed, og dette kan godt gælde her; thi nord for Helsingborg maa Landet før eller senere dreje mod Øst«.

hedder det, »bestemtere taler han om overfarten fra Sjælland til Skaane: den er kortest til Helsingborg, hvor Sjælland kan ses fra Skaane; vistnok har Adam da selv paa Helsingøret afventet en færgebaad til Helsingborg« (58)¹. Med andre Ord: Udtrykket »Sjælland kan ses fra Skaane« skal godtgøre, at Adam personlig har spejdet efter Færgebaaden eller i det mindste har været paa Stedet². Dette kan selvfølgelig slet ikke lægges i disse Ord. Adam fortæller f. Eks., at man fra Aldenburg i Wagrien kan »se« over til Femern og Laaland (IV, 18; S. 244), og det er jo en fuldkommen Misforstaaelse³. Enten digter han denne Bemærkning frit, eller ogsaa refererer han en modtaget Meddelelse galt. »Fembre . . . opposita est Wagris, ita ut videri possit ab Aldinburg, sicut illa, quae Laland dicitur« viser, at man intet som helst selvoplevet kan lægge i hans Ord om Helsingborg, »in quo loco Seland a Sconia videri possit«. —

Det skal indrømmes, at Prof. Arup ikke er den første, som har tænkt sig, at der bag Adams Danmarksskildring delvis ligger Selvsyn. I Almindelighed har man dog udtalt sig med nogen Varsomhed om Spørgsmaalet. Det gør den nævnte Forfatter ikke. Smaatræk forlener hans Opfattelse med et Præg, som virker levendegørende og bestikkende, men som slet ikke kan udlæses af Kilden. Dette »daarlige Vejr« over Store Bælt, disse »drevne Sømænd«, der skrøner om Sørøverne paa Sprogø, og denne »Færgebaad«, der ventes fra Helsingborg — alt er skildret meget levende; men det tilslører den simple Kendsgerning, at vi ikke aner det allerfjerneste om, hvorvidt den gode Adam vir-

¹ Det skulde vel snarest være omvendt paa det af Arup anførte Sted (II, 40), da Synsretningen her er fra Skaane mod Sjælland. I den modsatte Retning »ser« Adam derimod i IV, 7.

² At Sundet er smallest heroppe, behøver han paa ingen Maade selv at have set; det kan han have faaet at vide af andre. Han siger udtrykkelig, at der mange Steder finder Overfart Sted fra Sjælland til Skaane (IV 6), saa han maa have søgt Oplysning om denne Sag hos stedkendte Folk.

³ Et umuligt Forsøg paa at redde Meningen ved at identificere Aldenburg med Heiligenhafen (hvilket ikke engang nytter), se Alfr. Lange i Heiligenhafener Post ¹⁰/₁₀ 1894.

kelig fik gjort Alvor af sin Rejsebeslutning, endsige om han kom saa langt som til Skaane. Han selv tier bomstille derom¹.

II.

Paa lignende Maade forholder det sig med Spørgsmaalet om, hvornaar Adam begyndte sin Indsamling af Stoffet til Bogen, og hvornaar han traf Kong Sven.

Vi ved, at han kom til Bremen i Tiden mellem Maj 1066 og Udgangen af April 1067. I Tilknytning hertil hedder det hos Prof. Arup: »Da han nu selv siger, at det var kort efter hans ankomst til Bremen, at han tog sig paa at rejse til den danske konge, da man vel tør antage, at det ikke var ved vintertid, men en sommer, han rejste til Danmark, og da han 1069 11. juni i Bremen skriver og underskriver et brev som magister scholarum, er det rimeligst at henlægge hans rejse til Danmark til sommeren 1068« (57). Yderligere hedder det (59; nu er Aars-tallet slaaet fast): »Saa beriget med sjelden historisk kundskab følte Adam sig, da han i efteraaret [altsaa ogsaa Aarstiden er det lykkedes at opdage] 1068 rejste tilbage til Bremen, at vi maa formode, at han da fattede beslutningen om at skrive sit store historieværk«. Den hypotetiske Danmarksrejse er kort og godt blevet den, som har fremkaldt selve hans Beslutning om at skrive de hamburgske Ærkebispers Historie!²

Hvor ejendommeligt! Adam giver os jo selv en herfra helt forskellig Fremstilling. I sin Fortale nævner han, hvorledes han efter sit Komme til Bremen har gjort sig Umag for ikke som fremmed og tilrejsende at synes utaknemmelig. Saa snart han saa, hedder det, at Hamburgkirken trængte til Genrejsning, »grundede jeg længe paa, hvilket mindeværdigt Arbejde jeg kunde

¹ Jeg ser helt bort fra endnu et Par Argumenter, som Prof. Arup fører i Marken (58, Note 3). Han erkender nemlig selv — med god Grund — »at argumenterne er svage«.

² Ikke desmindre fremsætter Prof. Arup andet Steds en helt anden Tanke. Det hedder her (95), at en af Kong Svens egne Ytringer kan sigte til »Adams paatænkte bog«. Hvilken Teori skal man nu holde sig til?

hjælpe den afkræftede Moderkirke ved. Og sel! saa kom jeg, medens jeg stundom læste eller lyttede til, hvad man fortalte, til at tænke paa, at Eders [o: Ærkebiskop Liemars] Forgængere havde udrettet saare meget, som saa vel paa Grund af sin egen Anselighed som paa Grund af vor Kirkes nuværende Nød kunde synes værd at berette . . . Overbevist om Nødvendigheden deraf gav jeg mig til at skrive om Rækken af de bremensiske og hamburgske Ærkebisper« (H. 1 f.; S. 1 f.). Mon dette ikke er en adskilligt rimeligere Forklaring paa Værkets Tilblivelse end disse Samtaler med den danske Konge, som — hvor værdifulde for Adam de end har været — ikke netop synes egnede til at inspirere en hamburgsk Kirkehistorie? Samtalerne med Sven har været et enkelt Led i det Stofindsamlingsarbejde, der maatte tage sin Begyndelse, saa snart Adam var klar over, hvorledes han bedst kunde vise Kirken sin Taknemmelighed. Han nævner selv, at han skaffede sig Oplysninger fra mange Hold, fra Breve og Papirer, fra Historieværker og gamle Folks Udsagn o. s. v. Naar han da hørte velbegrundede Rygter om den danske Konges Klogskab og skarpe Hukommelse, var det naturligt, at han søgte Lejlighed til ogsaa at fritte ham.

Hvad Tidspunktet angaar, har vi ikke nogen som helst Mulighed for at sige, om Mødet mellem Kong Sven og Adam — saadan som Prof. Arup mener — fandt Sted i 1068 (med Hjemrejse om Efteraaret). Det kan godt være sket baade to og tre Aar senere — eller i Sommeren 1069, om saa skal være, fordi Mødet jo slet ikke forudsætter den lange Rejse til Skaane. Der er som bekendt Tegn, der tyder paa, at Udarbejdelsen af Værket først begyndte efter Ærkebiskop Adalberts Død i 1072.

III.

Hidtil har vi beskæftiget os med de mere perifere Spørgsmaal, som imidlertid optager en bred Plads i Afhandlingens Indledning, og hvis Besvarelse i sig selv er karakteristisk for den Maade, hvorpaa Hovedproblemerne diskuteres. Efter at Adam-Analysen er endt, begynder den egentlige Biografi med »efter-

retningerne om det ægteskab, hvis frugt ogsaa kong Svend var (63 ff.). Disse Efterretninger har været forskelligt vurderet af tidligere Forskere; men det er min Overbevisning, at den af Prof. Arup fremsatte Fortolkning kommer Virkeligheden saa nær, som det vil være muligt. Jeg henviser da kun til hans Redegørelse og gaar ud fra hans Slutresultat som det givne: at Knud den Mægtiges Søster Estrid (efter c. 1017 at have ægtet Hertug Richard II af Normandiet og hurtigt at være bleven forskuddt af ham) har holdt Bryllup med en af Knuds engelske Hærførere, Wulfsige Spraclingssøn (den nordiske Overleverings (Knyttings-sagas) Ulfr jarl Sprakaleggsson) og med ham er draget til Danmark. Da jeg ligeledes med Prof. Arup antager, at Estrids og Ulf's Søn Bjørn har været ældst blandt deres Børn, kan Sven »tidligst være født i 1020«. Dette staar sikkert fast. Derimod føler jeg mig mindre overbevist om, at Asbjørn, Ægteparrets tredje Søn, ligesom Bjørn skulde være ældre end Sven (70); men det er uden Betydning for det følgende¹.

Den Gang Ulf Jarl myrdedes, var Sven altsaa en Dreng paa højest 7 Aar. Den første Lejlighed, ved hvilken vi hører om hans Optræden, falder antagelig i 1040, da han maa formodes at være c. 20 Aar gammel. Hvor har han opholdt sig i Mellemtiden?

Hidtil har man ment, at Sven har tilbragt 12 af de mellem-liggende Aar (1028—40) hos Kong Anund Jakob i Sverige. Dette afvises imidlertid kategorisk af Prof. Arup. Svens tolvaarige Sverigesophold skal i Stedet have strakt sig fra 1050 til Nisaa-slaget 1062. Lad os se paa Argumentationen.

¹ Derimod er det ikke uden Betydning for, hvad Prof. Arup skriver: »Det er forstaaeligt, at han [o: Sven] ganske fortaf [over for Adam] at kong Knud havde ladet hans fader myrde ved morgenmessen i Roskilde 1027. For ham gjaldt det om at lade Adam forstaa, at han, kong Svend, var i enhver henseende den nærmeste helt legitime arvtager til Danmark«. Knuds Drab kunde jo hverken gøre fra eller til i Arvespørgsmaalet. For den Sags Skyld kunde han godt have talt om det. Men havde han en ældre Broder levende, kunde Sagen blive indviklet nok. Han burde da snarere have talt om Asbjørns Tilværelse — hvad han imidlertid ikke gjorde. At Asbjørn i hvert Fald senere tænkte paa at rejse Krav paa Riget, viser hans Optræden ved Kongevalget efter Svens Dod.

For det første er Perioden 1050—62 »et for alle kildeefterretninger om kong Svend i Danmark ganske blottet tomrum« (75). Var Kilderne, som staar til vor Raadighed, fyldigere, end de er, vilde en saadan Omstændighed maaske sige noget. Nu er vi sparsomt underrettede, saa det er meget farligt at drage Slutninger af deres formentlige Tavshed. Men hertil kommer yderligere, at det nævnte »Tomrum« overhovedet ikke eksisterer. Det er en Fiktion, hvad der siden vil blive rig Lejlighed til at paavise.

Som et andet og afgørende Argument mod den tidligere Kronologi anfører Prof. Arup Adams Udsagn IV, 21, at Svens tolvvaarige Sverigesophold havde fundet Sted nuper (S. 250). Et saadant Udtryk, hedder det, kunde ikke i 1068 anvendes om noget, der tilhørte Tiden før 1040. Den gammeldags Opfattelse fastholdes imidlertid af Schmeidler, »og han sætter derfor ogsaa ved Adams nuper i en anmærkning et stort udraabstegn, fordi han mener, at det dog er besynderligt, at Adam bruger udtrykket nuper om et tidspunkt, der ligger mere end fyrretyve aar tilbage i tiden«. Og bebrejdende fortsætter Prof. Arup: »Schmeidler vilde have gjort bedre i at betragte de tilfælde, hvor Adam bruger nuper« (71).

Det er virkelig ogsaa ejendommeligt, at en Forsker af Schmeidlers Rang helt har kunnet unnlade denne selvfølgeligelige Undersøgelse. Hvor beroliget føler man sig da ikke, naar man fra den skarpe Kritik gaar direkte til den Schmeidlerske Udgave og paa dennes første Side læser flg.: »Adam braucht das Wort nuper im weitesten Sinne, bis auf das Jahr 936 damit zurückweisend. Siehe das Wort- und Sachregister«. Slaar man op i dette (S. 343), finder man: »nuper, ehemals, vor Zeiten [herpaa 2 Eksempler, jævnført med 5—6 andre]. nuper, kürzlich, unlängst [herpaa 5 Eksempler]«. Schmeidler har altsaa samvittighedsfuldt undersøgt og grupperet samtlige de Steder, hvor Adam benytter det famøse Ord¹, og ens Forbavselse over Prof. Arups Kritik stiger, naar man ser denne ubestridelige

¹ For mit eget Vedkommende vilde jeg næppe være tilbøjelig til at gruppere paa helt den samme Maade; men dette er en anden Sag.

Kendsgerning refereret af ham paa flg. Maade (71, Note 2): »Se Schmeidlers sagregister 343 og de tidspunkter, hvortil Adams nuper dær henviser, det er tiden omkring 1060« [2 Eksempler anføres]. Det er jo en fuldkommen villedende Fremstilling af Schmeidlers oven for citerede Ord. Men allermærkeligst stiller Sagen sig paa følgende Punkt: Blandt de af Schmeidler nævnte Eksempler paa Adams Brug af nuper = ehemals, vor Zeiten er I, 63 (S. 60). Der er her Tale om de Bisper, som bliver siddende hjemme i Ærens, Vindingens, Bugens og Søvnens korte Glæder i Stedet for at missionere som Ærkebiskop Unni, hvis Død 936 har været omtalt i det foregaaende Kapitel (I, 62). Saa hedder det: »Qui nuper tam nobili fine coronatus exemplum dedit posteris, nulla temporum vel locorum asperitate vestram pigriciam excusari posse«. Prof. Arup kommenterer: »Nuper Adam I, 63, Schmeidler 60 skal sikkert henføres til coronatus og gælder ogsaa Adams forfattertid« (71, Note 2). Selvfølgelig skal nuper henføres til coronatus; men i den givne Sammenhæng (se ovenfor) kan det hverken sprogligt eller logisk have det fjerneste med »Adams forfattertid« at gøre. Det anvendes om Ærkebiskop Unnis »finis«, og dette hans Endeligt var i 936. Der findes slet ingen Mulighed for her at oversætte nuper ved andet end ehemals, vor Zeiten. Med andre Ord: paa Adams Brug af nuper i IV, 21 kan ikke bygges nogen som helst Teori om, at Svens Sverigesophold skulde ligge efter 1040. Ordet maa tolkes ud fra helt andre Kriterier end sproglige, og her er de Oplysninger, Adam forøvrigt giver om Svens 12 Aar i Sverige, saa fuldkommen klare og utvetydige, at de til Evidens godtgør, hvor uholdbar Teorien er om Tolvaarsperioden 1050—62¹.

¹ Efter at ovenstaaende for længst var skrevet og indleveret, fremkom i »Scandia« V (1932), 205 ff. en Afhandling af Dr. Sture Bolin (»Kring mäster Adams text«), som paa flere Punkter berører Spørgsmaal, der ogsaa er taget op i nærværende Undersøgelse. Ved Redaktionens Imødekommenhed er det gjort mig muligt her og i det flg. at indføre nogle Bemærkninger til de af Dr. Bolin fremsatte Teorier.

Angaaende Adams Brug af Ordet nuper henviser Dr. Bolin til Prof. Arups Polemik mod Schmeidler og erklærer hans Bevisførelse for »bindende«, idet han forudsættes at have paavist, »att det enda fall, som Schmeidler

Det ene Sted (II, 73) nævner Adam den svenske Konge Anund Jakob og tilføjer: »Under ham gjorde Sven den Yngre, Wolfs Søn, Krigstjeneste i Sverige (militavit in Suedia) i 12 Aar,

utom här ifrågavarande ställe [IV, 21] anför av »nuper« i denna betydelse [»i gången tid«], vilar på ett missförstånd« (235). Arups »Bevisførelse« består af dog udelukkende (sml. Bolin 213) i den oven for nævnte Sammenstilling af coronatus og nuper, og i denne er der — som vi har set — intet som helst Bevis. Derefter hedder det hos Dr. Bolin: »Emellertid är det tydligt, att »nuper« — trots att det alltid skall översättas med ungefär »nyligen« — är en i sig högst obestämd tidsangivelse, som får verkligt innehåll först genom det sammanhang, vari det står« (Fremhævelsen min). Ved et Par Eksempler (fra IV, 11 og IV, 38) viser Dr. Bolin — hvad ingen har bestridt —, at Adam bruger »nuper« = »i vår egen tid« som Modsætning til de fjerne Dage, da de i de paagældende Tekststeder nævnte Forfattere (Einhard og Martianus) skrev. Han gör derefter opmærksom paa, at Adam i IV, 21 umiddelbart efter den Sætning, hvori Svens »nuper« gjorde Iagttagelser vedrørende Sverige og Norge refereres, fortsætter med en Henvisning til, hvad »antiqui auctores« (Solinus og Orosius) har berettet om Sverige, og han siger: »Antagandet ligger nära till hands, att bruket av ordet »nuper« i 4:21 är betingat av de omedelbart i närheten omtalade »antiqui auctores« på samma sätt, som fallet är i 4:11 och 4:38. Vore det emedlertid så, skulle »nuper« med bibehållan betydelse av sin egentliga mening »nyligen« — här närmast »i vår egen tid« — mycket väl kunna syfta på händelser under 1030-talet«. Denne Jævnførelse af Ordets Brug i IV, 21 med dets Brug i IV, 11 og IV, 38 forekommer mig af flere Grunde stærkt angribelig — bl. a. fordi »nuper« (hvad Dr. Bolin selv understreger) »i 4:21 förekommer i ett direkt citat«. Han mener imidlertid at kunne rydde denne Vanskelighed af Vejen ved at henvise til, hvorledes Adam et enkelt andet Sted (I, 3) i et Citat af Orosius »indsætter den temporale bestämningen »tunc«, som är betingad ej av Orosius utan av Adams skildring«. Altsaa: nuper skulde i IV, 21 skyldes Adam selv, ikke Kong Sven. Det er yderst skarpsindigt, men ikke meget overbevisende. Fastholdes det, mister jo imidlertid derved det brugte nuper enhver Betydning. Og ikke bedre gaar det, hvis man tillægger Kong Sven Udtrykket; thi da »är det nödvändigt att veta hur orden fallit mellan Adam och Sven — på vilket språk samtalade de? — om man över huvud skall kunna avgöra, vilken tid Sven åsyftat med det debatterade uttrycket. Vidare är att märka, att tillmäter man uttrycket »nuper« i Svens tal denne vittgående betydelse för avgörandet av det realhistoriska skeendet [hvad Prof. Arup jo gör], måste man tillmäta samma betydelse åt orden »sub Jacobo rege [hvad Prof. Arup ikke gör]«. Dr. Bolin slutter da sin Udvikling med at henvise til en Række historiske Kendsgerninger, som »tala bestämt emot, att Sven under 1050-talet vistats i Sverige« (236).

og han har fortalt os, at Kristendommen bredte sig vidt i Sverige under Jakobs Regering« (H. 137; S. 134). Det andet Sted (IV, 21) tales der om Sveriges Størrelse: man kan ikke rejse igennem Landet paa to Maaneder, hedder det; og Adam tilføjer: »Det har jeg selv erfaret«, sagde han [o: Sven], »da jeg tidligere i 12 Aar gjorde Krigstjeneste hos Kong Jakob i disse Lande« (qui nuper sub Jacobo rege XII annis militavi in illis regionibus; H. 266; S. 250). Det fremgaar af begge disse Kildesteder, at det har været i Kong Anund Jakobs Tid, de tolv Aar er faldet. Men saa har de ligget mellem c. 1022, da Anund blev Konge, og c. 1050, da han døde, og siden vi yderligere kan godtgøre, at Sven ikke kan have haft fast Ophold i Sverige i 1040'erne, og at han næppe kan være kommet der før efter 1027, maa Tolvaarsperioden altsaa henlægges til netop det Tidsrum, hvor man altid hidtil har anbragt den: Tidsrummet fra kort før 1030 til c. 1040.

Naturligvis er Prof. Arup ikke i Tvivl om Vægten af Adams gentagne, klare Oplysning: at det var hos Anund Jakob, Sven opholdt sig. Han søger kun at forflygtige Indtrykket af Teksten ved at fremstille Sagen, som rejste Sven i 1050 »op til sin gamle ven Anund Jakob og blev hans og Sveriges [fremhævet her] hirdmand« (75 f.). Et andet Sted (70) udtrykker han det saaledes, at Sven » i tolv aar var den svenske konges hirdmand, oprindelig [fremhævet her] antaget dertil af kong Anund Jakob«. Der staar dog intet Steds det mindste om, at Sven skulde have været »Sveriges« eller »den svenske Konges« Hirdmand. Der staar simpelthen, at han i tolv Aar havde gjort Krigstjeneste i Sverige hos Anund Jakob, og til det maa man derfor holde sig.

Imidlertid »er det jo . . . ganske udelukket, at Svends hirdmandstjeneste i Sverige kan ligge i aarene 1028—1039; han vilde da ved sin tiltrædelse deraf være højst 8 aar gammel« (71). Utvivlsomt kunde man ikke godt blive Hirdmand, naar man ikke var ældre; men det fortæller Adam jo heller ikke, at Sven blev. Han siger, at Sven »gjorde Krigstjeneste« (militavit) hos Anund Jakob, og det er udelukkende Prof. Arups Konjektur, at der

hermed skulde være tænkt paa noget Hirdmandsforhold¹. Udtrykket kan fuldt saa vel betegne den Vaabentjeneste, som ofte Tidens unge Fyrstesønner søgte hos fremmede Herskere, og som kunde strække sig fra deres rene Drengaar, til de var blevet mandvoksne og udlærte. Det er naturligt, at Estrid efter sin Mands Drab i 1027 har sendt den faderløse Sven op til Anund, saa han hos ham kunde lære det Krigerliv at kende, hun selv var ude af Stand til at give ham Adgang til, og som han dog for sin Fremtids Skyld maatte være fortrolig med. Der kunde nævnes adskillige Paralleller til et saadant Forhold.

IV.

Det Spørgsmaal, som nu er behandlet, kalder Prof. Arup »det vigtigste . . ., som Adams efterretninger om kong Svend i det hele rejser« (70). Unægtelig er det er meget vigtigt Problem, og dets Løsning har vidtrækkende Betydning; thi maa den Arupske Kronologi opgives paa dette Punkt, svigter hele Grundlaget for hans »voldsomme forandring i opfattelsen af kong Svends liv« (101). Det er imidlertid nødvendigt at følge Traaden videre.

Det tidligste Vidnesbyrd vi har om Svens egen Optræden, er hans mislykkede Strandhugst i Hadeln, hvor han fangedes og førtes til Ærkebispnen i Bremen. Adam har Fortællingen fra Sven selv, og vi hører ikke alene, at Begivenheden

¹ Sprogligt giver Adams Tekst ingen Holdepunkter for Tolkningen. Han anvender Verbet militare (foruden paa de to Steder, hvor Svens Forhold omtales) slet og ret i Betydningen at kæmpe for Gud (I, 12; S. 15) eller at tjene Guds Sag (I, 20; S. 26). Endvidere hedder det (II, 71; S. 133), at Venderfyrsterne Anatrog, Gneus og Ratibor kom til Hamburg »duci ac presuli militabant«, hvor det samtidige Dobbeltforhold til Hertug og Ærkebisp jo udelukker en Hirdmandstjeneste i almindelig Forstand. Substantivet milites benyttes kun eet Sted og har dør Betydningen Krigere, ikke Hirdmænd (IV, 31; S. 264). Hvor der er Tale om Hirdmænd, kan Adam enten sige homines (Schol. 61; S. 151) eller miles (III, 13; S. 153. — Schol. 63; S. 154. — III, 17; S. 159 f.); men dette sidste Udtryk benyttes ogsaa om Lensmænd (III, 36; S 179 (?). — III, 43; S. 186. — III, 46; S. 189. — III, 49; S. 191 f.), ja om Krigere i Almindelighed (II, 75; S. 135. — III, 58; S. 204).

fandt Sted paa Hardeknuds Tid, men tillige, at Sven egentlig var paa Vej over til England (II, 75; S. 135). Vi kan vistnok sætte den til Aaret 1040 (saaledes ogsaa Arup, 72), det Aar, da Hardeknud opnaaede Englands Trone, og meget muligt har det været den unge Svens Agt — som foreslaaet af Arup (72) — at bane sig en Vejovre i England, hvor Brødrene Bjørn og Asbjørn havde opnaaet Hertugstillinger: Nu var Sven jo selv udlært i Krigerhaandværket.

Imidlertid greb den norske Kong Magnus's Erobringspolitik forstyrrende ind i hans Planer. Det hedder hos Adam, at Magnus »straks angreb Danmark og kom i Besiddelse af to Riger, idet Danernes Konge Hardeknud opholdt sig i England med sin Hær« (II, 77; H. 139; S. 135). Efter dette har Magnus's Angreb paa Danmark fundet Sted i 1040 — efter at Hardeknud havde forladt Landet. Det hedder saa videre hos Adam: »Snart efter vilde denne [o: Hardeknud] til at tage Kampen op med Magnus og satte sin Slægtning Sven i Spidsen for en Flaade. Sven blev overvundet af Magnus, og da han vendte tilbage til England, fandt han Hardeknud død« (II, 77; H. 139; S. 135). Dødsfaldet, ved vi, fandt Sted den 8. Juni 1042.

Denne i og for sig fuldkommen klare Begivenhedsrække vil Prof. Arup ikke vide noget af, skønt han indrømmer, at Adams Oplysninger stammer fra Sven selv. Det maatte, siger han, være i 1041, at Magnus sejrede over Sven; »men herimod er der nu straks et par argumenter. Den danske tradition i Roskildekrøniken er saa bestemt paa, at Magnus ikke angreb før efter Hardeknuds død, at den deraf endogsaa har dannet den sikkert urigtige efterretning om en aftale mellem de to konger eller deres ledere om, at den længst levende skulde arve den andens rige« (72). Det virker overraskende at se en historisk Fremstilling fra det 12. Aarhundrede ført i Marken imod en Beretning, der er afgivet af selve den i Sagen optrædende Hovedperson. Tilmed hvor denne sene Fremstilling altsaa efter Prof. Arups eget Skøn er upaalidelig paa et meget væsentligt Punkt. Man skulde desuden tro, at Sven maatte vide, om han havde truffet sin Morbroder i Live eller ej, da han atter kom til England, og hvorfor skulde

han ikke have meddelt Adam Sagens rette Sammenhæng? Der findes jo ikke den ringeste Anledning til, at han her skulde have bragt Forvirring ind i Kronologien.

En anden Omstændighed taler imidlertid efter Prof. Arups Mening imod Adams Fremstilling: »Den efterretning om askmænds vikingeanfald, som Adam har fra bremisk kilde, og som vistnok med rette antages at være Svends angreb, sætter han samtidig med Hardeknuds død, altsaa til 1042« (72). Man maa være opmærksom paa, at det er en ganske løs Gisning, naar Askmændenes Angreb gøres til eet med Svens mislykkede Strandhugst i Hadeln. Endvidere, at det er at presse Teksten altfor stærkt, naar et »ipso tempore« nødvendigvis skal gaa paa selve Aaret 1042, fordi den Begivenhed, hvis Skildring indledes med disse Ord (og som først er kommet med i en senere Tilføjelse af Adam!), omtales umiddelbart efter Hardeknuds Død. Men endelig er det i høj Grad tvivlsomt, om Tilføjelsen er sat ind paa sit rette Sted. Den lyder som følger: »Ipso tempore ferunt Ascomannos et pyratas per ostium Wirrahae progressos venisse usque ad Lismonam, insperate omnia vastantes. Quibus inde redeuntibus ad naves bellum ad Aunon illatum est, ibique maxima pars eorum trucidata fertur« (II, 77; S. 136). Der er bogstavelig intet som helst i dette, der minder om Svens Strandhugst (II, 75; S. 135); derimod svarer Fremstillingen Punkt for Punkt til, hvad der langt tidligere er fortalt om et Plyndringstogt til disse Egne: »Altera pars Ascomannorum, qui per Wirraham flumen egressi Hadoloae fines usque ad Liestmonam depredati sunt, cum maxima captivorum multitudine pervenerunt ad paludem, quae dicitur Chlindesmør. Ubi a nostris, qui pone sequebantur, offensi omnes usque ad unum obruncati sunt« (II, 32; S. 93). Togtets Forløb (Plyndringen — Angrebet paa Tilbagevejen — Ødelæggelsen) er nøjagtig ens, og Kampterrænet (Lesum — Aumund/Glinstedt) er ligeledes det samme. Men Begivenheden, der omtales i II, 32, hører hjemme i 994, og denne kan ifølge sin Placering i Teksten ikke være urigtigt anbragt. Hvad der berettes i II, 77 er, som sagt, en senere Tilføjelse, et Indskud i den oprindelige Tekst, og det er ikke det eneste Sted, man ser

Dubletter optræde paa denne Maade. Den har da under alle Omstændigheder saa usikker en Tilknytning til Tiden omkr. 1040—42, at den intet Argument kan afgive mod Adams klare Beretning om Svens Færd i disse Aar.

»Det vigtigste argument imod, at Svend allerede skal være kommet til England inden Hardeknuds død, er dog, at Svends fortælling om, at Hardeknud gjorde ham til admiral over flaaden mod Magnus, sikkert er den første af de højst fantastiske historier om sig selv, hvormed kongen har søgt at bibringe Bremerklerken en forestilling om, hvilken politisk betydende personlighed han lige fra sin første fremtræden havde været« (72 f.). »Det vigtigste argument« viser sig med andre Ord at være et rent subjektivt Skøn over Troværdigheden eller Utroværdigheden af Svens Udsagn! Det er vist ikke muligt at føre en videnskabelig Undersøgelse frem ad denne Vej.

V.

Hvorledes fremstiller nu Adam Begivenhederne i de nærmest følgende Aar?

Sven var efter sit Nederlag mod Magnus vendt tilbage til England, hvor han fandt Hardeknud død. »I hans Sted havde Anglerne allerede tidligere valgt hans Broder Edvard, som Emma havde faaet med sin første Mand; han var en from og gudfrygtig Mand. Da han havde Sven mistænkt for at ville gøre Fordring paa Herredømmet over Anglerne, sluttede han Fred med Tyrannen [ø: Sven] og indsatte ham til nærmeste Arving i Anglerriget, naar han døde, selv om han selv fik Sønner. Formildet ved denne Overenskomst drog Sven tilbage til Danmark« (II, 78; H. 139; S. 136).

Prof. Arup finder Adam »naiv«, naar han uden at blinke har kunnet give denne Historie til Bedste. »Svend var sikkert nok af omstændighederne nødt til hurtigst muligt at rejse hjem til sin mor igen« (73). Ogsaa her er det er rent subjektivt Skøn, der afgør Sagen. Vi ved dog ellers saa meget med Vished, at den Mistanke, som Edvard skal have baaret, laa snublende nær. Adam

vender selv tilbage til Sagen paa et senere Tidspunkt. Da Kong Magnus var død i 1047, »skal Kong Sven have udrustet en Flaade for at lægge England ind under sit Herredømme. Men den saare fromme Kong Edvard, som styrede sit Rige med Retfærdighed, valgte ogsaa denne Gang Freden og tilbød Sejrherren Skat, samt indsatte ham [tilføjet: som ovenfor sagt] som Arving til Riget efter sig« (III, 12; H. 158; S. 152). Adam er her vor eneste Kilde. Det er muligt, at hans Efterretninger i den Form, hvori de foreligger, kan skyldes kongeligt Pral; men intet Menneske kan paa-staa, at der ikke kan ligge Realiteter bag hans Ord om de to Overenskomster mellem Sven og Edvard. Edvard Bekenderen var ikke de hvasse Vaabens Mand, og det danske Krav paa England holdtes stadig levende. Det blev jo ogsaa gjort gældende af Sven ved Hærtog derover i Slutningen af hans Kongetid. Og videre: vi hører af Anglosaxon Chronicle, at Sven i 1046 eller 1047 har krævet 50 Skibe fra England til Hjælp i Kampen mod Magnus, men at »hele Folket syntes, det var utilraadeligt, og det blev derfor forhindret« (ed. Thorpe I, 300 f.). Hvorledes skulde dette Krav overhovedet have været rejst med en saadan Styrke, at den engelske Befolkning maatte tage Stilling til det, hvis Sven ikke i det mindste efter sin egen Opfattelse havde haft et eller andet retsligt Grundlag for det?¹

Det faar nu være, som det vil — nok er det, at da Sven i 1042 ikke kunde tage Magten fra Edvard, vendte han — som

¹ Dr. Sture Bolin behandler i sin ovennævnte Afhandling (se S. 493) udførligt Adams Beretning om Forholdet mellem Edvard Bekenderen, Magnus den Gode og Sven Estridsson (214 ff.). De her fremsatte Synspunkter er af megen Interesse, og særlig fæster jeg Opmærksomheden ved den Interpretation, som ogsaa for Dr. Bolin er Hovedsagen: at i Tekstens »is [o: Edvard] suspectum habens Suein, quod sceptrum sibi Anglorum reposceret, cum tyranno pacem fecit, constituens eum proximum se mortuo regni Anglorum heredem, vel si filios susceperit«, Udtrykket tyrannus skal opfattes som gaaende paa Magnus den Gode, ikke paa Sven Estridsson. Med den sidstnævnte skulde Edvard Bekenderen da kun have sluttet eet Forlig, nemlig efter Magnus den Godes Død. Dr. Bolins Argumentation er klar, men ikke bindende. For de Spørgsmaal, som behandles i nærværende Afhandling er det af underordnet Betydning, hvorledes man vil tolke Udtrykket tyrannus i Tekststedet II, 78.

Adam siger — tilbage til Danmark. »Der skal«, tilføjer han, »have staaet mange Kampe mellem Sven og Magnus. Lige saa ofte Sven blev besejret, lige saa ofte flygtede han til Svenskernes Konge Anund« (II, 78; H. 139 f.; S. 136).

Forholdet var dette, at da Magnus sad urokket som Konge i Danmark og Edvard i England, vidste Sven intet andet Raad end at gaa Magnus til Haande. Vi ved det af Schol. 61, og vi ved det af samtidige Skjaldekvad. Det er Tjodolv Arnorsson, som i sin Magnusflokk fra 1046—47¹ fortæller, at »Ulvs Søn

¹ Dette Kvad dateres af Prof. Finnur Jónsson til »omtr. 1045« (Den n. -i. Skjalded. I, B, 332) eller »omkring 1045—46« (Den oldn. og oldi. Litteraturs Hist. I (1920), 615). Det er dog sikkert muligt at give en mere nøjagtig Datering.

Str. 1—6 omtaler Tidsrummet 1035—42, og i Str. 7 behandles Lyrskovkampen 1043. Derefter siges i Str. 8 at »Kongen og Jarlen for kort Tid siden (fyr skommu) førte deres Skjolde imod hinanden, og vi er derved naaet ind i Aaret 1044. I Str. 9—19 har vi Skildringerne af Kampene i 1044—45, endende med, at det »for Knuds dygtige Søstersøn næsten syntes, som var det ude med ham«. Bag Ordene ligger Svens Flugt til Sverige og hans Ophold her i Vinteren 1045—46. En Hentydning til det sidste giver Begyndelsen af Str. 19: »Jarlen evnede ikke at hærge Kongesædet om Vinteren«. Med Str. 20 tager Skildringen af Kampene i 1046 fat. De lokaliseres i Str. 21 til Helgenæs, i Str. 22 hører vi om Svens Nederlag, da »Fyrsten [o: Magnus] tilkæmpede sig Landet«, og i Str. 23 om Tjodolvs eget Bytte, bl. a. et gotsk Skjold — en lille Antydning af, fra hvilket Land en sikkert ikke ringe Del af Svens Hærmagt stammede. Men i samme Str. 23 og med Tilknytning til de netop skildrede Kampe hedder det: »ramr vas suðr á sumri sverðdynr«, og da vi derefter i Str. 24 har lyttet til Kong Magnus's Bud om Skaanes Hærgning, møder vi Tjodolvs Forsikring: »hér's skark i Danmørku — hestr fleygir hvast vestan of hauga«.

Selv om man ingen Vægt vil lægge paa, at Kvadet altsaa omtaler disse Skaanekampe i Præsens (i Modsætning til dets Omtale af alle de øvrige), kan Udtrykket á sumri i Str. 23 næppe forklares, hvis Kvadet ikke er lagt i Høsten 1046, senest i Vinteren 1046—47. Herpaa tyder det ogsaa, at Magnus i Str. 7 kaldes »broðurson Haralds«. Dette Udtryk vilde ingen finde paa at benytte i 1045, ja ikke heller i 1046 før ud paa Høsten, da Harald havde svigtet Sven og var gaaet paa Forlig med Magnus — da Frænderne »fyndisk hála fegnir« for at benytte Tjodolvs eget Udtryk i hans Seksstefja om Kong Harald. Jeg opfatter derfor hans Magnusflokk som skabt ud af selve den Stemning, Forliget havde fremkaldt, og jeg ser deri en naturlig Aarsag til, at Haralds tidligere Forhold til Sven ikke antydes med et eneste Ord. Det vilde have passet saare ilde under de givne Omstændigheder.

lagde selv sine Hænder paa Skrinet østpaa i Elven og gav fagre Løfter. Dér svor Sven. Olavs Søn [o: Magnus], Skaaningernes Herre, raadede for Edsordene. Deres Forlig har varet kortere, end det burde« (Skjalded. I, A, 362; B, 333).

Oplysningens Rigtighed i dette samtidige Kvad kan ikke efterlade Tvivl. 1042 har Sven indset Haabløsheden i en øjeblikkelig Kamp og har givet sig i Magnus's Tjeneste. Sagalitteraturen udmaler Begivenheden yderligere — med Træk og Farver, om hvis Rigtighed vi ikke kan danne os noget sikkert Begreb, men som vel ikke er altfor paalidelige. Hovedsagen staar imidlertid fast: Ederne paa Helgenskrinet har foreløbig sikret Freden.

At Sven et Aar senere paa Lyrskovslagets Tid (28. Septbr. 1043) har staaet som Magnus's Mand, godtgøres ligeledes af Skjaldekvad. Torleik Fagre priser i en Flokk fra 1051 Sven, fordi han »dræbte Fjenderne i Kampen Nord for Hedeby« (Skjalded. I, A, 396; B, 365). Lige over for dette har de senere middelalderlige Prosaskildringer, der hævder, at Fredsederne mellem Sven og Magnus allerede den Gang var brudt, ingen Beviskraft¹. Men Ederne holdt ganske vist ikke længe. Forliget »har varet kortere, end det burde«, som Tjodolv sang.

Hvorledes Bruddet er fremkommet, har vi ikke paalidelige Efterretninger om. Det hedder i Schol. 61, at Sven »efter Danernes Raad paa ny begyndte at føre Krig«, men blev slaaget og flygtede til Sverige, »idet han var særdeles ked af at have brudt sit Troskabsløfte« (H. 157; S. 152). Det er naturligvis kun Kongens Selvforsvar, vi hører her. I III, 12, faar vi uden nærmere Forklaring Meddelelse om Udfaldet af den endelige Kamp mellem Sven og Magnus: hjulpet af Kong Anund og Tulp Jarl »fordrev [Kong Sven] Magnus fra Danmark. Denne begyndte saa Krig paa ny, men døde om Bord paa sin Flaade. Sven kom da i Besiddelse af to Riger [o: Danmark og Norge]« (H. 157 f.; S. 152). Senere (III, 13) fortsætter Adam sin Beretning med at sige, at Harald Haardraade blev hjemkaldt til Fædrelandet ved sin Broder[!] Magnus's Død og »fandt sin Slægtning Sven i Besiddelse af Kongemagten. Han gav sig saa, efter hvad der siges, i dennes Hænder og aflagde Troskabsed til Sejrrherren, samt mod-

¹ Sml. Sønderjyllands Historie I (1930—31), 328.

tog sit fædrene Rige [Ϸ: Norge] til Len som et Jarledømme. Men saa snart han var kommet til sine Landsmænd og havde mærket, at Nordmændene var ham tro, lod han sig let overtale til at gøre Oprør og hærgede alle Danmarks Kyster med Ild og Sværd; den Gang blev Kirken i Aarhus stukket i Brand og Slesvig plyndret. Kong Sven flygtede. Mellem Harald og Sven var der Kamp i hele deres Levetid« (H. 160; S. 154).

Det synes, som om andre end Sven har været Adams Kilde til i hvert Fald en Del af denne Fremstilling. Ellers vilde han vel ikke bruge Udtrykket »ut dicitur«. Men lige tendensiøse har de Oplysninger været, som han har modtaget.

Det er utvivlsomt rigtigt, at Sven har rejst sig mod Magnus, endnu før Harald Haardraade optraadte paa Skuepladsen. Det er ligeledes sandsynligt, at Sven har faaet Hjælp til sin Kamp af Kong Anund i Sverige. Prof. Edvard Bull har gjort opmærksom paa Svenskekongernes Interesse i, at Danmark og Norge ikke samledes paa een Haand, og hvorledes denne Interesse gjorde sig gældende i deres Politik, fra det Øjeblik Sveariget var udstrakt til Kattegatskysten. Det har, mener han, ogsaa bestemt Anund Jakobs Holdning under Striden mellem Sven og Magnus¹. Af Skjaldekvad kan vi se, at der maa være blevet kæmpet et Par Aar eller saa, før Sven gav op og tyede til Sverige, hvor han mødte den unge Harald Haardraade, som var paa Vej hjem fra Miklagaard. Mødet maa sættes til Vinteren 1045—46. Svens Kampe har da strakt sig over Aarene 1044—45.

Nu stillede det sig imidlertid saa gunstigt for ham, at han kunde faa Harald med sig, samtidig med at Anund Jakob stadig fremmede hans Planer. Da de to Fyrstesønner i Vaaren eller Sommeren 1046 i Fællesskab aabnede en ny Kamp mod Magnus var det atter svenske (gøtske) Krigere, som for en Del udgjorde Hærmagten. Vi aner det af Tjodolvs Kvad. Paa denne Maade hærgedes Sjælland og Fyn, som Valgard skildrer det i pragtfulde Strofer (Skjalded. I, 1, 391 f.; B, 361 f.).

Men Forbundet varede ikke længe. Magnus og Harald blev forligte, da »Olavs Søn . . . bød dig [Ϸ: Harald] siden Halvdelen af Land og Folk ligeligt med sig. Jeg tror, at Frænderne dér

¹ Det norske folks liv og hist. gennem tiderne II (1931), 43, 91.

traf hinanden højligt glade« (Tjodolv; Skjalded. I, A, 371; B, 341). Eller for at citere Bölverk Arnorsson: »Det grønne Land blev siden givet dig, da du traf Magnus, efter hvad jeg har hørt. Men du, gavmilde Mand, bød ham dit Guld. Forliget mellem Eder Frænder holdt sig meget fredeligt; men Sven kunde siden kun vente sig stadig Krig« (Skjalded. I, A, 386; B, 356).

Begivenhedsrækken har været denne, at Harald efter sit og Svens fælles Hærgetog i 1046 ud paa Høsten er draget til Norge, hvor han har sluttet Forlig med Magnus mod at dele »halvt af Land og Folk« med ham. Vinteren over (1046—47) har de to raadet sammen deroppe, medens Sven har siddet uantastet i Danmark. Saa er Kampen atter brudt ud i Vaaren 1047, Sven er (siger Snorre, anden Hjemmel har vi ikke) flygtet til Skaane, medens Magnus og Harald har lagt det øvrige Land under sig, og ud paa Høsten er Kong Magnus død. Harald har derefter maattet vende hjem til Norge med Ledingsflaaden, og i Vintrens Løb (1047—48) er han blevet taget til Konge paa Øreting ved Nidelven. I Danmark har Sven straks efter den norske Konges Bortrejse kunnet genoprette sin Magt. Her har han raadet Riget siden Høsten 1047.

Der er i den middelalderlige Prosaoverlevering spundet mange Sagnetrek om det indbyrdes Forhold mellem de tre Hovedpersoner — Magnus, Sven og Harald — eller om dem hver for sig. De har naturligvis ingen historisk Interesse. Men takket være bevarede Skjaldekvad kan vi med ret stor Sikkerhed følge de kæmpende Fyrster saa at sige fra Aar til Aar. Havde vi ikke dem, vilde vi være fuldkommen ude af Stand til om saa bare i Hovedtrækkene at skrive Svens »Biografi« i det paagældende Tidsrum, og derfor spiller Skjaldekvadene en ganske dominerende Rolle for alle moderne Forskere, som har sysselsat sig med disse Problemer fra 1040'erne. Under saadanne Omstændigheder er det dobbelt ubegribeligt, at Prof. Arup aldeles har undladt at udnytte Kvadenes Oplysninger om f. Eks. Svens Forhold til Magnus i 1042. I hans Afhandling har han ellers — rimeligt nok — ikke villet nøjes med Adams Meddelelser som Grundlag for den biografiske Skildring af Kong Sven, men han har villet tolke

Adam »under hensyntagen til, hvilke bidrag andre kilder . . . muligvis kan yde« (63). Denne selvfølgelige Regel er besynderligt nok totalt glemt her.

Og dog er intet lærerigere end at stille disse positive Kendsgerninger fra Skjaldekvadene Side om Side med Adams Fremstilling. Naar denne sidste har faaet et saa tendensiøst Præg for disse Aars Vedkommende, medens de Efterretninger, Adam har fra Sven, ellers gennemgaaende er langt paalideligere, har det sin let paaviselige Aarsag, som tillige kaster Lys over Svens Personlighed. Om sine Nederlag har han aldrig været bange for at tale. Dem har han kunnet bære som en Mand. Men hvad han har søgt at afdæmpe stærkest muligt over for den fremmede Udspørger, det har været hans Underkastelse under Magnus, hans Brud paa givne Eder og hans Købslaaen med Harald om, hvad han mente ene at have Retten til, og hvad han kæmpede saa heroisk for at opnaa og fastholde.

VI.

De følgende Aars Kampe mellem ham og Harald (1048—50) er der ingen Grund til at standse ved. Deres Karakter er klar nok, og Forskningen har bedømt Efterretningerne om dem nogenlunde ens. Det er vist rigtigt, hvad Prof. Steenstrup har gjort gældende, og hvad Prof. Arup har givet sin Tilslutning (75), at der mellem 1050 og 1060 har været en Tiaarshvile. Først derefter følger endnu en Toaarsperiode med norske Hærgetogter til vore Kyster.

Spørgsmaalet er, hvorledes Forholdene har artet sig for Kong Sven i dette Tiaar 1050—60.

Den almindelige Opfattelse gaar ud paa, at han ubestridt har raadet Danmark. Prof. Arup er imidlertid naaet til et helt andet Resultat. I 1050 har Harald Haardraade berøvet Sven Kongemagten i Danmark, og den detroniserede Konge har været »ude for at finde sig en anden passende stilling i livet« (75). Under disse Omstændigheder rejste han op til Anund Jakob og »blev hans og Sveriges hirdmand«, han ægtede nogle Aar senere Anunds Enke Gunhild, og »derved fængsledes han endnu mere

end før til Sverige, han glemte næsten helt, at han var dansk konge« (76). Først da han blev skilt fra Gunhild — en Begivenhed, som Prof. Arup daterer til Tiden omkr. 1060—61 — rev han sig løs. »Han maatte . . . . engang i 1061 atter søge til sin moder i Skaane. Af hende fik han hjælp til endnu engang at hævde sin danske kongemagt mod Harald Haarderaade — resultatet blev Svends knusende nederlag i Nisaa 1062« (81 f.). »Men saa smilede lykken anden gang til kong Svend. Trods sejren trak Harald sig ud af kampen med ham, skal 1064 eller 1065 endog have sluttet fred med kong Svend . . . . Ialtfald faldt han ved Stanford bridge 1066, og kong Svend aandede endelig befriet op« (83).

Man vil forstaa, at dette betyder en virkelig radikal Ændring af den gængse Opfattelse. I hele ti Aar skal Harald Haardraade uden Modstand have siddet inde med Kongemagten i Danmark. Det maa forekomme aldeles ubegribeligt, at et saadant Forhold ikke skulde have afsat sig det fjerneste Spor, ikke den spinkleste Antydning i saa velvillige og tjenstvillige Kilder som Skjaldekvad og Sagafortællinger; men trods alt er det en afgjort Sag: i 1050 saa Sven »sig kongemagten i Danmark berøvet af Harald Haarderaade« (75).

Og naturligvis maa Svens Personlighed under disse Omstændigheder fremtræde for os i et helt nyt Lys. Endnu i 1050'erne er han altsaa slet og ret en fyrstelig Viking uden Land og Rige. Ja, han har maaske endog givet Kampen om Kronen op saa tidligt som i 1049. »Det synes, som om han da med sin lille vikingehær er gaaet paa langfart; 1049 skal han med sin vikingeflaade have deltaget i kejser Heinrich 3.s angreb paa hertug Baldwin af Flandern, ved den lejlighed skal han have svoret kejseren troskabsed. Senere besøgte han endnu engang kejseren i Merseburg i paasken 1053« (75). I 1059 foretager han sammen med Hertug Bernhard af Sachsen og Fyrst Gudskalk et Hærtogt til Peenefloden, »finansieret af dronning Gunhild og i fuld vikingekampstemning. . . . Ogsaa som dronning Gunhilds velstaaende ægte-mage fortsatte Svend saaledes sit vikingeliv«, selv om han ind imellem førte en »tilværelse som svensk godsejer« (81).

Det gaar her som ved Prof. Arups Analyse af Adam af Bremen: hans sprudlende og frodige Fantasi opfinder Smaatræk, som intet Grundlag har i Kilderne, men som forlener Fremstillingen med et bestikkende Præg af Sandsynlighed. Ud af den Antagelse, at Sven i 1050'erne skulde være blevet »den svenske konges [eller: Sveriges] hirdmand« og efter Ægteskabet med Gunhild stadig have levet deroppe, vokser saadanne Smaatræk som hans Godsejertilværelse og Gunhilds Financiering af hans Krigstog. De har intet andet Grundlag end Prof. Arups Trang til at levendegøre den Opfattelse, han fremsætter — en forstaaelig, men i en videnskabelig Undersøgelse saare farlig Trang. »Om Svends egen virksomhed i 1050'erne kan alene Adam fortælle os noget«, hedder det resigneret (80); men Adam antyder virkelig ikke det ringeste om Svends svenske Godsejertilværelse eller om hans Brug af Konens Penge til Venderkampe i fuld Vikingekampstemning. Hvad der i det hele skulde tale for Svends faste Ophold i Sverige i 1050'erne, har vi tidligere betragtet. Det er siger og skriver intet. Set fra Prof. Arups Synspunkt er det imidlertid indlysende, at Tidspunktet for Kong Svends mislykkede Ægteskab maa spille en ganske afgørende Rolle. Det er jo Ægteskabet som skal have dannet Basis for hans økonomiske Tilværelse i Udlændigheden, og først da det er bristet, er han paa ny begyndt at mindes, at han vel egentlig engang for længe siden var ved at blive Konge i Danmark.

VII.

Hvorledes forholder det sig da med Kong Svends Ægteskab?

Det er uomtvisteligt, hvad Prof. Arup skriver, at »det er alene fra Adam vi kan hente afgørende kendsgerninger om Svends ægteskabsforhold« (77). Følgen er — lige saa uomtvisteligt — at vi derfor maa holde os til Adams Tekst. Det betyder selvfølgelig i ingen Henseende, at vi fuldt ud skal stole paa hans Efterretninger. Men vi har afgjort ingen Ret til at ændre selve den Begebenhedsrække, som Adam opstiller, for at vi derved kan faa

underbygget en eller anden — f. Eks. kronologisk — Teori. Forekommer Adams Fremstilling os af tungtvejende Grunde usandsynlig, maa vi slutte Undersøgelsen med det negative Resultat, at vi intet kan vide om Svens ægteskabelige Miserer. For Adam er den eneste brugbare Kilde, vi ejer. En saadan radikal Afvisning af hans Meddelelser kan tænkes at være kritisk berettiget. Søger vi derimod at løse Knuden ved en Ombytning eller Forskydning ad libitum af hans Oplysninger, øver vi ikke Kritik, men Vilkaarlighed.

Hvad Adam har at fortælle os, findes dels i selve Teksten, dels i vedføjede Scholier.

Først hedder det (III, 12), at da Kong Sven »havde faaet tre Riger at raade over efter sit eget Forgodtbefindende, glemte han snart (mox) paa Grund af sin Medgang Himmels Konge og tog en blodsbeslægtet Kvinde fra Sverige til Hustru« (H. 158; S. 152). Denne hans svenske »consobrina« er paa dette Sted navnløs. Derefter siges det (III, 15), at en af den svenske Kong Edmunds Frænder Stenkel viste en bremensisk Sendefærd Vej »gennem Sveriges Bjergegne til den meget fromme Dronning . . . , som, efter at hun var blevet skilt fra Danekongen paa Grund af Blodsslægtskab, nu levede paa sine Godser hinsides Danmark« (H. 163 f.; S. 157). Dronningens Navn angives paa dette Sted forskelligt i de forskellige Haandskrifter: i A 1 kaldes hun Gunhild, i B 1 og C Gude, i B 2 »Gunild eller Giuthe«. Schol. 66 meddeler nu yderligere: »Alia erat Gunhild, relicta Anundi, alia Gude, quam Thora interfecit« (S. 157), og om Gudes triste Skæbne oplyses det i Schol. 72: »Thora legitimam Gude reginam venene extinxit« (S. 164).

Man kan heraf slutte, at Sven ifølge Adams Opfattelse i hvert Fald har haft en Dronning, der hed Gude, og at denne blev forgivet af Kongens Frille Thore. Schol. 72 meddeler yderligere, at han sendte Thores Søn Magnus til Rom for der at blive indviet til Konge, at den usalige unge Mand døde paa Vejen, og at hans ugudelige Moder ikke senere fik nogen Søn. Hvilken Realitet, der ligger bag denne Beretning, ved vi ikke. Vi mindes kun, at Knytlinge i Kap. 23 fortæller om Svens Frillesøn Knud, der døde paa

en Rejse til Rom. For os er Hovedsagen den, at Adam maa have hørt en Kvinde Gude nævnt som Kong Svens Dronning og legitime Hustru.

Imidlertid maa han ogsaa have hørt sige, at Sven havde været gift med en Frænke af sig, en svensk Kvinde ved Navn Gunhild. At man let kunde forveksle hende med den svenske Kong Anund Jakobs Enke Gunhild siger sig selv — Traditionen hos Snorre peger netop i den Retning¹. Det er vel denne Forveksling, Adam har villet afværge ved sit Schol. 66. Schmeidler er fuldkommen klar over, »dass auch diese [i Scholiet nævnte] Gunhild eine Gattin Svends gewesen sei, ist hier mit keinem Worte gesagt« (S. 157). Arup derimod lader sig helt forvirre af Adams Tekst. Han refererer efter III, 15, hvorledes den bremensiske Sendefærd kommer til Kong Svens fraskilte Dronning Gunhild, og fortsætter (76): »i det dertil knyttede scholion meddeler Adam videre, at Gunhild var Anund Jakobs enke« (!). Naturligvis hedder det straks efter, at »i Adams vel 1074 renskrevne værk, dedikationseksemplaret til Liemar, nævnes kun Gunhild, Anund Jakobs enke, som Svends legitime hustru« (77). Det er jo en yderligt misvisende Maade at gengive Kildedstedet paa².

Vi kan næppe af Adams Tekst læse os til andet eller mere end dette, at Sven har været lovformeligt gift to Gange: han har ægtet en svensk Frænke ved Navn Gunhild, og han har ægtet en anden Kvinde ved Navn Gude. Hvem af disse, der har været hans første Hustru, ved vi imidlertid ikke³.

¹ Schmeidler: Hamburg-Bremen u. Nordost-Europa 303 ff.

² I sin Afhandling om Mester Adams Tekst (se S. 493) har Dr. Sture Bolin rigtigt tolket Udtrykket »alia — alia« i Schol. 66 som angivende dels en Modsætning mellem Gunhild (Anund Jakobs Enke) og Gude, dels en Modsætning mellem begge disse og den i Teksten (A 1) nævnte »meget fromme Dronning Gunhild«, Kong Svens svenske »consobrina« (236 ff.).

³ Jeg tør ingen Vægt lægge paa Adams Udtryk (III, 12): »Cumque rex juvenis Suein tria pro libitu suo regna tenuerit [o: 1047], mox succedentibus prosperis oblitus est celestis regis et consanguineam a Suedia duxit uxorem«. — Der er Grund til vedrørende Svens Ægteskab med den svenske Frænke at minde om Snorres Meddelelse: »Gunhild, en anden Datter af Sven Jarl,

Da Adam har fortalt om Kongens Ægteskab med Gunhild, siger han straks (III, 12): »Dette mishagede i høj Grad Hr. Ærkebiskoppen; han sendte Udsendinge til den rasende Konge, dadlede ham forfærdeligt for hans Forbrydelse og truede ham til sidst med at ramme ham med Bandlysningens Sværd, hvis han ikke kom til Fornuft. Saa kom Kongen i Raseri og truede med at ødelægge hele Hamburg Bispedømme. Uden at lade sig skræmme af disse Trusler blev vor Ærkebisp urokkelig ved med at irettesætte og formane ham, indtil Danernes Tyran bøjede sig for en Skrivelse fra Paven og gav sit Søkendebarn Skilsmissebrev« (H. 158 f.; S. 153).

Adams Meddelelse, som maa antages at hvile paa, hvad han med Lethed har kunnet erfare i Bremen, giver vel i Hovedsagen rigtige Oplysninger paa dette Punkt; men nogen Datering af Skilsmissen kan vi jo ikke læse ud af Teksten. Det nævnte Pavebrev kendes ikke, og det Sted i Adams Værk, hvor Ægteskabet omtales — første Halvdel af III Bog — er (som Schmeidler har paavist og Arup urimelig skarpt udformet (60 f.)) ikke videre godt egnet til Grundlag for en Tidsfæstelse. Gennemgaaende er Stoffet i disse Kapitler ordnet efter saglige, ikke efter kronologiske Principper. Naar Prof. Arup imidlertid mener, at Skildringen i III, 12 af Svens Skilsmisse og ægteskabelige Forhold »tydeligt nok tager sigte paa tiden lige ned til 1066« (62), foreligger der ingen Aarsag til en saadan Antagelse. Det er ikke nok at henvise til, at en Række andre Kapitler i denne Del af III Bog »som regel [!] omfatter det hele tidsrum 1043—1066« (62). Skal et

var gift med Danekongen Sven Ulvsson« (Heimskringla, udg. af Finnur Jónsson 472). Navnet er det samme, og der er mere, som holder Stik. Denne Gunhilds Moder var nemlig en Datter af Kong Svens Morbroder — altsaa var hun hans »consobrina«. Endvidere var hendes Fader, den norske Syen Jarl, flygtet for Olav den Digre til Sverige, hvor han senere døde — altsaa har hans efterlevende været knyttet til dette Land. Det er rigtigt, naar Dr. Bolin (a. A. 238) hævder, at »längre än till gisningar på grundval av dessa sammanträffanden mellan uppgifter hos Adam och i den isländska litteraturens stoff kan man ej nå«; men Sammentræffet maatte dog nok kaldes ganske uforklarligt, hvis det ikke turde antages at røbe en paalidelig Tradition om, hvem Kong Svens »consobrina« havde været.

saadant Argument have nogen Vægt, maa man kunne paavise, at denne — langtfra uomtvistelige Regel — ogsaa gælder for Kapitlet 12's Vedkommende. Ellers kan man i hvert Fald intet bygge paa Argumentet. Men selv om man vilde indrømme Berettigelsen af den Paastand, at Kap. 12 var komponeret som de fleste øvrige af Prof. Arup nævnte Kapitler, naaede man dog ikke derved i mindste Maade at sandsynliggøre, at Svens Skilsmisse først blev fuldbyrdet saa sent som i 1060 eller 1061. Det hedder nemlig videre hos Adam (III, 12): »Kongen laante dog ikke Præsternes Formaninger Øren, men saa snart han havde skilt sig ved sit Søskendebarn, tog han sig stadig nye Hustruer og Friller. Og Herren rejste mange Fjender mod ham rundt omkring, ligesom han mod Salomon havde rejst dennes egne Tjenere« (H. 159; S. 153). Her kan der unægtelig være antydet adskillige Aars erotiske Eventyr mellem Skilsmissen og 1066!

Giver Adam os ikke andre Oplysninger om Sagen?

Jo, i III, 15 fortæller han, hvorledes Kong Emund var fulgt efter Anund Jakob paa den svenske Trone. Han skøttede ikke meget om »vor Religion«, og han havde hos sig en Biskop Osmund, en Kætter, som i sin Tid var blevet uddannet i Bremen, men som helt havde glemt Skoleaarenes Velgerninger og var flakket om i Verden, indtil han var blevet bispeviet af en Ærkebiskop i Polen. Derefter var han havnet hos Kong Emund, hvor han pralede med at være indviet af Paven til svensk Ærkebiskop. I den Anledning blev naturligvis Ærkebiskop Adalbert nervøs, og han sendte nogle Brødre fra Bremerkirken op til Sverige. »Den vigtigste blandt dem var Adalward den Ældre, forhen Dekan ved vort Kloster, men den Gang indviet til Biskop for det svenske Folk«. Disse Udsendinge fik dog intet ud af deres Rejse, og de maatte atter begive sig bort. En »Nevø eller Stifsøn« af Emund — Stenkil, hed han — var den eneste, som rørtes af Medlidenhed over Brødrene, han skænkede dem Gaver »og bragte dem i god Behold gennem Sveriges Bjergegne til den meget fromme Dronning Gunhild, som, efter at hun var blevet skilt fra Danekongen paa Grund af Blodsslægtskab, nu levede paa sine Godser hinsides Danmark, idet hun ofrede sig for Gæstfrihed

og Almisser og beflittede sig paa fromme Gerninger. Hun modtog Udsendingene med umaadelig Hæder, som om de var udsendte af Gud, og sendte med dem store Gaver til Ærkebispem« (H. 163 f.; S. 157). Det flg. Kapitel (III, 16) fortsætter med Skildringen af de svenske Forhold, og til Slut siger Adam: »Naar Hr. Ærkebiskop Adalbert i store Ord, som det var hans Sædvane, skildrede alle disse Tildragelser hos Svenskerne i hans Tid, plejede han ogsaa at tilføje et Syn« o. s. v. (H. 165; S. 158). Det maa da antages at være hovedsagelig fra Adalbert selv, Adam har Efterretningen om Adalwards Besøg hos Dronning Gunhild, og man forstaar, hvorfor han bruger saa rund en Mund, naar han skal skildre hendes Gæstfrihed mod Bremerkirkens Udsendinge og hendes Gaver til Ærkebispem: det er Adalberts egen Fortællemaade — »amplifico sermone, ut solebat«.

Hvad kan vi nu vedrørende Skilsmissen læse ud af denne Fremstilling? Absolut intet som helst andet end at Dronning Gunhild allerede var skilt fra Sven og levede paa sine Godser i Sverige, da Adalward besøgte hende.

Noget ganske andet faar Prof. Arup ud deraf. Gunhilds glansfulde Modtagelse af Sendefærden »viser os ialfald, at den fraskilte dronning var erkebispem taknemlig for hans indgriben [nemlig i Skilsmissesagen]«. »Sandsynligst er det dog vistnok«, hedder det videre, »at denne efterretning fører os tilbage til et endnu tidligere stadium, da dronningen ved sine gaver søgte at formaa erkebispem til at tage sig af hendes sag, til at fremkalde den lovformelige skilsmisse fra kong Svend, som hun vel allerede i realiteten havde gennemført, men som endnu krævede kirkens sanktion« (78). Hvor findes der i Adams Tekst den fjerneste Smule, som kan lede Tanken i denne Retning? Adam bruger ikke et Ord, ikke et Udtryk, som kunde røbe, at Gunhilds store Gaver til Ærkebiskoppen skulde være en fin Opfordring til ham om at faa hende lovformelig skilt fra Sven. Ikke i nogen som helst Henseende godtgør Teksten, at Skilsmissen ikke allerede var lovformelig fuldbyrdet. Der staar slet og ret, at Dronningen levede paa sine Godser, »a rege Danorum pro consanguinitate separata«. Det kan overhovedet ikke misforstaas, og det ligger

fuldstændig uden for Adams Beretning, naar Prof. Arup slutter sine Betragtninger med følgende: »Det er muligt [!], at dronning Gunhild allerede havde opnaaet lovformelig skilsmisse fra kong Svend, da hun ved Adalwardsendefærdens ankomst sad blot som godsejerinde paa sine svenske godser, men det er sandsynligst [!], at hun da først fik lejlighed til for erkebispens at indbringe sin skilsmissesag, som hun ønskede afgjort til fordel for sig« (79). Efter en saadan Fortolkning begriber man, at Prof. Arup udtrykker sin Forstaaelse af Svens Raseri mod Adalbert, der »kaldet af hans hustru indblandede sig i hans private forhold«, og at det derfor kort og godt fastslaas, at Sven omsider maatte »bøje sig for dronningens [!] og erkebispens sammenlagte viljer«. Paa denne Maade reddes Svens Ophold i Sverige helt frem til Aaret efter 1060!

Men det sker i direkte Strid med vor eneste Kilde til Oplysning om Sagen: Adam. Hvornaar Adalward kom til Dronning Gunhild, kan vi ikke læse ud af Teksten. Vi kan af Udtrykket »forhen Dekan ved vort Kloster, men den Gang indviet til Biskop over det svenske Folk« slutte, at hans Rejse ligger efter Vaaren 1061; thi den 21. April 1061 undertegner Adalward endnu som Dekan et Brev. Om Tidspunktet for Skilsmissen siger dette intet. Ifølge Adam var jo nemlig Skilsmissen fuldbyrdet før Adalwards Besøg hos Gunhild, og det kan være sket mange Aar forud.

VIII.

Har vi i det hele nogen Mulighed for at danne os en Mening om, hvornaar de to Ægtefæller blev skilt?

Det eneste Udgangspunkt, der kunde tænkes benyttet, maatte vi finde i en Undersøgelse af Forholdet mellem Sven og Ærkebiskop Adalbert. Svens Ægteskab havde faaet Bølgerne til at gaa højt. I det Øjeblik de har lagt sig og Forliget mellem Kongen og Ærkebispens er indgaaet, maa Sven aabenbart have givet efter og Ægteskabet være opløst. Det er atter Adam, som er vor eneste brugelige Kilde.

Efter at han har skildret Tilstandene i Norge under Harald

Haardraades Regering (i hvert Fald fra c. 1050 til Varslerne om Kongens Fald 1066; III, 17), fortsætter han: »Da Forholdene udviklede sig saaledes i Norge, stræbte Ærkebisen ivrigt efter at blive forsonet med Danekongen, som han tidligere havde krænket i Anledning af Skilsmissen fra hans Søskendebarn« (III, 18; H. 167 f.; S. 161). Det er Indledningsordene (*his apud Nortmanniam gestis*), som ifølge Prof. Arups Mening godtgør, at Forsoningen mellem Sven og Adalbert først ligger efter de Begivenheder, der afslutter det foregaaende Kapitel — altsaa først efter 1065—66. Dette gaar dog paa ingen Maade an, og det gaar navnlig ikke an, naar man som Prof. Arup — stærkt overdrevet — har hævdet, at »hvert Kapitel i første halvdel [af III bog] som regel omfatter det hele tidsrum 1043—1066« (S. 62). Der er ingen som helst Grund til at mene, at Kap. 18 skulde danne en Undtagelse fra den opstillede Regel, fordi det begynder med »*his apud Nortmanniam gestis*«. Det er muligt, at det gør det; men det maa i saa Tilfælde godtgøres ud fra sikre, indre Kriterier, ikke ud fra en Indledningsformel, som med fuld Ret kan siges at gaa paa alle de i det foregaaende Kapitel nævnte norske Hændelser¹. Vi maa altsaa undersøge, om der i III, 18 findes noget, som gør det rimeligt at henhøre Forsoningen mellem Sven og Adalbert til Midten af 1060'erne, ikke til Begyndelsen af 1050'erne.

Adam fortsætter, naturligvis stadig støttende sig til Oplysninger fra Bremen selv:

»Den Gavmildhed, som han [o: Adalbert] viste mod alle, bragte snart Formidling [mellem ham og Kong Sven] i Stand, og han kom til Slesvig. Der blev han let kendt og forsonet med den hovmodige Konge, og han stræbte ved Gaver og Gæstebud at skaffe den ærkebiskoppelige Magt Forrangen for de kongelige Rigdomme. Til Slut blev der, som Skik er hos Barbarerne, til Forbundspagtens Bekræftelse afholdt et overdaadigt Gilde skiftevis hos Parterne otte Dage i Rad. Dér blev der truffet Bestem-

¹ Sml. Sture Bolins Kritik Scandia V, 228 (»I själva verket synas orden »*his apud Nortmanniam gestis*« verbalt tyde hän mot begynnelseorden i föregående kapitel«).

melse om mange kirkelige Anliggender; dèr blev der holdt Raadslagning om de Kristnes Fred og Hedningenes Omvendelse. Saa vendte Ærkebisen glad hjem og overtalte Kejseren til at indbyde Danekongen til at komme til Sachsen, saa de kunde sværge hinanden evigt Venskab. Takket være dette Forbund høstede vor Kirke stor Vinding, og Sendelsen til de nordlige Folkeslag nød ved Kong Svens Medvirkning stadig lykkelig Fremgang og Trivsel« (H. 168; S. 161 f.).

Endelig træffer vi da en Oplysning, som kan hjælpe os til en omtrentlig Datering af Svens og Gunhilds Skilsmisse: Ærkebisen har efter Skilsmissesagens Ordning og Forsoningen paa Slesvig-mødet overtalt Kejseren til at sende Sven en Indbydelse til Sachsen. Resultatet af denne Indbydelse kender vi: det blev et Møde i Merseburg i Paasken 1053, hvor Fyrsterne svor hinanden gensidigt Venskab¹. Altsaa ligger Slesvigmødet forud for Paasken 1053 — i Vinteren 1052—53 eller i Efteraaret 1052 — og altsaa har Skilsmissesagen verseret i den nærmest forudgaaende Tid — i 1052 eller i Efteraaret 1051.

Er der nu noget at indvende mod denne Kronologi?

Om Svens Forhold til den tyske Kejser Henrik III hører vi, at han i 1049 skal have støttet Kejserens Tog mod Grev Balduin af Flandern². Vi har ingen Mulighed for at afgøre, om denne Efterretning passer og maa derfor lade den staa ved sit Værd. Sven var paa det Tidspunkt stærkt optaget af Harald Haardraades Trusel mod hans Kongemagt, og det er tænkeligt, at han under Indtryk heraf har søgt Tilknytning til Kejseren³. I 1053 laa Sagen imidlertid anderledes. Han var kommet i tryk Besiddelse af Riget, hans Opmærksomhed kunde frit samle sig om andre Opgaver end Forsvaret mod Nordmændene. Og netop da forelaa der Syd for vor Grænse en Situation, som maatte spille

¹ Herimanni Aug. Chron. 1053 (11. Apr.): »Imperatore in Saxonia apud Merseburg commorante, cum rege Danorum pascha egit«. Mon. Germ. SS. V, 132.

² Florence of Worcester ed. Thorpe I, 201: 1049. »Suanus etiam rex Danorum, ut imperator illi mandaret, cum sua classe ibi affuit et ea vice fidelitatem imperatori juravit«.

³ Sml. Sonderjyllands Historie I (1930—31), 330.

ind i hans Beregninger og styrke ham i Ønsket om Venskab med baade Ærkebispestolen og den tyske Kejsermagt.

Prof. Arup mener, at »det ikke er muligt at se, hvad der dengang skal have været dette samarbejdes politiske formaal« (99). Jo, det ligger saamænd lige for Haanden. Sven kunde paa ingen Maade være uinteresseret i, hvorledes den stadig skarpere Konflikt mellem den sachsiske Hertug paa den ene Side, Ærkestolen og Kejsermagten paa den anden Side udviklede sig. Den kunde komme til at berøre ham selv ganske direkte; men den kunde yderligere faa højst skæbnesvangre Følger for hans Dattermand, Fyrst Gudskalk, som havde tilkæmpet sig Herredømmet over de vestlige Vender. At Sven skulde tage Parti for den sachsiske Hertug var udelukket. Det vilde kun øge hans Strid med Ærkestolen. Og Sven var, som Prof. Arup skarpt og rigtigt har formuleret det, »en mand, som til fuldkommenhed havde indset, at den kongemagt, han stod i begreb med at grundlægge i Danmark, kun kunde faa fremgang, naar han helt og fuldt stillede sig i samarbejde med kirken, hvilket i det givne tilfælde vilde sige i samarbejde med Adams egen elskede erkebisp Adalbert« (83 f.). Derfor afblæste han Striden om Skilsmissen, derfor søgte han Forliget i Slesvig, og derfor gjorde han det yderligere Skridt, som maatte fæstne det nye Venskab mellem ham og Adalbert: han sluttede tillige Venskab med Henrik III. Den politiske Linie i alt dette er lige saa forstaaelig, som den er klar. Man kan, hvis man vil betragte Sagen ud fra den daværende danske Grænsepolitiks Synsvinkel, sige, at selv om den sachsiske Hertug maatte føle sig urolig ved Udviklingen, var der for Sven opnaaet store Fordele. Gudskalk, Henrik og Adalbert dækkede fremtidig i en vis Forstand Ejderen. Grænsetrygheden fra Knud den Mægtiges Dage var vendt tilbage¹.

Hvad Tidspunktet for de ovennævnte Begivenheder angaar, er strengt taget Adams Ord fuldt tilstrækkelige. Der er ingen Tvivl om, at han i sikker Viden om Sagens Sammenhæng (den, han havde meget let ved at skaffe sig i Bremen) har henlagt Slesvigmødet efter Skilsmisseordningen til Begyndelsen af

¹ Sml. Sønderj. Hist. (1930—31), I, 330.

1050'erne. Der er en enkelt lille Ting, som — foruden det tidligere anførte — peger bestemt i denne Retning. Han bruger det Udtryk om Adalbert i Slesvig, at han »let blev kendt med« (facile notis) og forsonet med Kongen. Det er altsaa først ved denne Lejlighed, Ærkebispens har skaffet sig et personligt Kendskab til Sven. Det er utænkeligt, at han ikke skulde have erhvervet sig et saadant før omkr. 1066.

Men til Prof. Arups Opfattelse passer denne Adams let forstaaelige Kronologi slet ikke. Sven var jo i Begyndelsen af 1050'erne og langt senere kun svensk Godsejer og Hirdmand — hvad skulde han da forhandle med den tyske Kejser om? Følgen er, at som Prof. Arup henlægger Slesvigmødet til »1065 eller snarere til 1066« (100), kan efter hans Mening »det møde mellem konge og kejser, der i samme kapitel omtales, . . . ikke være andet end mødet mellem Svend 2. og Heinrich 4. i Lüneburg 1071, som Adam senere omtaler som den berømte samtale mellem kejseren og den danske konge til den sachsiske hertugs skade, hvorved der sluttedes forbund mellem disse mod de sachsiske hertuger, der ogsaa var Adalberts dødsfjender« (100). En saadan Konjektur til Adams Tekst behøver næppe engang Imødegaaelse. Den er uden mindste Begrundelse i Kilden selv — fuldkommen vilkaarlig¹. Om Mødet i Lüneburg (rettere: Bardowik) vil der senere blive Lejlighed til at tale.

IX.

Foruden Skilsmissspørgsmaalet var der et andet Problem, som i Begyndelsen af 1050'erne truede med at rejse Sven og Adalbert mod hinanden, et meget vidtrækkende Spørgsmaal, som Prof. Arup mærkeligt nok helt har overset. Det var Svens Ønske om at faa oprettet et nordisk Ærkebispedømme, saa vor Kirkes Afhængighed af Bremen kunde ophøre.

Hvornaar har Kongen grebet denne Tanke? Vi har den Oplysning, at han uden om Adalbert skal have søgt og faaet

¹ Sml. Sture Bolins bestemte Afstandstagen (»ytterligt osannolikt«) fra Arups Opfattelse paa dette Punkt (Scandia V, 227).

Pave Leo IX's Tilslutning til den, og dette medfører, at den er blevet fremsat inden Vaaren 1054 (Leo IX døde den 19. April 1054). I det »for alle kildeefterretninger om kong Svend i Danmark ganske blottede tomrum«, da Sven levede af sin Kones Penge som Godsejer og Hirdmand i Sverige, holdt han altsaa ikke alene Stævne i Slesvig med Ærkebisen og i Merseburg med Kejseren, men han indledede et Forsøg paa at frigøre den nordiske Kirke fra Bremens Primat.

Er det forøvrigt tænkeligt, at de to Ting: Svens Raseri over Adalberts Skilsmissekrav og hans egen Plan om et af Bremen uafhængigt nordisk Ærkebispedømme har været uden indre Forbindelse med hinanden? De hører hjemme i ganske de samme Aar, og da Sven har bøjet sig for Skilsmissekravet, har han ogsaa foreløbig slaaet den Tanke af Hovedet uden om Adalbert at tvinge sin store kirkepolitiske Plan igennem.

Derfor skildrer Adam Forholdet mellem Sven og Adalbert op igennem 1050'erne som den rene Idyl. Han fortæller, hvorledes Ærkebisen »med Nidkærlighed opmuntrede Danekongen, som ofte kom til ham, naar han opholdt sig ved Ejderen, og som da nøjagtig mærkede sig og bevarede i Hukommelsen alt, hvad hin fremdrog af Skriften, med Undtagelse af at han ikke kunde overtale, hvad angaar Fraaseri og Kvinder . . . ; i alle andre Forhold var han Ærkebisen lydig og føjelig« (III, 21; H. 171; S. 164). Og hvor han kommer ind paa Adalberts berømte Patriarkatsplan, glatter hans Skildring omhyggeligt alle Bølger ud. »Denne Plan«, siger han, »var han oprindelig ført ind paa af den tvingende Omstændighed [dette Udtryk er det eneste, der røber Konflikten], at Danekongen ønskede, at der maatte blive oprettet et Ærkebispedømme i hans Rige nu, da Kristendommen var blevet udbredt lige til Jordens Grænser. At dette skulde gennemføres, var iøvrigt næsten bestemt ved det apostolske Sædes Tilladelse i Overensstemmelse med de kanoniske Dekreter; der ventedes kun paa vor Ærkebiskops Samtykke. Han lovede, om end nødig, at give sit Samtykke til Sagens Gennemførelse, hvis Patriarkatsværdigheden maatte blive ham og hans Kirke indrømmet ved pavelige Breve« (III, 33; H. 182 f.; S. 175).

Og han fortsætter: »Medens Forhandlingerne paa begge Sider blev trukket i Langdrag, vandrede Pave Leo heden« (III, 34; H. 183 f.; S. 175 f.). Altsaa faar vi ogsaa af den paa dette Punkt saare velunderrettede Adam at vide, at Kong Sven arbejdede for sin Kirkeplan i Begyndelsen af 1050'erne; men i Overensstemmelse med Bremerkirkens Værdighed blev Kongens oprindelige og krænkende Tilsidesættelse af Adalbert fortiet — det var kun »tvingende Omstændigheder«, som bragte Ærkebispens til at tage Del i Forhandlingerne, en tendensløs, men betegnende Maade at fremstille Sagen paa.

X.

Vi fortsætter med Adams Vidnesbyrd om Sven i det efterretningsløse Tolvaar.

I III, 21 fortæller han, hvorledes Adalbert oprettede Bispedømmer i Oldenburg, Mecklenburg og Ratzeburg. Aarstallet angives ikke, men det maa, gaar man med Rette ud fra, have været engang i Løbet af 1050'erne. Derefter følger den oven for citerede Bemærkning om Ærkebispens moralske Forelæsninger, naar Sven besøgte ham under sine Slesvigophold, og endelig hedder det i III, 22: »Paa samme Tid tildrog der sig i Slaverland saare vigtige Begivenheder, som til Guds Ære ikke maa forties for Efterverdenen« (H. 171; S. 165). Med »per idem tempus« mener Adam naturligvis ikke noget bestemt Aar (lige saa lidt som med Indledningsordene til III, 18, se ovenfor), han mener slet og ret den Periode, der har været omtalt i det foregaaende Kapitel — altsaa 1050'erne. Blandt disse vigtige Begivenheder beretter han nu om Kampe mellem forskellige slaviske Stammer, af hvilke Rethererne lider Nederlag. Og »saa kaldte de overvundne Fyrst Gudskalk, Hertug Bernhard og Danekongen til Hjælp og førte dem mod Fjenderne« (H. 172; S. 165). Det kneb med at besejre Retherernes Modstandere Circipanerne; men omsider købte disse sig dog Fred, og »vore vendte hjem med Sejr, om Kristendommen var der ikke Tale; Sejrherrerne tænkte kun paa Bytte«. Adam tilføjer, at hans Kilde til Beretningen er »en fornem Mand

fra Nordalbingien, der har fortalt mig, at alt dette og andet virkelig er gaaet saadan til«. Han har aabenbart haft sine Tvivl om Paalideligheden, og derfor har det passet ham godt, at han senere har kunnet drøfte Sagen med »den meget sandfærdige Danekonge«. Under denne Samtale har Sven fuldt ud bekræftet Nordalbingierens Udsagn: Jo, har han sagt, Slavernes Stammer havde man sikkert for længst kunnet omvende til Kristendommen, hvis ikke Sachsernes Havesyge havde hindret det. »Deres Hu«, sagde han, »staar mere til at kræve Skat end til at omvende Hedninge« (III, 23; H. 172; S. 166). Ogsaa Svens Hærtog sammen med Gudskalk og Hertug Bernhard falder altsaa inden for »Tomrummet« — Prof. Arup sætter det selv til »engang i aarene før 1059« (S. 80). Følgen er — som tidligere nævnt — at Sven ifølge Prof. Arup ikke kan have deltaget i Kampen i sin Egenkab af Danmarks Konge; nej, den svenske Godsejer var »finansieret af dronning Gunhild«. Ulykkeligvis taler jo imidlertid Adam netop om »rex Danorum« som der Dritte im Bunde.

Vi nærmer os nu Slutningen af den efterretningsløse Periode — Tiden omkr. og straks efter 1060.

I III, 25 skriver Adam: »Paa de Tider vandrede Wal, Biskop hos Danerne, bort fra denne Verden. Hans Bispedømme delte Kong Sven i fire Bispedømmer og indsatte med Ærkebispens Samtykke en af sine Bisper i hvert af dem« (H. 174; S. 167).

Med Udtrykket »in diebus illis« henvises til de forud omtalte Begivenheder. Vi saa, at III, 22—23 handlede om Kampene blandt Slaverne i 1050'erne, sluttende med Angrebet »engang i aarene før 1059«. Derefter begynder III, 24 som følger: »Medens det gik saaledes i det fremmede med Sendelsen til Hedningene, takket være vor Kirkes Virksomhed, sørgede Hr. Ærkebiskop Adalbert, der endnu udelukkende var opfyldt af gode Hensigter, aarvaagent og ivrigt for, at ikke Hyrdeembedet ved nogen Forsømmelighed fra hans Side skulde blive forringet. . . . Da han tynget af jordiske Gøremaal snart maatte sløves selv over for aandelige Anliggender, var Sendelsen til Hedningene det eneste, som han vedblev at røgte med usvækket Kraft« (H. 173; S. 166 f.) Kapitlet slutter med, hvorledes han paa Opfordring sender Præ-

dikanter til Island, Grønland og Orknøerne. Vi ved, at denne hans Forbindelse med de fjerne Øer hører 1050'erne til. Omkr. 1050 indviede han Torolf til Biskop paa Orknøerne og 1056 Isleif til Biskop paa Island. Naar III, 25 begynder med et »in diebus illis«, maa vi altsaa atter befinde os i 1050'erne, snarest i deres Slutning. Om Biskop Wal i Ribe bruger Adam IV, 2 det Udtryk, at han »nylig (nuper) døde« (S. 230). Tidspunktet sættes gerne — og med rimelig Grund — til c. 1057—60. Den Gang begyndte altsaa Sven ifølge Adam III, 25 det vidtrækkende Organisationsarbejde inden for den danske Kirke, som — langt solidere end hans Fremstød en lille halv Snes Aar forud — skulde danne Basis for Kravet om et nordisk Ærkebispedømme. Det hedder i II, 2, at da Wal døde, blev hans Bispedømme delt i fire, »hvilket Ærkebispemænd gav sit Samtykke til; snart efter indviede han til Ribe Oddo, til Aarhus Christian, til Viborg Heribert og til Vendssyssel Magnus; da den sidstnævnte paa Hjemrejsen fra Indvielsen led Skibbrud paa Elben, indsatte han i Stedet for ham Alberich. Disse fire Bisper fik den Gang Ribe Bispedømme ved Kong Svens Gave« (H. 245; S. 230 f.). Det er Rigets lovlige Konge, som med Ærkebispens Samtykke ordner Landets Kirkeforhold. Og det sker i Aarene nærmest forud for 1060.

XI.

Det er ikke klart, hvorledes Prof. Arup egentlig tænker sig Svens Tilværelse i Tidsrummet 1062—65. »Engang i 1061 [maatte han] atter søge til sin moder i Skaane«, hun udstyrede ham til »endnu engang at hævde sin danske kongemagt mod Harald Haarderaade, og resultatet blev Svends knusende nederlag i Nisaa 1062« (82).

Men hvad saa? Er det tænkeligt, at Sven, som i tolv Aar havde været uden ringeste Magt i Danmark, der havde ligget under Kong Harald, og som kun takket være sin Moder havde kunnet genoptage Kampen mod Harald — er det tænkeligt, at han trods sit »knusende Nederlag« har kunnet sætte Harald ud af Spillet og sig selv paa Tronen? Man maa jo tro det; for »trods

sejren trak kong Harald sig ud af kampen med ham, skal 1064 eller 1065 endog have sluttet fred med kong Svend« (83). En ganske mærkelig Mand, den Harald! Han sad dog med alle Trumferne paa Haanden og tog uden Vanskelighed Stikket hjem, da Sven endelig i al Beskedenhed vovede at spille ud. Og alligevel var han ædelmodig nok til at lade Nederlagets Mand høste Sejrens Løn!

Forklaringen er naturligvis den saare simple, at Forholdene laa stik modsat Prof. Arups Opfattelse af dem. Det var i 1062 Sven, der sad med de store Kort — som han paa den Tid havde kunnet spille i nøjagtig 15 Aar. Derfor betød et enkelt »knu-sende Nederlag« intet for ham. Han vedblev at sidde, hvor han havde haft sit Sæde siden 1047: paa Danmarks Kongestol!

Vi ved ikke, hvad der netop i Begyndelsen af 1060'erne kan have ført Harald til nye Angreb paa Danmark. Det forholder sig vel, som Prof. Edvard Bull har skrevet: »Hele Haralds makt var bygget op på hirden, på et sterkt, kongelig hærvæsen, og det hørte sammen med hirdens natur, at den altid krevet å brukes«¹. Hvad angaar Sven, giver den norrøne Tradition og bevarede Skjaldekvad os en og anden Oplysning af Værdi til Forstaaelse af hans Stilling. Traditionen, kendt fra Snorre, fortæller f. Eks. hvorledes Harald blev uenig med den norske Høvding Finn Arnesson. Finn gjorde Kongen ansvarlig for hans Broders, Kalv Arnessons, Fald og »tog sig saa nær af denne Sag, at han drog bort fra Landet og kom sydpaa til Danmark, hvor han kom til Kong Sven og fik en god Modtagelse. De talte længe i Enrum, og det blev til Slut aftalt, at Finn gik Kong Sven til Haande og blev hans Mand. Men Sven gav ham Jarlsnavn og Halland at styre, og der sad han til Landeværnsmand mod Nordmændene« (ed. Jónsson, 480). Senere træffer vi ham paa Svens Side i Nisaaslaget. Altsaa har det været forud for denne Kamp, han er søgt til Danmark. Og om Svens Kongemagt i Aarene før 1062 taler tillige et andet Træk, som kan findes hos Tjodolv. Om Nisaaslaget synger han: »Sven kan ikke takke de seks danske Jarler, som udviser Raskhed i Kamp, for nogen Sejr i denne

¹ Det norske folks liv og hist. gennem tiderne II (1931), 98.

Strid. Den kampmuntre Finn Arnesson, som ikke brød sig om at redde sit tapre Liv, blev fanget midt i Fylkingen« (Skjalded. I, A, 373; B, 343). Eller skal man maaske regne med, at Svens Moder har udrustet ham ogsaa med disse seks danske Jarler?

»De bedste og viseste Mænd«, siger Snorre, »lagde sig imellem, og der kom da et Forlig i Stand mellem Kongerne paa den Vis, at Kong Harald skulde have Norge, men Sven Danmark til det Landemærke, som tilforn havde været mellem Norge og Danmark. Ingen af dem skulde give den anden Bøder. Dèr, hvor der var hæret, skulde man finde sig deri, og den, som havde faaet Hærfang, skulde eje det« (ed. Jónsson, 493). Det var kort og godt en Fred, der fastslog status quo ante. Den sluttedes i 1064 eller 1065. I 1066 faldt Harald ved Stanford bridge.

XII.

Vi har nu fulgt Sven helt frem til Midten af 1060'erne og har set, at der ingen kronologiske Vanskeligheder møder os, naar vi kun nøgternt holder os til, hvad den — af Bremen og Sven selv — vel underrettede Adam ved at fortælle, og undgaar enhver vilkaarlig Omtydning af hans Meddelelser. Vi er samtidig naaet frem til de Aar, da Adam af Selvsyn kan begynde at berette om Ærkestolens Forhold, og det, der nu helt sluger hans Interesse, er den skæbnesvangre Udvikling, som Adalbert har været underkastet i det sidste Tiaar, han levede. Fra Ærkebispens Ophøjelse til Rigsforstander i 1063 til hans Død i 1072 har Bremerkirken efter Adams Opfattelse lidt sine store, skæbnesvangre Nederlag, fordi dens Hyrde var blevet besat af en verdslig Ærgerrighed, som grænsede til Galskab. I mindst fem Aar har Adam kunnet følge Begivenhederne fra Dag til Dag. Hans Sind har været dybt grebet af det, han saa, hans Tanker har ustandseligt kredset om de Spørgsmaal, som Adalberts næsten dæmoniske Skikkelse tvang ind paa ham, og det er meget forstaaeligt, at hans Fremstilling i III Bog mere og mere har koncentreret sig om dennes Personlighed — de psykologiske Forudsætninger for den og de tragiske Virkninger af den. Dette Emne tager Magten fra alt

øvrigt allerede i det 36.—39. Kapitel; men ogsaa i de følgende Kapitler danner det et fast Islæt i Skildringen, og fra Kap. 45 til Kap. 71 (der oprindelig afsluttede Værket) er det — ind imellem Strejf af politisk Historie og af Kirkehistorie — det, der stærkest har fængslet Forfatteren, som det stadig i vore Dage stærkest fængsler hans Læsere. Jeg gør i særlig Grad opmærksom paa Fremstillingen fra og med Kap. 55 — begyndende med Tiden efter 1066. Her er det saa fuldkommen overvejende de psykologiske Betragtninger og Analyser, der optager Pladsen.

Og det siger sig selv, at der under disse Omstændigheder ikke kan ventes synderlig Anledning for Adam til at bringe nye Meddelelser om Kong Sven. Det sker faktisk ogsaa kun een eneste Gang: i Kap. 60, hvor vi er naaet til Aaret 1071. (Jeg ser bort fra den Del af III Bog, som danner en senere Tilføjelse — Kapitlerne 72—78). Det hedder i III, 60:

»Til Ærkebispens Berømmelse føjedes nu yderligere det, at i det Aar, han var Rigsraad, afholdtes i Lüneburg hin berømmelige Underhandling mellem Kejseren og Danekongen til Hertugens Beskæmmelse. Ved den Lejlighed blev man under Paaskud af Forbund enige om væbnet Optræden mod Sachserne« (H. 217; S. 206).

Fyldigere Oplysninger om denne Sammenkomst faar vi af Bruno, Modpartiets Mand, som skriver: »Senere sendte Henrik [IV] Sendebud over Havet til Danekongen og indbød ham til et Møde i Bardowik, hvorhen han selv begav sig med faa Ledsagere. . . . Dér kom Danekongen ham i Møde, og han afholdt med hin en hemmelig Underhandling, som ingen overværede med Undtagelse af Biskop Adalbert og een af Kongens [sikkert: Svens] Raader. Underhandlingen selv forblev dog ikke længe hemmelig; thi da den, der alene sammen med Bispen havde været til Stede, ikke kunde hindre den dér fattede Plan, gjorde han alt muligt, for at den ikke skulde forblive skjult for Sachsens Fyrster, som den angik. Thi Danekongen svor Kong Henrik, at han vilde yde ham Hjælp imod alle hans Fjender, og navnlig imod Sachserne, med alle Kræfter til Vands og til Lands. Og Kong Henrik lovede hin, at han vilde overdrage ham alle de Egne, der

grænsede op til hans Rige¹. At Mødet har været et af den intrigerende Ærkebiskops sidste Schaktræk imod den sachsiske Hertugæt, som havde været saa kraftigt medvirkende ved hans Fald i 1066, kan anses for givet, og at Kejser Henrik IV nærede et ganske lignende Fjendskab mod Billungerne, er en velkendt Sag. Det var netop i disse Aar, han forberedte et aabenlyst Angreb paa dem. Mødet har da sikkert haft til Formaal at drage Sven Estridssøn ind i den Ring, man smedede paa, og Hensigten synes at være naaet. Hvilke tyske Strækninger, der stilledes ham i Udsigt som Løn for Løftet om Hjælp, er det umuligt at sige — dertil er Udtrykkene for vage. Markgrev Udo har vist siddet inde med i alt Fald Ditmarsken. I sig selv er det ikke utænkeligt, at Kejser Henrik kan have prisgivet holstenske Egne, naar han derved har kunnet vinde Sven for sig. Det tyske Riges Besiddelse af Holsten skænkede han næppe mange Tanker. Men et andet Spørgsmaal er det, om Aftalerne nogen Sinde blev effektive. Hærhjælpen kom Sven nemlig aldrig til at yde. Vi har ganske vist en uklar Beretning om, at han i 1073 eller 1074 foretog et Fremstød, som hurtigt blev opgivet, fordi hans

¹ Postea legatos ad regum Danorum misit ultra mare, eumque sibi ad Bardanwich rogavit occurrere, quo et ipse cum paucis perrexit . . . Regem illum ibi obvium habuit, cum eo secretum colloquium fecit, cui colloquio praeter episcopum Adalbertum et unum de regiis consiliatoribus nullus interfuit. Ipsu tamen colloquium non diu latuit, quia ille, qui cum episcopo solus aderat, cum consilium, quod ibi fecerunt, prohibere non posset, illud quod poterat effecit, quod principes Saxoniae, quorum intererat, ipsum consilium non lateret. Rex enim Danorum regi Heinricho iuravit, ut ei contra omnes hostes suos, et nominatim contra Saxones, quantum posset, terra marique auxilium ferret; et rex Heinrichus illi promisit, ut ei cunctas regiones suo regno contiguas in proprium daret. Bruno: De bello Saxonico, Skoleudg. 12 ff. — I Lamberti annales (Pertz, Scriptores V, 194) lyder Efterretningen om Mødet (der urigtigt henfores til 1073) saaledes: Itaque secreto cum rege Denorum colloquim facit, et cum eo magna quadam parte Saxoniae, quae Utoni marchioni pertinebat, paciscitur, ut . . . auxilio sibi foret. — At Mødet fandt Sted i Bardowik, ikke som af Adam angivet i Lüneburg fremgaar deraf, at Lüneburg endnu paa dette Tidspunkt var i Billungernes Magt og først blev erobret kort efter Mødet. Se Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLVII (1917), 402.

egne Folk vægrede sig ved at bekæmpe Sachserne¹; men den hele Fortælling lyder ikke meget troværdig, og sikre Vidnesbyrd om et dansk Herredømme i Nordholsten ved Overgangen til det 12. Aarhundrede savnes².

XIII.

Det var Adams Hensigt at føre sin kirkehistoriske Skildring frem til Adalberts Død i 1072. Den i kronologisk Henseende sidste Oplysning, han kan bringe os om Kong Sven, er derfor Meddelelsen om Bardowikmødet i 1071.

Men ved Siden af alle de faktiske Oplysninger om Svens Kongegerning, som Adam har samlet, og som er vort bedste Orienteringsmiddel, naar Studiet gælder Danmarks Historie i Aartierne omkr. det 11. Aarhundredes Midte, har man jo alle Dage været klar over, at vi gennem »Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum« faar en Række i allerhøjeste Grad værdifulde Træk til Belysning af Kong Svens Personlighed — saadan som nu i hvert Fald Adam har opfattet den.

For det første har Adam næret en oprigtig Beundring for Svens store Viden. Det var Rygtet om den, der drev ham til at søge Oplysninger hos Kongen selv (III, 54), og han roser ham ikke alene for en Hukommelse, der synes at rumme alle Barbarernes Bedrifter, som var de »skrevet op« i hans Minde (II, 43),

¹ Rex quoque Danorum, memor firmatae jam pridem cum rege pacilonis, cum exercitu navali applicuit ad Saxoniam, et tractis per longa terrarum spacia navibus in fluvium, qui administrando negocio opportunus videbatur, igne et ferro regionem infestare parabat. Sed miles eius vehementer detrectabat militiam, obiciens, quod sibi, quotiens externorum hostium incursionibus quaterentur, Saxones pro muro fuerint, nec ullis unquam, cum facultas suppeteret, laccessierint iniuriis; postremo si calamitatem, quae ad praesens urgeret, quandoque propulsarent, graves poenas iniustae huius infestationis a populo Danorum exacturos. Cum haec privatim et publice iactarent, rex veritus, ne in eo discrimine a milite desertus ludibrio fieret hostibus, naves retrahi iussit, et nulla regioni clade illata, Saxonia excessit. Ita tantus ille bellici apparatus fervor impune deflagravit. Lamberti annales (Pertz, Scriptores V, 202), anført under Aar 1073.

² Sonderj. Hist. I (1930—31), 340 f.

men han fremhæver ogsaa, at han sad inde med boglig Viden og Lærdom (III, 54) — et Træk, som nøje stemmer overens med Pave Gregor VII's kendte Brev til Sven, hvori han lovpriser for litterære Kundskaber. Om Svend bruger Adam derfor Udtryk som prudentissimus (II, 38; III, 72), litterarum eruditus (III, 54) og scientissimus (IV, 21). Det er en sand Beundring, der gemmer sig i disse Ord, født af Taknemmelighed over, hvad Kongens Beretninger har betydet for Adams Arbejde¹.

Men Adams Omtale af Kongen viser tillige, at han har næret den største Tillid til Rigtigheden af det, Sven har fortalt ham. Han har fuldt ud stolet paa Kongens Ord. Derfor betegner han ham som veracissimus (I, 48; III, 23)², og dette

¹ Denne Agtelse for Kong Svends Viden har været udbredt i Samtiden. I Steinn Herdissons Kvad om Nisaaslaget kalder han Kongen »den vise Ætling af Stormænd« (Skjalded. I, A, 409; B, 378). Hertil fojer Prof. Arup den ubegribelige Bemærkning: »Er dette kampskjaldens ironiske omtale af kong Svends viden?« Hvorfor i Alverden skulde der gemme sig Ironi i dette Udtryk? Ligger det ikke i høj Grad nær for Steinn at bruge det i ramme Alvor — han, som selv var stærkt historisk indstillet, og som ved sine idelige Laan og Genklange fra ældre Kvaddigtning viser, at han paa ingen Maade foragtede litterær Kundskab?

² Netop af denne Grund har man ingen Anledning til at bedømme Beretningen i II, 43, som Prof. Arup gør det. Kongen har fortalt Adam om den hedenske Rejsning blandt Venderne i 1011—13 og om de 60 Præster, som ved den Lejlighed led Martyrdøden. »Saaledes blev de et Skuespil for baade Engle og Mennesker og opgav deres sejrende Aand midt i deres Løbebane« (H. 107; S. 104). Man mærker Adams umiddelbare Glæde over at kunne referere Kongens Fortælling om Guds Blodvidner. Han fortsætter: »Det fortælles, at der den Gang skete meget af den Art i de forskellige slaviske Landskaber, men af Mangel paa skrevne Kilder anses det nu for Fabler. Da jeg udspurgte Kongen nærmere herom, sagde han: »Hør op, min Søn! Vi har saa mange Martyrer i Danmark og Slaverland, at de knap kan rummes i en Bog«. Prof. Arup opfatter Adams Fremstilling, som havde han muligvis selv delt Tvivlen om de mange Martyrer og ladet den komme til Orde over for Kongen. Deraf hans Spørgsmaal (95). Forholdet er naturligvis det stik modsatte: Adam har gerne villet høre mere af samme Art, saa han kunde nedtegne det og derved svække Forestillingerne om, at det i Virkeligheden kun drejede sig om Fabler. Et andet Standpunkt vilde være ganske urimeligt at vente — dels paa Grund af det aandelige Milieu, hvori han hørte hjemme, dels paa Grund af den Trohjertethed, hvormed han andet Steds

maa man ikke glemme, naar Svens Beretninger drejer sig om Ting, der vedrører hans egen Kongegerning.

XIV.

Det gælder f. Eks., hvad Adam meddeler om Kongens Iver for at udbrede Kristendommen i Norden. Det hedder i III, 54, at »Kristendommen blev af denne Sven udbredt vidt og bredt blandt de fjerntboende Folkeslag . . . Han sendte selv sine Klerke ud som Prædikanter til hele Sverige, Norge og til de Øer, som ligger paa de Kanter« (H. 208 f.; S. 198 f.). Man kan mene, at Adams Ord, der udtrykkeligt siges at støtte sig paa Kongens eget Udsagn, giver et overdrevet Indtryk af Svens Betydning for Missionen; men paa den anden Side er der i Adams Holdning over for Sven ikke nogen Antydning af, at han skulde have tvivlet om Sandheden i det, Kongen fortalte ham — eller at han skulde have regnet med væsentlige Overdrivelser. Medens Ærkebiskop Adalbert maa høre for sine »store Ord«, som det ovenikøbet var »hans Sædvane« at benytte (III, 16), kommer Adam aldrig med et saadant Korrektiv til Svens Udtalelser. Han bedyrer tværtimod gentagne Gange Kongens Paalidelighed. Vi maa endvidere huske, at man i Bremen slet ikke kunde være uvidende om, hvorvidt den danske Konge virkelig havde

anfører haarrejsende Vidnesbyrd om Blodvidners Skæbne (f. Eks. Schol 71; III, 50; Schol. 79; III, 51—54), og dels endelig paa Grund af den Glæde, han netop i II, 43 viser over »et Skuespil for baade Engle og Mennesker«.

Man har forøvrigt et betegnende Udtryk for Adams Tillid til Svens Objektivitet. I II, 55 fortæller han om Knud den Mægtiges Forsøg paa ved danske Bispevielser at gaa uden om Bremen og i Stedet lade den foretage i England. Ved en saadan Lejlighed fangede Ærkebiskop Unwan Biskop Gerbrand, der netop efter sin Indvielse var paa Vejen fra England til Danmark. »Gerbrand gjorde, som Nødvendigheden krævede, Bod, lovede Underkastelse og blev derefter en meget fortrolig Ven af Ærkebispen«. Knuds Politik strandede paa Unwans bestemte Modstand, og Kongen »blev siden saa nær knyttet til Ærkebispen, at han fra da af gerne vilde gøre alt efter dennes Ønske«. Hertil føjer Adam: »Dette er, hvad Danekongen meddelte os om sin Morbroder, og han fortav ikke Gerbrands Tilfangetagelse« (H. 118f.; S. 115 f.). Adams Anerkendelse af denne Sandhedskærlighed er aabenbar.

fremmet Missionen, eller han ikke havde gjort det. Naar en Bremerklerk skriver som Adam, skal der meget stærke Grunde til helt at afvise hans Udtryk, saadan som Prof. Arup gør det med Bemærkningen, at »sandt at sige findes der iøvrigt ikke i hele Adams værk nogen meddelelse om, hvad disse kong Svends missionærer da har udrettet« (95). For det første er det i høj Grad begrænset, hvad Adam faar Plads til at meddele om Tidens Mission, naar denne ikke havde sit Udspring direkte i Bremen, og for det andet kan Prof. Arups Paastand om Adams Tavshed næppe opretholdes.

Det er vel sandt, at vi kun i eet bestemt Tilfælde hører om Svends Støtte af Omvendelsesværket. Det er i IV, 16, hvor Talen er om Kurland. »Nu er der«, siger Adam, »rejst en Kirke dér, takket være en nidkær Købmand, som Danekongen ved mange Gaver bevægede til det. Det er Kongen selv, som — glædende sig i Herren — fortalte mig dette« (H. 261; S. 244)¹. Man kan med formel Ret paastaa, at denne Købmand ikke kan kaldes Kongens Missionær, og at han derfor ikke tæller med; men der er andre Ting i Adams Fremstilling, som vanskeligt kan læses, uden at man ser Kongen som den medvirkende i det omtalte Missionsarbejde. Jeg tænker just ikke paa Beretningerne (III, 54) om Martyrerne Erik i Sverige og Alfward i Norge, skønt det efter Referatet (Sven er Kilden) ligger nær at tro, at de ikke har

¹ Den sidste Sætning — »ipse rex gaudens in Domino recitavit mihi hanc cantilenam« — kan næppe oversættes ordret, hvis man vil undgaa at fremkalde andre Forestillinger end dem, der strengt taget ligger i Udtrykket. Prof. Arup har den ejendommelige Opfattelse, at Adam skal have genfortalt Svends Beretning »med et skuldertræk« (95), og at den afsluttende Bemærkning om Kongens Glæde er Udtryk for Adams Ironi. »Adams ord«, siger han, »maa vistnok oversættes: denne vise kvad kongen for mig, selv glædende sig i herren, og betyde, at Adam kun ironisk betragtede denne sejr for kristendommen, som kongen mente at have vundet ved en købmands hjælp« (96). Man kommer til at tænke paa en Sandhed, der findes udtalt andet Steds i Afhandlingen: »Ogsaa en kritisk historiker kan undertiden spekulere for meget over enkle og ligefremme kildemeddelelser« (76). Thi Adam vil naturligvis slet og ret sige, at denne lille Lovsang over Guds Riges Vækst kvad Kongen for mig, »glædende sig i Herren« — de citerede Ord laant fra Pauli Brev til Filippenserne, 3, 1 og 4, 4.

været uden Forbindelse med Danekongen. Jeg tænker derimod paa Adams Meddelelser om Biskop Eginio. At Kong Sven maa have haft Lod i denne Mands Missionsvirksomhed, er efter hele Forholdet mellem ham og Bispen saa godt som givet, og om Eginio fortæller Adam, at han »vandt mange Folk, der hidtil var hengivne til Afgudsdyrkelse, navnlig de Barbarer, som hedder Blekinger og bor paa Øen Holm [ϔ: Bornholm] som Naboer til Gøtterne. De skal allesammen ved hans Prædiken være bleven rørt til Taarer og i den Grad have vist Anger over deres Vildfarelse, at de straks sønderbrød deres Afgudsbilleder og af egen Drift kappedes om at blive døbt« (IV, 8; H. 253; S. 236). Ogsaa i IV, 9 kommer Adam ind paa Eginos Missionering, men endnu tydeligere fremtræder Sagen i IV, 30. Deri hører vi om Adalwards Mission i Sigtuna, og der fortsættes: »Han enedes ogsaa med Eginio, den meget fromme Bisp i Skaane, om i Fællesskab at drage op til den hedenske Helligdom, som hedder Uppsala, for at prøve, om de maaske dèr kunde udrette et frugtbringende Arbejde for Kristus«. Kong Stenkil fik dem imidlertid til at opgive dette risikable Forehavende, som endog kunde være kommet til at gaa ud over ham selv, og »Bisperne . . . vandrede saa gennem alle Gøtternes Byer, hvor de omstyrtede Afgudsbillederne og derpaa vandt mange Tusinde Hedninge for Kristendommen« (H. 278 f.; S. 261 f.). Spørgsmaalet er ikke, om Adams Fremstilling af Eginos Indsats overdriver det Resultat, hvortil den fromme Biskop naaede, og om Overdrivelsen i saa Fald stammer fra Kong Sven, til hvis Ord Adam jo viste fuldkommen Tillid. Spørgsmaalet er, om vi ikke bag en Virksomhed som Eginos er nødsagede til at se Kongens Støtte, og om bl. a. hans Missionsrejser derfor ikke danner en Del af Grundlaget for Adams Udsagn: at Sven kraftigt medvirkede ved Evangeliets Udbredelse i Norden. Jeg tror det ganske afgjort. Jeg tror, at man blandt de Opgaver, Sven Estridssøn tog op i Forbindelse med Organisationen af den danske Kirke, ogsaa maa regne en virkelig Indsats i den nordiske Mission.

XV.

Ærkebiskop Adalbert, siger Adam (III, 72), havde overvejet personlig at missionere i Norden, men han opgav Tanken, fordi »den meget kloge Danekonge fraraadede ham« Rejsen, idet han sagde, »at de barbariske Folkeslag lettere kunde omvendes af Personer, som talte deres Sprog og havde lignende Skikke, end af Personer, der var dem ukendte eller afskyede deres nationale Skikke. Naar han fandt nogle, der var rede til at prædike Guds Ord for Hedningene, behøvede han derfor ikke andet end ved Gavnildhed og Elskværdighed at sikre sig deres Velvilje og Troskab« (H. 233 f.; S. 220). Med andre Ord: Sven søgte at faa Ærkebispen til at financiere og støtte hans egne Missionærer i Stedet for selv at drage afsted.

Og han overbeviste Adalbert om det fornuftige deri. »Vor Ærkebisp«, fortsætter Adam, »var enig med den rettroende Konge i denne Opfordring og begyndte nu at øve den Gavnildhed, som han viste over for alle, langt mere rundhaandet over for Bisperne hos Hedningene og Udsendingene fra Østens Konger«.

Om denne Skildring siger Prof. Arup, at Svens fornuftige Raad »vistnok ikke har behaget Adam, der sikkert gerne havde set sin elskede erkebisp som personlig missionær« (96). Man studser derover; thi Adams Bemærkninger om Adalberts Forberedelser til Missionsrejsen er egentlig ikke prægede af Begejstring. I Anledning af den »gav han sig til at vigte sig med sit sædvanlige Praleri«, siger han. En saa tydelig Kritik bemærker Prof. Arup ikke; derimod bygger han sin Opfattelse af Adams Mishag paa en ganske uskyldig Glose. Han skriver: »Sit mishag viser han efter min formening derved, at han alene paa dette sted betegner kong Svend som orthodoxus rex, den rettroende konge, medens han ellers overalt, hvor han ikke netop føler sig i taknemlighedsgæld til Svend for positive oplysninger, betegner ham som tyrannus, hvormed i den augustinske sprogbrug betegnes den konge, der trods alt ikke hører guds rige til. Naar vi betænker, at Adam formentlig har anset ogsaa selve erkebisp Adalbert for i sit endeligt fortabt for guds rige, er der intet mær-

keligt i, at ogsaa kong Svend trods al venlighed og alle anstrengelser for at vise sig for Adam som en kristen konge, dog alt ialt har syntes ham en tyrannus, en vikingekonge, saa at han kun ironisk bruger udtrykket *orthodoxus* om ham« (96)¹.

Er det virkelig rimeligt, at Adam skulde have opfattet Sven som en Tyran — i augustinsk Forstand?

Den augustinske Tyran er »*rex iniustus*«, »*rex iniquus*«. Han er den, som ved »*superbia*« hindrer Guds Riges Fremgang og styrker »*Civitas diaboli*«. Han er den absolutte Modsætning til den Hersker, der styrer i ydmyg Kærlighed til Gud, og som kæmper mod Gudsrigets Fjender for at opretholde den »*pax*«, den »*iustitia*«, der er Grundlaget for »*civitas dei*«. Fra den Gang den første Tyran — Menneskenes Fader Adam — levede, er den jordiske Kamp mellem »*civitas dei*« og »*civitas diaboli*« aldrig standset. De to Magter har ligget i stadig Strid, »*una pro iniquitate, altera pro iustitia, una pro vanitate, alia pro veritate*«.

Det er i særlig Grad Tyskeren Bernheim, som har paavist Betydningen af dette augustinske Grundsyn paa Menneskehedens Historie, og her i Norden er Bernheims Tanker klart og frugtbart taget op af Curt Weibull i hans *Saxo-Studier*². Det er af disse Forskere fremhævet, hvorledes den saakaldte Pseudo-Cyprian (fra det 7 Aarh.) har øvet en meget betydelig Indflydelse paa det middelalderlige Billede af »*rex iustus*« og »*rex iniustus*«, og hvorledes Pseudo-Cyprians overordentlig store Udbredelse yderligere har bevirket, at de augustinske Forestillinger stærkt har præget den middelalderlige Historieskrivning. »De kännetecken Pseudo-Cyprianus . . . sammanställt på »*rex iustus*« och »*rex iniquus*« styrelse ha gått de medeltida författarna i blodet. De träffas runt om framför allt i tidevarvets äldre historiska litteratur; de möta ofta i omskrivningar eller i en på vissa punkter

¹ Dr. Bolin finder ikke nogen Anledning til at opfatte dette Udtryk ironisk, idet han bemærker, at Adam (IV, 30) »i sin berättelse om Stenkil i en motsvarende situation utan bibetydelse kallar denne »*piissimus rex*« (Om Nordens äldsta historieforskning (1931), 44).

² Hist. tidskr. f. Skåneland VI (1914—15), 53 ff. Her Henvisninger til Bernheims Undersøgelser.

vidgad eller med belärande exempel späckad framställning, men ofta också i samma ord och uttryck¹.

Det forekommer mig, at Weibull ved sine egne Studier til Evidens har godtgjort, hvor nødvendigt det er at have det augustinske Grundsyn klart for sig, naar man vil bedømme de Karakterbilleder (f. Eks. af vore middelalderlige Konger), som møder os i middelalderlige Skrifter. Men det er rigtignok indlysende, at skal den opstillede kildekritiske Regel ikke drives ud i sin Karikatur, maa man have en langt solidere Basis for Paavisningen af augustinsk Tankegang end slet og ret en enkelt Glose. Der maa i Fremstillingen som Helhed taget foreligge sikkert vejledende Elementer. Enhver Brug af et Udtryk som »tyrannus« berettiger ikke til øjeblikkelig at læse augustinske Domme ud af Linierne, til Frelse eller Fortabelse for den omtalte Person. Glosen, som kunde have, og i mange Tilfælde bevisligt havde et augustinsk betonet Indhold, har sandelig ogsaa kunnet benyttes uden enhver Bagtanke, simpelthen i dens Egenskab af et sprogligt rammende Udtryk. Det maa være den almindelige Skildring af Personens Handlinger og Væsen, som i hvert enkelt Tilfælde siger os, hvorledes vi skal opfatte Ordet.

Som nu her med Sven Estridssøn. Var han virkelig »efter Adams mening en ægte tyrannus, en ægte verdslig fyrste, superbus, selvtillidsfuld« (83) i augustinsk Forstand — ligesom Adalbert trods alt viet til Fortabelse?

Sven omtales som »tyrannus« i II, 78, hvor han gør Krav gældende paa England. Hans Optræden skildres af Adam uden Antydning af Modvilje eller Kritik, og det ender med, at Kongen slutter fredelig Overenskomst med Edvard, hvorefter han formildet vender tilbage til Danmark. Hvor bliver der i dette Tilfælde Brug for Augustin?

Dernæst kaldes han »tyrannus« i III, 12, hvor Adam fortæller, at han paa Grund af sin Medgang »har glemt Himmelens Konge og taget en blodbeslægtet Hustru«. Han er paa Grund af Ærkebispens Modstand »en rasende Konge«, der truer Hamburg med Ild og Sværd, »indtil endelig Danernes Tyran bøjede sig

¹ Weibull a. A. 57.

for en Skrivelse fra Paven og gav sit Søkendebarn Skilsmissebrev«. Er det en saadan Udgang paa Striden, man venter sig af den fortabte Repræsentant for »civitas diaboli«?

Da Adam atter kommer til at omtale den famøse Skilsmisse-sag, meddeler han, hvorledes den danske »rex superbus« forsoner sig med baade Ærkebispens og Kejseren, og »takket være dette Forbund høstede vor Kirke stor Vinding, og Sendelsen til de nordlige Folkeslag nød ved Kong Svens Medvirkning stadig lykkelig Fremgang og Trivsel« (III, 18; H. 168; S. 161 f.). Mon Adams Udtryk om Svens Hovmod, der har været lige saa kortvarigt som hans Modstand mod at faa sit Ægteskab opløst, da skal tages i augustinsk Mening?

Den ganske jævne og naturlige Brug af Ordet Tyran træffer vi jo uimodsigelig hos Adam. I I, 52 har han refereret Svens Ud-sagn om de svenske Fyrster, som havde opkastet sig til Herrer i Danmark »ved Vold og Vaaben« (I, 48). Han fortsætter nu i det nævnte Kapitel: »Om nogle af disse mange Konger eller rettere Tyranner hos Danerne har hersket samtidig, eller om den ene kun har overlevet den anden i kort Tid, er usikkert«. Det vilde unægtelig paa dette Sted være ganske taabeligt at læse Teksten augustinsk. Glosen Tyran har sit fuldkommen naturlige Indhold¹.

Der foreligger i hele Adams Tekst ikke noget som helst, der kan berettigg os til at tro, at han skulde have stillet den danske Konge som et Fortabelsens Barn paa Linie med Ærkebiskop Adalbert — denne Mand, hvis Hovmod, Havesyge, Forfængelighed, Verdslighed og mange andre frygtelige Egenskaber Adam udmaler med al den saare Bitterhed, der udspringer af dybt skuffede Forventninger og af en Kærlighed, som trods alt ikke

¹ Heller ikke Dr. Bolin føler sig vistnok fristet til at mindes den augustinske Betydning. »Adam använder«, skriver han (Scandia V (1932), 216) »altid ordet »tyrannus« om en härskare. I betydelsen »härskare, som orättfärdigt utövar sin makt«, finnes ordet bl. a. om Sven Estridsson i 3:12 (a. ad. s. 153), i betydelsen »härskare, orättmätig till följd av att hans maktställning vilar på vällat«, i 1:52 (a. ed. s. 53). Att ordet »tyrannus« i 1:52 just har dennas betydelse har redan påpekats av C. Weibull (Sverige och dess nordiska grannmakter s. 43)«.

rusten. Det eneste, han bebrejder Sven, er hans Umaadeholdenhed, hvor det gælder Mad og Kvinder (II, 12), og karakteristisk nok renser han ogsaa paa dette Punkt Kongen, saa godt som han formaar. Han har i III, 21 skrevet, at Adalbert ikke kunde overtale Sven, »hvad angaar Fraaseri og Kvinder — disse Laster er hine Folk medfødte; i alle andre Forhold var han Ærkebispens lydige og føjelige« (H. 171; S. 164). Men senere er han kommet til at tænke paa, at han havde gjort Sven Uret, hvad Beskyldningen for Fraaseri angik, og han tilføjede da i Schol. 72: »Den højtherømte Danekonge led kun af Umaadeholdenhed med Hensyn til Kvinder, hvilket dog efter min Mening ikke beroede paa hans egen fri Vilje, men paa Folkets Last« (H. 171; S. 164).

Det er denne Mand, om hvem Adam ellers udelukkende har Lovord, og hvis Medvirken til Guds Riges Fremme i Norden han saa højlydt priser — det er denne Mand, der i Virkeligheden skulde have staaet for ham som »en ægte tyrannus, en ægte verdslig fyrste«, saa han kun med ironisk Tonefald kunde kalde ham »orthodoxus rex«!

XVI.

Ud over det oven for meddelte giver Adam os ikke brugelige Oplysninger om Kong Svens Personlighed, og det kan jo ikke nægtes, at det er et ret vagt, uklart Billede, navnlig naar det sammenlignes med den pragtfuldt gennemførte Karaktertegnning af Adalbert. Fastest staar Adams (og Samtidens) Ros over Kongens Viden. Lad os da til Slut undersøge, om vi ud fra Adams Tekst har Mulighed for nærmere at vurdere denne Kongens fremherskende Egenskab.

Prof. Arup er ikke i Tvivl derom. »Af de meddelelser hos Adam, der direkte skyldes kong Svend, kan vi danne os et sikkert begreb om omfanget af kongens viden« (84). »Af højeste interesse for dansk historieforskning er det nu gennem Adam at lære at kende, hvilken viden kong Svend havde om sit eget lands og sit eget folks historie« (85).

Ganske sikkert — men hvor skulde det være muligt? »Om

Lejrekonger eller andre sjællandske eller danske sagnkonger ved kong Svend aldeles intet« (85). Monstro? Kan man af Adams Tavshed om alt dette virkelig slutte, at Kongen intet har vidst? Med andre Ord: er det kildekritisk forsvarligt at gaa ud fra, 1) at Sven har fortalt Adam alt, hvad han har vidst, og 2) at Adam har nedtegnet alt, hvad Sven har sagt? For kan man ikke garantere disse to Ting, har vi jo intet Grundlag for Paastanden om, at vi af Adams Bog kan lære Svens fulde Viden at kende. Han kan da særdeles vel have kendt Lejrekonger — han kan for den Sags Skyld ogsaa have kendt Uffe hin Spage. »I et moderne oversigtsarbejde over Danmarks historie kan man nu faa den splinternye oplysning, at Uffe hin Spage blev født i aaret 360 e. Kr., kun datoen kan den lærde historiker endnu ikke angive¹ — men kong Svend 2. midt i 11. aarh. kendte aldeles ikke hs. kgl. højhed kronprins Uffe« (91). Paastanden virker forbløffende. Hvorledes skal dens Rigtighed godtgøres?

Lad os lægge Mærke til, at selve Postulatet, at Adam refererer Svens samlede Viden om vor gamle Historie, brister for Prof. Arup, inden hans Undersøgelse er ført igennem.

Sven har fortalt Adam, hvad han vidste om de svenske Herskere i Hedeby (I, 58, 62). »Noget af denne viden kan kongen have haft fra de kendte slesvigske runestene, der nævner Knubbe og Sigtrik« (85 f.). Maaske. Men har Kongen i saa Fald læst Indskrifterne saa flygtigt, at han ikke engang har faaet Asfrid Odinkarsdatters Navn med? Adam kender hende i hvert Fald ikke, og Kong Sven maa altsaa trods Runestenene heller ikke have kendt hende! Monstro han ikke — forudsat at Runestenshypotesen i det hele skal tages alvorligt — slet og ret har glemt

¹ Den stakkels Historiker, som har den splinternye Oplysning paa sin Samvittighed (det ulykkelige er, at en saadan taabelighed straks gaar over i selv folkeskolens lærebøger) er med Skam at melde nærværende Forfatter. Jeg burde maaske have forudset, at Prof. Arup ikke kendte Aarsagerne til, at adskillige Forskere nu henlægger Offa-Episoden til sidste Halvdel af det 4. Aarh. Han vil imidlertid ved at gennemarbejde den i Sønderjyllands Historie I (1930—31), 506 anførte Litteratur kunne oplyses derom og se, at Dateringen hverken er splinterny eller skyldes mig. Om den er rigtig, kan jø¹troftes ved anden Lejlighed.

at nævne hende, eller at Adam har glemt at notere hendes Navn?¹

Vi gaar videre. Gorm har Sven kendt — han er nemlig, som Prof. Arup kritisk fremhæver (87), nævnt af Adam. »Sin tip-oldemoder Tyra har han [o: Sven] ikke nævnt«. Ifølge det fastslaaede Princip har han altsaa ikke kendt hende. »For sin morbroder, kong Knud, nærer kong Svend den agtelse, som tilkommer ham som Englands kloge erobrere og hersker. Men om hans virksomhed i Danmark har kong Svend intet berettet . . . han ved aldeles ikke at anføre nogen kendsgerning, hvorved disse vikingekonger, kong Knud saalidt som [hans Morfader] kong Svend skal have lagt deres interesse for det danske folk for dagen« (90). Det kunde have været tilføjet, at han end ikke synes at have vidst, at hans kongelige Morbroder lod hans egen Fader — Ulf Jarl — myrde. Det hører nemlig ogsaa til de Træk fra det forbigangne, som Adam ingen Besked har faaet om.

Og paa Baggrund af disse skarpsindige Iagttagelser følger

¹ Hvor varsom man skal være med at presse Fortolkningen af Teksten viser flg. Prof. Arup skriver: »Endskont han [o: Sven] nu selv fortæller, at denne svenske kongeslekt blev besejret af hans egen stamfader Hardeknud, der kom fra Norge, betegner han dog disse svenske konger som sine atavi, sine forfædre. Jeg antager ikke uden god grund og ikke uden politisk hensigt« (86). Lad gaa — at den norske Hardegon har været hans Stamfader, og at tillige Svenskerne har været hans Forfædre, kan muligvis tænkes. Adams Tekst lyder imidlertid: »Derimod har jeg af den sandfærdige Danekonge Svens Mund hørt følgende, da han engang paa vor Opfordring opregnede sine atavi: »Efter Normannernes Nederlag«, sagde han, »herskede, saa vidt jeg har erfaret, Heiligo, en Mand, der var elsket af Folket paa Grund af sin Retfærdighed og sin Hellighed. Efter ham fulgte Olaph o. s. v.«. Altsaa hører ogsaa Heiligo med til hans »atavi«, og Slægtskabet synes at blive noget indviklet. Sagen er selvfølgelig, at Adam her bruger Udtrykket »atavi« uden at være klar over, at det forstyrrer Tekstens Mening — saa sandt som Sven næppe kan antages at have gjort sig til Ætling af baade Helge, Olav og Hardegon, en i Sandhed pompos skandinavisk Afstamning! Prof. Arup maa vel selv være klar over Urimeligheden, siden han fremsætter den Tanke, at Sven ved at kalde de svenske Herskere sine »atavi« kun har villet sikre sig Retten til Patrimoniet i Jylland og paa Fyn (87). Det er en Gisning, der ligger lige saa langt uden for Teksten som den i Afhandlingen opstillede Teori om Patrimoniet ligger uden for, hvad vi ellers ved om det.

Konklusionen: »Denne kong Svend 2.s opfattelse af sine nærmeste forfædre saavel som hans hele viden om Danmarks historie før hans egen tid er nu af allerhøjeste interesse for os senere historiske iagttagere. Kong Svend 2.s viden om dansk historie i 11. aarh. tør antages at være højdepunktet af al den viden, man da havde om Danmarks historie. Ingen mand i Danmark var dog mere interesseret end han i at have god rede derpaa, og der var dengang ingen historiker i Danmark, der kunde fortælle bedre derom end kong Svend 2. selv. Alt hvad han ikke ved, det har hans samtidige i Danmark heller ikke vidst« (90). Jeg vil ikke just som Prof. Arup heraf slutte, at »trods al kong Svend 2.s lærdom er den for os historikere næsten mest værdifulde egen-skab hos ham hans uvidenhed«. Jeg vil foretrække at sige, at hans Uvidenhed da er den mest forbavsende af alle hans Egen-skaber.

XVII.

Det er i Tidens Løb en lang Række Forskere, der har sysselsat sig med et Studium af Sven Estridssøn — hans Liv, hans Kongegerning, hans Personlighed. Der er mellem dem nogle af vore bedste Navne. Deres Kræfter har været sat ind paa Opgavens Løsning, Skridt for Skridt er man vundet frem i Erkendelse af de Vanskeligheder, der frembyder sig, og de Muligheder, man har for at overvinde dem. Hele den rige Litteratur, som Adams Værk har fremkaldt, har bidraget til at belyse ogsaa hin berømmelige Danekonge, som den gamle Klerk priste saa loyalt for de værdifulde Oplysninger, han modtog af ham. Enkeltheder i Kongens Liv har snart sagt utallige Gange været drøftede — med forskelligt Resultat, men i den sikre Overbevisning, at hver lille, nøgternt iagttaget Realitet, hver omhyggeligt vejjet og forsigtigt tolket Detaille alligevel bragte os endnu et Skridt nærmere Sandheden. Ræder, A. D. Jørgensen, H. Olrik, Kr. Erslev, Johs. Steenstrup — alle har de arbejdet med. Hvor stort et Fond af Viden og Skarpsindighed repræsenterer ikke de seneste Forskere: Tyskeren Schmeidler og Svenskeren Curt Weibull¹.

¹ Til disse kan nu føjes Weibulls Landsmand, Dr. Sture Bolin.

Men om alt dette hedder det til Slut i Prof. Arups Afhandling, at »de enkle hovedtræk i kong Svends biografi ved historikernes ihærdige arbejde gennem et aarhundrede er blevet overgroet indtil ukendelighed af deres lærde kombinationers ukrudt« (101). Derfor var det Rydningsarbejde, som vi ser i hans Afhandling, »et nødvendigt forarbejde for fremstillingen i min Danmarkshistorie«. Den Opfattelse, som han her har hævdet (I, 165 ff.), hviler paa de Forstudier, der nu er trykt i »Scandia« IV. Før første Gang er Offentligheden blevet gjort bekendt med, hvilken Basis der findes for en af disse »voldsomme forandringer i opfattelsen«, som har overrasket Læserne af hans Danmarks-historie. Det er Forskningens Ret, ja dens Pligt sagligt, men uden Mulighed for Misforstaaelse at vurdere det fremlagte Værk; thi — som Prof. Arup selv ved Anmeldelse af en Kollegas Arbejde har udtalt i nærværende Tidsskrift (8, V, 115; Fremhævelsen min): »Optagelsen af de ved Kritik som tilforladelige udsondrede Kendsgerninger kan ikke udelades i en historisk Skildring, de er Historiens Kød og Blod, og de lader sig ikke ustraffet ombytte med den frie Fantasis Taage-gevandter«.

Corn. Hamsfort og den danske Bonde.

AF

KNUD FABRICIUS.

Det er bekendt, at Forskeren er ilde stillet, naar han paa Grundlag af det trykte Materiale skal give en Skildring af den danske Bondes Stilling i 16. Aarhundrede. Atter og atter griber man derfor til det Billede, som Corn. Hamsfort (sikkert den yngre, som døde 1627) har tegnet af Stænderne i Danmark, og som er knyttet til hans mærkelige Skrift »De familia in Dania Sprachalegum«¹. »Æren« for først at have benyttet dette »moserske Cabinetstykke«, er vistnok Rasm. Nyerups², hvis stille Tvivl om dets Rigtighed dog allerede fremlyser af hans Ord: »Vel kan ikke nægtes at Mesteren har tegnet det med temmelig sorte Farver, men desuagtet kan man ikke drage i Tvil, at Billedet jo i det hele taget ikke er uligt«. Fra Nyerup gik Hamsforts triste Maleri videre til C. F. Allen, i hvis bekendte Haandbog³ det hedder: »Hans Farver er rigtignok mørke, men derfor ikke i det Hele taget overdrevne; thi⁴ ogsaa Tiden, han skildrer, var mørk«. Allen bruger altsaa her selve det, som han vil bevise, nemlig Tilstandens Elendighed, til Bevis for Rigtigheden af Hamsforts Skildring. Igennem Allens Haandbog, der jo opnaaede kanonisk Anseelse, spredtes Opfattelsen af Værdien af Hamsforts Billede til de videste Kredse; hvem af os har ikke

¹ Scr. rer. Dan. III, 285 f.

² Hist.-stat. Skildring af Tilstanden i Dmk. og Norge i ældre og nyere Tider I (1803), 402 ff.

³ 8. Udg. (1881), 374 ff.

⁴ Fremhæves af mig.

saa at sige indsugtet det med Historiens Modernmælk? De kritiske Stemmer, som hævede sig, blev aldrig højlydte og gav sig forøvrigt heller aldrig Udtryk i en virkelig gennemført Kritik. Endnu i vor sidste Danmarkshistorie af Erik Arup¹ hedder det: »Man har villet afvise denne skildring, hvori der dog ikke indgaar noget paaviseligt urigtigt træk, som altfor mørk, og sikkert kan den være noget farvet af, at dens forfatter er den rige og fornemme udlænding, den kongelige livlæge Cornelius Hamsfort“ . . . Som allerede ovenfor nævnt, er det imidlertid efter al Sandsynlighed ikke den ældre Hamsfort², men hans her i Landet fødte Søn af samme Navn, der er Forfatteren, saa at der af denne Grund ingen Anledning er til at tvivle, hvis ellers dens »Træk« befindes at være i god Overensstemmelse med Sandheden.

»Den ringeste Stand i Danmark«, saaledes lyder den berømte Skildring i Allens Oversættelse af Hamsforts latinske Tekst, »indbefatter dem, som boe paa Landet i Byer og Torper, og med Qvinder og Børn have Vaaning tilfælles med Kvæget. Hytter med Leervægge og Straatag ere deres Bolig; Grovbrød³, Mælk, Flæsk, Byggrød og Kaal deres Føde, Valle og Øl af Havremalt deres Drikke; en Kofte af Vadmel eller Lærred, to Sko og en luslidt Hat deres Dragt. Deres Herskab, som de kalder Huusbonde, maa de ofte trælle for, hvilket Arbeide i Almindelighed faaer Navn af Hovtjeneste, og bestaar deri, at de dyrke hans Jord, saae, høste, age ind, sauge Brænde, bygge, grave, kort sagt, der er intet, hvortil disse stakkels slaviske Mennesker jo beqvemme sig, Intet, som de, naar de tilsiges, tør vægre sig ved at gjøre; thi i saa Fald vilde de vorde haardt straffede. Det haardeste for denne Klasse af Mennesker er, at kun en liden Deel selv eier de Gaarde, som de beboe, men at de aarligen maae svare en vis Landgilde i Korn og andre Varer til Herre-

¹ II (1932), 608.

² Den Tanke, at han skulde være Forfatteren, gaar gennem Allen tilbage til Nyerup, men er for længe siden bleven bestridt af Johs. Steenstrup i hans Universitetsundervisning.

³ Rugbrød (Arup).

manden, af hvem ogsaa Bønderne, i Tilfælde af Faderens Død, maae fæste Gaarden, for hvad han vil lade den for, eller og betale deres Frihed i dyre Domme«. Herefter følger Skildringerne af Borgerstanden og af Adelen.

I denne Oversættelse indgaar der i hvert Fald eet urigtigt Træk, som enhver med Lethed kan konstatere, nemlig at Bønderne skulde have haft Bolig tilfælles med Kvæget¹. Alle véd, at det netop er et Hovedtræk i Forskellighederne mellem den danske og den sachsiske Bondegaard, at mens den første har Vaaning og Stald liggende i forskellige Længer, er det karakteristisk for den sachsiske Gaard, som vi t. Eks. kender den fra Ostenfeldgaarden i Lyngby Landbrugsmuseum, at alt, Lo og Lade, Stald og Beboelse, er forenet i samme Fløj. Forøvrigt vilde det være en grov Misforstaaelse, hvis man troede, at der herfra kunde drages Slutninger om et fattigt eller lavt staaende Liv for Bøndernes Vedkommende. Det samme gælder om de øvrige Træk i Hamsforts Skildring. Bindingsværksbygninger er i ældre Tid langtfra noget Vidnesbyrd om Fattigdom og Usselhed; de fleste Borgere og mange Adelsmænd naaede aldrig videre. Om den Kost, som Bonden ernærede sig af til daglig, var ringere end andre Samfundsklassers, kan ogsaa betvivles; den var i hvert Fald baade sund og kraftig. Det er i det Hele taget mindre de eksakte Oplysninger end den Farvetone, som ligger over Hamsforts Beskrivelse, som vækker den nedtrykkende Følelse hos Læseren. Men er det virkelig rigtigt, at Bønderne var »stakkels slaviske Mennesker«, der ikke turde sige Nej til noget af Herremandens Paabud? Netop fra Fyn, hvor baade den ældre og den yngre Hamsfort havde høstet deres Førstehaandsindtryk, kender vi helt ned i 17. Aarh. mange Eksempler paa Bøndernes Selvstændighed over for Adelen (f. Eks. under Frederik III Lensmanden paa Hindsgavls forgæves Kamp mod genstridige Kronbønder). Endnu paa samme Tid giver jo desuden

² Man kan iøvrigt nære sine Tvivl om Rigtigheden af Nyerups og Allens Oversættelse: »have Vaaning tilfælles med Kvæget«, naar man sammenligner den med Originalens Ord: »seorsim ab aliis quisque cum familia et pecore suo vivit«, der vel godt kan gælde om en firlænget Gaard.

Arent Berntsen Bergen i sin »Danmark-Norges frugtbare Herlighed« (1656) en Beskrivelse af den fynske Bondes Velstand, hvori det bl. a. fremhæves, at man her ofte møder grundmurede Gaarde. Det vilde være mærkeligt, om der samtidig med Prisdaldet i den første Halvdel af 17. Aarhundrede skulde have været voksende Velstand hos den fynske Bonde. Det stigende Tal paa Ødegaarde i hele Landet peger da ogsaa i en ganske modsat Retning.

Det er bekendt, hvor forsigtig man skal være med at tro paa, at Fortidens Historikere gik ud i Terrænet og brugte deres Øjne, hvad enten de skulde fremstille en Begivenhed eller en Tilstand. Allermindst gjorde Renaissancens og Humanismens Historieskrivere det. Nej, de blev siddende inde i deres Studerekamre og stjal og røvede fra deres literære Forbilleder, uden i mindste Maade at føle deres Samvittighed betyngtet. Som for den klassiske Oldtids Forfattere var Hovedmaalet at skabe vel afrundede, let læselige Skildringer. Indholdets Selvstændighed, ja dets Korrekthed kom i anden Række. Mere frugtbart end at spørge om Forholdet mellem Indhold og Virkelighed, er det derfor at prøve paa at finde ud af, om den paagældende Forfatter ikke simpelthen skulde have skrevet ud af en Forgænger og i det højeste have modificeret, hvad han forefandt, paa enkelte Punkter. Det hele bliver saaledes til et lille kildekritisk Skoleproblem.

Under en Forberedelse til Universitetsøvelser over Kilder til den tyske Bondekrigs Historie (i Efteraaret 1933) fik jeg Øje paa den mærkelige Overensstemmelse mellem Hansforts ovenanførte Skildring og følgende Ord om den tyske Bonde hos Sebastian Münster i hans bekendte »Kosmografi«¹:

»Der dritt stand ist der menschen, die vff dem feld sitzen *in dörffern, höfen vnd wylerlin*², vnnd werden genent bauern, darumb daß sie das feld bauwen vnd zu der frucht bereiten. Diese füren gar ein schlecht vnnd nidertrechtig leben. Es ist ein ietlicher von dem andern abgescheiden vnd *lebt für sich*

¹ Første Udg. 1544 (Basel) pag. CCI j).

² = Weilern.

selbs mit seinem gesind vnd vich. Ire heuser seind schlechte hütten von kot vnd holtz gemacht, vff dz ertrich¹ gesetzt vnd mit strow gedeckt. Ire speys ist schwartz ruckenbrot, haberbrey oder gekocht erbeffen vnd linsen. Wasser vnd molcken ist fast jr tranck. Ein zwilch gyppe, zwen buntl chuh vnd ein filzhut ist jr kleidung. Diese leut haben nümmer ruw. Fruw vnd spatt hangen sie der arbeit an. Sie tragen in die nehste statt zuuerkauffen, was sie nutzung überkommen im feld vnnnd von dem vich, vnd kauffen in dat gegen, was sie bedörffen. Dann sie haben keine oder gar wenig handwercs leüt bey jnen sitzen. Jren herren müssen sie offl durch das jar dienen, das feld bauwen, säen, die frucht abschneiden vnd in die schewer² fören, holtz hawen vnnnd gräben machen. So ist nichts, das dz arm volck nil thun muß, vnd on verlust nil vffschieben darff³.

Man faar straks den Tanke, at denne Skildring, som den ældre, maa være Kilde for Hamsfort, og for ydermere at tydeliggøre dette, er de ordrette Overensstemmelser ovenfor fremhævede med andre Typer. Som man ser, er der ogsaa Detaljforskelligheder, som vi senere vil vende tilbage til i en anden Sammenhæng. Ligeledes er der af vigtigere Forskelle den, at Münster har nogle Bemærkninger om Bøndernes Handel i Købstæderne, som Hamsfort ikke har medtaget, mens omvendt Hamsfort taler om Landgilde og Indfæstning, hvad man forgæves søger hos Seb. Münster. Hvilke Slutninger, man kan drage af dette sidste Punkt, vil senere blive paavist.

Vi er nu naaet saa vidt, at have faaet Billedet af Bonden flyttet fra Danmark c. 1600 til Tyskland ved Midten af 1500-Tallet. Men hermed er vi ikke naaede til Vejs Ende. Om Hamsfort har man hidtil, om end med Urette, tænkt sig, at han kunde byde paa noget originalt; om Münster vil man

¹ = das Erde.

² = Scheuren.

³ I Udgaven 1578 (p. CCCCLXIX) tilføjes nogle Bemærkninger om, at dette haarde Tryk for kort Tid siden forte til Opror. »Es ist kein Stähel Bogen so gut, wann man jhn zu hoch spannen wil, so bricht er«.

aldrig kunne nære saa store Tanker. Hans Biograf, Victor Hantzs¹, kalder ham: »Kein Genie, sondern nur ein vielseitiges Talent, kein originaler Denker, sondern nur ein fleissiger Sammler und Compiler«, selv om Hantzs tilføjer, at Münsters Kosmografi i mere end et Aarhundrede var »ein Hausschatz weltlichen Wissens«, med en Anseelse, som stillede den ved Bibelens Side. Forfatteren virkede i Sydvesttyskland; han var født 1489 og havde bl. a. studeret i Heidelberg, hvor han levede sammen med Mænd som Celtis, Wimpheling, Reuchlin og Oecolampadius. Münster beherskede praktisk taget hele sin Tids Literatur af kosmografisk, topografisk og historisk Indhold, saavel i Tryk som i Haandskrift². Det er en hel Verden af Lærdom, man maa dukke ned i, naar man skal forsøge at efterspore Kilden til en enkelt Passus i hans Skrift.

Et lille Fingerpeg i Retning af, hvor man skal søge, giver dog hans egen Skildring. Som vi saa, begynder den med Ordene »Der dritt Stand«, hvilket allerede antyder, at der turde gaa to forud. Nu er der imidlertid det mærkelige, at medens Münsters Omtale af Borgerne indledes med det tilsvarende »Der ander sto[n]dt ist der burger«, begynder hele Kapitlet med Ordene: »Es haben die Teutschen vil vnderscheidt vnd manfaltige grad oder standt vnder jnen. Den ersten sto[n]dt haben die geistlichen, den andern die Edlen« o. s. v. Herved er først og fremmest det ejendommelige, at to Stænder, Adelen og Borgerne begge betegnes som den anden i Samfundet; dernæst at der om Gejstligheden ikke siges nogetsomhelst mere end de her anførte Ord, mens Münster giver lange Skildringer af alle de verdslige Stænder. Man faar den Anelse, at han maa have hentet hele Kapitlet fra en ældre, katolsk Forfatter. Til en Begyndelse har han bibeholdt dennes Gradation af Samfundsklasserne, men saa, som god Protestant, strøget Beskrivelsen af Gejstligheden (som lidet stemmende med en senere Tids Opfattelse), og da han naaede til Borgerne, numreret dem som Nr. 2, uden samtidig at

¹ Abh. der kgl. Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften XVIII, 3 H., p. 5.

² stds. p. 61 f.

huske paa at udskyde Kirkens Mænd af Stænderne. Saaledes er det i Virkeligheden ogsaa gaaet til.

Blandt den Række ældre Skribenter, der af Hantzsch opgives som Seb. Münsters Kilder, er ogsaa en nu forlængst glempt Topograf Johannes Boemus Aubanus, eller, som hans tyske Navn synes at have været, Johann Beham. Forfatteren, der ikke var synderligt ældre end Münster (født i Slutningen af det foregaaende Aarh.), var Ordenspræst i den tyske Orden i Württemberg og en af de første i Europa, der kastede sig over Studiet af Hebraisk paa Grundlag af jødiske Rabbineres Undervisning. Behams Bog »De omnium gentium ritibus«, der udkom i Augsburg 1520, oversattes baade paa Tysk, Fransk og Italiensk, hvad der viser dens overordentlige Popularitet, der ikke staar lavere end Münsters noget senere Folkeyndest. Dette var velfortjent, thi Behams kulturhistoriske Skildringer har bevaret en Værdi til den Dag i Dag, der minder om Svenskeren Olaus Magni berømte Værk »De gentibus septentrionalibus« (1555)¹.

Beham begynder det paagældende Afsnit i sin Bog² med Ordene: »Omnis hodie Germanorum conditio siue status quadruplex est. Primus clericorum tam sæcularium quam religiosorum est« . . . Efter at have karakteriseret denne Stand paa en Maade, som viser, at Forfatteren ganske vist er god Katolik, men efter sin Livstilling naturligt nok nærer større Sympati for Munkeordenerne end for den sækulære Gejstlighed³, gaar han over til: »Secundus status nobilium est«, og skildrer inden for denne de mange Grader: »Principes«, »Comites«, »Barones« og »inferioris gradus milites«. Til hele denne Fremstilling af Adelen vil der senere være Anledning til at vende tilbage. »Sequens status« er Borgernes, og endelig følger »postremum« den, som navnlig interesserer os, Bøndernes.

Hamsforts Begyndelse: »Omnis autem Danorum status quadruplex est«, viser allerede, hvem der er hans virkelige

¹ Ruland i Allg. deutsche Biographie III p. 30.

² Fol. LIV v.

³ Om den sidste hedder det: »litteris pauci intendunt, pomeridianas horas ludendo potandoque deducunt«.

Kilde. Et Vidnesbyrd om hans Afhængighed er det ogsaa, at han, der skriver saa længe efter Reformationen, begynder med en Skildring af Kirken, som den var i den katolske Tid med dens Bisper, Archidiakoner, Diakoner, Dekaner, Provster, Kanner, Kantorer, Abbeder og Priorer, som »ab aliis ob religionis officium innumeris decorantur honoribus«, noget der var meget langt fra at være Tilfældet paa Hamsforts egen Tid. Først tilsidst tilføjes nogle Linjer om, at dette er blevet helt forandret ved Reformationen, uden at man dog faar noget at vide om den nye Kirkes Organisation. Forklaringen til denne mærkelige Fremgangsmaade maa sikkert være, at Hamsfort hos sit Forbillede fandt en Skildring af den katolske Kirke i Tyskland paa dens Magts Højdepunkt, hvori det hed, at dens Tjenere »ab alijs plurimum honoris percipiunt«. Denne Skildring har han begyndt med at tilpasse efter danske Forhold, indtil det gik op for ham, at den var for anakronistisk og behøvede Korrektiver.

Det lønner sig herefter at betragte Behams og Hamsforts Skildringer af Bønderne ved Siden af hinanden, idet den sidstes Tekst for Sammenligningens Skyld er fordelt til de tilsvarende Partier hos Beham.

Beham (Udg. 1520 Fol. LVI):
 Eorum postremum, qui in rure
 pagatim villatimque habitant,
 quique illud colunt, et propter
 hoc rustici vel rurales appellan-
 tur, si credere velint, satis mise-
 ra et dura conditio est: seor-
 sum ab alijs quisque cum fami-
 lia, et pecore suo humiliter
 viuit. Casæ luto lignoque e
 terra paululum eductæ, et stra-
 mine contactæ, domus.
 Panis cibarius, puls auenacea,
 aut decoctum legumen, cibus.
 Aqua serumue potus. Toga
 linea, perones duo et pileus
 fucatus, vestitus. Gens omni
 tempore inquieta, laboriosa, im-

Hamsfort (Kallske Sml. 8vo.
 668; trykt i Script. III, 285):
 Postrema conditio, quæ paga-
 tim vicatimque ruri habitat,

seorsim
 cum conjuge, liberis, pecoreque
 vivit. Casæ luto lignoque structæ
 et stramineis calmis contactæ
 domus.

Panis cibarius, lac et lar, puls
 hordeacea, aut decoctum legu-
 men, cibus. Serum cerevisiaque
 avenarea potus. Toga linea vel
 lanea, perones duo et pileus
 fucatus, vestitus. Gens omni
 vitæ curriculo inquieta, labo-

munda. In vicinas ciuitates ad vendendum portat quicquid tam ex agro, quam ex pecore fructus percipit: sibi que ibi ediuerso comparat, quorumcunque eget. Artifices enim secum habitantes nullos aut paucos habet. In sacra æde que in singulis vicis communiter vna est festo die ante meridiem omnis conuenit et a sacerdote suo dei verbum et sacra audit: post meridiem vero sub tilia aut alio publico loco, atque de suis rebus tractat. Iuniores postea modulante tibicine choream ducunt, senes petunt cauponam et vina bibunt. Absque armis in apertum virorum nullus vadit, gladijs ad omnem temporis fortunam præcincti. Viros singuli pagi inter se eligunt duos aut quatuor, quos rusticorum magistros appellant, contentionum illi contractuumque sequestres sunt, et reipublice dispensatores: administrare tamen non habent, sed domini, aut qui ab eis præficiuntur barbaro nomine Sculteti:

dominis crebro per annum seruiunt, rus colunt, et semine conspargunt, fructus metunt, et horreis importat, ligna secant, domos ædificant, fossas effodiunt. Nihil est quod seruilis et misera gens ipsis debere non dicatur. Nihil etiam quod iussa facere absque periculo recusare audeat, delinquens graviter multatur. Sed nihil est genti durius, quam quod prædiorum que possidet, maior pars non

riosa et immunda. In vicinas civitates ad vendendum portat.

Domini, quos hosbun vocant, crebro per annum servit, quam servitatem vulgus Hofthiens nominat, rus colit, semina conspargit, fruges metit, et horreis importat, ligna secat, domos ædificat, fossas ducit: nihil est, quod hæc servilis et misera gens non faciat: nihil est, quod iussa exequi cum (!) periculo recusare audeat, delinquens in his graviter mulctatur. Sed nihil est genti durius, quam quod præ-

sua sit, sed illorum, a quibus certa frugum parte quotannis redimere debet.

Et tales hodie in vniuersum Germanorum mores sunt, hi viuendi ritus.

diorum, qvæ possidet, major pars non sua sit, sed illorum, qvibus dare certum frumenti aliarumqve rerum pondus consuevit, et a qvibus, defuncto parente, liberi agrum libertatemque solido pretio redimere debent.

At Beham er primær Kilde i Forhold til Münster, behøver ikke at påapeges nøjere; den sidste er ligefrem en Oversættelse af den første¹. Interessant er det kun, at Sebastian Münster forbigaar Skildringerne af Bøndernes Søndagssysler, Vaabenbrug, Bondefogder og Schultheisser, aabenbart fordi de ved Midten af Aarhundredet var i det væsentlige bortfaldne; men det samme kan dog vel næppe være Grunden til, at han ogsaa overspringer Bemærkningerne om Fæstebonden og hans Landgilde. At forklare dette, maa imidlertid blive en tysk Agrarhistorikers Sag.

For os er det Hovedsagen, at der ikke kan være nogen Tvivl om, at ogsaa Hamsfort gaar direkte tilbage til Beham og er en forkortet Afskrift af hans Tekst. Dette fremgaar til Evidens af den sproglige Overensstemmelse, og til ydermere, om end overflødig Vidnesbyrd tjener, at han i Modsætning til Münster har medtaget Behams ovennævnte Passus om Fæstet og Landgilden. Mere bemærkelsesværdigt er det, at Hamsfort aabenbart ogsaa har kendt Münster. Dette viser sig ikke blot i, at han har oversprunget de samme Sætninger som denne i Skildringen af Bønderne, men ogsaa deraf, at han ligesom Münster indskrænker sig til at skildre de tre verdslige Stænder, ganske vist uden at gøre sig skyldig i Münsters fejle Nummerering. Ende-Resultatet bliver altsaa, at den Skildring, som vi troede gjaldt den danske Bonde i Christian IV.s første Regeringsaar, viser sig at omhandle den tyske, nøjere bestemt den sydtyske Bonde paa den Tid, da Luther brød med den katolske Kirke.

¹ Af de Mænd, som kan have dannet det forbindende Mellemlid, kan nævnes Reuchlin, der — som vi ovenfor saa — kendte Münster fra Heidelberg og som af Beham fik Tilladelse til at tage Afskrift af hans Værk.

Imidlertid maa man, for ikke at outrere Forholdet, indrømme, at Hamsfort ved sin Afskrivning af Behams Tekst har foretaget en Række Ændringer, som han aabenbart har fundet nødvendige for at kunne overføre Skildringen fra dennes Tidsalder og Sted til helt andre Forhold i Tid og Rum. Nogle af disse Variationer er allerede paapeget, da Talen var om Münster. Vi har nu lært, at Hamsfort har foretaget dem i Behams, ikke i Münsters Fremstilling. Ved Skildringen af Bøndergaardene er intet forandret, uden at Behams Bemærkning: »hævede kun lidt op over Jorden«, er udeladt. Ved Føden er Havregrød ændret til Bygggrød; Vand til Øl af Havremalt; Mælk og Flæsk er tilføjede. Dragten er den samme i begge Skildringer, kun har Hamsfort tillagt, at Koften foruden af Lærred ogsaa kunde være af Vadmel¹. Fremstillingen af Bøndernes Handel i Købstæderne er strøget af Hamsfort. Det samme gælder om Søndagssystemerne, Vaabenbæringen og Embedsmændene, som forøvrigt allerede var gaaet ud hos Sebast. Münster. Derimod er Bondens Forhold til hans Herre identisk hos Beham og hos Hamsfort, blot med den Forskel, at sidstnævnte tilføjer Benævnelserne »Husbonde« og »Hovtjeneste«. Bemærkningen om Bøndernes slaviske og elendige Tilstand findes hos begge Forfattere. Endelig har Hamsfort til Behams Fremstilling af Fæstebonden og hans aarlige Landgilde selvstændigt føjet nogle Ord om Indfæstning og Frihedskøb.

For fuldt ud at vurdere Betydningen af disse Forandringer og Tilføjelser, er det dog nødvendigt ogsaa at sammenligne Skildringerne af den anden Stand, Adelen, hos de to Forfattere. Som allerede nævnt, begynder Beham med at sondre mellem forskellige Grader inden for den tyske Adelsstand, og han tilføjer om den almindelige Adel (Ridderne), at den kun anerkender Kejseren som sin Overherre. Alt dette er naturligvis strøget af Hamsfort som uoverensstemmende med danske Forhold. Der fortsættes herefter:

¹ De fynske Bonders Dragt er forøvrigt fremstillet paa det bekendte Billede i Jordebogen fra Holckenhavn 1588 (gengivet i Det danske Folks Historie IV, 112).

Beham:

Prophanari et non parum minui generis sui splendorem existimant, si mercaturam artemue aliquam mechanicam exercent. Si plæbeiam aut sibi inferiorem vxorem ducant. Si in aliena vrbe ciuium more habitent. Ipsi vrbanorum consortia commercia omnia perosi, arces et robustiora splendidioraque ædificia in montibus, syluis et rure collocata cum familia sua libere habitant. Quidam principum aut regum curias frequentant, et bella sequuntur: alij de redditibus suis et patrimonio viuentes domi manent, communiter tamen venantur, quod solis ipsis licere longo vsu et concessa libertate contendunt; priuatis leporum præsertim, caprearum, hinnulorum, ceruorumque venatio in aliquibus locis oculorum effossione, in quibusdam truncatione capitis interdicta. noxias tamen feras captare cuique licet.

Laute insuper nobiles ipsi epulantur: vestiuntur splendide, auro et argento diuersi colorique serico tam viri quam mulieres domi et foris exornantur, multo familiarum coetu incedunt, et incesso adeo maturo et præmeditato, vt a plæbæis mox vt videantur internosci possint. Equis, si longius eundum sit, et non pedibus vadunt: dedecorosum enim hoc valde ducunt, et merum egestatis iudicium¹.

¹ = indicium?

Hamsfort:

prophanari sui generis splendorem arbitrantur,

si literis liberalibus incumbant, atqve artibus mechanicis operam dent, si uxorem plebejam, ut sibi inferiorem, ducant, si oppida more civium colant, perosi urbanorum consortia. Jam etiam mercaturam exercere audent in aliorum incommodum. Cum suis ruri habitant libere, venatum eunt, quod ipsis solis concessum legibus antiqvis contendunt; aliis est venatio suspendio interdicta. Quidam Regum curias frequentant, et bella sine stipendio in patria, foris dato, sequuntur.

Laute insuper epulis fruuntur, et vestibus preciosis incedunt,

multis familiaribus stipati, lentu gradu, ut ab omnibus cognoscantur.

Cum peregre proficiscendum sit, equis vadunt.

Sed prædari, vbi necessaria desint, non verentur. Iniurias illatas raro iure, sæpius congregato ex socijs equitatu, ferro, flammis et rapinis vlciscuntur, coguntque per hos eos, qui intulerunt, ad satisfactionem.

Gens superba, inquieta, auara, ecclesiæ, prælatis et eorum bonis insidians semper subditos rusticos irremissa seruitute exercet, incredibile dictu, quantum miseros et infelices homines vexet, quantum exugat.

Esset Germania nostra ter quaterque foelix, si Centauri isti Dionysij et Phalarides aut eijcerentur, aut saltem ipsorum tyrannide refrænata et postate(!) diminuta priuatim, quemadmodum in Heluetia, nobiles viuere cogentur.

Gens plerumque insolens

subditos sine intermissione seruitute exercet, atque infelices homines vexat, libera omni supplicio, si hominem plebejum occidat. Semper inquieta, semper ad opprimendos minus potentes parata;

ex his Eqvites Aurati, provinciarum et arcium Præfecti, et Senatus, qvi Regem eligendi potestatem habet, in qvo sunt Præfectus palatii, Magister eqvitum, et Danis ab Annulo.

Forholdet er her aabenbart ganske det samme som ved Bønderne. Hamsfort afskriver med visse Forkortelser og Omstillinger trolig Behams Tekst; kun naar de positive Træk heri bliver altfor afvigende fra Virkeligheden i Danmark, ændrer eller udsletter han dem. Saaledes véd han, at Adelen i Danmark ingenlunde nærer Fordomme mod at beskæftige sig med Handel, som den oven i Købet i Haandfæstningerne har betinget sig Ret til¹. Derfor ændres Behams Bemærkning om Handel til, at Adelen foragter at beskæftige sig med Literaturen, og der indskydes herefter en Bemærkning om, at Adelen »nu« ogsaa nedlader sig til at handle. Dette er skrevet af en samtidig med Erik Krabbe, Arild Hvitfeld og Tyge Brahe! Ogsaa Ordene om de tyske Ridders Landevejsrøveri maa af nærliggende Grunde stryges i Hamsforts Gengivelse, og det samme gælder om deres Hævntog

¹ Saaledes 1559 § 12, 1596 § 12.

for at vinde Æresoprejsning. Men hvad der siges om standsmæssige Ægteskaber, Boliger paa Landet, Hof- og Krigstjeneste, Jagt, Føde og Klædedragt, Ridning og Jagt er i det Hele ordret ens hos Beham og Hamsfort. Særlig karakteristisk er det, at det gælder om noget saa tilfældigt som Adelen stoltserende Gangart. Endelig er det Tilfældet med Slutningsdommen, at Adelen er en hovmodig Slægt, der uden Ophør plager sine undergivne med Arbejde og mishandler disse Stakler¹. Disse sidste Sætninger findes forøvrigt ikke hos Münster. Her har vi altsaa, ligesom ved Fæste og Landgilde, Eksempler paa, at Hamsfort medtager en Passus af Behams Værk, som Seb. Münster af en eller anden Grund havde ment at burde lade ligge².

Forholdet med Hamsforts Benyttelse af hans Forgænger staar nu klart. Han har anset sig forpligtet til at modernisere og aktualisere Behams Skildring af den sydtyske Bonde og Adelsmand ved Aar 1520, men han har herved indskrænket sig til de rent ydre Træk. At hans Rettelser herved i meget er rigtige, berører ikke det grundlæggende i hans Fremstilling. Denne Grundopfattelse er simpelthen en Kopi af Tilstanden i et helt andet Land og paa en helt anden Tid og derfor at betragte som ganske værdiløs. Denne Grundopfattelse, der altsaa gaar ud paa, at Bønderne er »stakkels, slaviske Mennesker«, der maa »bekvemme sig« til alt, hvad der paalægges dem, og at Adelen er »en hovmodig Slægt, der plager sine undergivne med Arbejde og mishandler disse Stakler, hvem de endog kan dræbe uden at befrygte at lide Straf derfor«, er en Afskrift, ikke fremgaaet af en selvstændig Erfaring hos Hamsfort, og den strider mod, hvad de historiske Kilder fra Datidens Danmark lærer os. Selv om man af hans Gentagelse af disse Ord vilde slutte, at han dermed underskrev dem som gældende for Danmark, vilde dette — efter

¹ At Hamsfort paa dette Sted tillægger, at Adelen ustraffet kan dræbe ikke-adelige, er formodentlig hentet fra Behams tidligere Udtalelse om Dødsstraf for Jagt af Bønder.

² Hvad Borgerstanden angaar, er der her saa ringe Lighed mellem Skildringerne hos de tre Forfattere, at der ingen Anledning er til at medtage dem i denne Forbindelse.

vort Kendskab til Renaissancens Forfattere — ikke være noget Bevis for deres Rigtighed. Hamsforts Skildring af den danske Bonde bør derfor udgaa af vore Kilders Rækker, som det historiske Misfoster den er.

EFTERSKRIFT

I en stort anlagt Skildring »Kansler Johan Friis' første Aar« (Scandia VI (Decbr. 1933), 231—327), der hidtil kun behandler Tiden til 1539, men hvoraf en Fortsættelse stilles i Udsigt, har Astrid Friis indflettet en Antikritik af min Anmeldelse her i Tidsskriftet (se ovenfor S. 323—369) af det Afsnit i Erik Arups Danmarks Historie, som omhandler det 16. Aarhundrede. Hovedtheserne i denne Antikritik er Forf.s to Paastande: 1) At jeg skal have udtalt en Dom »over det hele Værk«, og 2) at jeg vil hævde, »at det til alle tider i Danmark har været kongen, i 16. aarh. i tiden efter reformationen Christian 3. og Frederik 2., der har udtænkt og bestemt den politik, der førtes her i landet« (Scandia S. 231 og 232). Enhver, der har læst min Anmeldelse, vil straks se, at disse Paastande ikke alene er ubevislige, men positivt urigtige. Man efterse blot ovenfor S. 325: »Det bør derfor ikke undre, at Anmelderen holder sig til den Periode, med hvilken han paa Embeds Vegne har Pligt til at være fortrolig, nemlig det 16. Aarhundrede«, og Slutningsordene S. 369: »Arups 16. Aarhundrede maa derfor fra et videnskabeligt Synspunkt — og det er dette, som alene anlægges her — betegnes som et svagt Arbejde«. Men ligesaa fejlagtig er den anden Paastand. Tales der ikke paa S. 340 L. 22 om »de Mænd, der skal have ledet hele Landets politiske Udvikling og baaret Ansvaret derfor«? Og vises det ikke bl. a. to Sider senere, at Kongen gerne vilde høre sin Kanslers Raad, og at »det er ofte snilde

---

Raad, men kun Raad«? Det er om Beslutningen, og kun om denne, jeg har talt; hvem der har »udtænkt« de Tanker, som blev fulgte, skal jeg ganske afholde mig fra at gætte paa, saa meget mere, som dette ikke er Hovedsagen i Problemet »Konge eller Kansler«. Forøvrigt maa jeg forbeholde mig at vende tilbage til Afhandlingen, naar den foreligger afsluttet.

Den danske Regering og Koffardifarten Nord om Norge i det 16. Aarhundrede.

AF

ARTHUR G. HASSØ

Det engelske Handelskompagni »Company of Merchant Adventurers« udrustede i 1553 en Ekspedition paa tre Skibe, der under Sir Hugh Willoughby og med Richard Chancellor som særlig søkyndig skulde søge at finde Nordostpassagen. Ekspeditionen forlod Themsen den 11. Maj og naaede i Begyndelsen af August til Nordkysten af Norge; men ved Nordkap splittede en stærk Storm Flaaden. Sir Willoughby blev borte med to af Skibene og døde siden af Hunger paa Kysten. Chancellor naaede derimod med sit Skib til Dvinas Munding i Nærheden af Klosteret St. Nicolaus den 24. August, og derfra rejste han over Land til Moskva, hvortil han ankom i Slutningen af Aaret 1553.

Chancellor blev venligt modtaget af Czaren, hvem han overgav et Brev fra Kong Edvard VI, hvori denne opfordrede de nordlige Potentater til at træde i Handelsforbindelse med England. Czaren blev stærkt opsat paa at knytte en Handelsforbindelse med England Nord om Norge, og da Chancellor i Marts 1554 begav sig paa Hjemvejen, medbragte han et Brev fra Czaren til den engelske Konge, hvori der lovedes, at engelske Skibe for Fremtiden sikkert og uhindret maatte besøge Rusland for at drive Handel; Czaren opfordrede Edvard VI til at sende Gesandter til Rusland for at slutte en Handelstraktat mellem de to Lande.

Afhandlingen er udarbejdet med Støtte af den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og har som Foredrag været forelagt paa den nordiske Historikerkongres i Helsingfors i Juli 1931.

Ved sin Hjemkomst aflagde Chancellor Beretning om Rejsen og den velvillige Modtagelse, han havde faaet hos Czaren, og trods Sir Willoughbys Død og Tabet af de to Skibe forekom Chancellors Efterretninger de engelske Købmænd saa opmuntrende, at der blev oprettet et særligt moskovitisk Handelskompagni i 1555. Dette besluttede at sende Chancellor ud paa en ny Ekspedition til Rusland; Kompagniet fik af den engelske Regering Bemyndigelse til at gøre Opdagelser og drive Handel i disse nordlige Egne.

I 1555 foretog Richard Chancellor da sin anden Rejse for at lede efter Sir Willoughby og for at forhandle nærmere med Czaren om en Handelsforbindelse. Han skulde tillige undersøge, hvilke Varer der med størst Fordel kunde importeres til og eksporteres fra Rusland. Ogsaa denne Gang blev han modtaget meget elskværdigt af Czar Iwan Wassilievitsch, der udnævnte Kommissærer til Forhandlingerne om Handelsforbindelsen; han gav senere de engelske Købmænd et Privilegium, hvorved de fik Toldfrihed for alle deres Varer i hele Rusland og andre Handelsbegunstigelser. I Marts 1556 forlod Chancellor atter Moskva, og med ham fulgte denne Gang en russisk Gesandt, Ossip Grigorievitsch Nepea, til England. Ialt afsejlede fire Skibe fra St. Nicolaus, og ombord i Chancellors Skib befandt sig den russiske Gesandt med et Følge paa 16 Landsmænd; Skibet havde en kostbar Ladning, bestaaende af Voks, Tran, Talg, Pelsværk, Garn, Filt m. m. Under den skotske Kyst led Chancellor Skibbrud i November; selv omkom han; men den russiske Gesandt reddede sig i Land og blev i London modtaget med store Æresbevisninger. Han fik afsluttet en Handelstraktat med den engelske Regering og forlod i Maj 1557 England, udstyret med Gaver til Czaren¹.

Efterretningen om, at Englænderne havde aabnet en ny

¹ Martens: *La Russie et l'Angleterre au début de leurs relations réciproques* (i *Revue d'histoire diplomatique* V, 103—109). — R. Hakluyt: *Principal Navigations* (Glasgow 1903) II, 209—224, 239—251, 271—272, 278—322, 350—359. — S. Muller: *Geschiedenis der Noordsche Compagnie*, 14—16.

Handelsvej Nord om Norge til Rusland, vakte stærk Uro i de nordiske Riger og i Nordtyskland.

Den polske Regering var den første, der henledte Nabo-folkenes Opmærksomhed paa Farligheden ved de engelske Købmænds nye Forehavende¹. Ogsaa den danske Regering fik Meddelelser derom. Hertug Johan Albrecht af Mecklenburg sendte i Juli 1556 sin Sekretær, Dr. Johan Hoffmann, til Kristian III; et vigtigt Led i Dr. Hoffmanns hemmelige Instruks, der var udstedt den 20. Juli og allerede den 29. s. M. blev overgivet til den danske Regering, dannede Spørgsmaalet om Hvidehavs-handelen. Initiativet i denne Henseende skyldtes aabenbart den polske Regering².

Dr. Hoffmann skulde »i den polske Konges Navn« aflægge Beretning til den danske Konge om Englændernes nye Sejlads til Rusland og meddele, at denne formodentlig vilde tage Overhaand, da man havde bragt i Erfaring, at der i indeværende Aar var sendt seks Skibe den Vej. Han skulde bede Kristian III overveje, om det ikke var ham og alle andre kristne Konger og Stæder magtpaaliggende at faa sat en Stopper for den nye Handelsvej, der satte Moskovitterne i Stand til at faa tilført al Slags Metal og Krigsudrustning; den Slags Tilførsler, der ellers under streng Straf var forbudt, vilde i Forbindelse med de Haandværkere, som Rusland kunde drage til sig fra andre Lande, betyde en Styrkelse for Moskovitterne, der kunde blive til stor Skade for Nabofyrsterne. Det maatte være let at regne ud, hvilket Afbræk den nye Skibsfart vilde afstedkomme i den danske Konges Indtægter af Havnene og Tolden. Det vilde imidlertid være let for Kristian III at standse Englændernes Trafik, især da han kunde gøre Regning paa Støtte hos den svenske Konge, der uden Tvivl vilde gøre, hvad han kunde i den Retning, ligesom ogsaa den polske Konge. Hvis den danske Konge var betænkelig ved at foretage sig noget over for Englænderne paa egen Haand, kunde man jo afholde en Raadslag-

¹ Sillén: Svenska handelns och näringsars historia IV, 20.

² Tyske Kanc. Ud. Afd. (herefter citeret T. K. U. A.) Mecklenburg A II 31 b: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Mecklenburg 1548—1598.

ning med de andre interesserede Fyrster og Stæder for at drøfte Veje og Midler til Standsning af Skibsfarten paa Hvidehavet. Den danske Konge kunde ogsaa sikre sig Bistand af de fornemste Hansestæder, især Hamburg, Danzig og Lübeck, ved at forestille dem, at den nye Handelsvej maatte være særdeles kærkommen for Englænderne, der jo paa enhver Maade søgte at unddrage Hansestæderne deres gamle Privilegier.

Ved samme Lejlighed overgav Dr. Hoffmann den danske Regering en Beretning om den engelske Sejlads paa Rusland; heri meddeles paa Grundlag af en ung engelsk Købmands Udtalelser, sammenholdt med Oplysninger i Breve, man havde frataget ham, om Englændernes Handelsekspeditioner og om Udbyttet deraf; dette skulde være stort; for hver 3 d, Købmændene satte ind i Handelen, fik de 10—12 d igen¹.

Ogsaa fra anden Side blev den danske Regering gjort opmærksom paa de engelske Købmænds nye Forehavende. I et Brev af 18. August 1556 fortalte Gustav Vasa paa Grundlag af Oplysninger, han havde faaet fra Kongen af Polen, om den »ny ovanlige segelation« og understregede, at den nye Handelsvej vilde blive til ubodelig Skade ikke alene for de nordiske Riger, men ogsaa for alle de østersøiske Stæder. Gustav Vasa bad derfor Kristian III forhindre Englændernes farlige Foretagender ved at lukke de kongelige Strømme ved Norge for dem, hvad han efter Gustav Vasas Mening med Føje kunde gøre; der var jo den Fare, at Russerne ad den nye Handelsvej kunde blive forsynet med Krigsfornödenheder, hvad den polske Konge havde besværet sig over².

Gustav Vasa, der ønskede at faa Handelsvejen til Rusland lagt over Sverige, Helsingfors og Wiborg, sendte i September 1556 et Gesandtskab til Dronning Maria af England for at formaa hende til at forbyde sine Undersaatter at sejle paa Handelstogter Nord om Skandinavien; Svaret blev naturligtvis et

¹ Smstds. Beretningen er trykt i W. Møllerup: Danmarks Forhold til Litland 1346—1561, 165 flg.

² T. K. U. A. Sverige A I 2: Brevveksling mellem Kongehusene 1542—1558. — Gustaf P's Registratur XXVI, 470 flg.

Afslag; dog blev der lovet, at der ikke ad den Vej skulde blive tilført Russerne Krigsfornødenheder, et Løfte, som imidlertid ikke blev holdt¹.

Ogsaa Hansestæderne blev opskræmt ved Udsigten til, at en stor Del af deres Østersøhandel med Russerne kunde gaa over paa engelske Hænder som en Hvidehavshandel. Spørgsmaalet blev drøftet paa et Hansemøde i Lübeck i 1556, og i de følgende Aar sendte Stæderne Gang paa Gang Gesandtskaber til den engelske Regering for at faa sat en Stopper for de engelske Købmænds nye Handelsvej, men forgæves².

Den danske Regering var i Begyndelsen ikke videre foruroliget ved de indløbne Efterretninger. Da Kristian III den 7. September 1556 svarede paa Gustav Vasas Henvendelse, bad han den svenske Konge »venligen at betænke, at Sejladsen gennem de norske Strømme i de Maader at bruge sker ikke uden stor Fare; det er og kommet de engelske Skibe til mærkelig stor Besværing dér at holde deres Vinterlejer«. Ganske vist var man i den danske Regering uvidende om, med hvilken Fordel Englænderne havde benyttet den nye Handelsvej; men det var dog nødvendigt at holde Øje med Begivenhedernes Udvikling; Kristian III havde da ogsaa givet Ordre til Agtpaagivenhed og takkede Gustav Vasa for dennes »venlige og gode Advarsel«³.

Den danske Regerings Agtpaagivenhed ytrede sig paa den Maade, at den i Januar 1557 beordrede Lensmændene Evert Bild i Trondhjem og Kristoffer Valkendorf i Bergen til at undersøge, hvorledes det forholdt sig med Englændernes Sejlads gennem »den Karelstrand« til Rusland, og om det i det hele taget var muligt at bruge den nye Kaas, da man i saa Fald maatte befrygte, at de søfarende Købmænd for Fremtiden vilde drage den Vej for at handle med Russerne. Kongen udbad sig hurtigt

¹ Gustaf I's Registratur XXVI, 514 flg. — Tegel: Gustaf I's historia II, 341 flg.

² Burmeister: Beiträge z. Geschichte Europas im 16ten Jahrh., 67 og 120.

³ T. K. U. A. Sverige A I 2: Brevveksling mellem Kongehusene 1542—1558.

og klart Svar¹. Kristoffer Valkendorf svarede ret omgaaende, og en af de første Dage i April gav Regeringen den tidligere Foged paa Vardøhus Trond Iversen Ordre til at komme ned til København; han maatte jo kende Forholdene deroppe og kunne give værdifulde Oplysninger. Samtidig fik Valkendorf til Opgave at udsperge en »forstandig« Mand fra den anden Side af Vardøhus, som selv havde fisket i Karelstranden og handlet med Russerne, en Mand, der ikke blot havde hørt om Handelen, men som ogsaa kendte den af Selvsyn. Valkendorf skulde desuden sende nogle paalidelige og forstandige Folk til den russiske Købstad, hvor Englænderne handlede med Russerne, for i al Hemmelighed at opsnuse, hvad der dér gik for sig. Regeringen havde nemlig til Hensigt at hindre Englændernes Handel, da den skulde være til stor Skade for Nordmændene; men den vilde gaa til Værks med Lempe².

Her giver den danske Regering en Motivering for den Interesse, hvormed den omfattede Englændernes Ruslandsfarer. Man pegede paa Hensynet til Nordmændene. Der blev af disse drevet Tuskhandel med Lapperne — og maaske ogsaa med Karelerne og Russerne — langs den saakaldte Karelstrand, d. v. s. Stranden fra Varangerfjordens Østgrænse til Dvinas Udløb i Hvidehavet, en Levning af den gamle norske Handelsforbindelse med Nordrusland; at handle paa Nordrusland kaldtes at handle »østenhavs«, og Udgangspunktet var Vardøhus³. Efter Ordlyden af Regeringens Brev til Kristoffer Valkendorf (». . . denne Sejlads skal være de Norske til ikke ringe Skade . . .«) og i Betragtning af, hvad man ellers véd om, hvorledes Valkendorf opfattede sine Opgaver som Lensmand i Bergen, er man ikke i Tvivl om, at Regeringen har hentet sin Motivering fra Valkendorfs Svarskrivelse — der forgæves er eftersøgt — paa Ordren af 18. Januar.

Kristian III agtede at forelægge Sagen for Rigsraadet ved Herredagen i Maj 1557; derfor lod han paa Dagsordenen for

¹ Norske Rigsregistrarer I, 212 og 215.

² Smstds. I, 219 flg.

³ A. Ræstad: Kongens Strømme, 102.

Mødet optage et Punkt om den nye Sejlads. Ved denne Lejlighed kommer et nyt Synspunkt frem; thi som Motivering for, at Kongen ønskede Sagen behandlet, nævnes ganske vist paa den ene Side Hensynet til den Skade, Sejladsen kunde paaføre den norske Handel i Nordland og Bergen, men paa den anden Side peges ogsaa paa det Afbræk, Øresundstolden kunde lide i Fremtiden, hvis der blev oprettet et nyt »Kontor« i Nordrusland i Lighed med de hanseatiske og engelske Kontorer for Ruslandshandelen, der allerede fandtes i f. Eks. Riga og Narva¹. Rigsraadernes Betænkning midt i Maj viste stor Forsigtighed over for Spørgsmaalet; foreløbig stillede man Sagen i Bero til videre Overvejelse, og Raadet billigede ikke, at den skulde give Anledning til fjendtlig Optræden fra Danmarks Side².

Hermed havde Rigsraadet i Virkeligheden lagt Sagen til Side. Det fik derfor ikke videre Betydning, at Valkendorf paa bedste Maade løste den paalagte Opgave, idet han senere paa Aaret kunde sende Kristian III Kopier af en Kontrakt mellem en Bergensborger og en engelsk Købmand, ledsaget af en Beretning om, hvad Valkendorf havde faaet at vide ved at stille en Englænder en Del Spørgsmaal³. Et Resultat fik Valkendorfs Indberetning dog; Kristian III bad ham i Begyndelsen af November 1557 komme til Danmark saa hurtigt som muligt, for at han personlig kunde udtale sig om Sagen⁴. Af den detaillerede Indberetning fremgik iøvrigt bl. a., at Englænderne især solgte Vin, Klæde og forarbejdet Sølv (»besynderlig det Sølv, som er forgyldt«) til Russerne og til Gengæld købte Zobel og Maar, Voks og Tran af dem, og Valkendorfs engelske Hjemmelsmand havde fortalt, at de tyske Købmænd i »Stahlhof« i London havde budt den engelske Dronning £ 5000, hvis hun vilde

¹ Danske Magazin, 4. R. V, 103. — A. Ræstad: Kongens Strømme, 101.

² Danske Magazin, 4. R. V, 113.

³ »Udskrift paa hvis Handel, som den engelske Mand sagde mig om Rusland« (Norske Indlæg, 6/11 1557). Beretningen og Kopierne af Kontrakten er trykt med en Indledning af Oscar Alb. Johnsen i Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandl. 1909, Nr. 3, 1—22.

⁴ Koncepten til Brevet findes ligeledes i Norske Indlæg, 6/11 1557; trykt i Norske Rigsregistrarer I, 233.

sørge for, at den nye Sejlads blev standset, ja, de vilde oven i Købet erstatte de engelske Købmænd, hvad den hidtil havde kostet dem; men Svaret havde været et Afslag.

Herefter hørte man ikke mere til Spørgsmaalet om Engländernes nye Handelsvej før efter Kristian III's Død. Dels er der maaske kommet færre engelske Skibe den Vej de nærmest følgende Aar, dels havde Rigsraadet klart udtalt sig imod en kraftig Optræden. En saadan stemte vel heller ikke med Kristian III's egne Ønsker. Han var i sin Udenrigspolitik meget forsigtig, vilde ikke indlade sig paa en kraftig Fremfærd, hvis Konsekvenser man ikke kunde overskue; desuden var han fra 1554 plaget af Sygdom; et Udtryk for Udlandets Opfattelse af den danske Konge i hans senere Aar giver Wotton, Dean of York and Canterbury, i en Skrivelse til Sir William Cecil umiddelbart efter Kristian III's Død; han kalder ham »but a dead man while living«¹.

Erik Rosenkrantz, Valkendorfs Efterfølger som Lensmand paa Bergenhus, rejste i 1562 atter Spørgsmaalet i en Indberetning til Regeringen. Han ønskede at faa at vide, om han skulde opkræve Told af de engelske Ruslandsfarere; Frederik II svarede forsigtigt, at han ikke vidste, hvorledes man bedst kunde fordre og faa indkrævet en saadan Told, og han vilde ikke indlade sig paa noget, som maaske ikke kunde gennemføres, da han ikke vilde »vederfares nogen Skæmt«; han udbad sig Lensmandens Betænkning om, hvorledes man bedst kunde faa en Told opkrævet; Bygninger og Befæstning paa Vardøhus skulde forbedres, dog uden »formegen Pendinges Spilde«². Aaret efter, i April 1563, gjorde Erik Rosenkrantz atter opmærksom paa den engelske Sejlads; men Kongen vilde ikke foretage sig noget, før han havde haft en Samtale med Lensmanden³. Ved disse Henvendelser til den danske Regering i 1562—1563 var der saaledes i Spørgsmaalet om Englændernes Handel paa Nord-

¹ Calendar of State Papers, foreign series, 1558—1559, 27.

² Norske Rigsregistrarer I, 345 flg.

³ Smstds. I, 373.

rusland kun Tale om Hensynet til Kongens Toldindtægter; om Skaden for Nordmændenes Handel høres ikke denne Gang.

Efter at Krigen mellem Danmark og Sverige var brudt ud i Sommeren 1563, blev den danske Regering meget ængstelig ved Englændernes Handel Nord om Vardøhus; man frygtede, at Sverige ad den Vej skulde blive forsynet med Krigsfornødenheder. Den danske Regering tog derfor for første Gang Sejladsen op til Forhandling med den engelske Regering. Nu var det altsaa Hensynet til Krigen med Sverige, der motiverede den danske Indgriben.

Sidst i April 1564 bad Frederik II Dronning Elisabeth forbyde Englænderne at forsyne Sverige med Varer, og i Maj lovede hun at passe paa, at hendes Undersaatter ikke førte Krigsfornødenheder til Svenskerne; derimod kunde hun ikke forbyde dem at fortsætte »the ordinary traffic« med Sverige¹.

I Efteraaret 1564 besluttede den danske Regering at sende Dr. Albert Knoppert, Universitetets Professor i Romerret, til den engelske Regering. Han havde flere Gange været brugt som Regeringens Udsending til udenlandske Magter og havde ogsaa tidligere været i England. Nu skulde han i Følge Regeringens Instruks fremføre den danske Regerings Besværinger over forskellige Forhold. Svenske Kapere havde pralet af, at de fik Hjælp fra England, og adskillige engelske Købmænd havde i Sommerens Løb trods Dronning Elisabeths Løfte forsynet Svenskerne med Krigsfornødenheder; begge Dele stred mod den Traktat, der i 1490 var sluttet mellem Kong Hans og Henrik VII², og Frederik II agtede derfor at lukke af for Østersøhan-

¹ T. K. U. A. Kopibog »Latina« 1564—1570, ³⁰/₄ 1564. — Calendar of State Papers, foreign series, 1564—1565, 124. — T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602.

² I Traktaten af ²⁰/₁ 1490 var det nemlig bestemt, at ingen af de to Konger eller deres Undersaatter maatte yde den andens Fjender nogen- somhelst Hjælp (»Item concordatum est inter nos præmemoratos reges, quod neuter nostrum aut subditorum nostrorum inimicis alterius auxilium quovis modo præstabit vel favorem«; trykt i Du Mont: Corps diplomatique du droit des gens III, 2., 244—247). Desuden hed det i Traktaten, at ved

delen. Albert Knoppert skulde desuden klage over, at Englænderne drev Fiskeri under Island uden — som paabudt i Traktaten 1490 — at søge Tilladelse dertil hvert syvende Aar og betale Afgift deraf¹.

Det tredje Punkt i Knopperts Instruktion gjaldt Englændernes Farter Nord om Norge. Den danske Regering havde med Vished erfaret, at engelske Købmænd aarlig sendte Skibe med Krigsfornødenheder op Nord paa til Grænseegnene mellem Norge, Rusland og Sverige — Halogaland eller Finmarken — og ad den Vej ved Tilførslerne afhjalp Svenskernes Mangel paa Salt, Vaaben og lignende². Dette var imidlertid Brud paa en Traktat af 1465 mellem Kristian I og Edvard IV; i den var det fastsat, at ingen Englænder, som ikke blev tvunget dertil af

det danske, norske og engelske Riges Havne eller Kyster maatte ingen Sorøvere have deres Tilflugt, uanset, af hvad Nation de var, og de maatte ikke hjælpes med Penge, Vaaben, Fetalje el. lign. af de to Kongers Undersaatter (»Item concordatum est, quod in portubus sive littoribus regnorum nostrorum Daciæ, Noruegiæ & Angliæ nulli piratæ aut alii guerras super mare facientes, cujuscumque nationis fuerint, aliquo modo receptabuntur, nec eis ibidem seu alibi in dominiis regnorum prædictorum in pecunia, armis, instrumentis bellicis, victualibus aut alia re quacumque contra subditos alterius regni aliquo pacto auxilium præstabitur nec favor, quovis quæsito colore, præbebitur ad damnificandum mercatores seu alios subditos quoscumque regnorum prædictorum in personis vel in rebus, sub poena recuperandi ab ipsis auxilium seu opem facientibus & venditoribus illorum armorum & instrumentorum aut victualium seu aliarum rerum quarumcumque duplum valorum earundem & sub poena indignationis regie majestatis«).

¹ Hele dette Punkt i Traktaten er trykt i Laursen: Traktater II (1561—1588), 618.

² »Comperisse nos etiam Anglicos mercatores quotannis navigatione instituta in fines Muschouiticos Noruegiæ regno vicinos cum omni genere mercium ad bellum etiam idonearum Sueciæ ditionis littora eatenus inter Noruegiam Rhuteniamque procurrentia, Halgelandiam siue Findmarckiam nominant, nauigijs inuisere eaque via commercijs aduecturaque salis armorum rerumque similium hostium nostrorum inopiam leuare«. — Instruksen for Dr. Albert Knoppert findes i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583 og i T. K. U. A. Kopibog »Latina« 1564—1570, ⁴/₁₁ 1564; et Udtog deraf er trykt i Calendar of State Papers, foreign series, 1564—1565, 279.

Vejret, maatte drage til eller ind i disse Egne¹. Dr. Knoppert skulde sluttelig anføre, at de engelske Købmænds nye Foretagender kunde blive til den største Skade, da Russerne ad den Vej kunde blive forsynet med Vaaben, en Fare for alle kristne Riger.

Frederik II's Instruktion og Anbefalingsskrivelse for Dr. Albert Knoppert til Dronning Elisabeth er dateret den 4. November 1564, og kort efter maa den danske Udsending være draget af Sted. Den 2. Januar 1565 ankom han til London; Dagen efter fik han Foretræde for Dronningens Principal Secretary of State Sir William Cecil paa dennes Bopæl og overgav ham sin Instruks og Kreditivet². Samtidig anmodede han om, at der maatte blive fastsat Tid og Sted for et Møde — enten med Dronning Elisabeth eller nogle dertil udvalgte Raader — hvor han kunde faa Lejlighed til at forelægge de Hverv, den danske Konge havde overdraget ham. Cecil lovede at tage sig af Sagen, og Dagen efter, den 4. Januar, kom han med et Følge af Adelsmænd til Dr. Knoppert, hvem han skulde tilkendegive, at Dronningen ønskede et Møde med den danske Gesandt i Westminster den følgende Dag Kl. 2 om Eftermiddagen. Da Dr. Knoppert mødte til den fastsatte Tid, blev han af nogle Adelsmænd ført til Modtagelseslokalet³ og straks efter videre til Dronningens Sengekammer⁴. Her fremsatte han sine Ærinder i Dronningens og nogle af de fornemste engelske Raaders Nærværelse. Dronningen hørte opmærksomt paa hans Tale, og da han havde sluttet, svarede hun efter de sædvanlige Høflighedsfraser, at Spørgsmaalene var for indviklede til, at hun kunde afgive Svar med det samme; hun bad ham derfor, om han til den følgende Dag vilde udarbejde en Ekstrakt af Hoved-

¹ Hele dette Punkt i Traktaten er trykt i Laursen: Traktater II (1561—1588), 617.

² Redegørelsen for Forhandlingerne findes i en Relation fra Dr. Albert Knoppert af 18/7, 1565 (T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583).

³ »in cameram presentiae, vt vocant«.

⁴ »statim in cubiculum priuatim ad serenissimam reginam introductus sum«.

punkterne og overgive den til hendes Rigsraader, saa Sagen blev underkastet den modne Overvejelse, den fortjente. Knoppert opfyldte Dronningens Ønske for at fremskynde Forhandlingerne¹.

Seks Dage senere blev Dr. Knoppert kaldt til Slottet, og her afgav de engelske Raader med Sir William Cecil som Ordfører Svar paa den danske Regerings Henvendelse. Man benægtede, at Sørovere fik nogensomhelst Støtte i England, og lovede, at Bestemmelserne angaaende Fiskeriet under Island skulde blive overholdt; Dronning Elisabeth vilde paalægge sine Undersaatter ikke at føre Fetalje eller Vaaben til Sverige eller nogen anden Magt; men hvis Frederik II lukkede Adgangen til Østersøen, vilde det være Brud paa de afsluttede Traktater. Hvad endelig det Punkt angik, at den danske Regering vilde have Sejladsen Nord om Norge til Rusland forbudt for Englænderne, svarede den engelske Regering Dr. Knoppert, at der efter dens Mening ikke i de gamle Traktater var noget til Hinder for, at engelske Købmænd drev Handel med Russerne i de russiske Havne paa den anden Side af Finmarken, tilmed da det var dem forbudt under Tab af Liv og Gods at føre Krigsfornødenheder derop; ingen engelske Undersaatter havde ført Salt, Vaaben eller andre lignende Varer til Rusland eller svenske Havne; en nøjagtig Undersøgelse havde vist, at ingen Englænder havde anløbet nogen svensk Havn i de nordlige Egne, naar undtages een, der havde været tvunget dertil, idet han var blevet bortrevet af en pludselig Sygdom og i en Jolle ført ind til den svenske Kyst i Nærheden af en usejlbare Elv antagelig for at blive begravet².

¹ Det er denne Memorial, der i Uddrag er gengivet i Calendar of State Papers, foreign series, 1564—1565, 279.

² Om Englændernes Svar paa Punktet om Sejladsen til Nordrusland hedder det i Dr. Knopperts Relation: ». . . ab amplissimo regni concilio nomine serenissime reginæ responsum est, non existimare ipsius Majestatem auitis hoc foederibus aduersarj, quod Angliæ regni subditi sua mercimonia in portibus quibusdam Muscouiticis vltra Fennemarchiam cum Ruthenis exercerent, præsertim cum merces ad bellum idoneas sub poena amissionis nauium et bonorum eo deferre prohiberentur, quod uero mercatores Angli

Efter Forhandlingen deltog Dr. Knoppert i et Taffel paa Slottet hos Robert Dudley, Earl of Leicester, og derefter fik han atter Adgang til Dronning Elisabeth, der meddelte, at hun havde gennemlæst den Skrivelse, Dr. Knoppert havde overrakt hende, angaaende Aarsagerne til Danmarks Krig med Sverige.

Den 17. Januar afsendt den engelske Regering en Skrivelse til Frederik II; heri gav man Hovedsummen af Svaret til den danske Udsending¹. Omtrent samtidig synes Dr. Knoppert at have forladt det engelske Hof; den 21. Februar var han i Antwerpen². Den danske Regering havde ikke faaet noget ud af Henvendelsen til Dronning Elisabeth, for saa vidt den angik den engelske Sejlads paa Nordrusland. Efter at Dr. Albert Knoppert i Juli havde afgivet sin Relation til Regeringen, svarede Frederik II den 7. September Dronning Elisabeth i en Skrivelse, hvori han fastholdt sit Standpunkt³.

Samtidig med at den danske Regering sendte Dr. Albert Knoppert til England, havde man ogsaa tænkt paa ad anden

apud serenissimum Danie regem delati essent, quod ni eadem nauigatione ni portus quosdam regni Suecie appellerent ac salis, armorum aliarumque huiusmodi rerum aduectura hostium penuriam contra foedera leurent, rem in rei ueritate se aliter habere. Se etenim inquisitione hac de re quam accuratissime instituta certissime deprehendere ex subditis suis ab eo tempore, quo nauigationem primum in Muscouiam instituerint, neminem ullum portum Suecicum illis in locis præter unum idque summa necessitate compulsus ingressum esse, quod quidem ita acciderat, quod quidam ex Anglis subito morbo correptus in cimba uno aut altero comite in paruum quendam riuum per fines Muscouiticos in extremas Sueonæ oras profluentem delatus eodemque tempore ibidem extinctus sit primo fidedignorum atque expertorum hominum relatu compertum esse asserebant fluium illum propter vada, scopulos et saxa non nisi paruis scaphis nauigabilem . . .«.

¹ T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602. — Calendar of State Papers, foreign series, 1564—1565, 284.

² Smstds. 303.

³ T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602; Kopibog »Latina« 1564—1570, ⁸/₉ 1565. Om Sejladsen Nord om Norge hedder det heri: ». . . deinde nauigatio etiam per sinus Noruagicos sine permissu nostro in Rhuteniam contra foederum verba a Serenitatis Vestræ subditis haud ita dudum suscepta atque huiuscemodi alia, quod minus plane prout foederibus consentaneum apparabat, composita essent«.

Vej at faa Sejladsen Nord om Vardø forhindret. Nytaarsdag 1565 havde Frederik II bedt Rigsraadet overveje Midlerne dertil, en Anmodning, Kongen gentog sidst i Marts og ogsaa rettede til Erik Rosenkrantz paa Bergenhus¹.

Der nævntes i disse Breve fra 1565, at ogsaa »andre« var begyndt at sejle Nord om Norge. Disse andre var Nederlænderne. Frederik II havde i 1564 fundet Anledning til at klage derover til Hertuginde af Parma; men Nordrusland blev alligevel i de følgende Aar besejlet af nederlandske Skibe, saaledes som det fremgaar af en Beretning fra Slutningen af Aarhundredet². Ogsaa over for den skotske Dronning havde den danske Regering i December 1564 understreget, at Sejladsen Nord om Norge var forbudt³.

Mod Hvidehavshandelen foretog den danske Regering dog intet i de følgende Aar. Den Interesse, den havde for den i 1564—65, havde sin Rod i det rent aktuelle Forhold, at man vilde hindre, at Fjenden fik Hjælp ad den Vej. Da den ikke havde fundet Medhold i sine Argumenter hos den engelske Regering, fastholdt den vel sit Standpunkt, men vilde ikke tage en Konflikt paa Spørgsmaalet. Sagen blev stillet i Bero og drøftedes ikke, da Dr. Albert Knoppert i 1566 atter blev sendt til England⁴. Naar Danmark ikke foretog sig videre i Sagen denne Gang, skyldtes det sikkert at man nu under Krigen ikke turde risikere ved en kraftig Optræden over for England at bringe denne Magt ind i Rækken af Danmarks Fjender. Paa den anden Side synes den engelske Hvidehavshandel ikke at have været af synderlig Betydning i Slutningen af 1560'erne og Begyndelsen af 1570'erne. Den russiske Czar ønskede at faa England med i

¹ Breve af $\frac{1}{1}$ og $\frac{31}{3}$ 1565 i Kanc. Brevb. — Norske Rigsregistrarer I, 451.

² A. Ræstad: Kongens Stromme, 105 flg. — S. Muller: Geschiedenis der Noordsche Compagnie, 24 flg. — Büsching: Magazin für die neue Hist. u. Geogr., 7. Theil, 339—346.

³ T. K. U. A. Kopibogen »Latina« 1564—1570, $\frac{24}{12}$ 1564.

⁴ Se Knopperts Instruktion i T. K. U. A. Kopibogen »Latina«, $\frac{26}{1}$ 1566 og hans Relationer i England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

et Forbund mod Polen og Sverige, og da Dronning Elisabeth ikke vilde det, kølnedes Forholdet mellem dem. Czaren op-hævede det moskovitiske Kompagnis Privilegier i 1570 og kon-fiskerede Købmændenes Varer. Først i 1573 lykkedes det den engelske Diplomat Anthony Jenkinson nogenlunde at faa det gode Forhold genoprettet¹.

Enkelte Vidnesbyrd om, at den danske Regering ikke havde glemt Hvidehavshandelen, er der dog efter Syvaarskrigen. I Juli 1571 klagede Frederik II til Dronning Elisabeth over, at hendes Undersaatter trodsede hans Forbud imod Handelen². Omtrent samtidig beklagede Bergens og Trondhjems Købmænd sig til Regeringen over, at Englænderne gik dem i Næringen ved at drive Handel i Finmarken og ved Fiskeri under Vardø; Nederlændere, bl. a. fra Antwerpen, tillod sig ligeledes at drive Handel deroppe uden at erlægge Toldafgifter. Regeringen udbad sig straks i November nærmere Besked herom fra Lensmanden Mads Skeel paa Vardøhus og anbefalede ham at passe paa, at der ikke af de fremmede blev gjort Indgreb i Kongens og hans Undersaatters Rettigheder³.

Klagernes Tal blev imidlertid forøget, og i April 1572 fik Lensmanden Besked herom. Regeringen fremhævede, at mange, som normalt sejlede gennem Sundet og dér betalte Øresunds-told, nu sejlede Norden om til Rusland og snød sig fra Tolden; kunde han faa fat paa dem og paa de fremmede, der handlede og fiskede oppe ved Vardø uden at betale de tilbørlige Afgifter, skulde han lade Folkene arrestere og Skibene beslaglægge⁴.

Aaret efter meddelte Czar Iwan Wassilievitsch Dronning Elisabeth, at den danske Konge gjorde Fordring paa visse Byer paa den russiske Kyst og havde befalet de engelske Køb-mænd at ansøge Danmark om Privilegier paa Handelen paa disse Byer; Czaren forklarede, at disse Stæder tilhørte ham ved

¹ Martens: *La Russie et l'Angleterre au début de leurs relations réciproques* (i *Revue d'histoire diplomatique* V, 114—122).

² *Calendar of State Papers, foreign series, 1569—1571*, 490.

³ *Norske Rigsregistrarer* I, 702 flg.

⁴ *Smstds.* II, 13.

Arv, og bad Dronning Elisabeth befale sine Undersaatter at gaa i Søen med armerede Skibe, saa de kunde gøre Modstand mod de danske Kapere — de kaldes den danske Konges Fribyttere —; selv vilde han sende Orlogsskibe til Hjælp¹.

I Februar 1576 modtog den danske Regering en Indberetning om Englændernes og især Nederlændernes Handel paa Nordrusland. Hvem Afsenderen er, har ikke kunnet konstateres; men han har i alt Fald opholdt sig i Vesttyskland eller snarere Nederlandene². Han fortalte, at der aarlig drog 20—30 Skibe Nord om Norge med Salt, Sild, Klæde, Silketøj, Messing, Kobber m. v., medens de til Gengæld fra disse nordlige Egne hjemførte Varer som Hør, Voks, Talg, Læder, Elsdyrhuder, Zobel, Maar, Graaværk m. v. I det kommende Aar skulde der to Bojerter fra Holland derop og ligeledes fire Skibe fra Bergen (op Zoom?). Han bad Kongen betænke, i hvor høj Grad denne Koffardifart maatte skade Øresundstolden, ligesom den vilde være til Fordærv for alle Byerne ved Østersøkysten³.

Naar Englændernes og Nederlændernes Trafik ad den nordlige Handelsvej paa dette Tidspunkt var blevet livligere end i de foregaaende Aar, skyldtes det utvivlsomt de ufredelige Forhold mellem Danmark og Rusland, der fra dansk Side medførte et Forbud mod Handel paa Narva, som ellers var Stapelplads for Handelen paa Rusland gennem Østersøen.

Indberetningen af Februar 1576 synes direkte at have foranlediget, at Frederik II i Begyndelsen af Marts sendte Dronningen en indtrængende Opfordring til at befale de engelske

¹ Calendar of State Papers, foreign series, 1572—1574, 386; i den engelske Gengivelse heri bruges Udtrykket »the King of Denmark's pirates«.

² Beretningen, der findes i T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602, bærer en ulæselig Underskrift og er udateret; men en Paategning af Caspar Paselick oplyser, at den er kommet Tyske Kancelli i Hænde i Februar 1576.

³ »Was solche Segelation dem Zoll im Sunde für Schaden pringen wirdt, gib E. G. ich zu bedencken«. . . »so ist der Zoll im Sundt sambt allen Stedten, so an der Ostsehe ligen, verdorben, dan es werden alle andere Natzionen hin nachfolgen vnd die ney Segelation pesuechen«.

Købmænd at rette sig efter de gamle Traktaters Bestemmelser angaaende Sejladsen til de nordlige Egne og Fiskeriet under Island. Atter henviste man fra den danske Regerings Side til Traktaten af 1465, der udtrykkelig forbød Englænderne at sejle til Island, Halogaland eller Finmarken uden særlig Tilladelse fra den norske Konge, undtagen hvis de af Uvejr blev tvunget dertil; Tilladelsen til at fiske under Island skulde i Følge Traktaterne fornyes hvert syvende Aar. Sejladsen Nord om Norge stred efter Kongens Mening ligeledes mod de gamle Traktater, og det understregedes, at den betød en Formindskelse af Kongens Indtægter af Øresundstolden, især nu, da saa mange benyttede den Handelsvej, drevet dertil af Udsigten til større Gevinst, ja, der var ligefrem dannet særlige Handelskompagnier med Nordruslandshandelen for Øje¹.

I Slutningen af Juni svarede Dronning Elisabeth den danske Regering². Fra den Dag, hun havde faaet dens Skrivelse, havde der efter hendes Befaling været anstillet omhyggelige Undersøgelser i hendes Arkiv, da hun ønskede at give et fyldestgørende Svar; det havde imidlertid ikke været muligt at finde nogen Traktat fra 1465 mellem Edvard IV og Kristian I³. Derimod

¹ Brevet af $\frac{5}{3}$ 1576 findes i T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602. Om Nordruslandshandelen hedder det: »... Eam nunc nauigationem ab hominibus Anglis in primis susceptam ab ipsis & alijs lucri dulcedine illectis tam frequenter iam vsurpatj intelligimus, vt non tantum naues & merces suas magno pretio & numero eo mittant, verumetiam societates peculiaries instituant, quæ ob Moschouitarum mercimonia venerandæ & foelices esse & haberi uelint. Quæ certe res cum ob attenuationem antiquorum vectigalium nostrorum magna cum iniuria & damno nostro & regni nostri Daniæ coniuncta & a memorata antiquorum foederum sententia alienissima sit«.

² Brev af $\frac{27}{6}$ 1576 i T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602.

³ »Pro quarum rerum fide, vt plenius Serenitati Vestra responderemus, est ex eo die iussu nostro ad hoc vsque tempus magna cum diligentia quamuis dissimili cum fructu laboratum in monumentis & scriptis antiquis voluendis simul & euoluendis in archiuis nostris ... Quod vero tanto cum studio quæsiuimus, non inuenimus, de foedere aliquo huiuscemodi cum Eduardo quarto proauo nostro inito ac sancito nulla mentio«.

havde man fundet Traktaten fra 1490 mellem Henrik VII og Kong Hans, hvori der ganske rigtigt taltes om Englændernes Pligt til hvert syvende Aar at søge Tilladelse angaaende Fiskeriet under Island, men ikke et Ord om Sejladsen paa Nordrusland¹. Hun foreslog derfor et Møde mellem Udsendinge fra begge Lande for at faa Sagen drøftet.

Frederik II svarede i November, at han havde det bestemte Haab, at den engelske Regering kunde finde Traktaten af 1465 i sine Arkiver; dens Forslag om en Forhandling mellem Kommissærer fra begge Sider billigede han; det var forøvrigt i Forvejen blevet fremsat af den engelske Udsending John Foxall. Den danske Konge foreslog, at Mødet blev afholdt i Maj 1577 i Bremen eller Emden, men ønskede, at den engelske Regering indtil da vilde forbyde sine Undersaatter at sejle til Nordrusland². Dronning Elisabeth foreslog derefter i Januar 1577 Emden som Mødestedet og den 15. Maj som Datoen, hvor Kommissærerne skulde mødes; men hun bad Frederik II indtil Mødet tillade hendes Undersaatters Sejlads, da et Forbud vilde skade dem meget³. Den danske Regering gik da ind paa dette, men ønskede ikke Mødet begyndt før den 25. Juli, hvad Dronning Elisabeth samtykkede i⁴.

I sine Skrivelser havde den danske Regering for det første fastholdt, at den engelske Sejlads stred mod de gamle Traktater, og for det andet fremhævet, at den betød et stort Afbræk i den danske Konges Toldrettigheder. Instruksen for de danske Kommissærer gik i samme Retning⁵. Da Dronning Elisabeth

¹ ». . . de altero vero capite, quod est de nauigatione non vsurpanda ultra et præter Noruegiam, verbum nullum«.

² Brev af $\frac{4}{11}$ 1576 i T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602.

³ Brev af $\frac{11}{1}$ 1577. Smstds.

⁴ Breve af $\frac{1}{3}$ og $\frac{11}{4}$ 1577. Smstds.

⁵ Instruksen, der er dateret Vordingborg Slot, den 23. Juni 1577, foreligger ikke i Original; men en Afskrift, der bærer Paategningen: »Das versiegelt Original dieser Instruction hatt Jorgen Rosenkrantz zu sich genommen vnd behalten, das es also in die Cantzeley nicht widerkommen«. T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

ikke havde kunnet finde Traktaten af 1465 eller andre Bestemmelser, der forbød Sejladsen forbi Norge, fik de danske Kommissærer de originale Traktater af 1432 (mellem Erik af Pommern og Henrik VI) og 1465 med, tillige med Uddrag af de senere Traktaters Bestemmelser angaaende dette Spørgsmaal¹ og Fiskeriet under Island, samt Kopier af alle Skrivelser, vekslede mellem den engelske og den danske Regering om den »usædvanlige Sejlads og Virksomhed paa den anden Side af Vort Rige Norge«². Paa Grundlag af dette Materiale skulde Kommissæerne have deres Opmærksomhed henvendt paa, at Kongens Toldrettigheder i Øresund ikke led noget Afbræk for Fremtiden ved Englændernes Sejlads, og at den Skade blev afhjulpet, som Sejladsen paa mange Maader havde vist sig at forvolde Kongens Undersaatter³; med dette sidste tænkes vel paa Nordmændenes Handel i Finmarken. Kommissæerne skulde understrege, at selvom den danske Regering i 1564—65 havde søgt Sejladsen forhindret med den da givne Motivering, at Svenskerne ad den Vej blev forsynet med Krigsfornødenheder, saa var dog den Motivering, der nu gaves — Hensynet til Kongens Toldrettigheder og Højhedsretten over Farvandene ved Norge — langt mere betydningsfuld⁴. Spørgsmaalet om Sejladsen og Handelen paa den anden Side af Norge havde altid været inddraget ved alle tidligere Traktater, Fredsslutninger og Forbundsakter, og Kongen agtede at lade de kongelige Højheds-, Told- og andre

¹ Traktatbestemmelserne er trykt i Laursen: Traktater II (1561—1588), 616—19.

² »... vngewöhnlichen Siegelation vnd Handtierung hinter vnserm Reich Norwegen...«.

³ »... das ihre vnd des Reichs Dennemarcken Zollengerechtigkeit in der alten ördentlichen Zollstett, dem Oresundt, durch solche der Englichen vngewöhnliche Siegelation vnd Handtierung nicht verkürtzt werden mochte, alss das sie dardurch der Vnderthanen Beschedigung, so darbey auch vielfaltig vermerckt, verhueten wollen«.

⁴ »... so ist doch die obangedeutte andre Vrsache, nemblich das vnser vnd des Reichs Dennemarcken vralte Hoheitt vnd Zolngerechtigkeit durch die vmbschwefliche Siegelation vnd Kaufmanschaft vmb vnd hinter vnserm Reiche Norwegen nicht geschmelert werden sollen, mehr realis vnd dringlicher«.

Rettigheder gaa ubeskaaret i Arv til sine Efterfølgere¹. Kommissærerne skulde virke for, at Sejladsen fuldstændig afskaffedes; var Englænderne føjelige, vilde den danske Konge ikke blot tillade dem at fiske under Island — naar de vel at bemærke paa tilbørlig Vis ansøgte ham derom — men ogsaa begunstige dem fremfor alle andre, naar de paa redelig Vis brugte deres Næring gennem Kongens Strømme og Toldsteder². Kommissærerne fik Fuldmagt til — under Forbehold af Kongens Rationifikation — at slutte »en Afsked« med Englænderne om Spørgsmaalet; men de skulde gøre opmærksom paa, at Frederik II ganske vist paa Dronning Elisabeths Anmodning havde »indulgirt« de engelske Købmænds Hvidehavssejlad i indeværende Sommer, men at det ikke vilde ske oftere; for Fremtiden vilde Overtræderne af Traktaternes Bestemmelser blive underkastet den fastsatte Straf paa Liv og Gods, »andre ein Abschew«.

I en Memorial, som Kommissærerne kort efter modtog som et Supplement til Instruksen, paalagdes det dem desuden at fremføre, at Englændernes Fiskeri under Vardø fremkaldte Strid med Russerne, der understod sig i at anmasse sig Told af de saaledes paa Kongens Grund fangede Fisk; derved opstod der Fare for, at Russerne mere og mere skulde usurper sig Herredømme over Dele af Kongens Besiddelser oppe i Finmarken; af denne Grund skulde Englænderne for Fremtiden indstille deres Fiskeri deroppe³.

¹ »... derselben Hoheit, Zollen vnd andere Gerechtigkeit, alss biss an vns wol hergebracht, vnuerkürtzt zuerhalten vnd, vermittelst gottlicher Genaden, auch an die Nachkommen zubringen«.

² »... sondern auch sonst derselben seefarende Vnderthanen vnd Kaufleute, wan sie ihrer redlichen Nahrung durch vnsere Ströme vnd Zollsetten ordentlich gebrauchen, neben vnd vor anderen in gnädigstem Beuel zuhaben vnd mit allem Guttien zubefurdern«.

³ Memorialen af 28/0 1577 findes i Afskrift i samme Læg som Afskriften af Instruksen (T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583) og kaldes »Memorial, alss der Her Cantzler bey der Abfertigung zu Kopenhagen Jacob Höyer an die Rhete mitgeben, neben den Hendeln, alss in vorgedachter Instruction erwehnt, mit zugedencken«.

Udset til at forhandle med Englænderne blev: Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, Rigsraad, Henrik Rantzau til Breitenburg, Rigsraad og Statholder i Holsten, Jacob Ulfeldt til Kogsbølle, Rigsraad, og Dr. Joachim Hinck, Domdekan i Bremen.

Fra engelsk Side mødte Dr. John Rogers og som særlig sagkyndig i Ruslandshandelen Anthony Jenkinson. I deres Instruktion havde deres Regering paalagt dem, at de ved Konferencens Aabning skulde udtale, at Dronning Elisabeth ikke havde kunnet undslaa sig for at sende Repræsentanter til det Møde, som oprindelig var foreslaaet af Frederik II gennem hendes »servant« John Foxall. Paa Mødet skulde de fremføre saavel juridiske som praktisk-økonomiske Grunde til, at Sejladsen paa Nordrusland maatte fortsættes; i den første Henseende skulde de forinden informeres af Dr. Valentine Dale og af »Judge of Admiralty«, og Købmændene kunde fortælle dem, hvor nødvendig Sejladsen var for England og Englænderne. Naar den engelske Regering havde tilladt Handelsforbindelsen med Rusland den Vej, skyldtes det, at den ikke havde fundet noget til Hinder derfor i de ældre Traktater; desuden var det nu »a trade of long continuance, used in the reign of our brother King Edward VI and our sister Queen Mary«, og Dronning Elisabeth haabede derfor, at hendes Kommissærer kunde udvirke Frederik II's Tilladelse til dens Fortsættelse. Endelig skulde de klage over de senere Aars Toldforhøjelser i Danmark, og hvis der fra dansk Side skulde blive ytret Ønske om at »enter into a further bond of amity with us«, skulde de bede Danskerne affatte nogle Punkter desangaaende, som de kunde forelægge Dronning Elisabeth¹.

De danske Kommissærer ankom til Emden paa det fastsatte Tidspunkt, St. Jakobs Aften den 24. Juli. De havde naturligvis ventet at træffe de engelske Kommissærer, men blev skuffet. Hos forskellige Købmænd bragte Danskerne dog i Er-

¹ Calendar of State Papers, foreign series, 1577—1578, 18 flg., Nr. 28 og 29; Instruktionen er dateret ²⁰/₇ 1577. — De engelske Kommissærers Kreditiv af ¹⁶/₇ 1577 i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

faring, at Englænderne var i Zeeland og havde været hos Prinsen af Oranien; derfor ansaa Danskerne det for rimeligt at vente i nogle Dage paa Englænderne, hvilket de meddelte Frederik II i en Relation af 26. Juli¹.

Imidlertid trak det ud med Englændernes Tilsynekomst, og da de danske Kommissærer havde ventet i en Ugestid, mente de, at »lenger Aufwarten bey solcher Vngewissheitt, E. Kon. May. Reputation halben, vns nicht vnbillich solte bedenklich sein«. Derfor besluttede de den 1. August at begive sig paa Hjemrejsen til Danmark samme Dag. De forlod Emden, men efterlod sig hos den østfrisiske Kansler og Drost Besked om, at de ønskede at faa Meddelelse, hvis Englænderne i Løbet af en eller to Dage skulde indtræffe; et hurtigt Sendebud vilde sagtens kunne naa dem, da de vilde »ihre Reise dermassen anstellen, das sie zuerreichen weren«. Den 6. August naaede de til Henrik Rantzau's Slot Wandsbeck ved Hamburg².

De engelske Kommissærer hørte i Groningen, at de danske Udsendinge var afrejst fra Emden i Retning af Hamburg; de satte deres Rejsetempo op og naaede efter en anstrengende Tur Dag og Nat til Hamburg den 8. August Kl. 4 om Morgen. Paa Vejen dertil var de i Klosteret Osterholz truffet paa den ene af de danske Kommissærer, Dr. Joachim Hinck, den 6. August ved Middagstid; han havde straks skrevet til sine Kolleger paa Wandsbeck om Englændernes Komme; de havde over for ham undskyldt deres Forsinkelse med, at de var blevet opholdt af Fribyttere, saaledes at det havde været dem umuligt at møde i Emden til den fastsatte Tid; de havde været meget udmattede af Rejsen og havde bedt ham om Tilladelse til at sende en Skriver til de øvrige danske Kommissærer endnu samme Aften

¹ Relationen findes i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

² De danske Kommissærers Relation til Frederik II af 10/8 1577 og en »Prothocoll der mit den englischen Commissarien gen Embden angesätzten vnd hernacher bey Hamburg gepflogenen Handlung. Anno 1577 mense Augusto«, begge i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

for at anmode Danskerne om at afvente Englændernes Komme, idet de vilde begive sig videre til Hamburg; Dr. Hinck vilde selv senere begive sig til sine Kolleger paa Wandsbeck¹.

Da man paa Wandsbeck modtog Englændernes Sendebud, gav man ham den 7. August en Skrivelse med tilbage, hvori Danskerne lovede at afvente de engelske Kommissærers Ankomst til Hamburg². Straks efter at Englænderne var indtruffet i Hamburg den 8. August om Morgenen, sendte de en Sekretær til Wandsbeck for at melde deres Ankomst, og i den engelske Rapport hedder det, at de danske Kommissærer blev meget glade over denne Efterretning, da de havde staaet rede til over Lübeck at tiltræde Hjemrejsen til Danmark³. Da Dr. Hinck endnu ikke var indtruffet paa Wandsbeck, kunde der ikke aftales noget om Tid og Sted for Forhandlingerne; men Danskerne lovede, at de næste Morgen skulde sende deres Sekretær til Hamburg for at høre Englændernes Ønsker i denne Henseende. Den 9. August kom endelig Dr. Hinck til Wandsbeck, og henad Aften sendte Danskerne da deres Sekretær til Hamburg. Han udtalte Ønsket om, at Forhandlingerne ikke blev ført i selve Hamburg, da Luften i Byen var noget forurenset af »Pestens Gift«; i den engelske Rapport hedder det endvidere, at Hamburgerne efter Danskernes Udsagn var i Kongens Mishag⁴; i den danske »Prothocoll« anføres ikke denne Motivering. I Stedet foreslog man fra dansk Side som Mødested St. Jørgens Kapel, der laa lige uden for Staden, fordi der her var passende

¹ Dr. Hincks Skrivelse til de øvrige danske Kommissærer af 6/8 1577, der i Følge en Paaskrift er naaet til Wandsbeck Dagen efter, foreligger i Original, men er desuden refereret i den i Note 2, S. 577 nævnte Relation af 10/8 1577 og den sammesteds nævnte »Prothocoll«, alle i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

² De danske Kommissærers Skrivelse af 7/8 1577 til Englænderne findes i Afskrift i den i Note 2, S. 577 nævnte »Prothocoll«.

³ Calendar of State Papers, foreign series, 1577—1578, 126.

⁴ »On Aug. 9 their secretary came with a request that the conference might not be held at Hamburg, first because the Hamburgers were in the King's displeasure, and secondly, because sickness reigned sore in the city«.

Lokaler; hvis dette maatte passe Englænderne — de kunde jo lade en Tjener besigtige Stedet — var Danskerne rede til at begynde Forhandlingerne dér næste Morgen Kl. 8. Hertil svarede de engelske Kommissærer, at da Stedet laa inden for Hamburgs Jurisdiktion, og de ikke havde nogen Introduktionsskrivelse til Stadens Myndigheder, fordi de var kommet hertil af uformodede Aarsager, maatte man først indhente Stadens Samtykke. Danskerne erklærede, at dette var unødvendigt, da den danske Konge var Stadens Herre i sin Egenkab af Hertug af Holsten. Englænderne stod imidlertid fast paa deres Opfattelse; men man kom uden om det prekære Spørgsmaal ved, at Hamburgs Borgmester Hermann Wettke paa Englændernes Anmodning foreslog de to Parter at forhandle i St. Jørgens Kapel¹.

Kl. 8 om Morgenen den 10. August mødtes Kommissæerne da paa det aftalte Sted. De sædvanlige Høflighedsbeviser med Forespørgsler og Ønsker om Sundhed, Held og Lykke for begge Landes Majestæter blev udvekslet, og Englænderne undskyldte endnu en Gang deres Udeblivelse i Emden. Fra begge Sider udtalte man, at man vilde forhandle uden Omsvøb, og fra dansk Side udtrykte man Frederik II's Beredvillighed til at bevare det gode Forhold til England. Derefter udvekslede man Kreditiver og enedes om, at Forhandlingerne drejede sig om to Punkter: Sejladsen Nord om Norge til Rusland og Islandsfiskeriet.

Englænderne indledede med at fremhæve, at i Følge en gammel Parlamentsbeslutning ansaas Traktatbrud i England for Højforræderi², og der var udnævnt en særlig Embedsmand, en foederum conservator, til at passe paa, at Englænderne ikke

¹ Om samtlige disse forberedende Forhandlinger se saavel den i Note 2, S. 577 nævnte Relation af 10/8 1577, den sammesteds nævnte »Prothocoll« og de engelske Kommissærers Rapport til deres Regering (trykt i Calendar of State Papers, foreign series, 1577—1578, 126—130).

² Rapportens Affatter tilføjer: »I knew right well the penalty to be mitigated, but I told them not thereof«! (Calendar of State Papers, foreign series, 1577—1578, 127).

forbrød sig mod Traktatbestemmelser. De danske Kommissærer trak sig derefter tilbage for at forhandle indbyrdes og kom igen med Dr. Hinck som Ordfører. Han omtalte, at Dronning Elisabeth jo ikke havde kunnet finde Traktaten af 1465 i sit Arkiv; han overrakte derfor de engelske Kommissærer en Kopi af den og fortalte, at man havde medbragt selve Originalen. Med stor Omstændelighed og dyb Reverens tog han Dokumentet frem fra dets Gemme, kyssede først sin egen Haand, derefter Traktatens Segl, som han tillod Englænderne at se, idet han dog stadig beholdt Dokumentet i Haanden. Paa samme Vis overrakte han Kopierne og fremviste Originalerne af Traktaterne af 1432 og 1449, og han sluttede med at sige, at han ønskede at forhandle paa Tysk¹.

Englænderne bad om at faa de tre Afskrifter sammenlignet med Originalerne, da de jo var af største Betydning for hele Sagen. Danskerne indvilligede, og Dr. Hinck begyndte en hastig og jasket Oplæsning² af 1432-Traktaten, som man heller ikke havde kunnet finde i de engelske Arkiver; derefter fortsatte han med 1449-Traktaten, som Englænderne godt kendte i Forvejen, uden at de dog lod sig mærke dermed³. Da Dr. Hinck tog fat paa Oplæsningen af 1465-Traktaten, hvorpaa Danmark især grundede sit Forbud mod Hvidehavssejladsen, klagede han over sine Brilller og daarlige Øjne, og han læste med stor Hast, da han naaede til Traktatens 3. Artikel⁴. Da Dr. Hinck havde endt Oplæsningen, som de to Englændere havde lyttet til med stor Opmærksomhed, fremsatte han den danske Regerings Krav om Hvidehavssejladsens Ophør af tre Grunde. For det første var Sejladsen efter dansk Opfattelse ulovlig i Henhold til de gamle Traktater og altsaa et Indgreb i den danske Konges

¹ »... concluding his speech with »agemus vobiscum Germanice««. (Smstds., 128).

² »In reading he used great celerity and for examining great slackness ...«. (Smstds., 128).

³ »... he began to read the other of 1449, Henry VI and Christiern King of Denmark being confoederatores; which I had certified under the broad seal, but certified them not thereof«. (Smstds.)

⁴ Trykt i Laursen: Traktater II (1561—1588), 617.

Højhedsrettigheder; for det andet formindskede den nye Skibsfart Kongens Toldindtægter, idet de Varer, som tidligere gik gennem Øresund og dér blev fortoldet, nu ufortoldet gik Nord om Norge. Endelig frembød Sejladsen en stor Fare; hvis Tarterne sejrede over Russerne, kunde man ikke vide, hvad de kunde finde paa til Søs, naar Englænderne selv havde vist dem Vejen; det kunde let blive farligt for England selv; men bortset herfra var det ogsaa farligt, at »nordlige« Folkeslag i de sidste Aar var blevet forsynet med Artilleri og Ammunition af engelske og svenske Købmænd¹. Endelig forlangte Danskerne, at Traktatbestemmelserne om Islandsfiskeriet skulde overholdes og Fiskeriet under Finmarken ophøre.

Da Dr. Hinck havde endt sin Tale, rejste Dr. Rogers og Anthony Jenkinson sig og trak sig tilbage for at forhandle indbyrdes. Da de vendte tilbage, medbragte de Frederik II's Brev til Dronning Elisabeth af 5. Marts 1576; deres Ordfører gjorde opmærksom paa, at en af de hyppigste Aarsager til Misforstaaelse og Strid var Tvetydighed i Udtryk, og medens der i den Traktatbestemmelse, Dr. Hinck lige havde læst — den 3. Artikel i 1465-Traktaten — havde staaet Udtrykkene »ultra« og »præter Halgelandiam«, havde Kongen i sin Skrivelse citeret Bestemmelsen med Udtrykket »ad Halgelandiam«; det var den engelske Ordførers Erfaring, at to Ord aldrig kunde have nøjagtig samme Betydning²; han maatte derfor anmode om Tilladelse til at undersøge Originalerne; Kopierne havde han jo. Der var ved hans Afrejse blevet fundet nogle søndrede Traktater, som ikke tidligere havde kunnet findes; de var blevet overleverede til ham; men han forsikrede, at han ikke havde faaet dem gennemlæst; fandtes der i dem noget, som kunde tjene til Sandhedens Befordring, skulde han ikke holde det hemme-

¹ Den i Note 2, S. 577 omtalte Relation af 10/8 1577.

² og han tilføjer, at han aldrig har læst denne Regel hos nogen Forfatter, »but having reduced our laws to order and having of the same gathered four books de Verborum quae ad jus civile pertinent significatione I find my maxim to be most true«. (Calendar of State Papers, foreign series, 1577—1578, 129).

ligt for Danskerne. Disse raadslog derpaa og gav saa deres Tilladelse til, at Englænderne maatte foretage en Sammenligning mellem Kopier og Originaler og eventuelt bøde paa den Fejl, Skriveren kunde have begaaet i Afskriften. Ved Sammenligningen viste det sig, at Udtrykkene »præter« og »ultra« ikke fandtes i Traktaten, hvor kun Præpositionen »ad« var anvendt, lige som ogsaa i de danske Kommissærers Kreditiv. Englænderne udbad sig nu Betænkningstid til den følgende Mandag, den 12. August; Mødet, der havde været fra Kl. 8 om Morgenen til Kl. 2 om Eftermiddagen, blev hævet, og Parterne drog hver til sit, Englænderne til Hamburg og Danskerne til Wandsbeck¹.

Da de danske Kommissærer atter mødtes med de engelske den 12. August, fremlagde disse sidste tre Vidisser med lige-lydende Kopier af senere Traktater, der var i Modstrid med den af Danskerne anførte Traktat af 1465, og de fremhævede, at endnu flere senere Traktater forelaa. Danskerne modtog Traktaterne, sammenlignede dem og trak sig saa tilbage for at raadslaa. Da de vendte tilbage, udtalte Dr. Hinck, at de forelagte Aktstykker var Vaabenstilstande; men den engelske Ordfører imødegik ham ved at paapege, at de i Følge deres hele Natur var Traktater. Paa Dr. Hincks Forespørgsel om, hvad Englændernes Hverv egentlig gik ud paa, svarede disse, at de blot skulde sørge for, at deres Dronnings Ære ikke blev krænket ved noget Traktatbrud eller blot Skygge deraf. Af denne Grund ønskede de, at Forhandlingerne blev ført skriftligt; desuden gik de ind for den Statsretsopfattelse, at de af en Konge sluttede Traktater ikke kunde binde hans Efterfølgere. Danskernes Fortolkning af Traktatbestemmelserne derhen, at de forbød Englændernes Sejlads, stred mod al Natur- og Folkeret, i Følge hvilken al Sejlads paa det aabne Hav var fri for alle. Heller ikke kunde der af Traktatbestemmelserne — naar man holdt sig til disses Ordlyd og sin sunde Forstand — udpines (»nicht erzwungen werden«) noget Forbud mod, at Englænderne sejlede

¹ Redegørelse for Forhandlingerne den 10. August 1577 findes i den i Note 2, S. 577 nævnte Relation og i den i Note 1, S. 579 omtalte engelske Rapport.

forbi Norge til Rusland; der stod kun, at de ikke maatte sejle til Norge, Island, Halogaland og Finmarken; det maatte enhver, der kunde Latin og blot havde studeret Grammatikken, indrømme¹; det vilde svare til, at man ikke ad tilladte og offentlige Veje maatte passere sin Nabos Hus. Englænderne foreslog derfor, at man forlod dette Forhandlingspunkt om den anfægtede Skibsfart.

Atter raadslog Danskerne, og derefter svarede Dr. Hinck, at de havde forstaaet, at de gamle Traktater efter engelsk Opfattelse ikke var bindende for Dronning Elisabeth, og de undrede sig derfor over, at man havde besværet Frederik II med Omkostninger og Sendebud i denne Sag, der netop angik de gamle Traktater. Efter deres Opfattelse var Traktater bindende for Efterfølgerne i Arveriger som f. Eks. England, Frankrig og Spanien, derimod ikke i Valgriger. At senere Traktater ophævede ældre, var heller ikke rigtigt; de supplerede dem, hvis andet ikke udtrykkeligt var sagt. Danskerne vilde ikke bestride, at Skibsfarten paa det aabne Hav i Henhold til al Natur- og Folkeret skulde være fri for enhver²; men denne Frihed kunde indskrænkes og inddrages ved Traktater, Sædvane og andre Midler; man kunde finde Analogier i Portugals og Spaniens Forbud mod Sejlads om Kap det gode Haab, til Florida eller Peru. Spørgsmaalet om den pinlige Forveksling af Præpositionerne gik de danske Kommissærer noget let henover³. Derimod fremhævede de, at Englændernes Vaabentilførsler til Folkene i de nordlige Egne ved Rusland frembød en alvorlig Fare for de kristne Nabostater.

Hertil svarede Englænderne straks, at ingen Englænder

¹ »... welchs ihnen auch alle, die Latein verstunden vnd nhur die Grammaticam studiret hetten, gestehen wurden . . .« (En Protokol fra Forhandlingerne, der begynder med 12/8 1577, men ikke bærer nogen Betegnelse, findes i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1588).

² »Das die Schiffährten, vermuge der naturlichen vnd aller Volcker Rechte, auf der wilden See einem jedern solten frey sein, solchs wolten wir nicht streitten . . .« (den i ovenstaaende Note nævnte Protokol).

³ »... haben wir ettwas dissimulanter furvbergangen«

førte forbudte Varer Nord om Norge; var der foregaaet Vaaben-transporter, var det nok gennem Østersøen. Hvad de havde sagt om Traktaters Forpligten af de paagældendes Efterkomere, skulde ikke forstaas saaledes, at Dronning Elisabeth ikke vilde overholde de afsluttede Traktater mellem Danmark og England; der fandtes ingen, der holdt Traktater mere i Agt end hun. Men de mente, der var Grund til at spørge, om den danske Konge virkelig satte sine Toldindtægter højere end Naboers Venskab, siden de danske Kommissærer truede med at afbryde Forhandlingerne, hvis Englænderne stod fast paa deres Standpunkt.

Danskerne havde henstillet til de engelske Kommissærer at opgive Hvidehavssejladsen mod, at Danmark gjorde Indrømmelser med Hensyn til Fiskeriet under Island, som Englænderne i Virkeligheden havde forbrudt. Nu meddelte de Englænderne, at de havde bestemte Instrukser fra deres Regering, der var i Vejen for videre Forhandling, naar Englænderne stod stejlt paa deres Standpunkt. De var trætte af denne Sammenkomst, der allerede havde taget en halv Snes Dage af deres Tid, men vilde dog høre paa, hvad de engelske Kommissærer maatte ønske at fremføre den følgende Dag. Danskernes efterhaanden noget skarpe Form faar sin Forklaring i de engelske Kommissærers Rapport; i Følge denne havde Dr. Hinck afbrudt Forhandlingerne med Henvisning til, at hans Instruktion ikke tillod ham at inklade sig paa den teoretiske juridiske Diskussion, Englænderne ønskede; disse fandt Doktorsens Svar baade uintelligent og næsvist, og idet de henvendte sig til de øvrige danske Kommissærer, fastholdt de indtrængende Spørgsmaalet; Rantzau og Rosenkrantz var blevet halvvejs fornærmede over Doktorsens Optræden og trak sig tilbage for at forhandle indbyrdes, men svarede derpaa Englænderne, at det var Kongens Mening, at Striden skulde afgøres mere »ex æquo et bono« end »de jure«¹.

Englænderne bad imidlertid om længere Betænkningstid, og næste Møde blev da ansat til Onsdag den 14. August Kl. 8

¹ Calendar of State Papers, foreign series, 1577—1578, 129 flg.

Morgen. Her bad de engelske Kommissærer paany om at faa Danskernes Indvendinger mod Hvidehavssejladsen skriftlig og fremførte iøvrigt en Række Klager fra engelske Købmænd over de danske Toldsatser. Danskerne svarede, at Englænderne ikke behøvede nogen skriftlig Redegørelse, da de kunde finde de danske Argumenter i de fremførte Traktatbestemmelser; dog var man villig til at være med til at affatte en skriftlig »Afsked« om Forhandlingernes Forløb og Resultat. Hermed erklærede Englænderne sig tilfreds; de vilde skrive et Brev til Frederik II og bad Rantzau tage sig af dets Ekspedition, da deres Sekretær var ukendt i Danmark; Rantzau lovede det. Efter Englændernes Anmodning gjorde de danske Kommissærer endnu samme Aften, da de atter var paa Wandsbeck, Udkast til »Afskeden«; Sekretær Jacob Højer blev straks sendt til Hamburg med det, og ogsaa Englænderne undertegnede Aktstykket. Heri var der kort gjort Rede for Forhandlingernes Forløb og for de to modstridende Standpunkter, der havde gjort Sammenkomsten resultatløs. »Afskeden« er dateret den 14. August 1577¹.

I alt Fald den ene af de danske Kommissærer var temmelig misfornøjet med Forhandlingernes Forløb. I en Skrivelse til Frederik II gav Henrik Rantzau Luft for sin Ærgrelse; bag Oplysningen i den engelske Rapport om hans og Rosenkrantz' Fornærmethed aner man nogen Irritation over, at den danske Regering havde sendt sine Kommissærer af Sted med alt for spinkle Argumenter; i Brevet til Kongen lader Rantzau denne Irritation komme til Orde. Det havde vist sig, skriver han, at de gamle Traktater ikke afskar Englænderne fra Sejladsen uden om Norge, som man havde troet; det maatte Kansleren og Rigsraaderne udentvivl indrømme, naar de læste Tingene igennem². Skulde der sluttet en ny Traktat med England — og

¹ Redegørelsen for Forhandlingerne ¹²/₈ og ¹⁴/₈ 1577 findes i den i Note 1, S. 583 nævnte Protokol og i den i Note 1, S. 579 omtalte engelske Rapport; Afskeden af ¹⁴/₈ 1577 er trykt i Laursen: Traktater II (1561—1588), 628—631.

² ». . . Vnnd befindett sich nun souille, dass die Bundttenuss den Eng- lischen die Segelation vmb Norwegen nicht abschneiden, alse wvr woll

det forekom ham heldigst¹ — maatte Danmark sikkert nøjes med at faa fastslaaet, at der ikke maatte føres Skyts, Ammunition, Harnisker og Værger til Moskovitterne, Tartarerne, Tyrkerne o. a., og at der i Krigstider overhovedet ikke maatte tilføres disse Folk Varer af nogen Art; mere kunde man sikkert ikke opnaa.

Efter Gesandternes Hjemkomst skrev Frederik II i September til Dronning Elisabeth og beklagede Mødets Mangel paa Resultater; men da det dog aabenbart havde været de gamle Traktaters Mening at forbyde Sejladsen til Rusland for at værne om Øresundstolden, bad han hende forbyde de engelske Købmænd at sejle denne Vej².

Ved Forhandlingerne i 1577 havde den danske Regering over for Englænderne hævdet det Standpunkt, at den danske Konge i Henhold til ældre Traktater og i Kraft af sin Højhedsret havde Ret til at standse Englændernes Sejlads Nord om Norge, og som Motivering for, at Sagen var den danske Konge saa magtpaaliggende, havde man i første Række kraftigt understreget, at Kongens Sundtoldindtægter led under Benyttelsen af den nye Handelsvej. Der nævnes ikke ved denne Lejlighed noget om, at den ogsaa var til Skade for Nordmændenes Handel østpaa. Englænderne havde paa en for Danmark noget forsmædelig Maade paavist, at der ikke i de paaberaabte ældre Traktater fandtes noget Grundlag for at forbyde Hvidehavssejladsen; ganske vist vilde man ikke fra dansk Side officielt indrømme, at Englænderne paa dette Punkt havde Ret i deres Opfattelse, idet Frederik II endnu i den Skrivelse til Dronning

vermeint hettenn, wie wyr vnderthenigst nicht zweyffellen, wann E. Kon. Matt. Cantzeller vnd anderre Reichess Retthe die Dinge durch sehen, sollichess woll befinden werdenn«. (Rantzau's Brev af 16/8 1577 til Frederik II findes i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583).

¹ Rantzau bruger Vendingen: ikke »vnndienstlichenn«.

² Ordlyden af Frederik II's Brev til Dronning Elisabeth af 12/8 1577 findes i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583, og i Kopibogen »Latina« 1571—1585, 167.

Elisabeth af 12. September 1577, der ligesom dannede Afslutningen paa Forhandlingerne, fastholdt det danske Standpunkt; men paa den anden Side var i alt Fald en af de danske Kommissærer blevet privat overbevist om, at det danske Standpunkt var uholdbart. Over for den danske Paastand om den danske Konges Højhedsret til de nordlige Farvande havde Englænderne anført Natur- og Folkerettens Sætninger om Havenes Frihed.

Hver af de to Parter havde staaet stejlt paa deres Standpunkter; Forhandlingerne var endt uden Resultater; Spørgsmaalet om Hvidehavssejladsen stod stadig uløst.

Nu hvilede dette Spørgsmaal mellem Danmark og England i nogle Aar. Da den engelske Udsending Dr. John Rogers i Sommeren 1580 havde Forhandlinger med Frederik II angaaende Hosebaandsordenen, synes der slet ikke at være talt om Hvidehavssejladsen¹.

Derimod blev der taget kraftigere fat paa de nederlandske Købmænd, som i stadig stigende Tal søgte Nord om Vardø for at handle med Russerne. I April 1578 fandt Frederik II Anledning til at klage til Prinsen af Oranien, til Raadet i Vlissingen og til Raadet i Dordrecht over nederlandske Skippere og Købmænd fra forskellige Byer, der havde benyttet den »newe vnd vngewonliche Fhartt«. Fra den danske Regerings Side henvistes til de gamle Traktater mellem Nederlandene og Danmark, til den danske Konges Højhedsret over Farvandene og til Sejladsens Skadelighed for Øresundstolden; paa dette Grundlag anmodede man de nævnte Myndigheder om at sørge for, at denne Trafik blev standset, da Købmændene ellers maatte tage Skade for Hjemgæld²; i Brevet til Prinsen var desuden tilføjet

¹ Se Akterne vedr. John Rogers' Sendelse til Frederik II i 1580 i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

² »... domitt sich dieselbigen wie auch ins gemein alle andere solcher vngebreuchlichen vnd vns schedlichen Schieffart vnd Hantierung auf Malmus hinfurder gentzlich eussern vnd enthalten vnd sich nicht etwan

en Fortegnelse over de paagældende Skippere og Købmænd, man klagede over.

I Aarene 1578 og 1579 blev der af den danske Regering givet forskellige dristige Søfarende — bl. a. den navnkundige Fribytter Mogens Hejnesøn — Kaperbreve, hvorved de fik Ret til at bemægtige sig nederlandske Skibe, som sejlede Norden om Vardø paa Handelstogt til Rusland¹. Men Nederlænderne, som i stadig større Tal fandt denne Vej, blev efterhaanden for stærke. Der krævedes mere end de halvprivate Kapere til at holde Ruslandsfarerne i Ave.

I Begyndelsen af Aaret 1582 blev der paany Røre om Spørgsmaalet. Efter en heldig Krig, hvor bl. a. Narva var blevet erobret, tvang Svenskerne i Januar 1582 den russiske Czar til at slutte en Fred, hvorved Rusland blev spærret ude fra Østersøen. De engelske og nederlandske Købmænd vilde ikke give Afkald paa Fordelene ved en direkte Handel paa Rusland, og de havde da kun Vejen Nord om Norge tilbage. Det vilde komme til at betyde et stærkt Opsving i Hvidehavshandelen og en tilsvarende Tilbagegang i den danske Konges Indtægter af Øresundstolden. Det maatte derfor gælde for den danske Regering om enten at faa Handelen Norden om forhindret eller at tvinge de fremmede Købmænd til at betale Told af de Varer, de ad denne Vej førte til og fra Rusland. Kunde dette sidste lykkes, havde man jo samtidig fremtvunget en indirekte Anerkendelse af den danske Konges Overherredømme over Havet mellem Island og Norge.

Rentemesteren Kristoffer Valkendorf havde Øjet aabent for disse Muligheder, og paa hans Indstilling besluttede Regeringen, at der skulde udrustes en ret betydelig Flaade, der om fornødent med Magt skulde sætte en Stopper for Hvidehavshandelen². Valkendorf havde egentlig kun foreslaaet at sende *selbst darueber in Schaden fueren vnd stecken . . .* (Breve af 21/4 1578 fra Frederik II i T. K. U. A. Nederlandene A III 39: Akter og Dokumenter vedr. Handel og Søfart m. v. 1511—1769).

¹ Norske Rigsregistranter II, 270 flg. og 356 flg. — Brev af 16/2 1581 i Kanc. Brevb.

² Breve af 19/1 og 21/1 1582 i Kanc. Brevb.

3—4 Skibe derop; men Rygter om, at Englænderne udrustede sig paa Orlogsvis for at gøre Modstand og vilde komme i Flaader paa flere Skibe, gjorde Regeringen ængstelig for, at den skulde »blive til Spot eller lide Skade«, hvis der sendtes for faa Skibe derop. Derfor besluttede man at udruste »Prinsebarken«, »Krabaten«, »Dragen«, »Samson«, endnu et større Skib, to Galejer og en Pinke til Færden.

Paa samme Tid, som man traf Beslutning om disse Foranstaltninger, meddelte man i Skrivelser til Dronningen af England, den skotske Konge og en Del nederlandske og tyske Stæder, at deres Undersaatter selv maatte tage Skade for Hjemgæld, hvis de ikke afholdt sig fra den ulovlige Sejlads. Af Raadet i Lübeck ønskede den danske Regering, at det skulde medgive enhver i Staden hjemmehørende Skipper, der vilde sejle fra Østersøen ud i Vesterhavet, en Certifikation til de danske Toldere, hvori der forsikredes, at Skipperen vilde afholde sig fra den ulovlige Sejlads og Handel med Russerne¹. Over for Dronning Elisabeth understregede Frederik II, at han trods de engelske Kommissærers Argumenter ved Mødet i Hamburg ikke kunde anerkende, at der ikke i de gamle Traktaters Bestemmelser indeholdtes noget Forbud mod Hvidehavssejladsen².

Dronning Elisabeth svarede den 20. April 1582, at denne Strid om den russiske Sejlads pinte hende, saa meget mere, som hun kun ønskede at staa i et godt Forhold til den danske Konge; men hun kunde ikke indse, at Traktaterne forbød Sejlads forbi Norge; noget saadant vilde man heller ikke have haft Tanke for i det 15. Aarhundrede, da man jo dengang aldeles ikke kendte til at sejle den Vej; det var man først begyndt paa i Edward VI's Tid, saaledes at hendes Undersaatter nu i 30 Aar havde drevet Sejlads til Rusland Nord om Norge. Hun maatte derfor spørge, hvad man skulde gøre, naar det hverken ved subtile Argumenter

¹ Brev til Raadet i Lübeck af ²³/₁ 1582 (T. K. U. A. Ausländ. Registrant 1582—1583, 9—10).

² Ordlyden af Brevet fra Frederik II til Dronning Elisabeth ²³/₁ 1582 findes i T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602, og Kopibog »Latina« 1571—1585, 397—402.

(»disertis uerbis ex tabulis foederis«), hentet fra Traktaterne, eller ved venskabelig Fortolkning af Udtrykkene »ad terram« og »in terra« kunde bevises, at hun havde handlet anderledes, end det sømmede sig for en venskabelig og velvillig Fyrste (»nos aliter nosmet gerere atque amicam beneuolam vestri studiosissimam principem decet«). Hun troede ikke paa, at Hvidehavssejladsen skadede Frederik II's Toldindtægter i Øresund, for hendes Undersaatter førte stadig de samme Varer gennem Sundet til Rusland og i stigende Mængde, hvad han sikkert kunde læse ud af sine Toldregnskaber. Hun bad derfor Kongen ikke se paa Hvidehavssejladsen med Mishag og ikke lade saadan en Bagatel forstyrre det venskabelige Forhold mellem dem¹.

Der synes ikke fra dansk Side at være givet noget Svar paa dette Brev, hvor den engelske Dronning havde anbefalet Frederik II at studere sine Toldregnskaber. Hvis han har gjort det, har han maattet give hende Ret; Regnskaberne viser en jævn Stigning i de engelske Skibes og Varers Trafik østpaa gennem Sundet². Da en engelsk Gesandt, Lord Willoughby, i Sommeren 1582 bragte Frederik II Hosebaandsordenen, blev Spørgsmaalet om Hvidehavssejladsen kun løseligt berørt³. Andre end den danske Regering interesserede sig forøvrigt for at faa den nordlige Handelsvej lukket. Den franske Gesandt i København, Charles Dançay, indberetter i Januar 1582 til sin Regering, at Polen havde sendt en Udsending til Frederik II for at udvirke Til-

¹ Brevet af 20/4 1582 fra Dronning Elisabeth til Frederik II synes ikke mere at eksistere i Original; et Referat deraf er under denne Dato trykt i Calendar of State Papers, foreign series, 1581—1582, 632 flg.; en Afskrift af Brevet findes i T. K. U. A. England I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602, men med Datering 10/4 1582 paa Omslaget; der er ingen Grund til at antage, at denne Datering skulde være den rigtige, saa meget mere som der paaviselig er Fejl i Dateringen af andre Afskrifter (se Side 595, Note 1).

² Se Tallene for den paagældende Periode, ca. 1557—1582, i Nina Bang: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660, I og II.

³ »Responsum Legato Anglico«, dat. Kronborg 18/8 1582 i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583. — Calendar of State Papers, foreign series, 1583—1584, 191.

ladelse til at sende nogle Skibe til de nordlige Farvande, hvor Polen ønskede at standse Englændernes og andres Trafik til Rusland; Frederik II havde velvilligt givet sin Tilladelse, da han var klar over, at de polske Kampmidler til Søs alligevel ikke kunde udrette noget af Betydning eller frembyde nogen Fare¹.

Imidlertid fortsatte baade Englænderne og Nederländerne deres Ruslandshandel. Det havde som omtalt været Meningen, at der skulde sendes en større Flaadestyrke op Nord for Norge, og der gik Rygter i Udlandet om dette Forehavende. Fra Antwerpen rapporteredes hjem til den engelske Regering, at »the King of Denmark makes great preparations of shipping and soldiers«², og en engelsk Skipper, der opholdt sig i Helsingør, sendte i samme Anledning en længere Beretning til Sir Francis Walsingham, Secretary of State³ og meddelte, at Kongen vilde sende fire Skibe og nogle Gallejer mod Nord for at opbringe alle de Købmandsskibe og Varer, de mødte paa deres Vej, men, tilføjer Englænderen, Frederik II havde ikke Mandskab nok til de syv Skibe, han agtede at sende af Sted; derfor maatte han hente det fra Lübeck, Wismar og Norge; selv Presning af Fremmede fandt Sted; saaledes var tre Englændere blevet tvunget til at være Lodser for de danske Skibe paa Vejen til Bugten ved St. Nicolaus. Ogsaa den franske Gesandt rapporterede hjem til sin Regering, at Kongen agtede at sende en større Flaade nordpaa; han nævner et Tal paa tolv Skibe og er ikke sikker paa, om det ikke blot er et Paaskud, at de kun skal forhindre Hvidehavshandelen; maaske skulde der efter hans Mening dækkes over større Forehavender⁴.

Det hele blev imidlertid ikke til saa forfærdeligt meget.

¹ Charles Dançay til Henrik III ¹⁵/₁ 1582 (trykt i Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI, 173 flg.).

² Earl William Herle til Sir Francis Walsingham ²¹/₄ 1582 (trykt i Calendar of State Papers, foreign series, 1581—1582, 638).

³ Thomas North, mariner, til Sir Francis Walsingham ²⁴/₄ 1582 (trykt i Calendar of State Papers, foreign series, 1581—1582, 647—653).

⁴ Charles Dançay til Enkedronning Katharina af Medici ⁹/₃ 1582, trykt i Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI, 177.

Ekspeditionen blev kun paa tre Gallejer — »Salomon«, »Jakob« og »David« — under Erik Munk. Han fik Ordre til at gaa meget forsigtigt til Værks; det var hans Opgave at sejle fra København til Vardøhus, derfra til Malmis og videre til St. Nicolaus. Han skulde foretage meget omhyggelige Undersøgelser af de russiske Havneforhold; men han maatte ikke angribe de Skibe, han traf paa russisk Territorium; han maatte heller ikke gøre Landgang her og skulde i det hele undgaa Stridigheder med Russerne. Derimod skulde han paa denne Side af Malmis, der angives at ligge dels paa russisk, dels paa norsk Grund, bemægtige sig alle Skibe af fremmed Nationalitet, idet han dog ikke skulde indlade sig paa Kamp, hvis han ikke var stærk nok. Mødte han paa Færden franske Skibe, der agtede sig til Rusland, maatte han ikke forhindre dem deri, da Kongen havde givet dem Lov dertil; de skulde blot svare samme Told paa Vardøhus som i Øresund¹.

Det lykkedes den lille danske Eskadre at opbringe flere nederlandske Handelsskibe fra Holland, Zeeland, Vlissingen, Haarlingen og Antwerpen, hvorfor der kort efter indløb flere Klager og Bønskrifter til Frederik II fra Rederne, der undskyldte sig med Uvidenhed om Forbudet². Derimod satte Engländerne sig energisk til Modværge, og da deres velarmerede

¹ Breve af 5/4 og 23/4 1582 i Kanc. Brevb.

² Herom skriver Charles Dançay 3/9 og 29/9 1582 til Henrik III. (Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI, 185 og 191 flg.). — Af de nederlandske Klager og Bønskrifter kan nævnes den fra Skipper Martin Jillisen og Konsorter, alle fra Vlissingen; de undskyldte sig med Uvidenhed om Forbudet; i Nicolaus Rat's Skrivelse paa Jacob von Dewall m. fl. Antwerpenborgeres Vegne skyder man sig ind under, at Forbudet aldrig er kommet til Almenhedens Kundskab; deres Regering maa have glemt at publicere det, fordi dens Tid var saa optaget af den ulykkelige Krig. Simon von Salingen med Konsorter, alle af Amsterdam, hvis Skib paa 48 Læster var blevet opbragt af Erik Munk i Havnen »der sieben Ölender« (?), forsvare sig med, at da Forbudet for fire Aar siden blev sendt til Prinsen af Oranien, stod Amsterdam ikke under ham, saaledes at man dér i Staden intet har vidst derom. Alle disse Aktstykker findes sammen med et Bønskrift fra Skipper Johann Meyneman af Haarlingen i T. K. U. A. Nederlandene A III 39: Akter og Dokumenter vedr. Handel og Søfart m. v. 1511—1769.

Skibe sejlede i større Flaader, kunde Danskerne intet udrette, men maatte enten afholde sig fra Kamp eller lide et forsmædeligt Nederlag¹. De nederlandske Skippere henvendte sig til den franske Gesandt i København og bad ham tale deres Sag hos Frederik II; men Charles Dançay fik til Svar, at Nederländerne i Forvejen havde faaet flere Advarsler; den danske Regering havde ikke haft noget imod at tillade dem Sejladsen mod visse Indrømmelser; men de havde ladet haant om Kongens Forbud, og derfor skulde der statueres et Eksempel med dem². Engländernes Optræden havde derimod vist, at en større Eskadre alligevel maatte udrustes for at kunne skabe Respekt om den danske Regerings Bestemmelser, og der blev i Vinteren truffet Forberedelser til en kraftigere Optræden. Alle Kongens Skibe blev omhyggeligt udrustet, og der blev sendt Hververe ud for at skaffe Krigsfolk og Sømænd. Ialt siges der at være gjort 24 Orlogsskibe rejseklare, forsynet med Mandskab, Artilleri og Ammunition og Proviant for seks Maaneder. Man var aabenbart rede til aaben Kamp for Haandhævelsen af Forbudet mod Hvidehavssejladsen, og det var ikke nemt at se, hvorledes Krig skulde kunne undgaas, naar baade England og Danmark stod stejlt paa deres Standpunkter³.

Man var dog i den danske Regering ikke uden Betænkelig-heder ved disse drastiske Forholdsregler. Især var Kansler Niels Kaas stemt for en fredelig Ordning af Spørgsmaalet. I en uoficiel Skrivelse til en af de fornemste engelske Rigsembedsmænd meddelte han i December 1582, at det bedste Middel til at skabe Ro om Hvidehavssejladsen og gøre Frederik II fredelig stemt var, at de engelske Købmænd indrømmede Kongen en aarlig

¹ Herom skriver Charles Dançay ³/₉ og ²⁹/₉ 1582 til Henrik III. (Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI, 185 og 191).

² Charles Dançay ²⁹/₉ 1582 til Henrik III. (Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI, 192).

³ Adskillige Breve fra 1582—1583 i Kanc. Brevb. er Vidnesbyrd om, med hvilken Iver man i Danmark forberedte sig paa en kraftig Aktion mod de fremmede Købmænd; se ogsaa Breve fra Charles Dançay af ²²/₁₀ og ¹⁶/₁₂ 1582, ¹⁵/₂ og ⁸/₆ 1583 (Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI, 201 flg., 204, 208, 217 flg.).

Ydelse. I Januar 1583 lod man da fra engelsk Side Niels Kaas forstaa, at man heller ikke dér var utilbøjelig til at foretrække en fredelig Afgørelse¹. Niels Kaas svarede i Slutningen af Februar med et længere Brev, der vistnok er rettet til Sir Francis Walsingham, Englands Secretary of State².

Niels Kaas og Englænderen var enige om, at Spørgsmaalet om Ruslandshandelen bragte en Forstyrrelse i det gode Forhold mellem England og Danmark; man burde derfor imødegaa Vanskelighederne i Tide — »venienti morbo mature occurrere«. Kaas havde allerede ladet forstaa, at de engelske Købmænd maaske vilde kunne faa Tilladelse til at fortsætte deres Sejlads mod en eller anden Ydelse fra deres Side til Kongen; han havde derfor haft nogen Grund til at vente, at man fra engelsk Side vilde have givet Forstaaelse til Kende; men en saadan havde han ikke fundet, hverken i de mere private Breve fra Englænderen eller i Dronning Elisabeths officielle Skrivelser til Frederik II. Englænderen havde i sit Brev fremsat »en Gentagelse af visse Paastande, om hvilke der allerede har været Strid nok«, og det var ikke Niels Kaas' Mening »at begynde nogen privat Diskussion af det Emne«; men alligevel vilde han med faa Ord give Svar paa disse Paastande.

For det første havde Englænderen talt om Havenes Frihed; men herimod fastholdt Niels Kaas det officielle danske Standpunkt, at de gamle Traktater stadig var i Kraft og forbød Sejladsen, saaledes at Englænderne altsaa ikke engang kunde paaberaabe sig, at deres Besejling af Ruten gennem 30 Aar gav dem noget i Retning af Hævd paa at benytte Nordvejen. Havet mellem Norge og Island var ikke et frit Hav, da den danske Konge ejede begge Kysterne (d. v. s. Norge og Island!). Havnen Malmis, som alle Ruslandsfarerne benyttede paa Vejen, var slet ikke en russisk By, da den laa paa norsk Grund; men Englændernes Samkvem med Russerne havde foranlediget disse til at betragte den som deres; lignende Ubehageligheder vilde

¹ Calendar of State Papers, foreign series, 1583—1584, 191 ff.

² Niels Kaas' Brev af 26/2 1583 er trykt i Calendar of State Papers, foreign series, 1583 & addenda, 159—161.

sikkert følge efter. Som god Ven vilde Niels Kaas i Stedet for at komme nærmere ind paa dette fremhæve, at det — som han havde sagt til Lord Willoughby sidste Sommer — kun drejede sig om, at man fra engelsk Side fik Købmændene til at anerkende Kongens Højhedsret over Havet, de skal over, saa vilde Kongen vise sig velvillig; derfor bad han sin engelske Ven sende sine Forslag (»tractationem«) angaaende Ønsker vedrørende Købmændene, saa hurtigt som muligt, og inden de engelske Skibe stak i Søen.

Efter denne Brevveksling af mere privat Karakter, hvortil Niels Kaas utvivlsomt har haft Kongens Billigelse, fulgte saa i Begyndelsen af Marts 1583 en Skrivelse af officiel Karakter fra Frederik II til den engelske Dronning¹. Heri hævdede Kongen ganske vist sit principielle Standpunkt; de 30 Aars Hævd paa Sejladsen, som Dronningen mente, hendes Undersaatter havde, var uden Betydning; thi »det vilde i Sandhed være slemt for Fyrsternes Interesser, hvis deres Forrettigheder og Højhedsret kunde omstyrtes saa let ved Købmænds Virksomhed og Usurpationer af den Slags Mænd og komme i Privatpersoners Besiddelse«²; han vilde dog foreslaa en Konference, hvor man kunde enes om et Kompromis, der indrømmede ham Højhedsretten over Havet, men ved et særligt Privilegium gav hendes Undersaatter Tilladelse til at sejle til Hvidehavet mod, at de betalte ham en mindre Afgift.

Kort efter holdt den danske Regering i al Hemmelighed op med Udrustningen af den Flaade, man havde tænkt at sende til Vardø til Foraaret 1583. Som Motivering angives over for

¹ Ordlyden af Frederik II's Brev af $\frac{3}{3}$ 1583 til Dronning Elisabeth findes i T. K. U. A. Kopibogen »Latina« (1571—1585, 502—510), og i en Afskrift (med den urigtige Datering $\frac{3}{2}$ 1583) i T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602. En engelsk Oversættelse af Brevet findes i Calendar of State Papers, foreign series, 1583 & addenda, 172—174.

² »... et quidem male principum rebus consultum foret, si regalia summaque ipsorum iura, terra marique, tam facili negotio mercatorum & id genus hominum usurpationibus subuersa, in priuatorum potestatem redigerentur . . .«.

Kristoffer Valkendorf »Praktiker og Krigsrustninger« i Udlandet, at Spaniernes Hær skulde være gaaet over Rhinen fra Nederlandene, og at der i Spanien sagdes at være en stor Armada under Udrustning, bestemt for Vesterhavet. Af disse Grunde turde Regeringen ikke blotte de danske Farvande for Orlogskræfter; men den paalagde Valkendorf at behandle disse Oplysninger med den største Diskretion og over for Omverdenen lade, som om man stadig paatænkte at lade Skibene sejle til Farvandet ved Vardø¹. Da der i Maj kom Svar fra den engelske Regering, at man gik ind paa at sende en Underhandler til Danmark², blev de antagne Krigs- og Skibsfolk straks afskedigede³. At den engelske Regering syntes fast besluttet paa eventuelt at gennemtvinge Hvidehavssejladsen med Magt⁴, har vel ogsaa gjort den danske Regering betænkelig ved at demonstrere sit Krigsberedskab for stærkt.

Til Udsending udsaa man fra engelsk Side John Herbert, og hans Kreditiv blev udstedt den 10. Maj 1583⁵. Paa Vejen til Danmark kom John Herbert til Hamburg og erfarede her, at han sikkert kunde træffe den danske Konge i Rendsburg, »a town and country lately come to his hands«; det sagdes, at han dér afholdt Jagter med Egnens Adelsmænd »to assure their minds to him«. Da Herbert kom til Rendsburg, blev han imidlertid henvist til at søge Kongen i Flensborg, hvor han var ved at holde Bryllup for sin »doctor of physic«. Herbert fandt ganske vist her store Forberedelser og Masser af Mennesker, men ingen Frederik II. Derpaa drog Englænderen videre til Haderslev, hvor Kongen skulde være midt i Forhandlinger med en brandenburgsk Ambassadør; men dér viste det sig, at Frederik II var draget nordpaa til Koldingegnen for at gaa paa Jagt. Den

¹ Breve af 21/3 og 12/4 1583 i Kanc. Brevb.

² Brev af April 1583 fra Dronning Elisabeth til Frederik II; Tallet for Maanedsdagen er glemt i selve Originalbrevet, der findes i T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602.

³ Brev af 17/5 1583 i Kanc. Brevb.

⁴ Calendar of State Papers, foreign series, 1583—1584, 294 flg.

⁵ Kreditivet findes i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

7. Juni skrev John Herbert derfor til Sir Francis Walsingham fra Haderslev, at han den Dag agtede at sende Bud til Kongen for at anmode om Foretræde; det vilde nemlig være en Fornærmelse at opsøge Kongen uden Tilladelse; »so I perceive outward ceremonies and compliments will spend some time in these parts«. Han havde benyttet Ventetiden til at opdage, at en Del af den danske Flaades Mandskab var blevet hjemsendt, hvilket jo ellers skulde have været holdt hemmeligt¹.

Endelig traf John Herbert Frederik II paa Haderslevhus, og Forhandlingerne tog deres Begyndelse. Fra dansk Side førtes de af Kansler Niels Kaas, Slotshovedsmanden paa Koldinghus Henrik Belov og Henrik Ramel².

I den engelske Gesandts første Indlæg den 13. Juni³ hævdede han, at den danske Konge ikke kunde forbyde Englænderne at sejle til Hvidehavet, da han ikke kunde tilegne sig Herredømmet over Farvandet mellem Island og Norge, der maatte regnes for et aabent Hav, eftersom det var 40 »milliaria« (italienske Mil) bredt; et saadant Overherredømme vilde stride mod Naturretten, der lærte, at Havet paa Grund af dets »incomprehensibilitatem« var frit for alle, og mod gammel Sædvane og kejserlig Ret. Naar Frederik II vilde forlange Told af Skibsfarten paa dette Hav, var det i Strid med de gamle Traktater, der sikrede Englænderne fri Handel, og man kunde i saa Henseende henvise til analoge Tilfælde: Dronning Elisabeth krævede ikke Told i Farvandet mellem England og Øerne Jersey, Guernsey og Wight og den spanske Konge ikke i Farvandet mellem Spanien og de lykkelige Øer eller i Strædet ved Gibraltar.

¹ Calendar of State Papers, foreign series, 1583 & addenda, 389; smstds. 1583—1584, 192.

² Akterne vedr. Forhandlingerne findes i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583; de danske Indlæg findes desuden i Kopibogen »Latina« 1571—1585, 521—547.

³ »Querelæ oratoris serenissimæ reginæ Angliæ illius maiestatis nomine Hadersleuij exhibitæ commissarijs potentissimi regis Daniæ 13° Junij a^o 1583« i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

Hertil svarede de danske Kommissærer den 14. Juni¹, at den oprindelige Naturret var blevet indskrænket ved Folkeretten, saaledes at hvad der tidligere var ingens, nu tilhørte dem, der havde taget det i Besiddelse²; den norske Konge kunde i saa Henseende henvise til sit 600-aarige Herredømme over Havet mellem Island, Grønland og Norge³. Englændernes Henvi- sning til den kejserlige Ret havde ingen Virkning, da Kejseren ikke kunde give Love for de nordiske Riger⁴. Eksemplerne med engelske og spanske Farvande var falske Analogier. Hvad den forlangte Told angik, havde den sin Berettigelse, for det var en Forudsætning i de gamle Traktater, at deres Bestem- melser ikke skulde være til Skade for noget af Rigerne, og Hvidehavshandelen havde vist sig at være skadelig for Kongens Indtægter af Øresundstolden.

I sin Duplik den 16. Juni⁵ svarede John Herbert, at han kun kunde glæde sig over, at den danske Konge var villig til at give de engelske Købmænd et særligt og stedsevarende Privi- legium paa Sejladsen Nord om Norge; Englænderne var ogsaa villige til at betale den forlangte Told, vel at mærke, hvis de danske Kommissærer kunde bevise, at deres Konge havde noget lovligt Krav derpaa, d. v. s. i Henhold til lovlige Paabud, lang

¹ »Serenissimi Daniæ etc. regis etc. commissariorum breuissima re- sponsio ad grauamina a potentissimæ Angliæ etc. reginæ oratore 13 Junij Anno 1583 Haderslebij exhibita« sammesteds og i Kopibog »Latina« 1571 —1585, 521—524.

² »Cum vulgo notum sit, iuri primæuo naturali (quo maria omnium com- munita erant) per subsequens ius gentium seu ciuile derogatum esse; nam quæ principio iure naturali communia omnium & nullius fuerant, postea iure gentium seu ciuili facta sunt occupantium«.

³ »Noruagiæ autem reges ante 600 annos maris istius imperium occu- passe ac tenuisse cum classibus suis Islandiam ac Gronlandiam insulas perdomarent, negari nulla ratione potest«.

⁴ »Nec ab imperatoribus Romanis unquam hæc regna uel terræ uel maris leges accepere . . .«.

⁵ »Duplicatio Johannis Herberti, reginæ ma^{tis} nomine, ad respon- sionem commissariorum serenissimi regis Daniæ querelis reginæ ma^{tis} factam. Haderslebij exhibita 16° Junij a^o 1583« i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

Sædvane eller Traktater. Da Danskerne endnu ikke havde kunnet præstere dette Bevis, haabede han, at man fra dansk Side vilde lade Kravet om Toldafgifter falde, tilmed da hverken Kongen ydede, eller Englænderne ønskede nogen Beskyttelse for Sejladsen over det Hav, han kaldte sit. Det var ikke rigtigt, at Hvidehavshandelen skadede Øresundstolden, da de Varer, som nu kom fra Ruslands Indre ad Vejen Norden om Norge, aldrig var blevet ført gennem Øresund, selvom den nye Handelsvej ikke var fundet; desuden passerede nu flere engelske Skibe end tidligere gennem Sundet.

Dagen efter erklærede de danske Kommissærer¹, at Kongens Tilbud til Englænderne om fri Sejlads var betinget af, at de vilde betale sædvanlig Told; vilde de ikke det, havde de at afholde sig fra Sejladsen, og forsøgte de alligevel at trodse denne Bestemmelse, vilde de komme til at lide den Straf, der var fastsat i Traktaterne, Tab af Liv og Gods. Den danske Konge havde uomtvistelig Ret til at faa Told i Øresund af Varer, som af vesterlandske Købmænd førtes til og fra Rusland og andre østlige Stater, og de Købmænd, der ikke sejlede gennem Sundet med deres Varer, maatte derfor betale Tolden andensteds; det mente man at kunne udlede af Traktaten af 1490. Endelig var det kun rimeligt, at Kongen fik Told i Nordhavet, da han havde Udgifter ved Jurisdiktionens og Rettens Haandhævelse paa dette Hav.

Dette sidste anerkendte den engelske Gesandt i sit Svar den 19. Juni² — uagtet han i sit Indlæg den 16. Juni havde udtalt, at Kongen ikke udøvede en saadan Retshaandhævelse — idet han dog hævdede sin Regerings principielle Standpunkt; men man kunde ikke forlange, at Købmændene skulde lægge deres Kurs om for at komme til at betale Told et eller andet Sted;

¹ »Simplex et resolutiua declaratio commissariorum serenissimi Daniæ regis ad duplicam ab Angliæ regineæ m^{ltis} oratore propositam. Exhibita 17. Junij A^o 1583« sammesteds og i Kopibog »Latina« 1571—1585, 528—533.

² »Ad resolutoriam declarationem commissariorum regis Daniæ de querelis reginæ Angliæ triplicatio oratoris eiusdem sereniss^{ic} regineæ maie-statis exhibita Haderslebij 19° Junij 1583« i T. K. U. A. England A II 9: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til England 1559—1583.

det kunde bringe dem meget store Tab. Han var villig til at gaa ind paa en anden Form for Toldens Betaling og udbad sig de danske Kommissærers Betænkning i saa Henseende.

Ogsaa Danskerne fastholdt — i Svaret den 20. Juni¹ — deres principielle Standpunkt, men erklærede, at den danske Regering var villig til at lade den forlangte Told afløse af en anden Form for Afgift til Kongen². Dette viste sig at være en farbar Vej under de videre Forhandlinger, idet man nu naaede til Enighed om Afsluttelsen af en Traktat³.

Ved denne tillod den danske Regering Medlemmerne af det engelske Handelskompagni at sejle til og fra Bugten og Havnen ved St. Nicolaus ad den nordlige Handelsvej. Hvis de kom ud for Storme eller lignende vanskelige Situationer, skulde det være dem tilladt at søge Tilflugt paa saavel Norges som Islands Kyster, selv paa de Steder, hvortil de ved tidligere Traktater havde været helt adgangsfremt, naturligvis under Forudsætning af, at de ikke foretog sig noget til Skade for Kongens Undersaatter. For Eksempel maatte de selvfølgelig ikke handle i de Egne, der i Henhold til tidligere Aftaler var lukket for dem i saa Henseende. Til Gengæld forpligtede de engelske Købmænd sig til at betale en aarlig Ydelse paa 100 Rosenobler, som med de første Skibe, der fra England hvert Aar kom til Øresund, skulde sendes til Kongens Toldere dér. I Tilfælde af Krig mellem Danmark og Rusland var det Englænderne forbudt under Tab af Skib og Gods at sende Krigsfornødenheder til Rusland. Traktaten skulde gælde, saa længe en af de to Regenter levede; men derefter kunde den ophæves af hvilket som-

¹ »Nouissima et conclusiua declaratio regionum commissariorum ad triplicationem s^{mæ} reginæ Angliæ m^{latis}. Exhibita Haderslebij 20 Junij Anno 1583« sammesteds og i Kopibog »Latina« 1571—1585, 535—545.

² »Ne autem mercatores a directa nauigationis semita ad dissoluenda tributa uel thelonia ad portus inuiti deflectere magno & incommodo & periculo aliquando suo cogantur, regiæ m^{tis} cum erga s^{mam} Angliæ reginam propensissimo animo tum innata clementia & æquitate erga omnes facile mercatores ea in re subleuabuntur, ut vectigalium istorum exolutio alia quadam ratione expediatur«.

³ Laursen: Traktater II (1561—1588), 632—638.

helst af de to Lande, uden at der deri maatte ses nogen fornærmelig eller fjendtlig Handling.

Traktaten blev undertegnet af den engelske og de danske Kommissærer 22. Juni 1583. Heri blev optaget de aabne Breve, hvorved henholdsvis Frederik II og Dronning Elisabeth ratificerede Traktaten, hvilket for Frederik II's Vedkommende skete med det samme. Samtidig blev der givet John Herbert Svar paa nogle Klager fra de engelske Købmænd over forskellige Forhold vedrørende Øresundstolden¹.

To Dage efter, at Herbert havde sluttet sin Mission i Danmark, udtrykte Frederik II i et Brev til Dronning Elisabeth sin Tilfredshed med Resultatet². Samme Dag skrev Kansler Niels Kaas til Sir Francis Walsingham. Ogsaa han var tilfreds og angrede ikke det Raad, han havde givet, og som nu havde ført til Stridighedernes Bilæggelse. At forhindre, at nye Vanskeligheder opstod, var efter hans Mening en Opgave, der paahvilede begge Landes Ministre³.

Endnu den 6. Juli havde den engelske Regering ikke faaet noget at vide vedrørende selve Forhandlingerne i Haderslev, et Vidnesbyrd om Datidens langsomme Forbindelser. Den blev derfor utaalmodig og sendte John Herbert et bebrejdende Brev, fordi man kun havde modtaget to Skrivelser fra ham: en fra Hamburg og det foran omtalte Brev af 7. Juni fra Haderslev⁴. Imidlertid kom han omsider hjem med Traktaten, der nu skulde ratificeres af Dronning Elisabeth. Ved Gennemlæsningen fik den engelske Regering Betænkeligheder ved visse af Traktatens Udtryk, som man nok kunde ønske at »abstrahere imod«⁵.

¹ Frederik II's Svar til John Herbert af 22/6 1583 hos Laursen: Traktater II (1561—1588), 639—641, i engelsk Oversættelse i Calendar of State Papers, foreign series, 1583 & addenda, 410 flg.

² Frederik II's Brev til Dronning Elisabeth af 24/6 1583. Smstds., 420 (i Kopibogen »Latina« angives Brevets Dato som 23/6 1583).

³ Niels Kaas' Brev til Walsingham af 24/6 1583 findes i engelsk Oversættelse smstds., 420 flg.

⁴ Brevet af 6/7 1583 til Herbert er trykt i Calendar of State Papers, foreign series, 1583—1584, 8.

⁵ Paa et Notat »The effect of the King of Denmark's Patent in favour

Betænkelighederne kom til Orde i en Deklaration, udstedt af Dronning Elisabeth den 12. Oktober 1583. Uden den heri fremsatte Fortolkning af enkelte Punkter i Traktaten vilde hun ikke ratificere Overenskomsten. Som Begrundelse herfor fremhævede hun i en Følgeskrivelse til Frederik II, at der ikke paa Grund af Fortolkningsforskelligheder skulde opstaa nye Stridigheder¹.

Bestemmelsen om Betalingen af de 100 Rosenobler var uklar, da disses Værdi kunde være svingende, og da ingen bestemt Betalingsdag var fastsat; derfor skulde Betalingen erlægges inden den 21. Juni hvert Aar og i Guldrosenobler eller i en anden Mønt af samme Værdi. Da de engelske Købmænd ikke sejlede til Rusland hvert Aar, skulde Bestemmelsen om aarlig Afgift forstaas saaledes, at der kun skulde betales for de Aar, hvor Sejladsen virkelig fandt Sted. Det var ikke altid nemt for de engelske Købmænd at vide, hvornaar der var Krig mellem Danmark og Rusland; derfor skulde Bestemmelsen om Konfiskation af Varer, der fra England blev sendt til Rusland i Krigstider, forstaas saaledes, at Skibe og Varer, der havde forladt England, inden der var gaaet seks Maaneder, efter at Krigserklæringen var udstedt, ikke kunde konfiskeres. Bestemmelsen om Traktatens Ophør efter en af de to Regenters Død var ogsaa uklart affattet; man maatte i saa Tilfælde forlange en formelig Opsigelse af Traktaten med et Aars Varsel².

Forhandlingerne, der førte til Traktaten af 22. Juni 1583, viser, at i Spørgsmaalet Hvidehavssejladsen var for den danske of the English Merchants trading to Moscovia«, trykt i Calendar of State Papers, foreign series, 1583 & addenda, 411 flg., er tilføjet paa Bagsiden: »Write out the very Latin sentences 'themselve' of the Treaty as this is abstracted against to-morrow«.

¹ Dronning Elisabeths Brev af 12/10 1583 til Frederik II (i T. K. U. A. England A I 1: Brevveksling mellem Kongehusene 1435—1602): »... sed quia nonnulla in ea conuentione inerant, parum ab oratore nostro animaduersa, quæ deinceps nouæ alicuius controuersie causam præbere possent, quam nos penitus sopitam esse, desideramus ...«.

² Deklarationen af 12/10 1583, Laursen: Traktater II (1561—1588), 642—644, i engelsk Oversættelse i Calendar of State Papers, foreign series, 1583—1584, 138 flg.

Regering Hensynet til Kongens Toldindtægter det altovervejende. Lige saa lidt som ved Forhandlingerne i 1577 havde man denne Gang nævnt noget om, at Englændernes Handel paa Hvidehavet var til Skade for Nordmændenes Handel østpaa. I 1577 havde man staaet stejlt paa de principielle Standpunkter: Danskerne havde hævdet, at Sejladsen uden Kongens Tilladelse var en Krænkelse af den danske Konges Højhedsret over Farvandet ved Norge. Englænderne havde lige saa haardnakket benægtet, at denne Højhedsret eksisterede, og at de gamle Traktater, paa hvilke Danskerne delvis støttede sig i deres Argumenteren, hjemlede den danske Konge nogen Ret til at forbyde de engelske Købmænd Sejladsen. Ved Forhandlingerne i 1583 fremhævede man fra dansk Side ikke saa stærkt Regeringens principielle Standpunkt, selv om man dog lejlighedsvis gjorde opmærksom paa dette. Den Forsigtighed, den danske Regering her aabenbarede, skyldtes tydeligvis først og fremmest Niels Kaas' Indflydelse. Det for de danske Kommissærer noget forsmædelige Forløb af Argumenteringen i Hamburgmødet i 1577 maatte ogsaa mane til en noget forsigtigere Brug af de principielle Indvendinger. Henrik Rantzau havde allerede dengang ment, at en fornyet Forhandling med England ikke kunde bringe andet Resultat for Danmark, end at der blev nedlagt Forbud mod Tilførsler til Rusland af Krigsfornødenheder. Alt tyder paa, at denne Mening efterhaanden deltes af Regeringen, i alt Fald af Niels Kaas.

Ved Traktaten af 22. Juni 1583 havde den danske Regering opnaaet mere, end man egentlig kunde vente. Den var et Kompromis mellem de to Magter, hvorved hver af disse beholdt sin Opfattelse af den danske Konges Højhedsret over Farvandet ved Norge. Englænderne var gaaet ind paa en aarlig Ydelse til den danske Konge og betragtede den som et Vederlag for Ordenens Haandhævelse i Farvandet, medens man fra dansk Side meget vel kunde opfatte den som en Anerkendelse af Kongens Højhedsret.

Traktaten kunde egentlig have været ophævet efter Frederik II's Død i 1588; men det moskovitiske Kompagni i London

holdt først i 1594 op med at erlægge den aarlige Afgift¹. Kristian IV's Formynderregering viste ved Grænsemødet i Kungsbacka i 1591, at den havde Øjnene aabne for Vigtigheden af, at man fra dansk Side opretholdt Kronens Rettigheder i Nordishavet²; men da Englænderne i 1594 ophørte med Betalingen af Afgiften, foretog Formynderregeringen intet diplomatisk Skridt i den Anledning. Det blev overladt til Kristian IV selv at tage Bestemmelse i saa vigtig en Sag.

Den franske Gesandt i København Charles Dançay havde været meget ivrig for at faa etableret et virkeligt Handels-samkvem mellem Frankrig og Rusland ad den nordlige Handelsvej. I September 1581 havde han søgt at bevæge sin Regering til at udvirke Handelsprivilegier hos den russiske Czar for de franske Købmænd, der havde drevet den nu forbudte Narvahandel med stor Fordel, men nu var henvist til at benytte Vejen Nord om Norge, hvor den danske Konge paa det Tidspunkt endnu ikke havde forbudt Sejladsen eller krævet nogen Told. Naar Dançay rejste Spørgsmaalet, skyldtes det, at nogle Dieppe-Købmænd havde Lyst til at begynde Handel paa St. Nicolaus, men var bange for engelske og russiske Overgreb³.

I Begyndelsen af Marts 1582 kunde Dançay meddele sin Regering, at den danske Konge havde forbudt Hvidehavssejladsen og averteret saavel Dronning Elisabeth som Filip II derom, ligesom ogsaa Dançay havde faaet at vide, at franske Købmænd skulde afholde sig derfra. Dançay havde imidlertid faaet udvirket Søpas for de franske Købmænd fra Dieppe for det indeværende Aar; men endnu i Maj var der ikke blevet fastsat noget bestemt Beløb som Pris for disse Pas⁴. Rygterne om

¹ Breve af ¹⁷/₁₁ 1588, ²⁷/₉ 1589, ¹⁰/₁₂ 1591, ²²/₁₂ 1592 og ⁶/₁₁ 1594 i Kanc. Brevb.

² A. Ræstad: Kongens Strømme, 111. — Laursen: Traktater III (1589—1625), 57 flg.

³ Charles Dançay's Brev til Henrik III af ⁷/₉ 1581 (Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI, 160 flg.) og til Katharina af Medici af ²⁸/₁₀ 1581 (smstds., 168—171).

⁴ Charles Dançay's Breve til Henrik III af ⁹/₃ og ¹⁸/₅ 1582 og til Katharina af Medici af ⁹/₃ 1582 (smstds., 174—180).

de danske Skibes Optræden i Farvandet ved Vardøhus skræmte dog de franske Købmænd, saa de vendte om paa Vejen, hvorfor Dançay paany overfor sin Regering pegede paa, at han havde opnaaet den Ordning, at der skulde betales et Pas for hvert fransk Skib, som det Aar besøgte Nordrusland, men at der til Gengæld i hans Nærværelse var udstedt Forbud til de danske Orlogsmænd mod at anfælde de franske Skibe¹.

I Begyndelsen af September bad Dançay den danske Regering om at maatte faa en Afgørelse paa Spørgsmaalet om, hvor meget der skulde betales for Passene til de franske Købmænd. Det var ved samme Lejlighed, han intervererede til Fordel for de opbragte nederlandske Skibe². En Ugestid senere svarede den danske Regering, at den ansaa en aarlig Afgift paa 4000 Dukater eller 6000 Daler af Franskmændenes Handel paa Rusland for passende Vederlag for den Skade, Handelen kunde forvolde Øresundstolden³. I en længere Skrivelse svarede Dançay, at det var et ganske ublu Krav; thi der var næppe nogensinde sejlet saa mange franske Skibe gennem Øresund paa et Aar, at de — alt sammenfattet under eet — kunde betale 6000 Daler i Told. De franske Købmænd havde hidtil ikke haft nogen Handel paa Nordrusland og vilde kun begynde derpaa med den danske Konges Tilladelse. Han maatte derfor bede Danmark mildne Betingelserne for at give denne Tilladelse og fremsatte Forslag om, at Afgiften blev et bestemt Beløb pr. Skib for hvert Aar, at betale i Øresund. Den franske Regering skulde da hvert Aars Juni eller Juli Maaned meddele den danske Regering Antallet af de Skibe, der det Aar agtede at sejle til Nordrusland⁴.

¹ Charles Dançay's Breve af $\frac{3}{9}$, 1582 til Henrik III og Katharina af Medici (smstds., 185—189).

² Charles Dançay's Brev til Frederik II af $\frac{8}{9}$, 1582 i T. K. U. A. Frankrig A II 6: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Frankrig 1547—1586.

³ Frederik II's Brev til Charles Dançay af $\frac{15}{9}$, 1582 i T. K. U. A. Kopi-bogen »Latina« 1571—1585, 456—460.

⁴ Charles Dançay's Brev til Frederik II af $\frac{21}{9}$, 1582 i T. K. U. A. Frankrig A II 6: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Frankrig 1547—1586.

Af Frederik II's Svar den 25. September fremgaar, at Charles Dançay havde vundet den danske Regering for dette Forslag¹, og efter yderligere Forhandling mellem de to Parter enedes man om følgende Betingelser:

De franske Købmænd maatte ikke medføre forbudte Varer — Krudt, Kugler, Skyts, Kobber og andre Krigsfornødheder — transportere fremmedes Varer eller benytte fremmedes Skibe. Da de franske Skibe, der agtede sig til Nordrusland, stak i Søen i April—Maj eller senere, skulde Købmændene være forpligtede til at sende deres Fuldmægtig til den danske Regering i den følgende August eller September Maaned for dér at forhandle om og erlægge en saadan Afgift, som Retfærdighed og Fornuft maatte paabyde². Denne Afgift synes senere at være blevet fastsat til et bestemt Beløb: to Portugaløser for hvert Skib. Fire Aar senere, i Februar 1586, anmodede Charles Dançay Rentemesteren Kristoffer Valkendorf om, at denne Takst maatte blive staaende som Norm endnu et Aar, da de franske Købmænd paa Grund af de ulykkelige Forhold i Hjemlandet var meget forarmede³.

De øvrige Ruslandsfarere havde faaet samme Advarsel fra den danske Regering i 1582 som England, og i Korrespondancen var der fra dansk Side ført det samme Argument i Marken, at Havet ved Norge ikke var det vilde, aabne, frie Hav, men kunde spærres af den norske Konge. Der brugtes gentagne Gange Udtrykket »per fretum nostrum Norvagicum«, gennem vort norske Stræde. Efter Opbringelsen af de nederlandske Skibe i Sommeren 1582 fulgte Klager og Intervention af Prinsen af Oranien (i Maj og September 1582), Hertugen af Alençon (i April og September 1582) og den franske Gesandt i København, ligesom og-

¹ Frederik II's Brev til Charles Dançay af 25/9 1582 i T. K. U. A. Kopibogen »Latina« 1571—1585, 461—464.

² Charles Dançay's Breve til Henrik III af 29/9, 22/10 og 16/12 1582 (Handlingar rörande Skandinaviens Historia XI, 190—199, 201—204).

³ Charles Dançay's Breve til Henrik III af 8/6 og 26/8 1583 (trykt samstedts, 216 flg. og 225) og til Kristoffer Valkendorf af 10/2 1586 i T. K. U. A. Frankrig A II 6: Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Frankrig 1547—1586.

saa Lübeck straks havde protesteret. Den danske Regering præciserede ligeledes her sit Standpunkt derhen, at man vilde tillade Sejladsen, saafremt der af de Fremmede blev betalt en til Øresundstolden svarende Afgift »vectigalis loco«¹.

Kun Englands og Frankrigs Hvidehavsfart blev saaledes bragt i faste Former; for de øvrige Ruslandsfarere var Vilkaarene mere tilfældige. Enkelte løste paa Forhaand Pas i Danmark for at undgaa Ubehageligheder; andre blev tvunget til at udrede Pasafgiften ved Vardøhus; atter andre har vel lykkeligt undgaaet at støde paa de danske Myndigheder og er sejlet til Nordrusland uden Pas.

Det principielle Spørgsmaal var imidlertid stadig uløst; det var blot blevet skubbet ud i en uvis Fremtid, da Overenskomsten med England jo var opsigelig fra begge Side, naar først enten Frederik II eller Dronning Elisabeth var døde. Det kunde forudses, at Spørgsmaalet om Kongens Højhedsret over Farvandet Nord for Norge paany vilde dukke op og kræve sin endelige Løsning. Det skete i Kristian IV's første Regeringstid.

Striden om Højhedsretten var, som paavist af den norske Jurist Arnold Ræstad i »Kongens Strømme« (1912), i Virkeligheden en Kamp mellem to forskellige Retsopfattelser, den paa Romerretten grundede vesteuropæiske Opfattelse og den særlig norske Opfattelse af Havets Stilling i international Ret. De Forhandlinger mellem Danmark og England, som der ovenfor er gjort Rede for, maa betragtes som en Fase i denne langvarige Strid.

Romerretten, Corpus Juris Civilis, kender kun den ene Regel, at Havet (mare) ligesom Luften og Regnvandet var et Fælleseje. Romerretten og de senere romerske Jurister havde den Opfattelse, at alle havde Ret, og at alle havde den samme Ret til en uhindret Benyttelse af Havet. Da Romerriget opløstes, vedblev den romerretslige Opfattelse at bestaa, nemlig at Benyttelsen (usus) af Havet var fælles; men Retshaandhævelsen (jurisdictio)

¹ T. K. U. A. Kopibogen »Latina« 1571—1585, 397 flg. og 456—460; Ausländ. Registrant 1582—1583, 9 flg., 28, 174—179.

og Beskyttelsen (protectio) af Havet blev fordelt mellem de Stater, der opstod paa Romerrigets Ruiner, og dette sidste førte i Tidens Løb til Begrebet Søterritorium¹.

I middelalderlig italiensk Retsvidenskab blev det fastslaaet, at en Stat, der havde Retshaandhævelse i et Omraade, som grænsede til Havet, havde Retshaandhævelse ogsaa over Havet og over Øerne i Havet indtil 100 milliaria (ca. 148 km) fra Kysten. Derimod var de italienske Jurister i Tvivl om, hvorvidt en Stat ved Hævd eller Sædvane kunde erhverve sig Rettigheder til Søs ud over Afstanden 100 milliaria eller andre Rettigheder end den nøgne Ret til at opretholde Orden og haandhæve Lovene. Hvad der laa uden for 100 milliaria-Grænsen, interesserede egentlig ikke Middelalderens Jurister; det frie Hav spillede en underordnet Rolle i det italienske System, ja, Begrebet defineredes slet ikke².

De store Opdagelser o. 1500 medførte en ny Udvikling af Begrebet Søterritorium. Det var blevet skabt af Hensyn til Retshaandhævelsen; men nu blev det pludselig draget i Tvivl, om der overhovedet eksisterede noget frit Hav. Spanierne og Portugiserne optraadte, med Støtte bl. a. af Pave Alexander VI's Bulle af 1493³, som om der ikke var nogen Grænse for det Herredømme, en Stat kunde tiltage sig til Søs. Over for dem krævede de Folk, Spanierne og Portugiserne vilde stænge ude fra de nyopdagede Lande og Farvandene dertil, Frihed til at færdes overalt paa Havet; Englænderne og Nederlænderne skabte den ny Teori, Teorien om Havets Frihed (mare liberum). Tyngdepunktet var flyttet fra det lukkede Middelhav til det aabne Atlanterhav, og det italienske Systems Opfattelse af Søterritoriet med 100 milliaria-Grænsen tilfredsstillede ingen mere; Sydeuropæerne ønskede at fastslaa, at alt Hav var underkastet Herredømme;

¹ A. Ræstad: Kongens Strømme, 4—11.

² smst., 11—20.

³ Bullen gav den spanske Konge og hans Efterfølgere fuld Ejendomsret til alle de Øer og Fastlande, som var opdaget og senere maatte blive opdaget Vest for en Meridian, trukket fra Pol til Pol 100 Somil Vest for Azorerne og de Cap Verdiske Øer.

Vesteuropæerne vilde Havenes Frihed i videst mulig Udstrækning. Støttet paa Romerrettens Sætning om Havet som alles Fælleseje kæmpede engelsk Politik maaltbevidst og selvbevidst for at erobre sig en Plads paa Havet ved Siden af de Magter, der mente, de havde lagt Beslag paa store Havomraader. Derfor kom Dronning Elisabeth straks fra Begyndelsen af sin Regeringstid i Strid om Havet med Spanien og Portugal, samt — som ovenfor vist — med Danmark-Norge¹.

Medens de fleste Lande — Portugal, Spanien, Frankrig, England, Tyskland og Danmark — i Middelalderen hyldede Romerrettens Sætning om, at Benyttelsen af Havet til Sejlads og Fiskeri var fri, var i Norge — som i Skotland og Island — Kystfiskeriet forbeholdt Indbyggerne; det blev forklaret ved, at Norge havde en virkelig Fiskerbefolkning². Paa Magnus Lagabøtes Tid fandtes i norsk Ret Begrebet Søterritorium, og det havde Betydning i to Forhold: Fiskeriet og Beskyttelse af Liv og Ejendom. Derimod var der ikke udviklet faste Regler angaaende Søterritoriets Udstrækning³. Af Handelshensyn gennemførtes imidlertid efterhaanden en Afspærringspolitik, hvorved Udlændinge udelukkedes fra det nordlige Norge og de norske Skattelande, Island, Færøerne og Shetlandsøerne. Dette førte med sig, at de norske Konger betragtede Havet mellem disse Lande som deres eget (*mare nostrum, salum nostrum, fretum nostrum Norvagicum*), idet det betragtedes som et norsk Indhav; man troede jo endnu, at Nordhavet var en Havbugt⁴.

Under Forhandlingerne mellem Danmark og England i det 16. Aarhundrede om Sejladsen paa Nordrusland var det disse to Anskuelse, der brødes: Englændernes, at det aabne Hav skulde være frit tilgængeligt for alle, og den norske Opfattelse, at Nordhavet var et Indhav, undergivet Kongens Herredømme »*utriusque littoris quo continetur ratione*«. Spørgsmaalet blev taget op igen ved Forhandlinger mellem engelske og danske

¹ A. Ræstad: Kongens Strømme, 20 og 157.

² smst., 21—24.

³ smst., 32.

⁴ smst., 154—157.

Gesandter i Bremen 1602; ved denne Lejlighed blev der af Englænderne fremsat principielle Udredninger og Dokumentation af en saadan Art, at de kunde anvendes af Hugo Grotius i hans Bog om mare liberum. De engelsk-danske Forhandlinger indtager saaledes, som det er blevet sagt, en Plads i Folkerettens Historie ved Siden af Nederlændernes og Englændernes Forhandlinger med Spanien og Portugal om Sejladsen til Ost- og Vestindien¹.

¹ smst., 198.

Oversigter.

Om det nye danske diplomatarium og principperne for dets udgivelse.

I december 1931 bevilgede Carlsbergfondet efter ansøgning fra Det danske Sprog- og Litteraturselskab en understøttelse til udgivelse af Danmarks middelalderbreve. Hvis det lykkes at gennemføre dette værk, vil dermed vor tids største danske udgiveropgave være løst og et længe følt savn være afhjulpet.

Planen om at samle og udgive de middelalderlige diplomer gaar tilbage til vor første kritiske historiker, Hans Gram, der for henvend to aarhundreder siden lagde grunden til et dansk diplomatarium. Efter Grams død fortsattes arbejdet af Langebek; resultatet af dette arbejde foreligger i det store haandskrevne diplomatarium i Rigsarkivet, der almindeligt gaar under navnet »Langebeks Diplomatarium«, og som foruden afskrifter af danske arkivalier omfatter afskrifter af en righoldig mængde fremmede arkivalier, indsamlede paa Langebeks forskningsrejse til Sveriges og de andre Østersølandes arkiver.

Af senere diplomatariske arbejder fortjener særlig to at fremhæves: det første er den store regestsamling, som planlagdes af en af Videnskabernes Selskab i 1828 nedsat kommission, og som er udgivet under titlen *Regesta diplomatica historiæ Danicæ* i to rækker 1847—70 og 1895—1907. Dette værk bygger alene paa trykte diplomsamlinger, men medtager ifølge dets plan alle diplomer, Danmark vedrørende, inden- saavel som udenlandske. — Det andet vigtige arbejde er *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*, som er grundlagt af Kr. Erslev,

og hvis første række udkom 1894—1912. Heri gives en fortegnelse over diplomer (til 1450) — med udtog af tidligere uudgivne diplomer — »der hører hjemme i Middelalderens Danmark«, d. v. s. som er indgaaede til det daværende danske riges lande.

Tilsammen giver disse to værker en værdifuld oversigt over størstedelen af det stof, der falder indenfor vort diplomatariums rammer, selv om de begge har en væsentlig begrænsning, idet »Regesta« ikke medtager uudgivne diplomer, og »Repertorium« hverken medtager breve mellem fremmede lande, der vedrører Danmark, eller danske breve, der er udgaaede fra Danmark.

Af specielle diplomsamlinger er der i det sidste halve aarhundrede udgivet en del: saaledes udgaver af enkelte byers og landsdeles diplomer (som f. ex. *Dipl. Vibergense* og *Harsyssels Dipl.*), udgivelser af middelalderlige diplomatarier (som f. ex. *Esrombogen*), samt nyere sagligt begrænsede udgaver (som *Erslevs Testamenter* og *Bullarium Danicum*) — alt i alt forarbejder, der betydeligt vil lette den forestaaende udarbejdelse af et fuldstændigt dansk diplomatarium.

Endelig findes et stort antal af Danmarks middelalderbreve spredt i fremmede diplomatarier, navnlig i skandinaviske og nordtyske samlinger.

Gennem dette trykte materiale har man et saa omfattende grundlag for et dansk diplomatarium, at dette i dets start er væsentlig gunstigere stillet, end tilfældet har været med diplomatarierne i vore nabolande; der er derfor rimelighed for, at det vil kunne fuldendes hurtigere og efter mere rationelle principper end de nævnte diplomsamlinger.

Paa de følgende sider skal der gøres rede for de principper, som er lagt til grund ved udarbejdelsen.

I. Stoffets omfang og afgrænsning. Det danske diplomatarium — DIPLOMATARIUM DANICUM — vil omfatte alle breve fra middelalderen, Danmark vedrørende. Tilbage i tiden findes ingen vilkaarlig grænse: udgaven medtager de ældste diplomer, der kendes. Frem i tiden har man vedtaget at lade

1523 (Frederik 1.s regeringstiltrædelse) danne skel, idet de to store nyere diplomudgaver: Danmarks Traktater og Kancelliets Brevbøger begynder med dette aar.

Det middelalderlige diplomstof har imidlertid i dets helhed et saa kolossalt omfang, at det ikke vil kunne ordnes og udgives i en enkelt publikation; alene indsamlingen af stoffet vilde strække sig over en lang aarrække, og da hele stoffet maatte være samlet og undergaaet i hvert fald en foreløbig bearbejdelse, hvis en rationel ordning skulde gennemføres, kunde man først i en temmelig fjern fremtid begynde udgivelsen. Der var derfor strax enighed om at dele diplomatariet i flere rækker. Grænsen for første række har man sat ved Valdemar 4.s hyldning 1340. Foreløbig har vi kun søgt understøttelse til denne første række, idet man helt vil koncentrere arbejdet herom; de følgende oplysninger om principperne for omfang, ordning og udgivelsesform gælder alene denne diplomatars første række.

Som allerede nævnt medtages alle breve vedrørende Danmark, danske personer, danske forhold, saavel breve indgaaede til Danmark, som breve udgaaede fra Danmark. Disse breve gengives in extenso. Udenlandske breve (breve mellem fremmede lande), der helt omhandler danske forhold, gengives ligeledes fuldstændigt, medens udenlandske breve, der kun delvis omhandler danske forhold, meddeles i regist eller excerpt.

Hvad behandlingen af tidligere trykte diplomer angaar, er hovedprincippet givet ved selve diplomatars opgave, der er at meddele en saa vidt mulig fuldstændig *udgave* af hele det bevarede brevstof — ikke en *fortegnelse* over det. Som Kr. Erslev har udtalt: *»vi bør have vore ældste Diplomer aftrykt i een Samling«*. Værket vilde derfor ganske forfejle sit formaal, hvis henvisninger i større omfang kom til at erstatte udgivelse af teksterne.

II. Tilvejebringelse af materialet og principper for diplomernes ordning. Det første arbejde, der maatte gøres, var at tilvejebringe en registrant over de diplomer, der falder indenfor de afstukne grænser. Stammen i denne registrant danner Regesta og Erslevs Repertorium. For tiden indtil 1340 har vi ladet

regester, excerpter etc. i disse værker opklæbe paa sedler og ordnet dem i kronologisk følge. Det saaledes registrerede stof suppleres nu dels ved gennemgang af udenlandske diplomsamlinger, der er udkommet efter afslutningen af Regesta eller som ikke er tilstrækkelig udnyttet heri, dels ved undersøgelser i udlandets arkiver. Arkivundersøgelserne har dog ikke blot til formaal at fremdrage ukendt stof, men i lige saa høj grad at konstatere tilstedeværelsen af de kendte diplomer for at beskrive disse og lade dem fotografere til brug ved manuskriptudarbejdelsen. De fleste af Nordtysklands arkiver er allerede gennemgaaede ved forskningsrejser foretaget af diplomatiets ledere; arbejdet fortsættes med Gennemgang af de resterende nordtyske arkiver og arkiverne i randstaterne, hvorefter undersøgelserne afsluttes med de vesteuropæiske arkiver, hvor man kan forvente at finde dansk diplomstof fra før 1340.

Under hensyn til de omfattende diplomatarier fra de nordtyske byer og randstaterne, som er udgivet i det sidste halve aarhundrede, og i betragtning af de forholdsvis faa diplomer, der er bevaret fra den ældre middelalder, var det ikke at vente, at man skulde finde meget nyt arkivstof fra dette tidsrum; dog er der ved de foretagne undersøgelsesrejser fremdraget ikke uvigtige dokumenter.

Meget givende har gennemgangen af diplomsamlingerne været. Det tør allerede nu siges, at Dipl. Dan. ved at samle og indordne dette nystof blandt kilderne til dansk historie vil give forskningen et uventet stort, hidtil saa godt som ubenyttet materiale. At det efter Regesta's afslutning udgivne diplomstof maatte betyde en vigtig forøgelse, var paa forhaand givet, men det har været en overraskelse, at der ved revisionen af de i Regesta benyttede værker er fremdraget saa mange breve Danmark vedrørende, der ikke tidligere har været registreret. Som eksempel kan det nævnes, at gennemgangen af Bunge's Diplomatarium over Randstaternes breve har forøget antallet af de Danmark vedrørende breve fra 280 (i Regesta) til 420 i vor registrant. Det kan tilføjes, at ikke faa af de nytilkomne diplomer er af betydelig historisk værdi.

I det hele vil antagelig, at dømme efter de hidtil foretagne arkivundersøgelser og gennemgangen af de trykte samlinger, de i Regesta og Repertorium registrerede diplomer — ialt ca. 4500 — kunne forøges med henvend en tredjedel uregistrerede diplomer, saaledes at det samlede antal af diplomer, der (helt eller delvis) vil blive meddelt i Dipl. Dan., vil beløbe sig til ca. 6000.

Saa vidt om materialets tilvejebringelse. — Hvad ordningen af stoffet angaar, vil man i saa udstrakt grad, som materialet tillader det, gennemføre det for et diplomatarium naturlige ordningsprincip: tidsfølgen.

III. Principper for udgivelsen. Valg af tekstkilde. Er originalen bevaret, meddeles denne uændret; er den tabt, gives som hovedtext den bedste afskrift, medens afvigelser i andre primære afskrifter meddeles som varianter, forsaavidt de skønnes at være af værdi. Paa lignende maade forholder man sig, naar diplommet kun er bevaret i regester.

Diplomatariske oplysninger. Først meddeles diplomets affattelstid og -sted. Dernæst gives en kort regest, hvorefter følger oplysninger om tekstkilden (beskrivelse af original, meddelelse om afskrifter etc.); afsnittet slutes med bibliografiske meddelelser om tidligere udgivelse — fuldstændig eller i regest — samt henvisninger til saadanne litteratursteder, hvor diplomatarisk behandling af brevet findes. I et følgende afsnit meddeles udgavernes bemærkninger, hvor datering, ægtheds-spørgsmaal etc. maatte give anledning til saadanne.

Textgengivelse og tekstkritik. Textgrundlaget gives bogstavret og tegnret. Fra denne hovedregel er der af hensyn til letlæseligheden vedtaget følgende indskrænkninger: 1) brugen af store og smaa bogstaver normaliseres, saaledes at man — uden hensyn til textgrundlaget — anvender store bogstaver i navne og ved begyndelsen af en sætningsperiode; iøvrigt anvendes overalt smaa bogstaver; 2) ny sætningsperiode markeres ved tredobbelt spatium, saa læseren let faar oversigt over diplomets opbygning; 3) forkortelser opløses, men kursiveres. — Lakuner udfyldes, hvor det kan ske med nogen sikkerhed,

og konjektøren sættes i skarp parentes. Rettelser og formodede fejl meddeles i textkritiske noter under siden.

Til et enkelt af de her nævnte punkter kan der være grund til at knytte nogle kommenterende bemærkninger: bevaringen af brevenes interpunktion. Naar man har ment det rigtigt at gennemføre denne (alene med den undtagelse at ny sætningsperiode markeres), er dette sket paa grundlag af undersøgelser, der har vist, at tegnsætningen i de middelalderlige diplomer ikke er tilfældig, men følger bestemte og karakteristiske regler, for de bedste diplomers vedkommende gennemført med megen omhu. Den middelalderlige interpunktion hviler ikke som moderne tegnsætning paa en logisk inddeling af teksten, men paa en retorisk, og det kan ikke anses for videnskabeligt forsvarligt at udlette denne middelalderbrevets egenart til fordel for en nymodens tids- og stedbundet tegnsætning, selv om denne vilde lette nutidens læser tilegnelsen af brevet¹. Dertil kommer, at ændring af originalernes interpunktion vilde give plads for vilkaarlige udtydninger og derved præjudicere en bestemt opfattelse af de paagældende steder². Fjernelse af originalens tegn og indsættelse af moderne interpunktion i det middelalderlige dokument betyder derfor et indgreb i teksten, der gør udgivelsen ikke til en objektiv forelæggelse af dokumentet, men til en subjektiv fortolkning af det.

IV. *Atlas*. Det er hensigten til udgaven at knytte et atlas med facsimilegengivelse af alle kendte original-diplomer fra danske og udenlandske arkiver indtil 1250 samt en righoldig

¹ Jfr. Gustav v. Buchwalds *Bischofs- u. Fürsten-Urkunden des XII. u. XIII. Jahrh.*, Rostock, 1882, hvor forf. hævder tegnsætningens betydning til vurdering og forstaaelse af diplomets retoriske karakter. Om denne se ogsaa M. Hammarströms *Glossarium till latinska medeltidsurkunder*. Helsingfors 1925. p. 69 ff.

² Dette har ogsaa udgivere, der har normaliseret tegnsætningen, indset, og de har søgt at bøde herpaa ved at udelade indføjesen af moderne tegn, hvor disse efter deres opfattelse maatte give en flertydig sætning en bestemt mening (se Bresslaus indledn. *Mon. Germ. Dipl. Reg. et Imp.* III p. XI). Men der er jo ingen garanti for, at udgiveren altid bliver opmærksom paa, naar en sætning kan have anden betydning end den han lægger i den.

repræsentation af originalerne fra 1251—1340. Endvidere skulde atlas'et meddele prøver paa de middelalderlige kopibøger og gengive vigtigere, middelalderlige afskrifter. Det samlede antal facsimilerede diplomer er beregnet til ca. 500. Ved udvalget af diplomer vil man tage hensyn til, at atlas'et paa alsidig maade kan vise skriftens og skriveskolernes (kancelliernes) udvikling i det tidsrum, diplomatariet omfatter. For de ikke-facsimilerede originaldiplomers vedkommende vil der i textudgaven saa vidt muligt blive givet oplysning om, hvilket af de facsimilerede diplomer det paagældende dokument palæografisk staar nærmest. Derimod vil man ikke i teksten forsøge typografisk at gengive diplomernes forskellige bogstavformer: langt og kort *s*, staaende og liggende *d*, de 3 (à 4) *r*-former, langt og kort *i*, spidst og rundt *u* etc. For studiet af saadanne palæografiske karakteristika henvises til atlas'et.

V. *Oversættelse.* Ved fastsættelse af principperne for textudgivelsen har man haft for øje at give det sikrest mulige videnskabelige grundlag, saaledes at hensyn til letlæseligheden kun er vist i de enkelte ovennævnte tilfælde.

Det har imidlertid staaet os klart, at ved en udgave af den nationalhistoriske betydning, som et dansk diplomatarium har, maatte det være en pligt at lette tilegnelsen for en saa stor kreds af læsere som muligt. Nu er det et faktum, som det vilde være meget urigtigt at se bort fra, at for langt det overvejende flertal af dem, der har brug for kendskab til Danmarks middelalderbreve, vil det latinske sprog være en større eller mindre hindring for tilegnelsen. En nærmere motivering heraf turde være overflødig. Derimod skal det fremhæves, at selv for den øvede latinlæser betyder en gennemarbejdet oversættelse en afgørende hjælp til diplomets fuldstændige forstaaelse; mangfoldige er de punkter, som kræver undersøgelse, og som det derfor er udgiverens opgave at fremsætte forklaring til, saa dette arbejde ikke skal gentages af hver enkelt bruger. Oversættelsen tjener med andre ord ikke blot til almindelig forstaaelse for de læsere, der ikke uden en saadan støtte kan følge grundteksten, og til hurtig orientering for dem, der vel kan forstaa latin, men

med større lethed læser dansk — men den tjener for alle som kommentar til de mange tekststeder, der har oplysning behov. Først en oversættelse vil give det danske diplomatarium, hovedkilden til Danmarks politiske, sociale og økonomiske historie i middelalderen, den brugbarhed, som et saadant værk bør have. Det maa derfor meget haabes, at midler kan tilvejebringes til en saadan oversættelse.

VI. Diplomatiets ledere og medarbejdere. — Udsendelse. Ledelsen af Diplomatarium Danicum er overdraget professor Erik Arup og professor Lauritz Weibull; som redaktionssekretær virker cand. mag. Adam Afzelius, og som faste medarbejdere desuden historikeren magister C. A. Christensen og den klassiske filolog cand. mag. Gustav Hermansen. Afskrivningen besørges, foruden af disse, af bibliotekar Alfred Krarup, arkivar, mag. art. Caroline Andersen og cand. mag. Øjvind Andreasen. Ved oversættelsen vil retshistorisk bistand blive ydet af cand. jur. Stig Iuul og kirkehistoriske oplysninger meddelt af dr. phil. Alfred Otto, der begge deltager i udarbejdelsen af textmanuskriptet. Som selskabets tilsyn ved udgivelsen virker dr. phil. Ellen Jørgensen og professor Poul Johs. Jørgensen, medens arkivar, dr. theol. Bjørn Korne-rup bistaar ved spørgsmaal vedrørende diplomstoffet i det danske rigsarkiv. Specialundersøgelser er overdraget docent, dr. Sture Bolin (spørgsmaalet om de ældste Hamburg-Bremen'ske pavebullers og kejserbrevs ægthed) og professor William Norvin (abbed Vilhelms breve)¹.

Udgivelsen af diplomatariet vil naturligvis, naar diplomerne skal udgives i streng tidsfølge, ikke kunne paabegyndes, før en fortegnelse over samtlige diplomer er tilvejebragt. Denne fortegnelse maa, som foran meddelt, hvile ikke blot paa det trykte diplomstof, men ogsaa paa nye arkivundersøgelser. Vi haaber imidlertid, at dette arbejde vil være afsluttet i løbet af 1 à 2 aar, saaledes at udgivelsen formentlig kan tage sin begyndelse i 1936, til hvilken tid en stor del af diplomstoffet sikkert vil foreligge trykfærdigt.

Lis Jacobsen.

¹ Jfr. Norvins afh. i Scandia VI, 1933, pp. 153—72.

Historieundervisningens Reform.

Spørgsmaalet om en revision af lærebøgerne i historie og geografi, eller, som sagen senere har udviklet sig, om en almindelig reform af hele historieundervisningen er et problem, der er blevet aktuelt efter verdenskrigen.

Vil man klargøre sig dets historiske opstaaen, maa man gaa tilbage til de bevægede dage omkring vaabenstilstanden 1918 og sætte sig ind i de følelser og stemninger, som dengang herskede. En befrielsens aand gik gennem alle folkeslag. Man følte sig lettet for et tryk, der i fire lange aar knugende havde hvilet over Sindene. Nu var det skrækkelige forbi, og man kunde atter begynde at leve. Men man havde ikke glemt, hvad man havde gennemlevet, og i store krese følte det som en absolut pligt af yderste evne at gøre en indsats for at fjerne enhver mulighed for en gentagelse af en lignende verdenskatastrofe. Man spejdede omkring efter aarsagerne og fandt en af dem i den nationalistiske forgiftelsesaand, der mere eller mindre havde gennemsyret de forskellige landes undervisningsvæsen og navnlig undervisningen i historie og geografi.

Ud af disse stemninger opstod kravet om en gennemgribende reform af det eksisterende undervisningsvæsen. I begyndelsen antog bevægelsen en rent negativ karakter; det gjaldt om at udrydde alt nationalistisk stof af undervisningen og lade de historiske kendsgerninger fremtræde i deres sande lys. Som det var naturligt, maatte opmærksomheden straks vende sig mod de forskellige lærebøger, der var i brug i de enkelte lande, og reformivrige mænd fandt en rig arbejdsmark. Under arbejdet hermed manglede det naturligvis ikke paa kritik. Fra flere sider spurgte man, til hvad nytte det var at rense lærebøgerne, saalænge man ikke sørgede for, at lærerne blev undervist i den rette internationale aand. Det skal ikke nægtes, at modstanderne her rørte ved et meget vigtigt punkt, men det maa dog fastholdes, at felttoget mod de nationalistiske lærebøger var et yderst nyttigt og nødvendigt arbejde. Ingen der kender lidt til børn og deres forhold til bøger vil benægte, at det skrevne ord

besidder en magisk indflydelse paa barnehjernen. Barnet tror blindt paa alt, hvad der bliver det præsenteret sort paa hvidt, og man har mangfoldige eksempler paa, at børn stædigt fastholder ideer, som de har tilegnet sig paa grundlag af læsning.

Var saaledes kritikken af de eksisterende lærebøger et yderst naturligt udgangspunkt for de mænd, der ønskede at reformere historieundervisningen, varede det ikke længe, førend mere vidtskuende indenfor dem følte, at man ikke kunde lade sig nøje med det rent negative arbejde. Man maatte sætte noget i stedet for det, man fjernede. Herved førtes man ind paa en diskussion om stoffet i historieundervisningen. I stedet for næsten udelukkende at undervise barnet i den politiske historie burde man for fremtiden i højere grad lægge vægt paa den social-økonomiske side af menneskehedens udvikling og heller ikke glemme den almindelige civilisations historie, kunst, videnskab og litteratur. Saasnart arbejdsfeltet paa denne maade udvidedes, meldte andre spørgsmaal sig. Hvorfor ikke ogsaa studere historieundervisningens form? Fra psykologernes side og fra visse lærerkrese rejstes det yderst vigtige spørgsmaal, om man ikke paa mange maader begik en stor fejltagelse ved for tidligt at undervise barnet i historie og udvikle for det begivenheder og problemer, som det i virkeligheden ikke forstod.

Ved optagelsen af den slags problemer i diskussionen er imidlertid hele den bevægelse, der oprindeligt startede med et yderst begrændset program, blevet totalt forandret, og den maa nu gøre krav paa, at alle, der har med historieundervisning eller historieforskning at gøre, interesserer sig herfor.

Inden vi gaar over til en historisk redegørelse for spørgsmaalet, vil det maaske være rigtigst at sige et par ord i al almindelighed om de organisationer og mænd, der indtil nu har beskæftiget sig med problemerne. Sagen er rejst af fredsorganisationerne, der paa mangfoldige kongresser efter verdenskrigen satte spørgsmaalet paa dagsordenen. Selv om man undertiden kan tvivle lidt om gavnligheden af deres iver og indsats, idet de betragter hele spørgsmaalet ud fra et bestemt synspunkt,

som alle historikere og den største del af historielærerne maa betragte med skepsis, maa man dog ikke undervurdere den indflydelse, disse store organisationer raader over.

Efter fredsvenerne er det først og fremmest historielærerne, der har interesseret sig for sagen, og indenfor denne gruppe navnlig folkeskolelærerne. Paa mange omraader har disse slaet følge med fredsvenerne, og de mange resolutioner vedtaget af lærerne har ofte stor lighed med de førstes. Dette gælder navnlig spørgsmaalet om krigshistorien og dens plads i undervisningen.

Lærerne i det højere skolevæsen har taget langt mindre del i bevægelsen, og først ret sent har de egentlige historikere eller universitetslærerne vist deres interesse for arbejdet, men i den korte tid, hvori de har virket, har de formaaet at øve en ikke ringe indflydelse paa hele spørgsmaalets behandling. Efter at nu ogsaa børnepsykologerne tager del, kan man sige, at alle interesserede er bragt sammen om forhandlingsbordet, og man maa haabe, at tilfredsstillende resultater vil komme ud af dette samarbejde.

I. Internationale organisationer.

Under den historiske fremstilling af spørgsmaalets behandling kan der naturligvis ikke være tale om at give en fuldstændig redegørelse for alt, hvad der er sagt og gjort. Særlig interesserede henvises til folkeforbundets skrift: *La révision des manuels scolaires* (1932), ligesom ogsaa J. L. Claparède: *L'enseignement de l'histoire et l'esprit international* (1931) kan anbefales. Den følgende oversigt følger rækkefølgen i folkeforbundets publikation.

La Dotation Carnegie pour la Paix Internationale var en af de første internationale organisationer, der tog fat paa spørgsmaalet om historieundervisningen. Allerede i 1921 tog man initiativet til en undersøgelse af lærebøgerne paa grundlag af nationale rapporter, og 1923 kunde man udsende et første bind paa 452 sider, der i 1927 fulgtes af et andet paa 660 sider.

Første bind indeholdt rapporter fra følgende lande: Frankrig, Belgien, Tyskland, Østrig, Storbritannien, Italien og Bulgarien,

andet bind: Albanien, den flamske del af Belgien, Estland, Finland, Grækenland, Ungarn, Irland, Letland, Lithauen, Luxembourg, Polen, Rumænien, Jugoslavien, Rusland, Tjekkoslovakiet og Tyrkiet.

Den udgivne redegørelse, der maa betragtes som et første forsøg, lider af forskellige mangler, men kan dog stadig studeres med stort udbytte. Den mest iøjnespringende mangel er, at samlingen ikke er komplet. Ikke alene er ikke alle lande medtaget, men indenfor de enkelte lande har man kun undersøgt et udvalg af lærebøger, nemlig de bøger som blev anset for mest tendentiøse. Den største betydning af de to binds udgivelse laa deri, at den gav reformbevægelsen et meget kærkomment materiale i agitationen for en forandring af historieundervisningen.

En af de organisationer, der ivrigt har arbejdet med sagen, er *le Congrès d'Éducation morale*, som paa tre store kongresser: 1921 i Genève, 1926 i Rom og 1930 i Paris har bragt mange ny tanker frem.

Paa det orienterende møde før kongressen i Genève foreslog englænderen Frederic Gould, at spørgsmaalet om historieundervisningen og den internationale forstaaelse skulde sættes paa dagsordenen.

Paa samme kongres rejste Cousinet spørgsmaalet om historieundervisningens indhold. Han fastslog, at børn i alderen fra 8—12 aar i alle lande lærte politisk og national historie, medens den eneste historie, børn kunde opfatte, var tingenes eller opfindelsernes historie.

Englænderen G. P. Gooch understregede nødvendigheden af at undervise i den samlede verdenshistorie og nøje redegøre for den indre sammenhæng mellem de forskellige landes historie, og han sluttede med at fremhæve betydningen af civilisationens historie.

Paa kongressen i Rom spillede historieundervisningen en langt mindre rolle, men der blev dog givet forskellige meddelelser, bl. a. af professor Lhéritier, der gjorde opmærksom paa nødvendigheden af et samarbejde mellem de interesserede parter.

Før kongressen i Paris traadte sammen, fremhævede Gould det gamle ønske fra Genève om den moralske reform af historieundervisningen. Paa selve kongressen behandlede man spørgsmaalet om, hvorledes historieundervisningen kunde bidrage til den moralske opdragelse, og følgende tre mænd: spanieren Altamira, nordmanden Sigurd Höst og O. Parodi deltog i debatten herom. Paa faghistorikernes vegne optraadte professor ved Sorbonne Gustave Glotz, der understregede, at søgningen efter sandheden maatte være basis for historieundervisningen som den var basis for forskningen.

Paa samme kongres rejste Claparède, Lhéritier og Altamira i fællesskab tanken om at indkalde en særlig international konference, der skulde beskæftige sig alene med historieundervisningen, og hvor alle parter, der var interesseret i spørgsmaalet, kunde faa lejlighed til at komme sammen og udveksle tanker.

Le Bureau international d'Éducation i Genève, indenfor hvilket professor Claparède indtager en fremragende plads, har under sit almindelige arbejde med opdragelses- og undervisningsproblemer beskæftiget sig med barnets forhold til historieundervisningen. Man har tilvejebragt udstillinger af lærebøger og andet undervisningsmateriel som billeder, kort, film etc. og ladet afholde sommerkursus for lærere.

La Fédération Internationale des Associations d'Instituteurs, stiftet i 1926 og omfattende bl. a. Deutscher Lehrerverein (150.000 medlemmer), National Union of Teachers i England (138.000 medlemmer) og Syndicat National des Instituteurs i Frankrig (80.000 medlemmer) har naturligvis sysselsat sig ikke saa lidt med problemet, og navnlig med Spørgsmaalet om lærernes forhold til lærebøgerne. Desuden har man diskuteret muligheden af at tilvejebringe internationale læsebøger, der kunde gives børn i en alder af 11—12 aar i hænde som supplement til undervisningen efter lærebogen.

Paa flere internationale kongresser bl. a. i Belgrad 1925 satte *le Bureau international des Fédérations Nationales du Personnel de l'Enseignement Sécondaire Public* historieundervisningen under debat. For at have noget bestemt at gaa ud fra udsendtes der

til de nationale organisationer spørgeskemaer vedrørende historieundervisningens maal, metoder og mulige reform.

Der indløb 10 svar paa cirkulæret, nemlig fra England, Polen, Tjekkoslovakiet, Spanien, Belgien, Luxembourg, Letland, Frankrig, Holland og Jugoslavien.

Paa kongressen i Belgrad blev der fremlagt en rapport og en resolution, der understregede historieundervisningens betydning for uddannelsen af den fremtidige statsborger og for skabelsen af en solidaritetsfølelse mellem folkene. Paa en senere kongres i Genève kom denne resolution til fornyet behandling, og forsamlingen vedtog en udtalelse om, at den sociale og økonomiske historie burde udgøre et væsentlig led af undervisningen i den højere skole.

L'Union Internationale des Associations pour la S. d. N. maatte ifølge sit program være kaldet til at beskæftige sig med historieundervisningen. Paa en række kongresser i aarene efter 1922 behandlede spørgsmaalet. I 1924 i Lyon vedtog man en stor resolution, der opfordrede de nationale organisationer til at virke for et gavnligt samarbejde mellem de forskellige interesserede parter: lærerne, undervisningsministeriet etc. med det maal »d'éliminer des manuels scolaires actuellement en usage les passages susceptibles d'entretenir la haine entre les peuples et d'exercer dans le même dessein un contrôle sur tous les manuels nouveaux«. Om krigshistorien hævdede man, at den ikke kunde udryddes af historien, »mais il convient de la traiter dans sa perspective propre et dans sa relation avec les autres modes de l'activité humaine«. Endelig tog man til orde for tilvejebringelsen af samlinger af lærebøger.

En af de organisationer, der har haft størst betydning, er *Alliance Universelle pour l'Amitié Internationale par les Églises*. Paa et møde i København 1922 blev en kommission nedsat for at undersøge aanden i skolebøgerne og for at tage under overvejelse, hvorledes skolen kunde tages i brug til propaganda for internationalt venskab.

Paa den universelle konference for praktisk kristendom i Stockholm 1925 forelagde denne kommission en rapport, og

som resultat af diskussionen vedtog man en resolution, der hævdede, at man i skolen burde studere »le développement universel, parallèlement avec celui de la vie nationale; le progrès de la civilisation parallèlement avec l'évolution politique; et qu'elle ne devrait juger des affaires publiques litigieuses que d'après les résultats effectifs des enquêtes faites dans un esprit de vérité objective«. Endvidere vedtog man et fremtidigt nært samarbejde mellem de to organisationer l'alliance universelle og la conférence universelle du christianisme pratique.

Som følge heraf nedsattes under ledelse af svenskeren Nordenskjöld en fælles komité, der i den følgende tid arbejdede videre med sagen. Foruden stadig at beskæftige sig med propagandaen i skolebøgerne, bad man om og fik bemyndigelse til at prøve paa at tilvejebringe samarbejde mellem de forskellige sammenslutninger af historielærere og forfattere af lærebøger og at opmuntre historikerne til studiet af udenlandsk historie, især den politiske, kulturelle og religiøse udvikling.

I 1927 præsenterede kommissionen en redegørelse for sit arbejde, udarbejdet af svenskeren Carlgren, idet man samtidig gjorde opmærksom paa, at man vilde forberede et endnu større arbejde til brug for historikerkongressen i Oslo 1928. Dette arbejde blev offentliggjort i 2 bind under titlen »Report on Nationalism in History Textbooks, prepared and compiled by the Working Committee of a special Commission on Education«. Stockholm 1928.

Stoffet til dette arbejde var leveret fra følgende lande: Østrig, Belgien, Tjekkoslaviet, Danmark, England, Estland, Finland, Frankrig, Tyskland, Holland, Ungarn, Italien, Letland, Norge, Polen, Sverige og Svejts og tilvejebragt paa grundlag af et spørgeskema, der indeholdt spørgsmaal om de mest brugte lærebøger og en værdsættelse af dem. Hvor der fandtes nationale mindretal, udbad man sig særlige oplysninger.

Paa et møde i Prag blev de to bind stærkt kritiseret, især den maade paa hvilken enkelte af redegørelserne var blevet udarbejdet, og man vedtog, at de ikke maatte offentliggøres i

kongressens navn eller sælges offentligt, men maatte stilles til raadighed for interesserede personer.

La Fédération Mondiale des Associations Pédagogiques, en sammenslutning, der først og fremmest omfatter angelsachser, har siden 1923 holdt en lang række konferencer, hvor spørgsmaalet om historieundervisningen har været behandlet. Paa disse er flere resolutioner blevet vedtaget, dels om en udrensning af lærebøgerne dels om maalet med historieundervisningen.

Noget senere gik man igang med en undersøgelse af lærebøgerne i de Forenede Stater. Dette arbejde lededes i forbindelse med andre organisationer af Mme Laura Ullrick, og resultaterne blev udgivet under titlen »Report of the Committee on United States History Textbooks used in the schools of U. S. New Orleans. (1929).

Naturligvis har forskellige fredsorganisationer interesseret sig levende for historieundervisningen. Allerede i resolutioner fra 1890 tog *l'union internationale des Sociétés de la Paix* til orde for en rensning af skolebøgerne, et ønske som blev taget op til fornyet drøftelse efter krigen. Paa en lang række konferencer har man vedtaget resolutioner, sidst paa kongressen i Athen i 1929, hvor man rettede en kraftig henvendelse til regeringerne om at tage sig af dette spørgsmål. Endvidere forlangte man, at en revision af lærebøgerne skulde finde sted »sous le contrôle d'un organe international tel que la commission internationale de la Coopération intellectuelle«. Et lignende synspunkt anlagde:

La Ligue internationale des Femmes pour la Paix et la Liberté. I maj 1919 foretog den en henvendelse til fredskonferencen i Versailles om oprettelsen af et internationalt raad for opdragelse »en vue de développer l'idée d'organisation mondiale et les principes d'éthique et de civisme internationaux«. Samtidig henstillede man til de nationale organisationer at undersøge, hvad der i de enkelte lande hindrede en større forstaaelse mellem folkene.

Foruden de allerede nævnte organisationer har en lang række andre deltaget i diskussionen, uden at det dog kan siges, at de væsentligt har bidraget til problemernes løsning.

Skal man efter gennemgangen af det arbejde, disse mangfoldige internationale organisationer har ydet, sige noget sammenfattende og afsluttende, maa det vel omtrent blive følgende: Det har været af stor betydning, at saa mange organisationer har behandlet sagen. Problemet er blevet rejst og diskuteret i hele sin udstrækning. Megen vægt er blevet lagt paa en revision af lærebøgerne, men stor interesse er ligeledes blevet vist det vigtige spørgsmaal om historieundervisningens indhold. Fra flere sider er blevet understreget nødvendigheden af at undervise i verdenshistorie selv i underskolen og at drage den sociale og økonomiske udvikling langt mere frem end hidtil. Ogsaa i »civilisationshistorie« bør man undervise.

De internationale diskussioner har endvidere bevirket, at en stærk offentlig mening er blevet rejst. I vide krese kræves nu en ændring i historieundervisningen, saaledes at denne i fremtiden kan bygge med paa det store folkeforsoningsværk og ikke som tidligere forgifte forholdet mellem nationerne.

Men mange anker kan rettes mod den hidtidige behandlingsmaade, idet der er ødslet frygteligt med tid og kraft. I stedet for at samle kræfterne har man spredt dem. Utallige undersøgelser er blevet begyndt om nøjagtig de samme problemer, uden at det derfor er lykkedes at tilvejebringe et fyldigt og ensartet materiale. Flere organisationer har forsøgt at starte samlinger af lærebøger og billeder, med det resultat, at ingen af samlingerne er blevet tilnærmelsesvis komplet, og at de derfor er ret værdiløse. Den naturlige konsekvens, som maa drages heraf, synes da at blive denne: Vil man i fremtiden gøre sig haab om en god og fornuftig løsning af dette vigtige spørgsmaal, er det absolut nødvendigt, at en helt ny fremgangsmaade begyndes. Paa en eller anden maade maa man starte en fællesfront, et samlingssted, hvor alle de interesserede parter, fredsvener, moralister, pædagoger og historikere kan mødes og overveje, og fra dette centrale sted maa al kraft og alt fornuftigt initiativ udgaa.

II. Nationale organisationer.

Foruden de mange internationale har en lang række nationale organisationer beskæftiget sig med historieundervisningen og paa flere maader tilvejebragt det materiale, som blev benyttet ved de internationale møder.

I Tyskland er historieundervisningen behandlet paa en lang række store lærerorganisationers møder. Det har navnlig været den moralske afrustning af folkene, der har interesseret, men det maa tilføjes, at de tyske lærere har tilføjet den almindelige diskussion et nyt element, nemlig det psykologiske, hvad barnet kan forstaa af den historiske udvikling og hvad ikke.

Hvis man vil nævne personer, maa man fremhæve Hermann Pinnow, der har udarbejdet en redegørelse om tyske forholds behandling i fremmede landes lærebøger, hovedsagelig franske og belgiske, et arbejde der blev udgivet under titlen: Deutschland im Lichte ausländischer Schulbücher der Nachkriegszeit.

En anden fremtrædende skikkelse er Siegfried Kawerau. Fra hans haand foreligger der til brug for undervisningen i verdenshistorie: Die synoptischen Geschichtstabellen für die Zeit von etwa 1500—1920. 2. edit. 1921. I 1924 organiserede man en kongres i Berlin, og resultaterne heraf offentliggjordes af Kawerau under titlen: Die ewige Revolution. Ergebnisse der internationalen Geschichtstagung. Okt. 1924.

Indenfor De forenede stater har flere organisationer beskæftiget sig med sagen, og undersøgelser af lærebøger har fundet sted. American Historical Association har nedsat en »Committee on History and other social Studies in the Schools«, som har haft til opgave at undersøge, i hvilket forhold de enkelte elementer indenfor faget staar til hinanden. Understreges maa det endvidere, at man har haft øjnene aabne for den kendsgerning, at vilde man reformere historieundervisningen, maatte man ogsaa beskæftige sig med historielærerne og deres uddannelse. En enquête er blevet foretaget mellem amerikanske lærere, og resultaterne heraf foreligger i de to følgende brochurer: H. L. Smith og L. M. Chamberlain: An Analysis of the Attitudes of

American Educators and others toward a Program of Education for World Friendship and Understanding og H. L. Smith og S. A. Crayton: Tentative Program for Teaching World Friendship and Understanding in Teacher Training Institutions and in Public Schools for Children who range from six to fourteen Years of Age.

Særlig interessant er det at dvæle ved forholdene i Frankrig, fordi der her tidligt blev skabt blandt lærerne en stærk bevægelse for en revision af lærebøgerne, en agitation der satte frugt i en dybtindgribende forandring i det franske lærebogsmateriale. Naar de franske lærere kan fremvise saa godt et resultat, skyldes det først og fremmest den omstændighed, at det ligger i den franske lærers egen haand at bestemme, hvilke lærebøger han vil anvende. Da først en stemning var rejst mod de nationalistiske lærebøger, var det en forholdsvis nem sag at faa dem udryddet eller forandret. Sjælen i dette store arbejde har været franskmænden Lapierre, og den organisation, der har baaret bevægelsen fremad, er le Syndicat national des Instituteurs et Institutrices publics de France et des Colonies.

Den franske organisation traadte i nært samarbejde med den tyske lærerforening, og et godt resultat kom ud af dette samarbejde.

Forskellige engelske organisationer har ligeledes beskæftiget sig med problemet, men det er karakteristisk engelsk, at man ikke saa meget har bekæmpet de daarlige bøger, som arbejdet for udbredelse af kendskab til de gode.

Blandt de hollandske fredsorganisationer, der har haft med sagen at gøre, er der grund til lige at omtale foreningen Les Pays-Bas à l'Étranger, som har set det som sin hovedopgave at studere udenlandske lærebøgers behandling af hollandske forhold og gribe ind, hvis det viser sig nødvendigt.

Det har været umuligt i denne oversigt at give en fuldstændig redegørelse for alle de forskellige organisationers indsats, men inden vi slutter, vil der være grund til i et kort særligt kapitel at redegøre for spørgsmalets rejsning i de skandinaviske lande.

III. Foreningen Norden.

Indenfor de skandinaviske lande er spørgsmaalet om en reform af historieundervisningen eller rettere om en revision af lærebøgerne blevet grebet an paa en særlig maade, idet foreningen *Norden* har taget initiativet til en fællesnordisk aktion overfor lærebøger, der maatte betragtes som mindre velegnede for en moderne undervisning.

Den direkte anledning til dette fremstød var en norsk kritik af en svensk lærebogs skildring af begivenhederne i 1814 og 1905. Dette gav generalsekretæren i den interparlamentariske union Chr. L. Lange anledning til at henlede den norske afdeling af foreningen Norden's opmærksomhed paa spørgsmaalet om en revision af lærebøgerne, og Ledelsen tog herefter initiativet dels til nedsættelsen af en specialkomité til at undersøge de i Norge gangbare historiske lærebøger dels til en henvendelse til den svenske afdeling af foreningen Norden i den specielle anledning.

Efter at den norske komité havde afgivet sin betænkning, der viste, at der i norske lærebøger ikke var meget at sætte fingren paa, foretog den norske afdeling en ny henvendelse dels til den svenske dels til den danske afdeling, idet man redegjorde for, hvad man selv havde udført, og opfordrede de to brødrelande til at skride til lignende undersøgelser. Samtidig hermed underrettedes de norske lærebogsforfattere og udgivere af skolebøger om de gjorte skridt og foretagne undersøgelser. Den norske henvendelse blev gunstigt modtaget i begge lande, og man skred straks til lignende undersøgelser, hvis resultater meddeltes forfattere og forlæggere.

For at føre denne undersøgelse af de skandinaviske lærebøger helt til bunds og for at sikre sig, at alle angribelige punkter i Lærebøgerne virkelig blev fjernet, foreslog man fra dansk side i 1921 at lade Norge og Sverige gennemgaa danske lærebøger og omvendt. Dette forslag kom til behandling paa et fællesmøde i København, men strandede paa modstand fra norsk side, idet man frygtede, at en saadan fremgangsmaade muligvis kunde hidføre vanskeligheder. Fra dansk side bøjede

man sig for dette argument, og man enedes derefter om følgende resolution:

»Foreningerne Norden henstiller til Forfattere af Lærebøger i Historie og Geografi at henvende sig til en Kollega med tilsvarende Fagkundskab i Nabolandene med Anmodning om venkabeligst at gennemse Bøgerne henholdsvis ved Nyudgivelser og ved ny Oplag af gængse Bøger; dersom Forfatterne ikke selv har personlig Forbindelse med Nabolandene, vil »Norden«s Skole-nævn være istand til at etablere en saadan.«

Ved denne henstilling blev man staaende de følgende aar, men i Januar 1933 samledes paa finsk Initiativ som Repræsentanter for »Norden« nogle historikere i Stockholm til fornyet drøftelse af sagen, og det lykkedes her at blive enige om nedsættelse af komiteer i de respektive lande, bestaaende af historikere og anerkendte historielærere, der kritisk skulde gennemgaa nabolandenes lærebøger og gøre forfatterne opmærksomme paa eventuelle mangler og fejl. Det blev stærkt understreget, at der ved dette kritiske gennemsyn først og fremmest skulde lægges vægt paa, at alle enkeltheder i det historiske billede kom rigtigt frem, og at man ikke forbigik væsentlige sider af et spørgsmaal, saaledes at fremstillingen blev forvansket.

I løbet af 1933 blev disse faglige nævn nedsat i de fem skandinaviske lande, og samtidig gik man i gang med undersøgelserne. I Danmark paatog professor Aage Friis og lektor Knud Kretzschmer sig arbejdet, og paa mødet i Stockholm 17.—18. Dec. 1933 kunde dette udvalg forelægge dels en almindelig betænkning dels en række kritiske bemærkninger om svenske, norske og finske skolebøger, de sidste udarbejdet af lektor Kretzschmer. Fra de andre lande mødte de sagkyndige med lignende rapporter, og hele materialet blev genstand for en almindelig diskussion. Det fremgik af denne, at lærebøgerne paa mange punkter ikke opfylder de krav, som man maa stille. De indeholder mange fejl og misforstaaelser, og paa afgørende punkter tager de ikke hensyn til den videnskabelige forsknings resultater. Selv saarende udtalelser mod nabolandene kan nu og da findes, og der herskede derfor paa mødet absolut enighed om at fortsætte arbejdet. I

løbet af 1934 vil man prøve at komme til bunds i materialet, og derefter skal de forskellige udvalg tage stilling til den kritik, der er blevet fremført mod deres lands lærebøger med det formaal at naa til enighed om de omstridte punkters behandling. Naar enighed er opnaaet, vil det være tidspunktet for en henvendelse til myndighederne, forfatterne eller forlagene i de paagældende lande for at faa fejlene rettet. Yderligere enedes man om, at de forskellige nævn skulde udarbejde redegørelser for de sider af deres lands historie, som man i særlig grad maatte ønske blev gjort til genstand for undervisning i nabolandene, og i tilslutning hertil henvisninger til litteraturlæsning om disse punkter til brug saavel for lærere som for interesserede elever o. a.

Endelig skulde de enkelte landes nævn foranledige udarbejdet eller henvise til fremstillinger, som paa forsvarlig og tilfredsstillende vis gjorde rede for, hvilke synspunkter der var raadende i vedkommende land angaaende de stridsspørgsmaal, der har været eller endnu maatte være de respektive lande imellem (for Danmark og Norge f. ex. Foreningstiden c. 1450—1814, Grønland 1814—1933, for Danmark og Sverige f. ex. Unionstiden 1389—1523, spec. Kristian II, samt Karl Gustavkrigene 1657—60, for Sverige og Norge f. ex. Unionsopløsningen 1905). Disse fremstillinger skulde fremskaffes for at gøre det muligt for lærerne i de forskellige lande at give en loyal og alsidig undervisning i de spørgsmaal, som i tidernes løb har vanskeliggjort et godt forhold mellem de forskellige nordiske lande.

Indenfor foreningen Norden er arbejdet med lærebøgerne saaledes i fuld gang, og man har hidtil kun grund til at være tilfreds med resultaterne. Dette er saa meget mere glædeligt, som udsigterne for en almindelig revision af lærebøgerne i andre europæiske lande just ikke tegner sig særlig lyse og straalende i øjeblikket.

IV. Danmark.

Udenfor foreningen Nordens rammer er herhjemme spørgsmaalet om en revision af lærebøgerne i historie blevet diskuteret

ved flere lejligheder i forskellige faglige foreninger som Danmarks Lærerforening, Historielærerforeningen og Historisk Samfund. Ogsaa dansk Freds- og Folkeforbundsforening har behandlet spørgsmaalet paa sine møder, og nu og da har sagen været drøftet i pressen.

Siden 1930 er spørgsmaalet imidlertid gledet ind i en hel ny bane. Under 8. August 1930 nedsatte undervisningsministeriet en stor kommission, almindelig kaldet »Skolebogskommissionen«, som under ledelse af skolekonsulent Kaalund-Jørgensen skulde foretage en undersøgelse af de lærebøger, der er i brug i øjeblikket, og afgive betænkning om disse ikke alene rent fagligt kan siges at tilfredsstille de fordringer, der naturligt bør stilles, men om de ogsaa med hensyn til stofvalg og fremstilling giver et grundlag, der er præget af videnskabelig, kulturhistorisk og fredsvenlig aand.

Kommissionen kom til at bestaa af de to undervisningsinspektører Højberg Christensen og O. C. Bjerneboe, professor Erik Arup, professor Aage Bentzen, folketingsmand Bomholt, viceskoledirektør Svane og fru Clara Tybjerg. I September 1933 anmodede professor Arup om tilladelse til at udtræde af hensyn til sit universitetsarbejde, og i hans sted indtraadte lektor Th. A. Müller. Arbejdet i kommissionen har været meget omfattende, flere underudvalg har været nedsat og særlige sagkyndige er blevet hørt. Kommissionsbetænkningen kunde derfor først foreligge 8. Dec. 1933 (Betænkning vedr. Revision af Skolebøger. Kbhvn. 1933). Den vakte megen opmærksomhed og er bleven genstand for livlig drøftelse i faglige krese. Af dens indhold skal i denne forbindelse kun kort refereres kapitlerne om historiebøgerne, betænkningens side 54 ff.

Efter indledende bemærkninger om nødvendigheden af fra tid til anden at revidere lærebøgernes stof og synspunkter og om de vanskeligheder, der er forbundet hermed, fremhæver betænkningen nogle ledende synspunkter for undervisningen i historie. Ved valget af stof bør der overalt lægges vægt paa at fremdrage det karakteristiske, og det som virkelig kan betegnes som en indsats i verdenshistorien. Skildringen af de ældre tiders

historie maa træde mere i baggrunden, og ved siden af statshistorien bør kulturhistorien fremdrages, og de økonomiske forhold have en mere fremtrædende plads. Ved undervisningen i historie bør man ikke udelukkende lægge bogen til grund, men eleverne skal have lejlighed til at stifte bekendtskab med selve kilderne.

Spørger man om disse moderne principper allerede præger danske skolebøger, vil det være retfærdigst at skelne mellem gymnasieskolens bøger paa den ene side og mellem- og folkeskolens bøger paa den anden. Hvad de første angaar, er de i hovedsagen tilfredsstillende, og de har holdt godt trit med videnskabens udvikling. Den anden gruppe er imidlertid ret broget. For enkelte bøgers vedkommende er det kun smaating, der kan indvendes, men for det store flertals gælder det, at de pædagogisk set er udmærkede, men staar tilbage, hvad stofvalget angaar. Stats- og krigshistorie indtager en uforholdsmæssig plads, ligesom den nyeste tid er meget stedmoderlig behandlet. En reform af folkeskolens historieundervisning er derfor nødvendig. Delvis ny veje maa søges, f. ex. en art anskuelsesundervisning og hjemstavns-lære.

Med hensyn til spørgsmaalet, om der i danske lærebøger findes en fredsvenlig aand, er kommissionen kommet til det resultat, at forholdene har bedret sig betydelig i de senere aar. Dog vilde det sikkert være naturligere, om man i skildringen af Danmarks forhold til Tyskland lagde mindre vægt paa behandlingen af indviklede dynastiske og administrative forhold og i stedet indrømmede kulturindflydelsen større plads.

Kommissionens konklusion bliver derefter, at man bør skride til en ændring af cirkulære af 6. April 1900 vedrørende historieundervisningen i folkeskolen. I et nyt cirkulære bør det fastsættes, at formaalet med historieundervisningen er »at give Eleverne et efter deres Alderstrin afpasset Indblik i vort Lands Historie for derigennem at vække deres historiske Interesse og give dem Kendskab til vort Folk og dets Livskaar gennem Tiderne«. Historieundervisningen bør ikke begynde før i 10 aars alderen, og ved tilrettelæggelsen af stoffet vil det være naturligt

at skelne imellem to trin, et for Børnene fra 10—11, et andet for børnene fra 12 aars alderen.

Samtidig med at skolebogskommissionen har holdt møder, har der mellem undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne og en række nedsatte fagudvalg været ført en række forhandlinger om en ny kgl. anordning og ny ministerielle bekendtgørelser ang. undervisningen i gymnasiet. For historieundervisningens vedkommende har dette fagudvalg bestaaet af adjunkt H. H. Fussing, lektor P. Ilsøe, lektor K. Kretschmer og rektor A. J. West (Betænkning vedr. Undervisningen i Gymnasiet. Kbhvn. 1933).

Sammenligner man dette udvalgs forslag med bestemmelserne fra 1906, kommer man hurtigt til det resultat, at man i det væsentlige har holdt sig indenfor de allerede tidligere afstukne rammer. Af nyt bør dog fremhæves, at man tilraader at lade eleverne arbejde mere selvstændigt med, og at man ved anvendelse af historiske billeder og tekster søger at udvikle deres evner til selv at gøre iagttagelser og drage deres egne slutninger. Beskæftigelsen hermed bør tage $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ af undervisningstiden. Eleverne maa endvidere øves i brugen af haandbøger.

Hvad stoffet angaar, bør hovedvægten lægges paa den nyeste tids historie og tyngdepunktet maa flyttes fra de politiske over paa de kulturelle og økonomiske forhold. Herved forøges stoffet imidlertid betydelig, og nyordningen er derfor kun mulig, hvis man gennemfører tilsvarende reduktioner paa andre omraader. Efter udvalgets opfattelse kan dette bedst ske ved at skære en del af det stof bort, der udførligt er blevet behandlet i mellem-skolen.

Disse forslag blev offentliggjort i Septembermaaned 1933 og blev ivrigt diskuteret paa gymnasieskolelærernes møde i København i den paafølgende Oktoberferie, hvor de i hovedsagen vandt almindelig anerkendelse. Om disse forslag saavel som om skolebogskommissionens gælder det, at de endnu kun er forslag, men at dømme efter den modtagelse, de har faaet i pædagogiske krese, kan man vente, at de før eller senere bliver anerkendt af ministeriet og lagt til grund for den fremtidige undervisning.

Naar dette sker, vil historieundervisningen i Danmark saavel i folkeskolen som i gymnasieskolen have gjort et vigtigt skridt fremad, og den vil i de kommende aar bedre kunne opfylde de krav, som er blevet stillet til den fra pædagogiske krese, fra en interesseret offentlighed og fra den historiske videnskab.

V. Den internationale historikerkomité.

De egentlige faghistorikere kom ret sent med i arbejdet for en reform af historieundervisningen. Grunden hertil maa ikke søges i svigtende interesse, men snarere i mangel paa en international organisation, og en saadan kom først istand i 1926 under navn af Comité international des sciences historiques. Saasnt denne komité var konstitueret, begyndte man at drøfte mulighederne for indenfor denne organisation at beskæftige sig med historieundervisningen. Generalsekretæren professor Michel Lhéritier var meget ivrig for sagen og stillede forslag om nedsættelse af en særlig kommission. Dette forslag blev understøttet af organisationens præsident professor Koht, og paa kongressen i Oslo 1928 nedsattes en saadan med franskmænden professor Glotz som præsident og tyskeren professor Otto Brandt som sekretær.

Motiveringen for at nedsætte en specialkomité af historikere til at beskæftige sig med historieundervisningen er ganske klar. Foruden at bygge med paa det store folkeforsoningsværk, har historikerne en særlig interesse i, at de lærebøger, der anvendes i skolerne, saa vidt muligt er paa højde med videnskabens resultater, og fremdeles er det af betydning, at de nyvindinger, som forskningen underlægger sig, udbredes ikke blot i enkelte lande, men universelt. Det var den fremherskende mening i denne ny komité, at det var umuligt at skride til udarbejdelsen af en international lærebog, saaledes som det var blevet forlangt af mange organisationer, men at man maatte rette sine bestrebelse mod i de nationale lærebøger at bringe stoffet i overensstemmelse med videnskabens anerkendte resultater.

Paa historikerkongressen i Oslo var en særlig sektion helliget

historieundervisningen, og en særlig varm debat fandt sted om lærebøgerne, hvorunder de deltagende grupperede sig i to skarpt adskilte fløje. Som repræsentant for den ene præsenterede Tyskeren Reimann en resolution gaaende ud paa at nedsætte en international kommission, sammensat af pædagoger og forskere, der kunde kontrollere lærebøgerne og foreslaa og udarbejde ændringer i dem til udvikling af det gode forhold mellem folkene.

Dette forslag om en international kontrol blev meget stærkt kritiseret, og paa modpartens side stillede franskmænden Capra en ny resolution, som efter at Reimanns resolution var forkastet med 15 stemmer mod 12 blev vedtaget eenstemmigt. Ordlyden var følgende:

La section XV du Congrès international des Sciences historiques prenant acte du vœu qu'elle a déjà adopté à l'unanimité réserve à la Commission qui sera ultérieurement nommée par le Comité international des Sciences historiques l'étude des voies et des moyens à réaliser ce vœu.

Kommissionen for undervisningen i historie traadte første gang sammen i Venedig i 1929, derefter i Cambridge 1930, i Budapest 1931, i Haag 1932 og i Warschau 1933. Danmarks repræsentant i denne kommission har lige siden begyndelsen været professor Aage Friis. Som suppleant fungerer i øjeblikket cand. mag. Harald Jørgensen.

Hvad arbejdet i den ny komité angaar, foreslog præsidenten i 1929 at begynde to undersøgelser af undervisningen i folkeskolen og i den højere skole. Materialet skulde tilvejebringes ved rapporter fra de nationale komitéer, og naar et tilstrækkelig antal var indkommet, skulde man skride til udarbejdelsen af en samlet og sammenlignende generalrapport. Hvad folkeskolerne angaar, er der indtil nu (Febr. 1934) indkommet 45 rapporter og flere supplerende meddelelser, deraf en fra Danmark. En del af disse er allerede blevet trykt i den internationale komités bulletin sammen med generalrapporten, udarbejdet af franskmænden Capra. Omhandlende undervisningen i de højere skoler er der indkommet 35 beretninger. Kommissionen havde anmodet

Maria Nielsen om at udarbejde denne generalrapport; efter hendes død overdroges arbejdet til den norske rektor Boyesen.

Paa mødet i Budapest vedtog man at skride til en tredje undersøgelse, nemlig af universitetsundervisningen i historie. For at bringe ensartethed til veje i de nationale rapporter og sikre sig, at intet væsentligt blev glemt, udarbejdede tre af medlemmerne, nemlig Handelsmann (Polen), Volpe (Italien) og Aage Friis et spørgeskema, der kunde lægges til grund for besvarelserne. Paa mødet i Haag vedtog man at fremskynde denne undersøgelse, saaledes at materialet saavidt muligt kunde præsenteres paa kongressen i Warschau. Dette lykkedes dog ikke, og Professor Handelsmann, hvem man havde opfordret til at udarbejde en generalrapport, kunde derfor kun forelægge en foreløbig redegørelse. I Warschau blev dette aktstykke diskuteret, og man opfordrede derefter professor Handelsmann til at udarbejde den endelige generalrapport, naar de forskellige lande havde indsendt deres oplysninger. Indtil Februar 1934 er der modtaget 24 rapporter. Paa mødet i Warschau vedtog kommissionen endelig paa forslag af professor Friis, at de enkelte lande havde pligt til at indsende til kommissionen supplerende rapporter, hvis der senere i de paagældende lande blev foretaget skridt, der paa afgørende maade ændrede historieundervisningen.

Disse tre store undersøgelser har staaet i centrum af historikernes arbejde, og de har herved paa en praktisk maade bidraget til problemets løsning. I den allersidste tid har kommissionen begyndt en ny og fjerde undersøgelse, som i øjeblikket ikke er videre fremskreden. Paa mødet i Budapest vedtog man en ny henvendelse til nationalkomitéerne for at spørge dem om »comment l'enseignement de l'histoire dans les écoles, et spécialement les manuels scolaires, peuvent-ils être de plus en plus animés du souci de la vérité et de l'esprit scientifique, qu'ils reflètent dans une mesure de plus en plus grande le progrès des études spéciales, qu'ils soient de plus en plus un instrument de compréhension mutuelle entre les peuples«.

Paa denne forespørgsel er der hidtil kun indkommet 10 svar,

men mødet i Warschau vedtog at rette en ny henvendelse til nationalkomitéerne for at faa dem til at fremskynde arbejdet.

Det er saaledes ikke ringe resultater, historikernes kommission kan fremlægge. Medens de fleste andre organisationer har fortabt sig i lange teoretiske diskussioner, har historikerne samlet sig om faa, men praktiske arbejder og virkelig sat noget ind paa at føre dem igennem. Arbejdet har ikke altid været lige let. Indenfor organisationen findes flere divergerende opfattelser af historieundervisningens formaal og forhold til det herskende politiske system, og ret skarpe diskussioner har flere gange fundet sted, først paa kongressen i Oslo, senere paa mødet i Venedig. Det lykkedes dog her at samle alle parter om en resolution, foreslaaet af Aage Friis, der udtalte, at komitéens arbejde skal foregaa paa en ren videnskabelig basis, og ved den nøje fastholdelse af dette princip er det hidtil lykkedes at samle alle parter om et praktisk oplysningsarbejde.

VI. Folkeforbundet.

Det er forstaaeligt, at en institution som folkeforbundet i høj grad maatte være interesseret i en bevægelse, der som et af sine vigtigste maal havde en udsoning mellem folkeslagene. Vi ser da ogsaa straks efter forbundets dannelse forskellige kræfter i bevægelse for, at det skal begynde at arbejde med dette spørgsmål; men det var først, da den internationale kommission for intellektuelt samarbejde var blevet nedsat, at man tog fat for alvor.

Efter opfordring af amerikaneren professor Millikan begyndte man at undersøge muligheden af at udarbejde og indføre i de forskellige lande lærebøger i historie, skrevet i en udpræget international aand.

Denne plan vandt ikke særlig tilslutning. Fra flere staters side viste man uvilje mod at lade sig paatvinge et fremmed undervisningssystem, og foretagendet strandede.

Under indtryk heraf fastslog spanieren Cæsares i 1924, at man foreløbig maatte afholde sig fra ethvert forsøg paa at

paatvinge medlemsstaterne et hvilket som helst nyt system for historieundervisning. Men derfor var der alligevel noget at gøre, hævdede han. Endnu var de eksisterende lærebøger ikke ganske rensket for alt nationalistisk stof, og det vilde være yderst formaalstjenligt at sætte ind her. For at naa et godt resultat var en fast fremgangsmaade nødvendig, og herom stillede han et forslag, der først blev vedtaget af den internationale kommission og derefter af baade raadet og forsamlingen. Da denne »Cæsaresresolution« spiller saa stor rolle i den internationale diskussion, og da den indtil dato er folkeforbundets største indsats, vil det være naturligt at aftrykke den i dens helhed:

»La Commission de Coopération intellectuelle, considérant qu'un des moyens les plus efficaces pour arriver au rapprochement intellectuel des peuples serait de supprimer ou d'atténuer, dans les livres scolaires, les passages pouvant semer parmi la jeunesse d'un pays les germes d'une incompréhension essentielle à l'égard des autres pays;

Convaincue qu'elle ne pourra se dérober encore longtemps à l'étude de ce problème, dont elle se trouve saisie, depuis sa création, par des suggestions lui venant tant de ses membres que du dehors; mais consciente en même temps des difficultés qu'il y aurait à aborder dans son ensemble une entreprise de cet ordre;

Sollicite la coopération des Commissions nationales pour essayer, sur un domaine d'abord assez restreint, la procédure suivante, dont l'extrême souplesse semble de nature à écarter toute crainte de froissement des susceptibilités nationales:

a. Quand une commission nationale trouve désirable qu'un texte étranger, concernant son pays et destiné à l'enseignement scolaire, soit l'objet d'une mise au point aux fins dont s'inspire la présente résolution, elle en adresse la demande à la Commission nationale du pays où le texte est enseigné, lui soumettant aussi, s'il y a lieu, un projet d'amendement dans le sens désiré, avec un bref exposé de motifs;

b. Toute commission nationale recevant une demande de médiation dans le sens ci-dessus indiqué, décidera, d'abord, s'il

y a lieu d'accueillir la demande et avisera, le cas échéant, aux démarches amicales et privées pouvant amener les auteurs ou les éditeurs à consentir la rectification voulue. Si la tentative aboutit à des résultats favorables, la Commission les fera connaître à la Commission qui a fait la demande et à la Commission internationale; mais elle ne sera tenue, au cas contraire, à fournir d'explications, ni sur les causes de l'insuccès, ni sur son propre refus de médiation;

c. Les demandes de rectification porteront exclusivement sur les questions de faits établis d'une façon certaine et concernant la géographie ou la civilisation des pays; conditions matérielles de vie, ressources naturelles, mœurs des habitants, développement scientifique, artistique, industriel, et économique, rapport à la culture internationale et au bien-être de l'humanité.

Il reste formellement interdit de formuler ou d'accueillir des demandes de rectification ayant trait à des appréciations subjectives d'ordre moral, politique ou religieux;

d. Chaque commission nationale sera priée en même temps de bien vouloir signaler les publications pouvant le mieux renseigner des étrangers sur l'histoire, la civilisation et la situation présente de son pays.«

Saa vag og forsigtig var den resolution, Cæsares kunde bjerge i land. Som det vil ses, giver den enhver nationalkomité ret til at rette henvendelse til en anden nationalkomité i tilfælde af, at der i en historisk lærebog eller en lærebog i geografi findes en fremstilling, der ikke er i overensstemmelse med de givne forhold. Men kun i dette tilfælde kan indskriden finde sted. Overalt hvor der er tale om en subjektiv bedømmelse af en historisk begivenhed er anmærkning forbudt.

Hvis man spørger, hvilken praktisk betydning denne resolution har haft, maa man svare, at den ikke har været meget anvendt. I folkeforbundets officielle rapport fra 1932 meddeles, at der kun har været 3 tilfælde, hvor den er blevet anvendt. Heraf vedrørte de to en lærebog i geografi, det 3. en belgisk lærebog i historie.

Cæsaresresolutionen var i lange tider folkeforbundets vig-

tigste indsats. Fra mange sider var man yderst utilfreds hermed, og flere forsøg blev gjort paa paany at bringe sagen et stykke fremad. Først i 1930 lykkedes det at gøre en aktiv handling, som imidlertid indtil nu ikke har ført til praktisk resultat, paa grund af folkeforbundets uhyre langsomme og besværlige forretningsgang.

Indenfor specialkomitéen for ungdommens undervisning i folkeforbundets eksistens og maal, nedsat i 1926, rejste P. Munch spørgsmaalet om at lade folkeforbundet begynde en officiel undersøgelse af de historiske lærebøger og lærebøgerne i geografi og samfundskundskab. Allerede tidligere, hævdede dr. Munch, var flere undersøgelser blevet foretaget, men de havde alle en mere eller mindre privat karakter, og de var endvidere ret ufuldkomne. Det vilde endvidere være yderst interessant at faa klargjort, hvilke forandringer der indtil nu var sket.

Fra visse sider rejstes der indvending mod dette forslag, men man enedes dog om at indsende til den internationale kommission en opfordring om at undersøge muligheden for en saadan undersøgelse, der skulde gennemføres i de forskellige lande med de respektive regeringers billigelse. Den internationale kommission anerkendte ekspertudvalgets indstilling og vedtog at henvende sig til institutet i Paris for at anmode dette om at udarbejde en rapport, der kunde tjene til grundlag for forhandlingerne i et særligt underudvalg af specialkomitéen, der skulde afgøre, hvilke bestemmelser man maatte fastsætte for den foreslaaede undersøgelse, og hvilken udstrækning den skulde have.

En særlig ekspertkomité blev nedsat, i hvilken professor Glotz og professor Otto Brandt tog sæde. Efter en række møder i Paris i Februar 1932 indstillede man sagen til den internationale kommission for intellektuelt samarbejde, og denne vedtog paa sit møde i Juli 1932, at man skulde fortsætte indsamlingen af materiale, idet man dog afventede resultatet af de forskellige private undersøgelser. Paa samme møde vedtog man en udtalelse af Cæsaresresolutionen, saaledes at lærebøger i samfundskundskab, geografi og kulturhistorie ogsaa kan gøres til genstand for anmærkning. Siden sommeren 1932 er dette arbejde saa godt som gaet istaa.

VII. De enkelte stater.

Efter at have afsluttet vor redegørelse for de mange forslag til forbedringer og ændringer i historieundervisningen maa vi have lov til at opkaste det spørgsmål: hvad er der kommet ud deraf? Har den stadige strøm af resolutioner, der med aarene har dynget sig op, haft nogen virkelig indflydelse paa staternes politik, og er der i de forskellige lande foretaget aktive skridt til at forbedre historieundervisningen? Det er lettere at opkaste spørgsmaalet end besvare det. Til den samling af akter, som folkeforbundet har udgivet, har regeringerne ikke ydet mange bidrag, og det er derfor et ret vagt indtryk, man faar af staternes indsats.

Undersøger man de til raadighed staaende dokumenter, opdager man, at man maa tale om to perioder: de nærmeste aar efter krigen, hvor centralmagterne, under indtryk af den politiske revolution, gennemfører en ændring i deres undervisningsvæsen, og en senere periode, hvor forandringer indføres, uden tvivl under indtryk af de internationale organisationers ihærdige arbejde med sagen.

I den ny tyske republik blev omvæltningen i 1918 udgangspunktet for en omdannelse af historieundervisningen. Allerede i Weimarforfatningens § 148 fastsloges den aand, der burde gennemstrømme undervisningen, men da riget ikke befatter sig med skolevæsenet, stod det til de enkelte lande at indrette deres skolevæsen i overensstemmelse med den ny bestemmelse i rigsgrundloven, og i de nærmeste aar efter 1919 gennemførtes ad administrativ vej en forbedring.

I Prøjsen gjorde et dekret af 1919 front mod de chauvinistiske lærebøger. For bedre at føre kontrol nedsattes i 1928 en særlig ekspertkommission, som fik alle bøger forelagt til gennemsyn, inden den officielle godkendelse blev givet af ministeriet. I de andre tyske lande blev rigsforfatningens § 148 udgangspunktet for en lignende reformbevægelse. Ogsaa i Østrig gennemførtes en reform.

At disse indretninger som saa mange andre vil blive under-

kastet en gennemgribende forandring under det nuværende styre, siger sig selv. Allerede i den nazistiske revolutions første aar er der blevet udstedt ny cirkulærer, der kræver racelæren lagt til grund for historieundervisningen i folkeskolen. Regeringens stærke understreget af, at alt og alle bør tjene staten og det parti, som er et med staten, maa naturnødvendigt ogsaa medføre sine ændringer. Endnu befinder dette spørgsmaal sig i støbeskeen og paa nærværende tidspunkt er det umuligt i enkeltheder at danne sig et indtryk af processens forløb.

I det ny Polen minder forholdene meget om Prøjsen under Weimarforfatningen. Allerede i 1921 nedsattes der af regeringen en kommission, der fik til hverv at overvaage alle lærebøger, der blev taget i brug i skolen, og ingen bog fik autorisation, før den var behandlet her.

I andre lande, f. ex. Tjekkoslavakiet, nøjedes man med at udstede et dekret omhandlende den ny aand, der burde herske i lærebøgerne, og man mente det ikke nødvendigt at nedsætte en særlig kommission til at føre kontrol. I Norge meddeltes det ved et cirkulære af $\frac{8}{5}$ 1926 de forskellige udgivere af lærebøger i historie, at de maatte undertrykke alt, hvad der kunde skade den internationale forstaaelse. I Danmark nedsattes der — som ovenfor nævnt — i 1930 af undervisningsministeriet en særlig kommission til at tage sig af spørgsmaalet om lærebøgerne, som nu omsider har afgivet betænkning.

Af denne korte oversigt over, hvad der i de enkelte lande er gjort for ad statsmagtens vej at reformere historieundervisningen, fremgaar det, at det er et bestemt spørgsmaal, der alene har optaget hele interessen, nemlig at rensse lærebøgerne for alt nationalistisk stof. De andre spørgsmaal om en mere eller mindre gennemgribende reform af historieundervisningen er derimod kun i yderst ringe grad naaet saa vidt frem, at man har kunnet skride til foranstaltninger fra det offentliges side.

VIII. Forsøg paa et samlet fremstød.

Som det allerede er sagt i et af de foregaaende afsnit, maatte det uhyre spredte arbejde i mangfoldige internationale organisationer naturligt føde tanken om at prøve at samle de mange kræfter til et enigt fremstød. Paa le congrès d'éducation morale i Paris 1930 foreslog derfor tre mænd, spanieren Altamira, svejtseren Claparède og franskmænden Lhéritier at indkalde en international konference, der alene skulde have diskussionen af historieundervisningen til maal.

Dette forslag blev eenstemmigt vedtaget, og i tiden derefter sonderede de tre mænd stemningen for en saadan kongres i de krese, der stod dem nær, og udsendte 1. Januar 1932 sammen med deres fagfæller indbydelse til en lang række organisationer om at mødes i Paris 1. og 2. Februar for i enkeltheder at planlægge den fremtidige kongres' arbejde.

Der var desuden en anden hensigt med dette møde, nemlig at konfrontere de forskellige parter med hinanden. Paa forhaand herskede ikke ringe spænding med hensyn til, hvorledes dette møde vilde forløbe. Historikerne nærede en vis ængstelse for fredsvennernes meget stærke understregen af undervisningens brugbarhed for udspredelsen af fredstanken, og paa den anden side havde fredsvenerne en yderst taaget opfattelse af rækkevidden af historikernes megen tale om den historiske sandhed.

Det var endelig arrangørernes haab, at der paa dette forberedende møde vilde blive bragt saa mange forslag frem, at man heraf kunde udvælge visse hovedspørgsmaal som velegnede til en udførligere behandling paa den kommende konference.

I saa henseende blev komitéen heller ikke skuffet. 29 internationale og 28 nationale organisationer foruden en række enkeltpersoner lod sig repræsentere i Paris, og i løbet af de to dage, mødet varede, blev en saadan mængde af forslag bragt frem, at Altamira, der var blevet valgt til mødets leder, med lethed kunde opsætte en dagsorden. Forhandlingerne i Paris er offentliggjort i et særligt skrift: Conference internationale pour l'enseignement de l'histoire. Réunion préparatoire 1—2 Fevrier

1932. (Paris 1932), sammen med en lang række dokumenter og udtalelser indsendt til mødet.

Den forberedende sammenkomst maa betegnes som en afgjort succes. Selv om afvigende meninger fandtes om meget vigtige spørgsmaal, viste det sig muligt at konfrontere historikere og fredsvenner, og den kløft, som herskede mellem de to parter, syntes ikke uoverstigelig. Folkeskolelærerne, der altid havde været ret radikale i deres anskuelser, erklærede gennem deres sekretær Dumas, at de var modstandere af en historieundervisning, der stillede sig til raadighed for en hvilkensomhelst propaganda, og Lapierre tilføjede, at man maatte stille sig paa den historiske sandheds grund og undgaa alle følelsesbetonede fortolkninger af de historiske begivenheder. Fra fredsvenlig side fremhævedes nødvendigheden af, at kongressen tog initiativet til at udgive en lærebog i det XX aarhundredes historie, og fra flere betydelige mænds side, f. ex. Pierre Bovet fra Genève, understregedes det, at man ved alle drøftelser om historieundervisningen maatte sætte barnet i centrum.

Af franskmanden Jules Isaac ydedes et overordentlig interessant indlæg. Efter hans mening burde undervisningen altid ligge i forlængelse af den historiske videnskab. Det var den lige vej, man aldrig maatte vige bort fra. Det kunde maaske være vanskeligt at naa den fulde objektivitet, men en ting maatte man kræve, at fremstillingen var ærlig, hvilket vil sige, at man fremstillede de rene kendsgerninger og gav sine tilhørere eller læsere mulighed for at danne sig en egen mening.

Et af de vigtigste maal, man maatte naa paa den kommende konference, var oprettelsen af en permanent international organisation, som kunde være en studiecentral for lærebøger, og som skulde udgive en bulletin. Samme central kunde endvidere være det sted, hvortil lærebogsforfattere af egen fri vilje henskød deres værker for herfra at faa en sagkyndig bedømmelse. I øjeblikket, sluttede Isaac, er handling tvingende nødvendig for at sprede de misforstaaelser, der skiller folkene. »Les histoires ont quelques responsabilités, car les études historiques ont largement contri-

bué, dans la période contemporaine, à former les consciences nationales, exalter les sentiments nationaux, et par suite aviver les antagonismes nationaux. On comprend qu'ils soient aujourd'hui effrayés de leur œuvre. Pour eux, tout particulièrement, travailler à la compréhension mutuelle et au rapprochement des peuples est un devoir impérieux de réparation.»

Efter det forberedende mødes bestemmelse traadte den første internationale konference vedrørende historieundervisningen sammen i Haag 30. Juni—2. Juli. Ca. 149 delegerede var samlet, da Altamira, som det forberedende mødes dirigent, aabnede kongressen med en stor tale, og derefter blev valgt til præsident. Endnu er et fuldstændigt referat fra konferencen ikke udsendt, men alle, der har deltaget i denne saavel som i februarmødet, er enige om, at de to forsamlinger lignede hinanden i meget høj grad. I det store og hele var det ogsaa de samme personer, der gik igen og holdt de store taler. Et referat af mødet findes i Bulletin trimestriel de la conférence internationale pour l'enseignement de l'histoire. 1933. Nr. 1 og 2.

Første møde var helliget spørgsmaalet om den rolle, civilisationens historie skulde spille i folkeskolens og den højere skoles undervisning. Tyskeren dr. Schmidt forelagde en rapport, hvori han udførligt redegjorde for den franske og tyske opfattelse af begrebet kulturhistorie. I den efterfølgende diskussion udtalte bureau international d'éducation ønsket om udarbejdelsen af en elementær lærebog i kulturhistorie, og endvidere læsebøger for børn i 12aarsalderen. Alle disse maatte være fri for enhver fredspropaganda, da børn i den alder meget let opdagede en saadan bagtanke og gerne i saa tilfælde indtog en stilling ganske modsat den, man havde tilsigtet.

Forskellige fredsorganisationer krævede en bedre dokumentation af det XX aarhundredes historie og nedsættelse af en international historikerkommission, som skal undersøge, hvilken plads kulturhistorien spiller i de forskellige undervisnings-systemer. Lhéritier henstillede, at kongressen beskæftigede sig med tilvejebringelsen af en bibliografi over let tilgængelige kul-

turhistoriske bøger til hjælp for lærerne. I slutningen af mødet tog Mieli til orde for indførelsen i skolerne af undervisning i naturvidenskabernes historie.

Derefter skred man videre til næste punkt paa dagsordenen, nemlig hvilken rolle bør den nationale historie og verdenshistorien spille i undervisningen. Fra baade engelsk og belgisk side understregedes meget stærkt nødvendigheden af at placere fædrelandshistorien i centrum, uden dog derfor at forsømme at udbrede kendskab til den internationale historie. Det var under diskussionen af dette punkt, at to mænd, M. Kern og de Pange, foreslog, at en kres af franske og tyske historikere, anerkendt for deres tidligere arbejder, skulde tilvejebringe en haandbog om udviklingen af det fransk-tyske mellemværende fra begyndelsen og indtil vore dage. Med stor interesse paahørte konferencen dette forslag og gav det sin varmeste tilslutning.

Paa konferencens anden dag behandlede det store spørgsmaal om revisionen af lærebøgerne, hvilket indhold de burde have, og hvilke foranstaltninger man maatte tage for at bringe dem i overensstemmelse med den historiske sandhed og bidrage til at udvikle et godt forhold mellem nationerne. Under debatten herom tog belgieren v. Kalcken til orde for oprettelsen af et kontor, der skulde samle lærebøger udgivet i aarets løb og omtale dem i en bulletin, udgivet af dette kontor. Denne bulletin skulde være en fri talerstol i alle spørgsmaal vedrørende lærebøgerne.

Jules Isaac havde forslag i samme retning, men gik lidt videre, idet han tog til orde for, at de forskellige nationale foreninger af historielærere dannede en international federation, som igen skulde oprette et internationalt permanent bureau. Samme bureau skulde udgive en bulletin.

Disse forslag blev anerkendt paa konferencens sidste mødedag, hvor man desuden vedtog at organisere sig som en permanent organisation under ledelse af Altamira og med et fast kontor i Paris. Med regelmæssige mellemrum skulde man mødes paany, og mellem konferencerne skulde forbindelsen vedligeholdes ved den ovenfor nævnte bulletin. Første hefte, der

---

redigeredes af Jules Isaac og Lapierre, udkom i begyndelsen af aaret 1933.

Med Altamirakonferencen er der gjort et interessant forsøg paa at føre reformbevægelsen frem ad nye veje. Hvorvidt forsøget vil lykkes, kan der intet siges om, men man maa se klart i øjnene, at de øjeblikkelige ydre forhold ikke er bevægelsen gunstige. Det sidste aars politiske udvikling har bragt ideer og forestillinger i højsædet, som man for længst troede endelig var manet i jorden; modsætningerne mellem landene forøges fra dag til dag, og dette vanskeliggør i allerhøjeste grad dette arbejde. Der kræves derfor ikke alene stor dygtighed, men ogsaa megen takt hos de mænd, i hvis hænder det fremtidige arbejde er betroet.

Harald Jørgensen.

Anmeldelser.

H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bd. I—XI. København 1924—34.

1771—84 udkom Worms Forfatterlexikon. Den rige litterære og videnskabelige Virksomhed, som udfoldedes herhjemme i de følgende Aartier, maatte snart gøre en Fortsættelse ønskelig. Trods Landets Fattigdom og den økonomiske Krise efter Krigen med England og Norges Fraskillelse var det dog ikke som et Supplement til Worm, men som et selvstændigt Værk, omfattende ogsaa den ældre Litteratur, at Gyldendalske Forlag 1818—20 udsendte »Almindeligt Litteraturlexicon« ved Nyerup og Kraft. Baade Worm og Nyerup medtog de norske og islandske Forfattere. Men medens den første havde tilstræbt Fuldstændighed, et ganske vist uopnaeligt Maal, men som Princip for et Forfatterlexikon dog det eneste rigtige, udelod Nyerup med Forsæt de Forfattere, der efter hans Skøn var for ubetydelige. Og de, der slap ind i Leksikonet, fik ingenlunde altid hele deres Produktion optaget, ligesom Titlerne ofte blev anført paa en ufyldstgørende Maade. Da nu tilmed i de siden forløbne 100 Aar vort Kendskab til Litteraturen og dens Mænd er blevet stærkt øget, mange af deres Skrifter er kommet i nye Udgaver, og Arbejder, som dengang kun forelaa i Manuskript, er blevet trykt, er det klart, at Nyerups Leksikon er forældet og lidet tilfredsstillende. Den Afløser, det omsider har faaet i Ehrencron-Müllers Forfatterlexikon, maa derfor hilses med Glæde. Med den Præcision, hvormed der er udkommet et Bind om Aaret, kan det ventes afsluttet i Løbet af 1935 og vil da udgøre 12 tykke Bind, hvert paa en 500 Sider. Deraf indeholder de 9 første alle Forfatterne i alfabetisk Rækkefølge med Undtagelse af Holberg, der er behandlet saa udførligt, at han alene fylder hele 3 Bind, 10.—12.

Det er et imponerende Arbejde præsteret af en enkelt Mand, som ved Siden af har haft sin daglige Gerning i det kgl. Bibliotek

at passe og samtidig har udgivet bl. a. 6 Bind Dansk Bogfortegnelse 1893—1929. Det har krævet Aartiens myrægtige Flid og usvækkede Interesse at samle og ordne Materialet til dette Leksikon med dets Tusinder af Forfattere, Bearbejdere, Oversættere og Udgivere; alene i Bogstav H indeholder det over 300 flere Artikler end Nyerups. Og saa har Ehrencron-Müller endda under selve Udgivelsen søgt at supplere og korrigere det ved at inddrage under sin Undersøgelse den samtidigt udkommende Litteratur. Hvert Bind bærer Vidne herom, og hvad han ikke har naaet at faa anbragt paa rette Sted, fordi vedkommende Bind allerede var trykt, har han samlet i et Supplement i 9. Bd., saa at Tidsgrænsen for den gennemgaaede og i Henvisningerne medtagne Litteratur er skudt frem lige til 1928 for hele Værket.

Hvem findes nu i dette Leksikon? Ehrencron-Müller skriver i Forordet til 1. Bd., at det har været hans Maal at medtage alle, der har udgivet selvstændige Skrifter eller leveret Bidrag til Tidsskrifter, med Undtagelse af de Forfattere, som først døde efter 1814 og er optaget i Erslews og Halvorsens bekendte Forfatterleksika. Denne Undtagelse blev i sin Tid vedtaget efter Aftale med den daværende Formand for Carlsbergfondets Direktion, Prof. Edv. Holm. Ehrencron-Müller beklager den nu og har derfor søgt i nogen Maade at raade Bod herpaa ved paa de paa-gældende Steder at indsætte Forfatternes Navne med Henvisning til disse Leksika. Helt uforstaaende er jeg dog ikke overfor denne Begrænsning. Naturligvis — hvis disse Forfattere eller blot de danske, hvortil jo hører adskillige af vore betydeligste Digtere og Videnskabsmænd og produktiveste Litterater, var blevet optaget med hele deres Produktion, vilde det selvfølgelig have været en Fordel, men unægteligt ogsaa have forøget Leksikonnets Omfang betydeligt. Men skulde kun deres Arbejder indtil 1814 anføres og Resten erstattes med en Henvisning til Erslew, vilde jeg anse det for bedre, om der kunde komme et Supplement til Erslew, hvad nok kan tiltrænges og vel heller ikke skulde ligge udenfor Mulighedernes Grænse. Men altsaa — med den nævnte Undtagelse skulde vi kunne vente at finde alle, der har udgivet selvstændige Skrifter. Hører nu efter dette Lejlighedspoeter hjemme i Leksikonnet? Ehrencron-Müller synes at svare baade Ja og Nej. En Jævnførelse med Bibliotheca Danica 3. Bd. viser, at somme af Forfatterne til de der anførte Lykønskingsdigte til og Sørgekvad over almindelige dødelige er medtaget, andre ikke, uden at det staar mig helt klart, efter hvilket Princip Udgiveren er gaaet frem. Det kunde se ud, som Lejlighedsdigte før 1700 er medtaget, efter 1700 kun undtagelsesvis (nogle af Seehuus's er med, Mich.

Juuls ikke). Ved H. V. Kaalund er der henvist til de Spalter i Bibl. Dan., hvor hans Digte til Private er anført, en ikke ueffen Mellemvej, der kunde have været fulgt i større Udstrækning. Det drejer sig imidlertid her om en Litteraturgren, som, hvor megen personalhistorisk Interesse der end muligvis kan knytte sig til den, dog maaske næppe berettiger dens for en stor Del ellers ukendte Forfattere til at fylde op i et Forfatterleksikon. Registret til Bibl. Dan. gør det ogsaa mindre paakrævet. En Begrænsning kan da godt forsvares. Men der burde have været gjort Rede herfor ligesom for enkelte andre Spørgsmaal, der naturligt melder sig, saaledes først og fremmest Forstaaelsen af Titlen. Den skal formodentligt udtrykke, at Leksikonnet ikke blot indeholder de i disse Lande fødte Forfattere, men alle Forfattere der i disse Lande har udgivet Skrifter, uanset om det er Udlændinge, som bare har været her paa et kort Besøg og derunder har begaaet en Piece. Men selvom det kan siges at ligge i Titlen, trænger den dog til Forklaring. Lad gaa, at Ehrencron-Müller har betragtet det som selvindlysende, at Leksikonnet kun omfatter Norge og Island i de Tidsrum de var forenede med Danmark. At medtage ældre norske og islandske Forfattere vilde ogsaa have været urimeligt. Men da dog baade Worm og Nyerup har gjort det, havde et Par Ord herom ikke været af Vejen. Og nu Danmark. Er Sønderjylland regnet med hertil? Det hele i hvert Fald ikke. Men maaske den nordlige Del til den nuværende Grænse? At Foogt er med, kunde tyde herpaa, mere taler dog derimod. Selvfølgelig findes der i Leksikonnet en Mængde Sønderjyder, da mange jo fik Ansættelse eller ogsaa uden det bosatte sig heroppe. De er, som de fremmede Forfattere overhovedet, i Reglen kun opført med deres under Opholdet i Kongeriget udgivne eller forfattede Arbejder, medens man for deres øvrige Produktion henvises til andre Leksika. Jeg vilde have foretrukket og fundet det naturligere, om Sønderjylland havde byttet Rolle med Island og Norge. Hvad kongerigske Personer angaar, der slog sig ned i Sønderjylland eller Udlandet, er de opført med hele deres Produktion. Mens jeg er ved Forordet, savner jeg ogsaa en kort Vejledning i den benyttede Alfabetisering, som jeg forøvrigt anser for praktisk. Men for den, der ikke er fortrolig med den, kan den dog i Begyndelsen volde nogen Ulejlighed og unødvendige Opslag. Ganske vist anvendes hyppigt Henvisninger (Cour, la, se la Cour), men gennemført er det ikke og forvirrende Inkonsekvenser forekommer (de la Fosse under la Fosse, de la Fouleresse under Fouleresse). Hvad Stjernen foran adskillige Titler betyder, havde det vel ogsaa været rimeligt at forklare.

Med disse Bemærkninger om Forordets efter min Mening lidt for summariske Redegørelse for Værkets Plan er imidlertid ikke fældet nogen Dom om dens Udførelse. Til at gøre det kræves en ganske anderledes grundig og detailleret Gennemgang, end jeg har set mig i Stand til, og ogsaa et mere alsidigt og fortroligt Kendskab til den ældre danske Litteratur, end jeg besidder. Hver Artikkel begynder med Forfatterens Levneddata ledsaget af fyldige Henviisninger til de Steder i den trykte Litteratur, ofte en enkelt eller nogle faa Sider, hvor han er omtalt. Derefter følger Titlerne paa hans Skrifter, ikke blot dem der findes i Bibl. Dan. og altsaa er let tilgængelige, men ogsaa saadanne som synes tabte og kun kendes fra gamle Auktionskataloger eller andre Kilder. Til Slut gives Oplysning om de i Haandskrift efterladte Arbejder. Saa ufuldstændige disse sidste Oplysninger end er og maatte blive, er der dog Grund til at være taknemlig for dem. At nu et og andet Skrift ikke skulde være undgaaet Ehrencron-Müllers Opmærksomhed, eller at der i dette Mylr af Navne og Aarstal, taget fra trykte Kilder, som det selv med den bedste Vilje vilde have været uoverkommeligt for ham at kontrollere i hvert enkelt Tilfælde, ikke skulde have indsneget sig Fejl, vilde unægteligt være et Under. Selv nærer han da heller ingen Illusion i saa Henseende. Han er jo imidlertid en saa erfaren og anerkendt Arbejder paa dette Felt, at hans Navn turde være en Borgen for, at Leksikonnet opfylder de Krav til Nøjagtighed og Fuldstændighed, som med Rimelighed kan stilles til det. De Stikprøver, jeg har gjort, giver mig ogsaa kun ringe Anledning til Kritik. Broder Niels i Sorø og Ærkebisperne Niels Jonsen og Tuve Nielsen er sagtens bevidst udeladt; lidt inkonsekvent da, at Thomas Gheysmer er med. At Caspar Paslick ikke er nævnt, tør jeg saa meget mindre bebrejde, som han heller ikke i Dansk historisk Bibliografis 1. Bd. er anført som Forfatter til Nr. 1615. Petrus de Dacia (Philomena) savner jeg. Men fremfor at opholde mig ved saadanne smaa hændelige Uheld, som der jo tilmed endnu er Mulighed for at raade Bod paa, vil jeg hellere slutte med at fremhæve den store Holberg-Bibliografi, som alle Dyrkere af denne Forfatter har glædet sig til, siden de i Holberg Aarvog 1922 saa en Prøve paa den. De udkomne 2 Bind (Leksikonnets 10. og 11.) indeholder en Biografi med Kilde- og Litteraturfortegnelse paa hele 53 Sider og derefter Bibliografien over alle Skrifterne undtagen Halvdelen af Komedierne og Niels Klim, der skal komme i sidste Bind. Udgiveren meddeler en bibliografisk Beskrivelse af Udgaver og Oversættelser og gør desuden udførligt Rede for dem og for deres indbyrdes Forhold, giver Uddrag af Anmeldelser og

Oplysninger om Auktionspriser, kort sagt alt hvad der kan tjene til at belyse dem og deres Historie. Alene denne Bibliografi, der forøvrigt ogsaa kan faas særskilt, har kostet sin Forfatter adskillige Aars Arbejde; men den danner da ogsaa en ualmindelig smuk Afslutning paa Værket.

Siden Halvfemserne har Ehrencron-Müller arbejdet paa sit Leksikon. Ikke uden et Suk bekender han i Forordet til 1. Bd., at det har lagt Beslag paa al hans Fritid og holdt ham borte fra andre litterære Sysler, han tit og ofte følte mere Lyst til at kaste sig over. Jeg lykønsker ham da til, at det Tidspunkt nu snart er inde, hvor han frit kan følge sine Lyster i saa Henseende og give sig i Lag med nye Opgaver til Glæde for ham selv og Gavn for Videnskaben.

B. Erichsen.

Nordisk Kultur. Redigeret af Johs. Brøndum-Nielsen, Otto v. Friesen og Magnus Olsen. Bd. VI, IX, XVIII, XXIII, XXIV, XXV og XXVII. 1931—33.

Af det igennem en Aarrække forberedte kulturhistoriske Størværk »Nordisk Kultur«, som bekostes af Clara Lachmanns Fonden i Gøteborg, er de første Bind nu udkommet, og samtidig har Redaktionskomiteen, der bestaar af de tre filologiske Professorer Johs. Brøndum-Nielsen, København, Otto v. Friesen, Uppsala, og Magnus Olsen, Oslo, med den ansete Kulturforsker Dr. Sigurd Erixon, Intendent ved Nordiska Museet i Stockholm, som Generalsekretær, fremlagt den imponerende Arbejdsplan for hele Værket. Det er en meget storstilet Opmark. Formaalet er, hedder det, at give en »alsidig Oversigt over den særegne nordiske Kulturs Frembringelser og Vækst« ved et Sammenspil mellem Sprog- og Kulturforskningens forskellige Grene, fremfor alt Arkæologi, Etnologi, Folkemindeforskning, Kunst-, Kirke-, Religions- og Rethistorie samt Antropologi og Geografi. De Perioder, som behandles, er først og fremmest den forhistoriske Tid og Middelalderen, »men paa saadanne Omraader, hvor den nordiske Kulturs Traditioner, særlig hos Bønderne, har sat sit Præg paa de nordiske Folks aandelige Udvikling i Nutiden, føres Skildringen dog frem helt til vor Tid«. Værket regnes at skulle omfatte 30 Dele og udkomme med mindst 2 Bind om Aaret. Medarbejderstaben er fuldt tilfredsstillende, det er gennemgaaende de mest kompetente Fagmænd i Norden.

For en nøgtern Kritiker maa den fremlagte Plan dog ikke alene synes imponerende men ogsaa unødigt vidtstvævende, det

er ikke muligt at finde nogen Indramning eller Afgrænsning for den udover de meget almindelig holdte Ord som ovenfor er citeret. Man har i for høj Grad bestræbt sig for at faa alting med, og en Mængde Stof vil komme til at gaa igen paa adskillige Maader, hvis virkelig alle de 30 Bind gennemføres. En lang Række af Bindene maa imødeses med stor Forventning, fordi de, forhaabentlig, vil give os Overblik over Æmner som ikke før har været behandlet samlet i moderne nordisk Litteratur, f. Ex. XIII Bopladser og Boligforhold, XIV Erhverv, XV Teknik og Haandværk (»slöjd« oversættes i det danske Prospekt urigtigt ved »Hjemmeflid«), XVI Handel og Samfærdsel, XVII Mønt, Maal og Vægt, XXVI Dragt og Udrustning, XII Vaaben og Forsvarsvæsen. I saadanne Bind — og i adskillige af de andre — er der Udsigt til at Materiale og Kendsgærninger kan blive lagt til Rette af kyndige Hænder, til Gavn for baade Forskere og Lægfolk. Men hvad skal Redaktøren af Erhvervsbindet gøre, naar baade Haandværk og Handel er behandlede i andre Bind? Hvorfor er der ikke et særligt Bind om Landbruget? — Andre Æmner er enten saa almindelig holdte eller saa omfattende eller saa gennembehandlede i tidligere Værker, at man paa Forhaand maa tvivle om Nyttens og Rimeligheden af at behandle dem just her, f. Ex. VIII Litteraturhistorie, X Social Struktur, XI Retsvæsen, XII Staten, XXVII Kunst.

Foreløbig er udkommet syv Bind: VI Runerne, redigeret af O. v. Friesen, IX Folkeviser, Folkesagn og Folkeeventyr, redigeret af Knut Liestøl og C. W. v. Sydow, XVIII Byer og Bybebyggelse, redigeret af Edvard Bull og efter hans Død af Sverre Steen, XXIII Kirkebygninger og deres Udstyr, redigeret af Vilh. Lorenzen, XXIV Idræt, Leg og Dans, redigeret af Johan Götlind og H. Grüner-Nielsen, XXV Musik og Musikinstrumenter, redigeret af Otto Andersson, XXVII Kunst, redigeret af Haakon Shetelig. Nærværende Anmelder er ikke i Stand til at give en sagkyndig Vurdering af den lange Række Afhandlinger i disse Bind, der alle indeholder særdeles læseværdige og lærerige Partier. Det er endog umuligt at nævne de mange Forfattere ved Navn.

I Almindelighed maa det beklages, at Æmnerne i saa overvejende en Grad er stykket ud til national Behandling, og at det kun undtagelsesvis er lykkedes at finde Forfattere, der har turdet paatage sig den fællesnordiske Behandling, som dog maa være Idealet eller vel rentud Formaalet. I Særdeleshed gælder det de store almindelige Æmner, at kun en sammenlignende fællesnordisk Behandling vil give dem Berettigelse i et Værk af denne Art.

Man savner ogsaa det »Sammenspil mellem Kulturhistoriens forskellige Grene« som var lovet os i Prospektet. I XXIV har J. Götling gjort et meget prisværdigt Forsøg paa en samlet Behandling af nordisk Idræt og Leg, saaledes at han selv har skrevet Størstedelen, medens Sanglege skildres i en særlig Afhandling, oprindelig udarbejdet af S. Tvermose Thyregod og efter dennes Død færdigredigeret af Sigfús Bløndal og H. Grüner-Nielsen. Men til at behandle Legetøj og Spil har Folkloristerne kun undt den svenske Museumsmand S. Svensson 6 Sider, hvoraf endda det meste er Billeder, med det Resultat at kulturhistorisk saa interessante Æmner som Skakspil, Brædtspil og Kortspil kun faar en ganske intetsigende Omtale paa et Par Linjer.

Det store Bind om Kunst, redigeret af ingen ringere end den højtansete norske Arkæolog Haakon Shetelig, er et typisk Eksempel paa, hvor farlige den Art almindelige Æmner er indenfor et saadant Værks Rammer. Det rummer en Samling for største Delen fortrinlige og i høj Grad kompetente Afhandlinger, men kun en meget fast Redaktions Direktiver kunde have bragt en Helhed ud deraf, og saadanne Direktiver mærkes ikke. Det synes at have været overladt til de enkelte Forfattere af de 20 Afhandlinger, hvilke Synspunkter de har villet anlægge for deres Disposition, og hvilket Stof de har villet medtage eller overspringe. Resultatet er blevet en ganske uensartet Behandling og den største Vilkaarlighed. Redaktøren har i en Indledning søgt at glatte ud over dette Faktum, søgt at begrunde Uensartetheden og at trække en Linje op. Men det mærkes tydeligt, at denne Linje ikke er stukket ud paa Forhaand, men er en Frugt af Redaktørens Gennemlæsning af de modtagne Afhandlinger, som han har været for elskværdig til at tilbagesende til Omarbejdelse.

De forhistoriske Perioder behandles i 9 Afhandlinger for største Delen paa fællesnordisk Basis, som vi med Glæde og Anerkendelse fremhæver. Ikke mindre end 4 af disse handler om Vikingetiden, hvad der synes noget overdrevent. Blandt disse skal fremhæves Sheteligs egen Afhandling om Billedfremstillingen i Jernalderens Kunst, medens ældre Tiders Billedkunst behandles af Johs. Bøe (Stenalderens naturalistiske Kunst) og Gunnar Ekholm (Bronzealderens Helleristninger). Dermed er den sparsomme Billedkunst i de forhistoriske Tider sket retfærdig Fyldest. De øvrige Afhandlinger er henvist til at beskæftige sig med Kunsthaandværket, Brugsgenstande og deres Dekoration, men begrænser sig gennemgaaende i alt for høj Grad til det sidste alene. Det er Ornamentstudier. Tingene selv, deres Form, det kunstneriske Element i deres hensigtsmæssige Tilpasning til For-

maalet hører vi altfor lidt om. Ornamentikken er vigtig for Kronologien, men man bedømmer en Perodes kunstneriske Kraft langt bedre gennem dens formskabende Ævne end gennem dens Ornamentik.

Med Middelalderen ophører den fællesnordiske Behandling af Stoffet. Det er helt ubegribeligt hvorfor, thi en saa kortfattet Oversigt over den middelalderlige Kunst, som her bydes, kunde adskillige skandinaviske Kunsthistorikere have paataget sig, og kun gennem den gensidige Belysning af de forskellige Landes Optagelse af den fælleseuropæiske Middelalderkunst kunde der afvindes den knappe Skildring nogen Interesse. Redaktøren giver som Grund til denne Overgang til national Behandling, at »Kunstens Blomstring og Forfald nu fulgte Rigernes Skæbne i Politik og Økonomi«, men mon der heri var noget væsensforskelligt fra Forholdene i de forhistoriske Tider?

Forfatterne af de fem middelalderlige Afsnit har ikke holdt sig til »Nordisk Kulturs« Program at »give en alsidig Oversigt over den særegne nordiske Kultur«, og det skal indrømmes at Kunstens internationale Præg gør det vanskeligt at følge dette. Men saa lidt mærker man til et Forsøg paa at faa fat i den specielt hjemlige Indsats, at de fremmede Mestre og endog rene Importarbejder (af Mester Francke, Hermann Rode m. fl.) ligefrem med Forkærlighed behandles og tilmed afbildes, til Trods for at Billedudvalget her har maattet indskrænkes til det allernødtørftigste.

Den middelalderlige Kunst er i sin Art og Indhold væsensforskellig fra de ældre Tidens, forsaavidt som der nu vokser en Monumentalkunst op uden hjemlige Forudsætninger. Men selv om det maa indrømmes, at hele denne nye Kunst ikke uden videre kunde skæres bort i et Værk der bærer Titlen: Kunst, saa er det dog uheldigt, at Traadene fra Afsnittene om de forhistoriske Tider helt er sluppet, idet saa godt som enhver Omtale af Middelalderens Brugskunst og Ornamentik er udeladt; kun M. Pordarsons lille Afhandling om Islands Middelalder er her paa Linje med Værkets ældre Afsnit. Og dette er saa meget mere urimeligt som Bindet slutter med en Serie Afhandlinger om Folkekunsten i nyere Tider, hvor den store Kunst igen er lagt til Side og Æmnet igen bliver Brugskunsten og Dekorationen. Disse Afhandlinger, der alle er særdeles nydelig formede og giver et godt Indtryk af den uens Udvikling i de nordiske Lande og ogsaa karakteriserer den historiske Baggrund for disse Afgivelser, burde være lagt saaledes til Rette, at de havde medtaget Hovedtrækkene i Middelalderens Brugskunst og Ornamentik, der dog i flere af Landene

er nødvendige Forudsætninger for den senere Folkekunst. Sigurd Erixons interessante Afhandling om Folkekunsten i Sverige er netop skrevet med Blikket rettet bagud, den viser hvor sejt Vikingetidens Dekorationselementer kan holde sig, og den vilde kun have vundet i Perspektiv ved at medtage det middelalderlige Stof.

I det af Vilh. Lorenzen redigerede Bind om Kirkebygninger og deres Udstyr har vi allerede et Eksempel paa de Dubleringer, som man maa være forberedt paa oftere at møde i dette Værk. Det er Æmnerne fra Kunstbindets middelalderlige Del som her tages op til udførligere Behandling. Synspunkterne er ganske vist noget ændrede, »at give en ren kunsthistorisk-æstetisk Skildring har ikke været Hovedhensigten«, men det kunsthistoriske Synspunkt kunde være forladt paa ganske anderledes radikal Vis. Det skal dog anerkendes, at Bygningerne og deres Udstyr ikke skematisk er behandlede efter Stil, Art og Materiale, men saa vidt gørligt efter deres Anvendelse og i deres indbyrdes Sammenhæng. Som det med et noget tvetydigt Udtryk hedder i Indledningen: »det har maattet anses for en Hovedopgave . . . at hindre selve Kirkebygningerne og deres Udstyr i at falde for meget fra hinanden«. Redaktionen er langt fastere end i Kunstbindet, de tre Hovedafsnit om Sverige (af Gerda Boëthius), Danmark (af Vilh. Lorenzen) og Norge (af Anders Bugge) er ensartet anlagte. Men hvorfor søger Redaktøren at give os en saglig, principiel Begrundelse for den nationale Udstykning, naar Argumenterne (den forskelligartede eller, lad os sige, ikke helt ensartede Udvikling i Landene og for Islands Vedkommende »tillige den Ejendommelighed at saa lidt er bevaret«) er saa intetsigende som Tilfældet er. Hvorfor siger man ikke rentud, at der ikke har været nogen Forfatter at finde, som vilde paatage sig at skrive hele Bindet?

Bugges særlige Styrke fremfor de andre Forfattere er, at han er Teolog af Skole og derigennem bedre indlevet i det religiøse Liv, som er Forudsætningen for den kirkelige Kunst, overhovedet er han Kultur- og Kultushistoriker i højere Grad end de andre, og han skriver fortræffeligt. Gerda Boëthius' Afsnit er fast og dygtigt gjort, vistnok det bedst gennemarbejdede af dem alle. Lorenzens Fremstilling præges af, at han i saa udtalt en Grad er Arkitekturhistoriker, Behandlingen af det, som ikke er Arkitektur, er — ialfald sine Steder — ret udvendig, og Misforstaelser er ikke undgaaet. Det er saaledes en Vildfarelse (S. 98), at den romanske Drageornamentik er et nordisk Oldtidslevn; den er importeret ude fra Europa med illuminerede Haandskrifter, og

man vil i det 12. Aarh. kun finde ganske faa, i det 13. Aarh. overhovedet ingen Levn af den specielt nordiske Ornamentik her i Danmark. Ofte er Lorenzen ikke konkret nok, han kan tale ud i den blaa Luft om noget, hvorom intet vides, som f. Eks.: »Desværre savnes ethvert Spor af malede Fremstillinger i disse Kirker. Har der været saadanne, kunde de tænkes ved deres Tale at have suppleret Stenbilledernes«. Efter en saadan Sætning anbringer Forf. med Rette et Udraabstegn. Nyttig er den forholdsvis udførlige Oversigt over Klosterkirkerne, der er Forf.s egentlige Speciale.

Bindet om Runerne er skrevet af Værkets tre filologiske Hovedredaktører, der ogsaa har delt Arbejdet mellem sig nationalt, hvilket i dette Tilfælde maa forekomme velmotiveret. Dog har Bindredaktøren, v. Friesen, under ét behandlet de ældre Runer, saavel de nordiske som de ikkenordiske og derunder ogsaa Runernes Oprindelseshistorie. De forskellige nye Hypoteser herom giver Forfatteren en hædrende Omtale samtidig med at han fastholder sit eget Standpunkt fra 1904, at Runerne maa afledes fra den græske og i mindre Grad den latinske Kursiv, et Standpunkt, som i sin Tid fik en fortrinlig Basis i B. Salins arkæologiske Paavisning af, at Runerne først optræder i Sortehavsegnene (hos Gotherne), hvorfra de vandrer gennem Østeuropa direkte til Norden, sandsynligvis med Herulerne (S. Bugge, v. Friesen). For Arkæologer og Historikere er det vanskeligt at forstaa Gennemførligheden af Carl J. S. Marstrand's Hypothese, at Runerne er udviklet af et etruskisk-keltisk Alfabet som anvendtes i Norditalien i Tiden før Kr. F. Til Sigurd Agrells sindrige Forsøg paa at forklare Runernes, fra andre Alfabeters helt afvigende, Rækkefølge udfra mithraistisk Talmagi stiller v. Friesen sig i Principet velvillig anerkendende. Det er mærkeligt, at Forfatteren under Omtalen af den vigtige norske Eggjum-Runesten har undladt at omtale og tage Stilling til Lis Jacobsens store nye Undersøgelse, samtidig med at han benytter hendes Tolkning; det er vanskeligt at finde en elskværdig Forklaring paa en saadan Fremgangsmaade. — Blandt Afsnittene om de yngre Runer er v. Friesens det interessanteste for Historikere, det svenske Runemateriale er baade det rigeste og det kulturhistorisk værdifuldeste, i hvert Fald det som med største Grad af Sikkerhed lader sig historisk fortolke.

Det lille Bind om *Byer og Bybebyggelse* er en god Prøve paa det værdifulde som »Nordisk Kultur« kan bringe; det indeholder en Samling meget instruktive Smaa-Afhandlinger. Man har ligesom i Runebindet valgt den Arbejdsdeling, at den svenske Med-

arbejder, Adolf Schück, skildrer den allerældste Tid, men at de senere Tider behandles nationalt, for Danmarks Vedkommende af Hugo Matthiessen og Poul Johs. Jørgensen, for Norges af Edv. Bull. Med Bevægelse læser man Bulls livfulde, med kraftige Linjer optrukne Skildring, et Mesterværk, mod Slutningen noget ufærdigt. Det er det seneste Arbejde fra den højtbegavede Forskers Haand, og det vrimler deri med Problemer som rejses eller strejfes; det er just, hvad man maa ønske, at Medarbejderne ved »Nordisk Kultur« i størst mulig Udstrækning vil efterligne, der ligger mere Vægt herpaa end paa den systematiske Fremstilling.

Forfatterernes forskellige Anlæg og Interessesfærer gør Behandlingen noget uensartet. Hugo Matthiessens Synspunkter er især færdselsgeografiske, topografiske, byplanmæssige og kulturhistoriske, og en tilsvarende Behandling faar vi ikke for de andre Lande; til Gengæld er de økonomiske Problemer, der knytter sig f. Eks. til Øresundstolden og Sildefisket, ikke trukket stærkt frem. Bulls Synspunkter er derimod fremfor alt og næsten udelukkende de økonomiske, Varebehovet og Vareproduktionen som Forudsætninger for Bydannelserne. Poul Johs. Jørgensens kyndige Redegørelse for de danske Stæders Forfatning og Forvaltning kunde med stor Fordel være udvidet til en fælles nordisk Fremstilling af Byernes Retshistorie, Udviklingslinjerne er paa dette Omraade saa ensartede, det er jo kort og godt Optagelsen af de hanseatiske Stæders Institutioner.

Paa andre Omraader er der mere Forskel mellem Landene. Danmark har ingen Verdensstæder som Visby og ingen monopoliserede Stapelpladser som Bergen og Stockholm, til Gengæld er de danske Middelalder-Byers Antal næsten dobbelt saa stort som Sveriges og Norges tilsammen. Det er vel især den mere koncentrerede Bosættelse i de danske Landsdele som har været fremmende for Bydannelserne. I Norge er Bebyggelsen saa spredt, at kun Pladser med Udenrigshandel bliver til Byer, i Danmark er derimod paafaldende mange af de større og ældre Byer opstaaet ved Vekryds inde i Landet. Interessant er Modsætningen mellem den tyske Indflydelse og Indflytning i de danske og de svenske Byer. Den mærkes tidligst i de danske, men bliver her aldrig saa overvældende som den gennem 13. og 14. Aarh. var i de svenske. — Endnu skal kun fremhæves Ad. Schücks velbegrundede Reservation overfor Tilbøjeligheden til at overdrive Frisernes Betydning for de ældste Bydannelser i Norden.

Poul Nørlund.

Alfred Otto: Liber daticus Roskildensis. København 1933.

Dr. Alfred Otto, der har vundet den filosofiske Doctorgrad ved sin Reconstruction af Roskilde Domkirkes Gavebog, synes efter de Arbejder, der foreligger, og de Arbejder, han giver Løfte om, at have valgt vore middelalderlige Kilders Overleveringshistorie til sit Særomraade, et Omraade, som altid vil kræve skarp-sindige Forskere, eftersom Universitetsbibliotekets Brand i 1728 kun har levnet os Rester af de gamle Manuscripter og saa iøvrigt mere eller mindre gode Afskrifter, Excerpter og Registranter. Det er beundringsværdigt, i hvilken Grad Dr. Otto overskuer dette vanskelige Felt, saa ung han er og af fremmed Herkomst; der kan være Ting han ikke ved Besked om, han kan fejle, skelner ikke altid mellem væsentligt og uvæsentligt, men der er altid noget at lære af hans Undersøgelser.

Udgaven af Liber daticus Roskildensis indledes med en Oversigt over Necrologier fra Danmarks Middelalder, som vi endnu ejer i Original som Helhed eller i Fragment, eller som vi kender gennem Afskrift, Tryk eller Excerpter eller ene gennem Omtale i Litteraturen. Man kan til den givne Fortegnelse føje Necrologiet fra Herisvad, et Pergamentmanuscript, kendt gennem Thomas Bartholins Note i Bartholiniana XXII¹, Ribe Domkapitels sentmiddelalderlige Anniversariebog, fra hvilken Terpager har taget talrige Notitser², og Flensborg Franciskanerklosters Gavebog, hvorefter Excerpter fra det 15. Aarh.s Slutning og det 16. Aarh.s Begyndelse findes i O. H. Moller: Historischer Bericht von der Stadt Flensburg (1759) S. 28—30. Med Hensyn til Dødebogen fra Nysted Franciskanerkloster kan henvises til Dr. Isak Collijns Afhandling: »Neue Beiträge zur Geschichte der Bibliothek des Heinrich Rantzau« i Zentralblatt für Bibliothekswesen 1933, hvorefter fremgaar, at der i Universitetsbiblioteket i Prag eksisterer en Katalog fra det 18. Aarh. over Jesuiternes Bibliotek dér i Staden.

Efter Fortegnelsen over vore Necrologier giver Dr. Otto en kort Oversigt over disse Bøgers Udviklingshistorie, meget klar, men altfor sammentrængt; han forudsætter hos sine Læsere en Viden, som de færreste har, og tegner ikke anskueligt for dem de gamle Manuscripter med de lange Navnelister, Trængslen for Plads, Rasurerne, de skiftende Hænder, der siger, at Bogen har været i Brug i lange Tider, maaske gennem Aarhundreder. Det

¹ Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark 3.

² Terpager: Ripæ Cimbricæ 116, 236, 239, 242, 243, 247, 249 etc. Disse Notitser fortjente at uddrages og publiceres i Kalenderfølge.

synes ogsaa, som han har været altfor karrig med at fortælle noget om, hvad Broderskabsforbindelserne, Baandene fra Kirke til Kirke, Kloster til Kloster ud over Landene kirkeligt og kulturelt betød i hin Tid, og hvad Necrologierne senere er kommet til at betyde for kirkehistorisk Forskning. For at følge en enkelt Linie: Kong Erik og Dronning Bodils Navne i Liber vitæ fra Durham, Ærkebisp Assers Navn i St. Gilles' Necrologium, Eskils Navn i talrige Kirkers og Klosters Mindebøger, Optegnelsen i et Necrologium fra Clairvaux om Broderskab mellem dette Kloster og St. Michaels Munke i Slesvig er ikke curieuse »vestigia Danorum extra Daniam«, men Vidnesbyrd om Forbindelser, Forudsætninger for Udvikling¹.

I Kraft af streng Økonomi har Dr. Otto ikke villet give os denne almindelige Baggrund, men til Gengæld bringer han værdifulde specielle Oplysninger, hovedsagelig personhistoriske Oplysninger i de fyldige Noter til Texten. Han har her for Roskilde Stift samlet et Stof, der svarer til C. Weekes og L. Weibulls ypperlige Noter i deres Udgaver af Liber daticus Lundensis og Necrologium Lundense.

Vedrørende selve Udgivelsen af Liber daticus Roskildensis med tilhørende Stykker, fremkom under Disputatsen flere ikke uvæsentlige kritiske Bemærkninger, som ikke her skal gentages eller forøges. Kun dette ene: Havde det ikke været det retteste ved Reconstructionen at bygge Liber daticus Roskildensis op i Kalenderformen?

Roskilde Domkirkes Gavebog, der er at karakterisere som en Anniversariebog, blev efter al Sandsynlighed anlagt 1274. Det var det Aar Peder Bang vendte hjem efter sin lange Udlændighed og tog Styret i sit Bispedømme². Den er nogenlunde samtidig med Anniversariebøgerne fra Ribe Domkirke (Gl. kgl. S. 849 fol.), Vor Frue Kirke i København (Thott 805 fol.) og Lund Domkirke (Gl. kgl. S. 845 fol.) og har vist set ud som disse. Den har vistnok ogsaa lignet dem i den Henseende, at kun en ringe Del af de gamle Navnelag, Notitserne fra et ældre Necrologium, var overført til den ny Bog. Dr. Otto vil ikke se helt bort fra den Mulighed, at Liber daticus Roskildensis har rummet ældre

¹ Necrologiet fra St. Gilles er i British Museum (Addit. 16979), se Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksväsen XX (1933) 189. Lalore: Le trésor de Clairvaux (1875) 181. I Følge Bibliothèque de l'École des chartes vol. 93 (1932) 435 er der fundet 2 ukendte Necrologier fra St. Germain des Prés henholdsvis fra 1259 og 1270, som vi skal have Opmærksomheden henvendt paa i Betragtning af de danskes Forbindelse med Paris i det 13. Aarhundrede.

² Dansk biografisk Leksikon II (1933) 120—121.

Bestanddele, Noter fra det 11., 12., 13. Aarhundrede, som Peder Olsen, Hamsfort og Bartholin — med ganske faa Undtagelser — har undladt at tage med, da de gjorde deres Udtog, idet disse Obituarnoter jo var uden Aarstal og derfor ikke kunde være til Nytte i deres annalistiske Arbejder¹. Jeg indrømmer, at Muligheden er til Stede, men Sandsynlighed taler for, at man ved Anlægget af den ny Anniversariebog har ryddet op og gjort et Udvalg. En Sammenligning mellem den yngre Gavebog fra Lund (Gl. kgl. S. 845 fol.) og Domkirkens to ældre Bøger, viser Vejen man gik i saadant Tilfælde. Mange Exempler fra udenlandske Kirker og Klostre kunde ogsaa fremføres. Kun sjældent bevaredes de gamle Navnelag. Løgum Klosters Necrologium, som blev renskrevet i Sorø 1518, staar ret ene. De ældgamle danske Navne i denne Bog vidner kraftigt om Slesvigs Danskhed.

Man kan læse megen Historie ud af Necrologierne, naar man fordyber sig i dem. I Liber daticus Roskildensis lægger man Mærke til de mange Magistre blandt Domkirkens Folk i 13. Aarh.s 2den Halvdel og Begyndelsen af 14. Aarh.; man iagttager ligesom i Ribe Domkirkes og Næstved Klosters Necrologium Borger-skabets Fremrykken; man ser ogsaa det tyske Element i Borger-skabet dukke op o. m. m. Der er Stof til det borgerlige Samfunds Historie i Dr. Ottos flittige Arbejde, men naturligvis først og sidst Stof til Kirkehistorien.

Ellen Jørgensen.

Paul Johansen: Die Estlandliste des Liber Census Daniae. København og Reval 1933.

Paul Johansens Værk er delt i en tekstkritisk, en bebyggelses-historisk og en adelshistorisk Del, med en særdeles instruktiv Indledning med Redegørelse for den hittidige Forskning omkring Kong Valdemars Jordebog.

Ved en skarpsindig Undersøgelse af Estlandslistens Stednavne er det fastslaaet, at de ordner sig i Rækker, som danner Marsch-ruter langs Landevejene, og at Optegnelsen af Byernes Navne og Størrelse i Bol (Haken) er sket af 31 forskellige gejstlige Personer. Listen synes at være omredigeret i Tiden før 1240, sandsynligvis ogsaa før Forliget i Stensby 1238, og dens Grundlag synes at være Daabslistes, stammende fra de Præster, som i 1219—20 kristnede Nordestlands Befolkning i Landskaberne Reval, Harrien og Wierland. Et af Beviserne fremskaffes ved at sammenholde Listen med Beretningen i Henrik af Letlands Krønike om Kristningen

¹ S. 30.

af Harrien og Wierland. Det har tillige været Optegnernes Formaal ved Optegnelsen af Landsbyernes Haken-Størrelse at skabe en Matrikel. Ved en Undersøgelse af Ortografien udfindes det, at Optegnerne dels har tilhørt det danske, dels det nedertyske Sprog-samfund, men at det nedertyske Element var stærkt overvejende. Den lille Estlandsliste stammer sandsynligvis fra Kredsen omkring den pavelige Vicelegat Balduin af Alna, der 1230 i Estland søgte at skabe Muligheden for Oprettelsen af en stor, pavelig Kirkestat i Baltikum. Den store Estlandslistes Nyredaktør er en dansk gejstlig, efter al Sandsynlighed Revals Biskop Thorkild 1238—60, der stammede fra Ribe. Den synes bl. a. at have tjent som Grundlag for en Revision af Lensmændenes Adkomster til deres Besiddelser, og den interesserer sig derfor baade for den samtidige Besidders Adkomst og for Navnet paa Forgængeren fra Ordenstiden 1227—38. Det synes som om Biskop Thorkild er optraadt som Statholder, i Lighed med Ærkebisp Andreas Sunesøn 1219—21 og Biskop Tuve af Ribe 1221—23. Af en Undersøgelse af Vassallernes Navne og deres Ordning synes at fremgaa, at de er opført i Række efter deres Magt og Indflydelse, saaledes at de 3 førstnævnte Lensmænd i hvert Sogn tilsammen danner en Gruppe af 15 af de mægtigste Stormænd i Nordestland, om hvis Godsomraaders Størrelse man ved Haken-Tallene, Tallene paa de estniske Bondebol, kan danne sig en tydelig Forestilling. Ved forskellige Midler forsøges en mere nøjagtig Datering af Listen, der dels sammenholdes med samtidige Diplomer, som henfører den til Perioden 1238—49, dels undersøger Besiddelsesforholdene, hvorved det konstateres, at især de Magtforhold, der hersker i Wierland, hvor en enkelt Vassal, Thideric de Kyuel, har en overvældende Indflydelse, kunde passe med den indrepolitiske Konstellation, som forelaa i Foraaret og Sommeren 1241. Det formodes derfor, at Biskop Thorkild har haft Listen med sig til Danmark 1241 for at forelægge den nye Konge, Erik Plovpenning, sine Planer om det nye Reval Stifts Indretning, og antages, at da han paa den sidste af sine mange Rejser til Danmark døde paa Vej til Estland i Lund 14. Okt. 1260, forblev Listen i Lund.

Hele det mærkelige Samlingsbind, der, foruden Kong Valdemars Jordebog og de med den nærmest beslægtede Lister, tillige rummer saa mange andre mærkelige Skriftstykker, underkastes nu en fornyet Undersøgelse, som paa flere vigtige Punkter fører til nye Resultater, trods den ivrige Drøftelse, Haandskriftet i næsten 75 Aar har været Genstand for. Om Valdemarskalendariet fra Tiden $^{16}/_6$ 1238— $^{28}/_3$ 1241 har Forf. indhentet en Udtalelse fra

en saa kyndig svensk Specialforsker som Frk. Dr. Toni Schmid. Det er ikke nogen typisk Lundekalender, men gør Indtrykket af en verdslig, rigsdansk Kalender, som meget godt kunde svare til Fordringerne i det kongelige Kancelli eller *capella regia*. Om de forskellige Stykker og deres indbyrdes Forhold indskrænker Forf. sig, frasat Estlandslisterne, hovedsagelig til Referat af den gængse Opfattelse, og slutter sig ligeledes til den siden Bibliotekar Kaa-lunds Tid almindelige Antagelse, at Hovedhaanden tilhører frater Johannes Jutæ, der endnu 1298 levede i Sorø Kloster, men sandsynligvis, som Broder til Kansleren 1267—80 Magister Nicolaus Jutæ, tidligere havde arbejdet i Kancelliet. Mere ind-gaaende drøftes naturligvis Afskriverfejl og Mangler ved Est-landslisten. Samlingsbindet stammer sandsynligvis fra Erik Klippings Tid, og i Afsnittets sidste Del fremsætter Forf. den særdeles tiltalende Formodning om Haandskriftets Tilblivelse, at det oprindeligt har været forfattet paa Enkedronningen Mar-garetha Sambirias Tilskyndelse som Grundlag for Belæringen af den unge Erik Klipping. Skønt Forf. ikke selv tør kalde denne Formodning for en endelig Løsning af Spørgsmaalet, maa man indrømme, at der er overordentlig meget som taler for denne Tydnings Rigtighed. Margaretha Sambiria interesserede sig varmt for Estland, som hun fik i Livgeding 1266, og netop i Erik Klip-pings Tid var der særlig Interesse for de Landskaber, som finder mest udførlig Omtale i Jordebogen. Halland stod efter Grev Niels II.s Død direkte under Kongen 1261—83. Laaland-Falster var Kongens gamle Arvelande fra hans Fader Christoffer I, som havde faaet dem tildelt 1247, og her var Erik Klipping selv født 1249. Fehmern hørte direkte under Kongen, og her holdt Chris-toffer I 1248 sit Bryllup med Margaretha, Sambors Datter af Pommern. Hun synes ligeledes at have interesseret sig stærkt for Landskaberne ved Landets Sydgrænse, hvor hun som »Sorte Grete« mindes i Folkesagnene, men ikke i saa smuk en Skikkelse som i Estland. Hakon Palnesøns Skøde, som nævnes i Jordebogen, skete ligeledes umiddelbart til Christoffer I. Det antydes endvidere, at Parabelen om den fangne Kongesøn, som belæres af »pedagogi« i Loven og Profeterne og vises »thesauros glorie«, kunde hentyde til Erik Klippings Fangenskab 1261—64. Andre Notitser tyder paa en nærmere Tilknytning til Lund og til Kongehusets (saa-ledes Hertug Knud af Estlands) Besiddelser i de svenske Land-skaber. I Lund laa formodentlig ogsaa Biskop Thorkilds Est-landsliste efter hans Død 1260, og mulig stammer ogsaa Haand-skriftets Rejseruter fra Utlengi til Reval og Ribe til Accaron fra ham, der var født i Ribe og Biskop i Reval.

I Oktober 1264 vides Magister Nicolaus Jutæ og Broder Johannes Jutæ at have været i Lund, just efter at den unge Konge nylig var sat i Frihed, og 14. December 1264 fandt, ifølge Huitfeldt, Arvedeling Sted i Lund mellem Erik Plovpenning's Døtre. Ved disse Lejligheder kunde bl. a. Biskop Thorkilds skriftlige Efterladenskaber være kommet i Kancelliets Besiddelse. Som bekendt findes der bagi Jordebogen en Præsts eller Munks Koncept til en Fru Margarethas sidste Vilje, hvorved hun i Begyndelsen af det 14. Aarh. doterer tre Kirker paa Fyn. Baade den gejstlige Mand og Haandskriftet synes da at have haft Forbindelse med et Kloster i Odense, og ogsaa her kunde der være en Forbindelse med Erik Klipping, som 1279 anlagde et Franciskanerkloster i Odense, hvor han havde tænkt selv at finde sin Grav, og hvor 1283 Kongens 2 smaa Døtre begravedes.

Denne Formodning om Tiden og Formaålet for Samlingshaandskriftets Opstaaen synes afgjort at være det hidtil sandsynligste Tydningsforsøg, der er gjort vedrørende denne Gaade ved Haandskriftet.

Det vilde dog være fejlagtigt, om man af det hidtidige Referat af Bogen skulde have faaet det Indtryk, at dens Indhold hovedsagelig var — ganske vist velbegrundede — Hypoteser. Bogen indeholder paa sine over 1000 Sider en saadan Fylde af Realiteter, at den er en ganske ypperlig Haandbog, ikke blot for Studiet af Estlands Bebyggelses- og Adelshistorie, men ogsaa i høj Grad for danske Læsere, og det er derfor ganske naturligt, at den er trykt med Carlsbergfondets Understøttelse. Forf. har haft alle Betingelser for at udføre dette Arbejde som Arkivmand og Bebyggelseshistoriker; at han har danske Forældre, har gjort det let for ham at følge ogsaa den danske Islæt i Estlands Historie. I sin Doktordissertation *Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter* (Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft XXIII, Dorpat 1925) og i sit Arbejdsprogram *Siedlungsforschung in Estland und Lettland* (Deutsche Siedlungsforschungen, Festschrift til Rudolf Kötzschke, 1927) havde Forf. allerede indgaaende behandlet Bebyggelseshistorien, og han uddyber nu yderligere Emnet her i Bogens bebyggelseshistoriske Del. Landegrænserne, Grænserne for de estniske Herreder (Gau, Kiligunde), Sognegrænserne og Kirkernes Grundlæggelse, Befolkningstætheden og Bosættelsesformerne, Handels- og Hærvejene, Strandbebyggelsen, Havnene og deres Betydning for Bebyggelsen, Godsernes Opstaaen, Landsbyernes Samling og Splittelse, Stednavnene er de Emner, hvis Behandling udgør dette Afsnit; ligeledes gives gode Oplysninger om Art og Størrelse af det særlige

estniske »Bondebol« (Haken, vikat), der, trods Forskellighederne, dog opviser saa mange interessante Lighedspunkter med det gammeldanske Bol, at ogsaa dette Afsnit med stort Udbytte læses af danske Læsere.

En næsten 300 Sider stor alfabetisk Fortegnelse over alle Landsbyer i Estlandslisten giver for hvert Sted Oplysninger om Byens nuværende Beliggenhed (Gods, Sogn, Landskab), A. Byens Ejere til ind i det 16. Aarh., B. Byens Tilliggende og dets senere Skæbne, C. Antallet af »Haken« til Byen, D. Rekonstruktion af den ofte lidt forvanskede Navneform i Estlandslisten og Stednavnets Former i senere Kilder, alt med nøjagtige Kildehenvisninger.

Af ikke mindre Interesse er Bogens adelshistoriske Del, der bringer en Fylde af nye Iagttagelser, f. Eks. vedrørende Grundejendommenes Fordeling mellem Konge, Gejstlighed og Adel, og imellem de større og mindre Vassaller. Som Baggrund for Estlandslisten skildres Hovedtrækkene i Harriens og Wierlands Historie 1225—38. Vassallernes Herkomst og Indvandring, og selve Adelsstandens sociale Udviklingshistorie fremstilles indgaaende, og derefter følger en ny næsten 100 Sider stor alfabetisk Fortegnelse over Grundejerne i Estlandslisten, og hvad der af andre Kilder kan oplyses om dem. Endelig følger atter en næsten 100 Sider stor Fortegnelse over de middelalderlige Adesslægter med Stamtavler og Oplysninger om Slægternes Sædegaarde, Vaaben og Segl. Kortskitser og Segltavler illustrerer paa bedste Maade Fremstillingen, og de sidste 100 Sider optages af særdeles fyldige Sted-, Person- og Sagregistre, en Liste over Forkortelser, samt en Litteraturfortegnelse og et Forfatterregister.

Det vil saaledes forstaaes, at Værket ikke alene er en særdeles righoldig Haandbog, men at det tillige byder et meget værdifuldt Kildemateriale til Oplysning om de forskelligartede Problemer indenfor Bebyggelses- og Adelshistorien, Problemer, hvis Løsning ikke blot har Interesse for Estland eller Østbaltikum, men ogsaa for Danmark, det Land, hvorfra Forf.s Forældre stammer. Bogen er — paa Dansk — tilegnet Mindet om Faderen, afdøde Generalkonsul J. C. Johansen i Reval. *Svend Aakjær.*

**Axel Linvald: Bistrup. Byens Gods 1661—1931.
København 1932.**

Saafernt der efterhaanden skal skabes Klarhed over de mange forskelligartede Spørgsmaal i vor Landbrugshistorie, vil det være nødvendigt at foretage en Række dybtgaaende Under-

søgelser indenfor som Godset side mindst i det 18 Landbruget, er den udarbejdes a Ikke mindst vil drejer sig om et Fæste- og Skifte spondance er fylde

Den historiske havns Borgmeste fordi de ved Bes arkivar, nuv. Rig Gods Hovedgaard 1931. Der er her flere Omraader in og økonomiske H og som tillige er det vil kunne læs serede. Skønt Væ for bringer en Fy disse dog ingenlun terens smidige H billede, hvori ind forskelligartede F skønsomt udvalgt

Ikke blot syn meget dygtigt og human Forstaaels ogsaa har baaret Bønder. Magistrat kendt, mellem de tidens Krav, alle

Under Fremss Hovedstadens alr givenhederne paa skellige sociale o ligesom de herske Materiale af indsa medfører betydning

Forf. mener sa ejerne end for de Slutning, først un

ere mindre Omraader, og med den Betydning Slutningen af det 16. Aarhundrede og ikke Aarhundrede har haft som Bedriftsenhed i ingen Tvivl om, at Godshistorien, naar en kyndig Mand, vil byde paa store Fordele. saadan Undersøgelse være lønnende, naar det ods i offentligt Eje, hvor foruden Jordebøger, otokoller tillige Godsets Regnskaber og Korre- ret bevaret.

Forskning staar derfor i stor Gæld til Køben- P. Hedebøl og Kommunalbestyrelsen, ning af 15. Oktober 1925 overdrog Raadstue- arkivar Axel Linvald at udarbejde Byens i Bistrups Historie i Tidsrummet 1661— skabt et Værk paa næsten 300 Sider, som paa enfor Landbrugets og Landbostandens sociale storie byder nye og værdifulde Oplysninger, ffattet i et saa klart og velafvejet Sprog, at s med stort Udbytte af alle historisk-interes- tet bygger paa lutter utrykt Materiale, og der- le af hidtil ukendte Enkeltoplysninger, tynger le Fremstillingen, men følger sig under Forfat- und sammen til et særdeles levende Helheds-aar baade skiftende Tider og Kaar og højst rsonligheder, der jævnlgt selv fører Ordet i Citater af Breve og Betænkninger.

s Magistraten at have administreret Godset amvittighedsfuldt, men tillige med en særdeles af de undergivne Bønders Tarv, hvad der da Frugt i en relativ Velstand hos Magistratens n var endda, hvad der ikke tidligere har været orste Godsejere, som efterkom Landboreform- de 1763—64 og 1767—68.

llingen af Godshistorien tabes Landets og ndelige Historie ingensinde af Syne, og Be- Godset ses stadig som Resultater af de for- økonomiske Kræfters Spil af Modsætninger, de historiske Meninger prøves paa et fyldigt nlede statistiske Kendsgerninger, hvilket ofte gsfulde Rettelser.

ledes, at Tiderne har været slettere for Gods- nenige Bønder efter Krigene i det 17. Aarh.s or den store nordiske Krig og i Aarene nærmest

derefter er Tilstanden bleven virkelig slet, og en begyndende Fremgang i 1730'erne nedslaaes atter ved Kvægsygen. Men allerede 1746 tales der om en »velsignet Tilstand«, som synes at holde sig lige til Statsbankerotten.

Forf. har utvivlsoomt Ret i, at det var ikke Landgilden, men Hoveriet, som tyngede haardst paa Fæstebonden. Det er rigtigt, at medens Landgilden i det 13. og 14. Aarh. var af samme Størrelse som Udsæden, saa var den i det 17. (og ogsaa i det 16.) Aarhundrede kun $\frac{1}{3}$ af Udsæden. 1688 sættes den til lidt over $2\frac{1}{2}$ Rdl. pr. Td. Hartkorn. Dette vil efter Kapitelstaksten 1688 svare til ca. 2 Tønder Byg af hver Td. Hartkorn. Dette burde Forf. forøvrigt have oplyst, ligesom der maaske hist og her kunde have været gjort lidt mere for at lette Sammenligninger med andre Godser ved at gøre Opgivelserne »ensbenævnte«. Der opgives f. Eks. forskellige Besætningers Tal paa 46 tilfældigt valgte Gaarde; men hvor stor var Besætningen pr. Td. Hartkorn? Der opgives Udsæd i Tønder Korn, og ogsaa Foldudbytte for de 3 Kornsorter, hvilket er ret sjældent at se; men til Gengæld faar man ikke Arealet i Tønder Land. Der opgives Gaardenes Størrelse i Hartkorn fordelt paa 6 Størrelsesgrupper indenfor 9 Herreder, men ikke Arealet og Jordernes gennemsnitlige Godhed (som praktisk kan udtrykkes ved Antallet af Tdr. Land pr. Td. Hartkorn). Der opføres Himmelev Bys Marker, Aase og Agres Tal, men ikke dens Areal, ejheller Agerens Gennemsnitsareal. Netop fordi der i Bogen er en saadan Fylde af Enkeltoplysninger om Skattens Størrelse, Indfæstningen, Jordpriserne, Landarbejdernes Dagløn, Nettooverskuddet, Landgilden m. m., vilde smaa kronologiske Oversigtsrækker have klargjort de svingende Konjunkturer. Som en interessant Parallel til Skattens Størrelse 1728 paa 3,64 Rdl. pr. Td. Hartkorn, kan Anm. anføre, at han ved Sammenligning mellem Kontributionsjordebogen 1709 for Haderslev Amt og Matrikelen 1688 har udfundet, at 4 Rdl. Kontribution svarer til 1 Td. Hartkorn Nord for Kongeaaen. Hvis de i Bogen anførte gennemsnitlige Nettooverskud af Bistrup Bøndergods opstilles i kronologisk Række, da faar man følgende Netto-Overskud pr. Td. Hartkorn:

1670'erne: 1,2 Rdl. pr. Td. Hartkorn. — 1695—96: 1,0. — 1703: 1,5. — 1706—11: 2,0. — 1711—20: 1,4. — 1720—30: 2,3. — 1730—40: 2,0. — 1740—50: 2,1. — 1750—60: 2,2. — 1765—76: 2,6. — 1779—89: 2,9. —

Det vil ses, at disse Tal giver et mere overskueligt Billede end de absolute Tal for det samlede Overskud. Hvis man paa lignende Maade havde faaet de fortrinlige Oplysninger om Bøndergaardens

Besætning, Bønderskifternes Bo og Formue m. m. udtrykt i Gennemsnit pr. Tønde Hartkorn, vilde man lettere kunne drage Sammenligninger med Forholdene paa andre Godser. Ogsaa Jordpriserne og Indfæstningens Størrelse burde opgives overalt pr. Tønde Hartkorn, eller for Husene pr. Fag og Skæppe Land, hvor disse Størrelser kendes. Det er uheldigt, at de to Jordpriser der opgives, ved Erhvervelsen og ved Afhændelsen af Bøndergodset ikke let lader sig sammenligne: 1661 gives 60 Rdl. pr. Td. Hartkorn, 1814 knap 290 Rdl.; men er det Courant eller Sølvværdi? Formentlig Courant?

I Sammenligning med de virkelig værdifulde nye Oplysninger, Værket giver, betyder disse Indvendinger intet. Forf. giver et saa fyldigt Kildehenvisningsapparat, at Brugeren overalt let vil kunne supplere saadanne Smaating fra Kilden. Meget værdifuldt er ogsaa det 3-dobbelte Register, Person-, Sted- og Sagregister.

Forf. har med sin Bog ikke blot rejst Københavns Magistrat som Godsadministrator et smukt Minde, men tillige sat en ny og værdifuld Godshistorie til Rækken, der indledes med Brasch: Vemmetofte, Rasmussen: Gisselfeld og Christensen: Hørsholm. Selvom han ikke naar de tre Herrer som praktisk Landøkonom, saa overgaar han dem ved sin almenhistoriske Indsigt.

Svend Aakjær.

**Chr. Elling: Holmens Bygningshistorie 1680—1770.
København 1933.**

Denne Bog er ganske vist ikke et Led i Konkurrencen om at skrive den tykkeste Doktordisputats¹; — ret som om det drejede sig om et Kvantitetsproblem; — men den sætter paa den anden Side Rekord med Hensyn til Formatet, der nærmer sig stærkt til, hvad der for ikke saa mange Aar siden ansaas for passende Størrelse for en respektabel Provinsavis. At dette var overflødig af tekniske Hensyn, turde fremgaa af, at ingen af de i Bogen meddelte Planer fylder en hel Side, og at selv de største af dem er offentliggjorte i Kommandør Schultz' samtidig udkomne Værk »Den danske Marine 1814—1848«, der i Format kun er $\frac{2}{3}$ af Doktorandens Bog. Det er altsaa her Videnskaben uvedkommende Hensyn, der har gjort sig gældende, og det maa tilskrives de samme uheldige Forhold, at Noteapparatet er anbragt bag i Bogen, hvad der gør Benyttelsen mere end sædvanlig besværlig.

¹ Anmeldelsen har oprindeligt været Oppositionsindlæg fra Forsvarshandlingen 16. Febr. 1933.

Endelig havde det været ønskeligt, om der i Værket havde været leveret en samlet Fortegnelse over benyttet trykt Litteratur og Arkivalier. Alle tre Ulemper forklares naturligt ud fra, at Disputatsen fremtræder som et Led i et større Hele til et andet Formaal, og at det ikke fra første Færd har været Doktorandens Hensigt at benytte det paagældende Afsnit til Forsvar for Doktorgraden. Men det medfører altid visse Ulemper saaledes at ville slaa to Fluor med eet Smæk.

Naar Talen er om det Ydre, maa tillige Billedstoffet nævnes. Det er vel valgt og smukt udført; ogsaa fra et videnskabeligt Synspunkt betegner det et værdifuldt Tillæg til Bogen¹. Lidt anderledes staar det til med de talrige Planer. Flere af disse er desværre slet reproducerede. Det gælder om saa vigtige Stykker som S. 49 (Kort over Holmen og en Del af København ca. 1735), S. 47 (Suhms Projekt), ja endog S. 65 (Helhedsplanen af 1740). F. Ex. er Signaturerne med Suhms Haand S. 47 næsten ulæselige. Heldigvis findes de samme Kort (dog ikke Suhms) gengivne paa en langt mere tilfredsstillende Maade i Schultz' Bog p. 103, 156, 164—65. Den der paa disse Punkter vil arbejde med Bogen, maa altsaa have Schultz ved Siden eller gaa til Originalerne.

Bogen bærer ogsaa Spor af hastig Udarbejdelse. Bortses fra Trykfejl, hvoraf Forf. selv har rettet nogle, tales der allerede i Forordet om »Hukkens Anlæggelse«, men Hokken betegner, som Christian V siger, »Dybet ved Toldboden«, og her er altsaa i Virkeligheden Tale om Anlægget af en Ø i Hokken til Skibenes Kølhaling og Udrustning og om H.s Indhegning.

Værre er det fat paa S. 24 i sidste Stykkes Begyndelse, hvor Forf. gengiver Spans Forslag 6. Sept. 1690 om en Beddings Anlæg til Dels uden for Nyholm: »paa det at Skibene ikke skulde falde saa kort under i Afløbningen og støde Hilingen af«. »Hilingen« forklares her af Forf. som »Kølen«, skønt »Hilling« nogle Linjer højere oppe er blevet defineret som »Slæbested«. Er det det dobbelte l, som giver det en ny Betydning? Men der staar ikke »falde under«, men »falde neder«, og i Stedet for »Hilingen« »Gilingen«, nl. den indhulede Del under Skibets Agterspejl.

I sidste Tilfælde er der maaske snarere end Skødesløshed Tale om svigtende Forudsætninger i historisk Teknik. Mistanken herom bestyrkes, naar man ser paa Referatet af et af de vigtigste Dokumenter, hvorpaa Bogen overhovedet bygger:

¹ Uheldigvis er ikke medtaget de i Nationalmuseet gemte Prospekter fra 1749 af Rach og Eegberg, der fremstiller Bygningerne paa Gammelholm ud mod Holmens Kanal (Størrestræde), især Hovedmagasinet (Schultz II, 98 f. og 114).

Judichærs Forslag af 21. Oktbr. 1720 om Forlæggelsen af den hele Flaadebasis fra Gammelholm til Nyholm (S. 34 f.). Der er her paa mindre end $1\frac{1}{2}$ Side 14 Fejl, enkelte kedelige; de vidner om, at Palæograf er Forf. ikke.

Bogens Formaal er ifølge Forordet at give en historisk Fremstilling af Søetatens almindelige Byggepolitik. Forf. erklærer, at »Projekter [derfor] faar lige Værd med Monumenter«. Dette er rigtigt, men hvorfor hedder det saa højere oppe paa samme Side, at »den historiske Undersøgelse maa koncentrere sig om de bevarede Monumenter«? Hvis dette var Tilfældet, maatte man jo rive Arsenalet, Hovedvagten og Kranen m. m. ud af deres historiske Forbindelse, hvad der jo heldigvis heller ikke sker. Forfatteren lover dernæst at ville fremstille »de ydre Betingelser for ethvert Arbejde, ja endog at ville give den politiske Baggrund derfor«; paa det sidste Punkt i hvert Fald faar vi meget lidt at høre, og mange vigtige Omstændigheder forbigaas. Han lover endelig at ville behandle »ethvert større Byggeforetagende«, ganske vist Fæstningsværkerne kun i Hovedtrækkene, men han overser, at foruden de over Jordens Overflade og Vandskorpen ragende Arbejder er der Tale om en Række Ingeniørarbejder af forberedende Natur, som er nødvendige for at give det fuldstændige Billede. Endelig er Spørgsmaalet om Flaadens Vækst saa nøje forbundet med Udviklingen af dens Basis, at det er nødvendigt at fremholde i det mindste Hovedtrækkene i den første og dens Samspil med Bygningspolitiken og Bygningshistorien.

Værket er derfor i Virkeligheden en Torso. Man ser det klart, naar man sammenholder det med det samtidigt fremkomne Skrift af Kommandør J. H. Schultz, som for Bygningsværkernes Vedkommende gaar langt længere tilbage, end Titlen lover, og som behandler de mange forskellige Sider ligeligt. Det er den arkitekturhistoriske Side, Dr. Elling alene har behandlet. Paa den anden Side maa det anerkendes, at Forf. ikke har holdt sig til den Del alene, der er »Kunst« i Ordets egentlige Forstand, saaledes som et tidligere Slægtled formodentlig vilde have gjort det; altsaa de gamle Krudttaarne (der forøvrigt ikke har noget med Søetaten at gøre, men hører til Hærens Befæstningsvæsen, og derfor burde have været udelukket), Gammelholms Hovedmagasin og de førnævnte Bygninger. Men Holmens Arkitekturhistorie er kun en Del af Holmens Bygningshistorie, og denne atter kun en Del af Holmens Historie, der er et ubrydeligt Hele.

Ogsaa i en anden Henseende kan man kritisere Arbejdets Plan. Lad gaa, at det begynder med 1680, som virkelig danner

Epoke i Holmens Historie, da første Gang Tanken om Flaadens Forlægning bort fra Bremerholms Kyst og Nyholms Anlæg dukker op. Men et Overblik over Anlæggene paa Gammelholm (Bremerholm) før dette Tidspunkt vilde dog have dannet en naturlig Indledning dertil. Den savnes især, naar de her senere opstaaede Bygninger skildres. Værre er det, at Forf. gaar udenfor den rimelige Grænse, som det københavnske Flaadeleje danner, og medtager Christiansø, men ikke Frederikshavn (Fladstrand) eller de samtidige Anlæg i Norge; i d. 18de Aarhundrede skildres Nivaa og Frederiksværn i Norge, men ikke Glückstadt. Der er her en Vaklen, som overrasker. Er Grunden ikke, at den kunsthistoriske Interesse for »de bevarede Monumenter« til syvende og sidst har været afgørende for Forf., baade naar Christiansø og Krudttaarnene i Carls og Vilhelms Bastioner skulde med i Bogen?

Hvorledes er nu den Opgave løst, som Forf. har stillet sig?

De to Tapper, hvorpaa Bogen hænger, er Aarene 1720 og 1740 og de dermed forbundne Navne Ole Judichær og Fr. Danne-skjold-Samsøe. Disse to Mænd staar som de geniale Fornyere i Forfaldsperioder, den ene af dem bygger videre paa den andens Værk, og Resultatet bliver helstøbt, nemlig de planmæssige Anlæg, som begrænser »Flaadens Leje« mod Øst, og som i Tidens Løb drager hele Flaadens Basis bort fra Sjællands Kyst ud til nyskabte Øer i Havnen og derved ogsaa aabner Vejen til Gammelholmskvarterets Indlemmelse i Hovedstaden. Alt hvad disse to Mænd har villet, naaes dog ikke, det gælder navnlig ikke om det nye Nyboder, »Matrosbyen«, som skulde have været lagt ind i Christianshavns Volds uhyre Bue, og som ved sin aksefaste Opbygning staar som det interessanteste Projekt i Danmarks Byplanhistorie.

Men de to Mænd arbejder paa en lang Linie, som begynder, da Christian V 1680 personlig afmærkede det nye Flaadeleje, og da han 1689 nedskrev Ordene om »en Opfyldning bag Flaaden til Skibenes Kølhaling og Udrustning«. Da skabtes mod Nord »Nyholm«, næsten 50 Aar senere opstod længst i Syd »Arsenaløen« ved Siden af »Motzmands Plads«, og Holmens senere Historie handler om, hvorledes Forbindelsen dannedes mellem disse to Punkter.

Men hvorledes er det muligt at skrive Holmens Bygningshistorie uden paa Baggrund af Hovedlinjerne i Flaadens Udvikling og Finansernes Stilling i Løbet af denne Tid? For Flaadens Betydning havde man i Datidens Stat et vaagent Blik; af den afgang det dels, om man skulde kunne leve i Tryghed

for et Anfald af Arvefjenden, særlig paa Norge, dels om Handelsskibene under europæiske Forviklinger skulde kunne sejle »som under den dybeste Fred«. Men til at vedligeholde Flaaden og hermed ogsaa de Bygninger, der dannede dens Basis, krævedes der Penge. Man havde dem ikke. Under den urolige Periode fra 1680 (da vor Bog begynder) til 1689 maatte Regeringen aarligt ofre 470.000 Rdlr. paa Marinen, men i de sidste 10 Aar af Kongens Regering fik den kun godt og vel 300.000, skønt Christian V havde lovet de Deputerede ved Søetaten 450.000¹. Forholdene blev usle, og Jammerskrigene fra Flaadens Bestyrelse hyppige. Det er dette økonomiske Moment, Forf. i langt stærkere Grad burde have peget paa som Aarsagen til, at der ikke blev noget af Kongens Programudtalelse af 1696 (S. 26): »Kunde Udtaklingen ske af hele Flaaden udi Hocken eller uden for, dog inden [for] Bommen«. Det er det, som Forf. med Grund betegner som »det første store Program for Holmens Udvikling«.

Under Frederik IV var Forholdet ganske det samme, saa længe »den store nordiske Krig« rasede, indtil 1720. Udgiften til Marinen steg nok, men den kom naturligvis udelukkende Skibene og Materiellet, ikke Bygningerne til Gode. Paa Nyholm skete overhovedet intet i Retning af Nybygning. Saa kommer endelig den varige Fred 1720 og samtidig med den Judichærs store Projekt til Anlæggene ved Flaadens Leje. Hvorfor blev det ikke udført?

Grundene var dels økonomiske, dels politiske. Statsgælden var 1720 6 Mill. (foruden Seddelgælden). Kongen satte hele sin Energi ind paa at betale af paa den, hvad der ogsaa lykkedes. Flaadeudgifterne sænkedes, først til mellem $\frac{3}{4}$ og $\frac{1}{2}$ Mill., senere under det sidstnævnte Beløb. Der blev ikke bygget kostbare nye Bygninger, ja ikke en Gang Skibe. I Stedet for reparerede man de gamle, og man betalte Lønrester. Flaaden skrumpede ind. Fra Peter den Stores Død 1725 truede Russerne med Krig; Marineministeren (Gabel) havde lovet at stille 18 udrustede Linjeskibe i første Omgang, 10 i anden, det blev i Virkeligheden kun til 8—9, oven i Købet slet udrustede. En engelsk Flaade maatte komme os til Hjælp. Gabel styrtedes, beskyldt for Bestikkelser; den virkelige Grund var, at han tilhørte det anti-engelske Parti². Han trak Judichær med sig i sit Fald. Dennes Projekt blev aldrig udført.

Men derfor er det alligevel med Rette, det spiller en fremtrædende Rolle i Bogen. Som Indledning til det omtales Judichærs

¹ Christiansen II, 923 f.

² Holm 1720—30, 337.

Skrivelse til Gabel ¹⁶/₁ 1720 (Side 33). Men heri siger han ogsaa (hvad Forf. forbigaar): »Jeg tacker tienslig for Communicationen af *Inddeelingen paa de 30 Compagnier* og er hiertelig glad, at det er kommen dertil, at Hans Kgl. Majestæt har gjort saa naadig Reflexion paa sin Siøe-Etat, at Stocken af Matrooserne ved de 30 Compagnier er forøget, i den Sted andre har villet haft dem reducered«; vigtige Ord, da de forklarer, hvorfor »Matrosbyen« kommer til at spille en Rolle i hans Projekt¹. Vender vi os til selve Projektet af 21. Okt. (S. 33 ff.), er det ikke helt rigtigt, naar Forf. mener, at Judichær skulde ville flytte alle Gammelholms Bygninger over til Nyholm (S. 18). Han siger ganske vist: »at den gl. Holm med tiden kan cassis og blive lagt til Byen«, men han tilføjer: »og General oplags og Punt Cammers indrettelse«. Da »Pundkammer« ifølge Kalkar betyder »Forraadskammer«, tænker han altsaa her paa det Hovedmagasin paa Gammelholm, der rejste sig i 1738 o. flg. Aar.

Judichær var Skibsbygger, han havde studeret Skibsbygning i Udlandet 1706—08, men han var ikke Ingeniør, og endnu mindre Arkitekt. Det er værdt at pege derpaa, fordi dette viser, at en Skibskonstruktør ogsaa var i Stand til (med Bistand?) at udkaste ikke blot en Plan til Holmens Bebyggelse, men ogsaa en Byplan (Matrosbyen).

Judichær vil heller ikke i sin første »Brouillon« af 21. Okt. flytte Administrationsbygningerne over til Nyholm, som Forf. mener S. 37. Hvorledes skulde t. Eks. Generalkommissariatets nyopførte Bygning i Størrestræde (som er omtalt S. 30—31) kunne nedlægges? I sit første Projekt opfører han af Embedsboliger kun Holmens Admirals Hus paa Nyholm. Det vigtigste er for ham, som i 1696 for Christian V, at »Flaaden bliver oplagt inden [for] Fortifikationen«. I den Anledning finder Uddybning af Hukken Sted til 22 Fod og paa Nyholm skal der bygges 6 Divisions Magasiner, Generalmagasinet til Tovværk, Værksteder m. m. Det store nye er Søtøjhuset, som burde have været stærkere fremhævet af Forf. Dette betyder jo, at J. i 1720 vil gennemføre den Adskillelse mellem Hærens og Flaadens Bevæbning, som først indtraf 1739, og da ved den sidstes Overførelse til Motzmands Plads og Arsenaløen. Saa er der »Matrosbyen«, den naturlige Konsekvens af, at »Stocken af Matrooserne ved de 30 Compagnier er forøget« (se ovenfor). Men er den en helt ny Tanke? Ser man paa Præsident Resens bekendte fantasifulde

¹ Han omtaler heri ogsaa »Inddeelingen af Orlog-Skibene ... udi 6 Divisioner«, mens man efter S. 33 maa tro, at dette først kommer frem ved Kongens Ordre ²⁷/₄.

Plan over København fra 1674, finder man her i Hukken et helt regelmæssigt Kvarter med Gadenavne hentede fra Dyreverdenen ligesom i Nyboder, kun her fra Fiskenes Rige (Flyndergade, Kullergade, Sildegade, Krebsegade o. s. v.), og Flaaden er oplagt paa Strømmen mellem dette Kvarter og St. Annæ Kvarter. Overensstemmelsen kunde tyde paa, at man allerede den Gang har tænkt sig et Appendiks til Nyboder opstaa herovre.

Judichærs Plan af 1720 har sin store Interesse som et nødvendigt Led til Forstaaelse af den senere »Helhedsplan af 1740«. Indeholder denne i Virkeligheden noget nyt, som ikke var forudsat hos dens Forgænger? Planen af 1720 er jo desuden aksefast, svinger endda om to Akser i Modsætning til Planen af 1740. Ogsaa kunsthistorisk set er den altsaa af betydelig Interesse.

Det blev Christian VI.s Tid, som skulde se Frugten modnes. Det er dog først efter Danneeskjolds Ansættelse som Over-Sekretær 1735 og Suhms Udnævnelse til Holmens Chef samme Aar, det bliver til Alvor. Indtil 1738 samler Danneeskjolds Opmærksomhed sig om Dokken. Men fra dette Aar tages der atter fat paa Nyholm og de dermed forbundne Holme.

Hvad er Aarsagen? Ogsaa her vil det, som ved Frederik IV, lønne sig at se paa den politiske og økonomiske Baggrund. Det var kun i sine første Aar, Christian VI fulgte sin Faders Eksempel: at samle sig om Afbetaling paa Statsgælden. Under saadanne Forhold kunde der ikke bygges stort, og det skete heller ikke. Udadtil var vi desuden betryggede ved en Alliance med Rusland (af 1732) og Forbund med Sverige og England (af 1734). Med den sidste Stat udløb imidlertid Alliancen 1737, og straks efter blev Forholdet mellem de to Stater stærkt tilspidset ved »den steinhorstske Sag« 1738. Den 9de April samme Aar indgiver Holmens Chef Suhm Forslag om »Flaadens Forlegning fra Høkken ud paa Strømmen«, en Foranstaltning, som de høje Herrer betegner som »een Forandring af stoor Vigtighed«, hvorom man derfor ønskede at høre Fabrikmestrenes, Ekvipagemesterens samt kyndige Skipperes Mening. Forf. har næppe kendt dette Dokument. (Breve til Adm. Suhm 1735—60: Holmens Chefs Ark.). Aaret efter, 30. Sept. 1739, befaler Kongen ham at anbringe 4 Duc d'Alber paa hver Side af det uddybede Løb »paa den af dig proponerede Maade«. (Kgl. Ordre og Komm. til Suhm 1735—42). Det er paa samme Tid, Danneeskjold fremsætter sin Plan om Søartilleriets Udløsning af det gl. Tøjhus og Overførelse til Motzmands Plads tæt nord for Christianshavn, for at man under »en pressant Armatur« kunde udruste Flaaden hurtigere. Er det urimeligt at sætte disse to Forslag i Forbindelse med den politiske Si-

tuation? I Virkeligheden er det 1738, ikke 1740, som er Vendepunktet i Holmens Bygningshistorie, hvilket tilsløres ved den stærkt fremskudte Plads, som »Helhedsplanen« har faaet i Bogen. Særlig uheldigt er det, at Arsenalets Historie, som betinger »Helhedsplanen«, skildres efter denne, i Stedet for forud, hvorved den historiske Linje brydes, og Suhms Betydning tilsløres.

Ogsaa for Arsenalets Udvikling er imidlertid, som Forf. selv viser, Suhms Betydning stor. Det er ham, der af Rumhensyn 1739 faar Ideen til en Udvidelse af Motzmands Plads og til en ny Plads øst derfor (se Bogens S. 79). Derimod har Forf. ikke Ret, naar han (S. 79 L. 6 f. n.) hævder, at det straks var Tanken at bygge Arsenalet paa denne nye Ø. I sine Noter til »Helhedsplanen«¹ taler Suhm om »Modsmans plads Eller Sø Etatens Arsenal« i Modsætning til »den Øh, som er alt i arbejd, hvor der kand staa de behøvende bøgninger til raperterne«; d. 8. Aug. samme Aar gaar Generalkommissariatets Forestilling til Kongen ud paa, at Arsenalet skal ligge paa Motzmands Plads, hvilket bifaldes. Det var først 1742, da Striden aabenbart er ulmende mellem Danneskjold og Suhm, at den første faar Generalkommissariatets Forestilling om det nye Søtøjhus underkastet visse bygningsmæssige Ændringer og desuden Bygningen flyttet til Øen bag ved Motzmands Plads (se Side 80). Her fremtræder derfor Arsenalet paa de senere Planer (S. 65 og 66).

»Den steinhorstske Sag« 1738 førte ikke til Krig. Aaret efter fornyede Danmark oven i Købet sit Forbund med England af 1734 paa 3 Aar. Men samtidig forberedtes en hel Omlægning af vor Udenrigspolitik ved en Tilnærmelse til Frankrig. Allerede ved Nytaarstid 1740 var der Aftaler mellem de to Stater om et dansk-fransk Forbund med gode Subsidier til os, saa snart Alliancen med England udløb. Dette var meget imod Danneskjolds Ønsker, som var engelsksindet. Dette samme galdt om Førsteministeren Rosenkrantz, der derfor maatte tage sin Afsked. Vi var altsaa atter i et skævt Forhold til England, foruden at Forholdene ved Østersøen tegnede meget uroligt (Sveriges Krig mod Rusland). Det var under denne Situation, den af Forf. benævnedes »Helhedsplan«, »den Danneskioldske dessein« fremkom. Der kan vel ikke være Tvivl om, at der er en indre Forbindelse dermed. Naar vi er Venner med England, kan vi lade Flaaden forfalde, og derfor blev der ingen Ting af Judichærs Helhedsplan. Naar vi er Uvenner med England, maa vi ruste til Søs, og saa kommer ogsaa straks Planerne med Holmen frem, baade 1738 og 1740.

¹ Forøvrigt allerede 9/4 1738 (Schultz II, 162).

Hvem har Æren for Helhedsplanen af 1740, der er Centrum i hele den foreliggende Bog? For Forf. er Projektet Danneskjolds (S. 63)¹, selv om han søger den »kunstnerisk ansvarlige« i en eller anden Ingeniørofficer, f. Eks. v. Ötken (Häusser og Scheel nævnes ogsaa som Muligheder (S. 67)). »Projektet som Helhed« tilskrives »et Samarbejde mellem Danneskiold, Suhm og maaske en eller flere Ingeniørofficerer« (S. 69). At Suhm skulde have haft nogen Hovedandel deri, bestrides; Hovedargumentet er, at han i en tidligere Plan (gengivet S. 47) havde vist »manglende Sans for arkitektonisk Disciplin« (S. 67). »Vel ligger der 12 Aar mellem de to Arbejder, men da Suhm i 1726² dog var en Mand paa 40 Aar, kan det forstnævnte Projekts Svagheder ikke skrives paa Umodenhedens Regning, men maa alene skyldes svigtende Evner« (S. 70). Der er hertil at sige: Først, at vi intet véd om, fra hvilket Tidspunkt Suhms første Plan skriver sig, og at den kan være meget ældre end 1726 (1727). Dernæst, at Helhedsplanens Henførelse til Suhm ikke behøver at medføre, at han skulde have været »Byplankunstner«; han kan jo lige saa godt som Danneskiold have taget en saadan »kunstnerisk ansvarlig« Person med paa Raad.

Kommandør J. H. Schultz, der er enig med Forf. i at betragte »Helhedsplanen af 1740« som »et af de interessanteste Dokumenter i den danske Marines Historie« paa Grund af dens »Storslaaethed« og »Forudseenhed«³, anser »Danneskiolds dessein« som et Fællesarbejde, idet det er Suhm, der formentlig har fattet Planen til Flaadens Forlægning og Arsenalets Opførelse paa Øen bag Motzmands Plads (dette sidste er, som vi har set, urigtigt), mens Danneskjold har stillet Forslag om Takkelagehusene og Matrosbyen. Efter Forhandling mellem de to Mænd om Forslagets nærmere Udformning indsender Suhm hele Projektet d. 22. Jan. 1740, Admiralitetet behandler det d. 2. Maj, og den kgl. Resolution om dets Udførelse falder d. 6te i samme Maaned.

Danneskjold eller Suhm? Noget Bevis for Paterniteten kan man ikke søge i Titlen »Danneskiolds Dessein« saa lidt som i Ordene »de Tillischske Sprogreskripter«, der som bekendt dog er affattede af Regenburg. Materiale til Besvarelse af Spørgsmaalet kan ikke findes i Datiden, da vi ikke har Projektet af 22. Jan. bevaret (herom mere nedenfor), men en Menneskealder senere definerede Suhms Søn, den bekendte Historiker, Forholdet

¹ Jfr. S. 68: »den idérige Marineminister« og S. 71: »D. S.s stortænkte Planer«.

² S. 67 henføres Suhms Plan til 1727.

³ Schultz II, 169.

mellem de to Mænd med følgende Ord, der falder godt sammen med Kommandør Schultz' Opfattelse: »Min Fader kiendte Flaadens og Holmens indvortes Tilstand paa det nøieste, og var i Stand til at danne og forelægge Udkast til de nødvendige Indretninger og Forandringer, men Greven havde formedelst sine store Indsigter og sit patriotiske Sindelav ligeledes Evne til at udvirke Bifald og Understøttelse ved Hoffet«¹. Den unge Suhm var 12 Aar gammel, da »Helhedsplanen« fremkom; han tilbragte, mens Faderen var i Embede, Aarene fra sit 7de til sit 23de Aar sammen med ham og har utvivlsomt ofte af ham hørt om disse Aars Begivenheder. Han har endelig nedskrevet ovenstaaende i en Alder af 36 Aar, saa der er næppe Grund til at antage, at hans Erindring paa Grund af Alder skulde være bleven forvansket, og hans Oplysning om, hvilke Bygninger der i denne Tid blev opført, stemmer da ogsaa fortræffelig med, hvad vi andet Steds fra véd (Arsenalet, Kranerne, Indretningerne paa Reberbanen og Hovedmagasinet).

Jeg mener derfor, at Suhm er bleven altfor stedmoderligt behandlet af Forf., naar Talen er om hans Andel i Helhedsplanen af 1740. Han har i Virkeligheden en større Andel deri end Danneskjold. Men hermed er Spørgsmaalet om dette vigtige Projekt ikke løst. Det maa beklages, at Forf. S. 63 gaar saa let hen over Vanskelighederne, at man ikke en Gang faar Klarhed over, hvilket Materiale der forefindes til Problemets Besvarelse.

Det er i Virkeligheden magert. I Danneskjolds efterladte Papirer findes der et anonymt og udateret (men med Aarstallet 1739 forsynet) »Allerunderdanigst Forslag til en helt ny Indretning af Holmen« forsynet med Littreninger, der henviser til et nu tabt Kort, og i Randen af dette har Suhm sammentrukket de vidtløftige Punkter i Forslaget til korte Beskrivelser, der ved Numre henviser til en anden, ligeledes tabt Plan. Vi har altsaa to Tekster, men uden de nødvendige Planer til Forstaaelse, og som en Slags Erstatning er der bevaret to Planer fra en noget senere Tid, den ene udateret, men fra Aarene mellem 1742 og 1745 (Side 66)², den anden approberet af Christian VI 29. Jan. 1745. Det er altsaa paa Grundlag af to Tekster uden Kort og to Kort uden Tekster, at Helhedsplanen af 1740 skal rekonstrueres og studeres, og dette kan meget vel gøres, som Forf.

¹ Saml. Skr. X, 9.

² Dette ses af, at Arsenallet her er anbragt paa Oen bag Motzmands Plads, og at der paa den anden Side er anbragt 38 Skibe i Flaadens Leje, thi 1745 reduceredes Tallet til 30 (Garde: Efterretn. III, 286).

har vist det¹. Men Hovedspørgsmaalet er: Hvem er Forf. til det udaterede og anonyme Forslag af 1739, der giver Stødet til hele Problemets Oprulning?

Da den medfølgende Plan er gaaet tabt, kan vi ikke se, om Forf. har haft kunstnerisk Ballast som Arkitekt eller Ingeniør, men af Teksten vil man nærmest slutte det modsatte. Forslaget viser derimod nøje Kendskab til Holmens Forhold og speciel Interesse for Skibene. Dette indicerer en særlig skibskyndig Forfatter. Forfatteren er indfødt dansk; dette fremgaar af hans Sprog; og den store Bredder i Fremstillingen, der jo har foranlediget Suhm til at sammendrøge og simplificere den, synes at antyde en ældre Mand. Navnlig i Slutningen af Forslaget er der en Varme og Aabenhed, som virker tiltalende. Om man af Anonymiteten tør slutte, at han har foretrukket ikke at faa sit Navn frem, maa staa hen.

Saa meget om de indre Kendemærker. Da Forslaget synes at foreligge i en Skrivers Renskrift, kan det ikke nytte at sammenligne Haandskriften med kendte Mænds fra Datiden. Derimod er Ortografien mærkelig og særpræget. Lange Vokaler betegnes ved Bogstavfordobling (een, liige, Huuse), og ogsaa Konsonanter fordobles gerne (effter), særlig i Udlyd (dett, denn). Til Gengæld skrives de ofte enkelte, hvor vi nu har dem dobbelte (saadane, forglemelse). æ-Lyden skrives e (ferdige, tvers). For v skrives f (Efne), for v u (hafue) og for j y (høy). Desuden fremhæves et betydningsfuldt Ord tit ved stort Begyndelsesbogstav, selv om det staa midt inde i en Sætning og ikke er et Substantiv o. s. v.

Dette er ganske den samme Ortografi, som den afsatte Skibskonstruktør Knud Benstrup benytter i to samtidige Breve til Danneskjold 2. Juni 1739 og 15. Maj 1740². Takket være Danneskjolds Forbøn havde han faaet Frihed for sin Fængselsstraf ved Dokkens Indvielse 26. Maj 1739. Begge Brevene er daterede København, i Mellemtiden havde Benstrup opholdt sig i Æbeltoft, men i Brevet fra 1740 siger han, at han »midt i denn haardeste Vinter [har] reyst fra Iylland hid til Kiøbenhafn for underd. at adlyde allt huad Deres Høy Grevel. Excellence maatte haue mig til Hans Majts. tjeneste naadigst at befale«. Er det Benstrup, den danske Flaades første Skibskonstruktør i d. 18de

¹ Enkelte Misforstaaelser: Side 63 L. 11 tales om det udaterede Korts Litterringer, men, som Planen S. 66 viser, har det ingen Litterringer; det er — som vi har set — heller ikke rigtigt, at Kortet S. 66 skulde være senere end det S. 65, eller (S. 64 L. 6) at Arsenalet 1740 skulde være projekteret paa Øen bag Motzmands Plads.

² Da. Sml. 2, R. II 219 ff.

Aarh. (1729—38), hvem Helhedsplanen skyldes? Ogsaa Judichær, som fremsatte den forrige Helhedsplan 1720, var Skibsbygger. Og i Virkeligheden er de to Planer jo aandeligt forbundne.

»Jeg hauer Lærdt i Brest«, siger Benstrup selv i det sidste af Brevene. Dette Ophold maa være faldet i 1720erne, da den franske Marine under Maurepas, ligesom den danske, af finansielle Grunde var i en Stagnationsperiode¹. Dog bygges der ikke blot Skibe (af den bekendte Joseph Ollivier, som vel har været Benstrups Lærer), men ogsaa en Række Bygninger, f. Eks. Kaserer til Besætningen, hvilket ogsaa minder om vor »Matrosby«. At man i Brest endelig — i hvert Fald i 1730erne — var ivrigt optaget af at formindske Chancerne for Ildebrand, minder om, at der ogsaa i vort anonyme Forslag lægges stor Vægt paa, at Flaadens nye Forlægning vil medføre formindsket Brandfare.

Jeg skal iøvrigt ikke komme ind paa Enkeltheder ved »Helhedsplanen af 1740«, der er saa godt behandlet i Afhandlingen, men kun endnu pege paa, at der er et Kriterium ved Studiet af alle Planerne, som Forf. har ladet ligge, nemlig Antallet af Skibe, som er aftegnede i Flaadelejet. Garde oplyser, at mellem 1720 og 1737 var Flaaden normeret til kun at bestaa af 24 Orlogsskibe (foruden de mindre), at dette Tal 26. April 1737 sattes op til 40, men at man ikke formaaede at udfylde disse Rammer, saa at man 19. Juli 1745 maatte nedsætte Tallet til 30 og 17. Febr. 1746 endog til 24². Nu viser Judichærs »Projekt Nr. 2« (S. 38) sig at være i fuld Overensstemmelse med det normerede Tal; paa den udaterede Plan mellem 1742 og 1745 (S. 66) er der afsat 38 Orlogsskibe, hvilket altsaa næsten passer, og paa Planen af 29. Jan. 1745 (S. 65) er Tallet sunket til 35 Skibe, hvoraf endda de to er udraderede paa Gengivelsen hos Schultz (S. 164 f.), hvilket jo stemmer meget godt med, at Flaaden først den paafølgende 19. Juli nedsattes til 30 Skibe, men til Gengæld mindre godt med, at Frederik V kunde konfirmere Tegningen i uændret Form 18. Aug. 1746.

Forhaabentlig har mine Bemærkninger vist, at Forf. som Arkitekturhistoriker paa flere Punkter med Held kunde have gravet dybere i Sammenhængen. Jeg tror ogsaa at have bevist, at det arkivalske Stof ikke altid er benyttet med den fornødne Omhu, og at der er visse Skævsyn og Fejlslutninger i Opfattelsen. I hvert Fald maa adskillige Slutninger betegnes som usikre, selv om vi maaske aldrig bliver i Stand til at erstatte dem med andre, der er fuldt sikre. Der er flere Punkter, hvor man føler, at der er

¹ P. Levot: Hist. de la ville et du port de Brest (1864 ff.) II, 86 ff.

² Garde: Efterretn. III, 28, 220, 286, 351.

arbejdet for hastigt og med ungdommelig Selvtillid. Dog disse Indvendinger har ikke Hovedvægten ved Bedømmelsen af Arbejdet. Dr. Elling har Blik for Problemerne og tager fast paa deres Løsning. Stoffets Disposition er i Hovedsagen god (dog undtagen Behandlingen af Arsenalet, som tidligere nævnt, i Forhold til Helhedsplanen); de ledende Tanker og Udviklingslinjer er opstillede og gennemførte klart og myndigt. Det begrænsede Emne er behandlet paa europæisk Baggrund. De kunstneriske Karakteristiker er værdifulde. Fri for Sensationsjagt, Skelen til Galleriet, alt det der frembringer moderne Pseudo-Videnskab. Endelig er Bogen affattet paa et klart og smukt Sprog, rigt paa træffende Billeder. Det er et aandrigt Værk og et videnskabeligt Værk, som for os afdækker et hidtil ukendt Omraade af betydelig Værdi.

Knud Fabricius.

Nyt fra historisk Videnskab.

Danske Forfatningslove, udgivet med Indledninger af Jens Himmelstrup og Jens Møller 1932, kunde nok fortjene en videre Udbredelse i den almindelige Læseverden end den, der som Regel bliver slige flittige Udgiverarbejder til Del. Det er nemlig vort Lands samtlige Forfatninger, lige fra Kongeloven af 1665 og til den nu gældende Grundlov af 5. Juni 1915 med Ændringer af 1920, der her lægges frem paa Rad til Sammenligning og til Forstaaelse af, hvorledes man herhjemme er naaet til det nuværende Stadium, og hvor det muligvis vil bære hen i Fremtiden.

Skriftets praktiske Formaal er vel i første Række at skulle være en let tilgængelig Lovudgave for de Studerende, og den afhjælper her utvivlsomt et Savn, da de ældre Forfatningslove som forældede mere og mere er gaaet ud af de nyere Lovsamlinger. Men det henvender sig ogsaa, som Udgiverne udtaler, til alle historisk og politisk interesserede, som maatte ønske Oplysning om enkelte Forfatningsbestemmelser eller om vort Lands forfatningsmæssige Udvikling. Og i sidste Henseende har Udgiverne ydet et værdifuldt Bidrag ved de ganske vist korte, men kyndige og paa mange Punkter oplysende historiske Indledninger til Texterne. Jeg skal her særlig pege paa Indledningen til Juni-grundloven af 1849, hvor der paa ret indgaaende og selvstændig Vis er gjort Rede for den Andel, som henholdsvis Monrad og Orla Lehmann hver for sig har i Udformningen af denne vor første frie Grundlovs Text.

Naar Udgiverne foruden de i sin Tid gældende Forfatningslove ogsaa har medtaget flere Forfatningsudkast, der aldrig blev til Lov, har de vel derved vovet sig ind paa et Omraade, hvor Skønnet over, hvad der bør og ikke bør medtages, er meget vanskeligt, men det kan i hvert Fald ikke nægtes, at de derved yderligere har forøget Skriftets historiske Interesse.

Knud Berlin.

Medens man for Danmarks Vedkommende i S. V. Wibergs og hans Efterfølgeres Præstehistorier allerede længe har haft bekvem Adgang til fyldige Oplysninger om Præstestandens specielle Historie, har Forholdene stillet sig ulige vanskeligere med Hensyn til den slesvigske og holstenske Gejstlighed. Der har ikke foreligget noget større samlet Værk herom, og næsten altid har man været henvist til at maatte søge det Stof, man havde Brug for, frem af specielle, ofte vanskeligt tilgængelige Skrifter og talrige Tidsskriftsbind. Man maa derfor hilse det som et meget betydeligt Fremskridt, at Kommunalæge Otto Fr. Arends har taget sig for at samle og registrere alle de Efterretninger, der af denne Art forekommer i en vid Kreds af trykte Kilder, og i nogen Grad at supplere dem med Oplysninger fra Sognekaldsarkiver o. l. Hele Materialet har han derpaa med Carlsbergfondets rundelige Understøttelse offentliggjort i et Værk i tre statelige Bind med Titlen *Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen indtil 1864*. De to første Bind er indrettede som en Art personalhistorisk Leksikon, hvor de enkelte Personer findes opført i alfabetisk Orden, tredie Bind indeholder »Series pastorum«, Lister over, hvilke Superintendentener, Provster og Præster der har virket i de forskellige Embeder.

Et Arbejde af denne Karakter vil i Følge Sagens Natur i sin første Udgave ikke kunne være fuldkomment, og der vil sikkert med god Grund kunne ankes saa vel over Fejl og Mangler som over Svagheder i Opstillingsmaaden. Mange vilde saaledes uden Tvivl have fundet, at det baade i historisk og topografisk Henseende havde været nok saa heldigt, om Forf. havde lagt Sognekaldene til Grund for sin Opstilling og derpaa til Slut samlet Personnavnene i et Register i Stedet for — som nu — at gaa den modsatte Vej. En meget væsentlig Vinding havde det ogsaa været, om han i langt videre Udstrækning, end sket er, havde set sig i Stand til at benytte arkivalske og andre haandskrevne Kilder. Ved overvejende at bygge paa den trykte Litteratur har han i mangfoldige Tilfælde afskaaret sig fra at kunne korrigere og supplere de ofte mangelfulde Oplysninger, der findes i denne. De genealogiske og biografiske Data om de enkelte Personer giver Forf. — som rimeligt er — i stærkt sammentrængt, skematisk Form. Undertiden er denne vel knap. Det havde f. Eks. været ønskeligt, om han saa vidt muligt ogsaa havde angivet Dimissionssted, Ordinations- og Udnævnelsesdatoer, desuden Vielsessted samt Fødsels- og Dødssted for Hustruernes Vedkommende, og om han havde vist sig noget mere principfast overfor det Stof, han har villet medtage. De meddelte Enkelt-

oplysninger synes efter Stikprøver at dømme gennemgaaende at udmærke sig ved Nøjagtighed, selvom der, hvad der vel næppe har kunnet undgaas, har indsneget sig en Del Urigtigheder rundt omkring. Hver Artikel er ledsaget af en Række Kildehenvisninger. Dette er meget fortjenstfuldt, men man kunde have ønsket, at Forf. i disse havde sondret mellem primære og sekundære Kilder. I mange Tilfælde vil det nemlig vise sig, at det er de samme Efterretninger, der troligt gaar igen fra Værk til Værk. Skønt den nye slesvig-holstenske Præstehistorie i flere Henseender maa betragtes som et første Grundlag, ved hvilket der vil være meget at rette og tilføje, og som efter en Aarrækkes Forløb antagelig vil nødvendiggøre en anden Udgave, vil den sikkert vise sig at være et i høj Grad nyttigt og værdifuldt Hjælpemiddel ved Studiet ikke blot af Præstehistorien, men ogsaa af Hertugdømmernes almindelige Historie, Kirkehistorie og Topografi.

Bjørn Kornerup.

Direktør Marius Vibæk, forfatteren af »Den unge Tietgen«, er til brug for undervisningen ved Den handelsvidenskabelige Lærestanstalt i færd med at udgive en kort oversigt over handelens historie, som ogsaa vil være til megen nytte for historiestuderende og gymnasielærere, ikke mindst ved de teknisk-kommercielle oplysninger den rummer. Hidtil er udkommet *Oldtiden* (1927), *Levanthandelen indtil Opdagelsen af Søvejen til Indien* (1929), *Den danske Handels Historie indtil Reformationen* (1932), *Fra Reformationen til den glimrende Handelsperiode* (1933) og *Den glimrende Handelsperiode* (1933).

F. W. W.

Edw. Dirckinck-Holmfeld, der længe har beskæftiget sig med tjekkisk Sprog og Litteratur, har udsendt *Det tjekkoslovakiske Folks Historie* (1932), en fyldig Redegørelse for Hovedlinierne i Folkets Historie lige fra de allerældste Tider til omkring 1930. Bogen er bygget op paa de tjekkeske Historikers Undersøgelser og Fremstillinger og rummer en Mængde Detailoplysninger, der gør den til en værdifuld Haandbog for den ældre Tids Vedkommende, saa meget mere som man hidtil har savnet en større samlet Fremstilling paa Dansk. Man kunde dog godt ønske, at Skildringen havde været noget udførligere for Tiden efter den unge Republiks Tilblivelse.

A. G. Hassø.

Altfor sjældent ydes i Danmark bidrag til historiens filosofi. Des mere velkommen er sociologen Joseph Davidsohns lille bog om *Den økonomiske Historieopfattelse*.

Forf. begrænser heri historiens indhold til alene at omfatte de politiske og økonomiske forhold. Paa dem skal den økonomiske historieopfattelses rigtighed prøves, saavel som paa de ideer, der er politisk eller økonomisk virksomme. Andre ideer eller bevægelser udgør den højere kultur, som har sit formaal i sig selv. Tanken om, at denne højere kultur helt igennem er bestemt af materielle forhold, afvises skarpt. De materielle Forhold afgør alene, hvilke af ideerne der skal spille en politisk rolle og derigennem en historisk. Blandt de mange ideer, hvis opstaaen er den økonomiske historieopfattelse uvedkommende, finder en udvælgelse sted. Kun de bliver politisk virksomme, der ophøjes til klasseideer, fordi visse sociale grupper anser dem for at svare til deres materielle interesser. Historisk vigtige, ved at omforme samfundet, bliver de kun, saafremt klassen eller gruppen sejrer, og denne sejr beror igen paa, om klassens politik er i overensstemmelse med den økonomiske udvikling, i første række med produktionsforholdene. Set paa denne maade er altsaa produktionens indretning, teknikken, og den økonomiske organisation de egentlige historiske kraftcentra. »Ideerne« træder i anden række. De kan optræde som fødsels-hjælpere ved nye tilstandes fødsel, men disse tilstande er »autonome«, styrer sig selv, taaler ingen fremmed indblanding og er skabt af de gamle tilstande alene, ikke af de hjælpende og for-løsende ideer.

D. har et aabent blik for den historiske udviklings ujævnhed og for den megen uberegnelighed i detaljerne, som skyldes det menneskelige element i samfundenes liv. Derfor anvender han med maadehold og megen realitetssans sin grundopfattelse paa de enkelte begivenheder og forhold. Kun de almindelige retningslinier, ikke episoderne, er efter hans mening afhængige af den materielle nødvendighed. Den økonomiske historieopfattelse er saaledes, selv i en udpræget tilhængers haand, et meget stor-masket net. Den indfanger dog efter anmelderens mening flere fakta i en rimelig historisk helhedsforklaring end nogen anden teori og har derfor krav paa den største interesse. D.s tankeklare bog er en idevækkende introduktion for faghistorikeren.

F. W. W.

Volquart Pauls, er et Tilbageblik over Selskabets Virksomhed, der har omfattet en grundlæggende Manuscriptfortegnelse (H. Ratjen: Verzeichnis der Handschriften der Kieler Universitätsbibliothek, welche die Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein betreffen), Publication af Kildeskrifter (Quellen-sammlung der S. H. L. Gesellschaft für vaterländische Geschichte) og Udgivelse af Brevstof (Urkundensammlung der S. H. L. Gesellschaft, og S. H. L. Regesten und Urkunden), endelig et Tidsskrift eller en Række hinanden afløsende Tidsskrifter (Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer S. H. L. und der angrenzenden Länder und Städte 1833 ff., Nordalbingische Studien 1844 ff., Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer S. H. L. 1858 ff., Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer S. H. L. 1870 ff.) — et anseeligt Stykke Arbejde, ikke mindst naar man betænker, at det forløbne Hundredeaar har været fuldt af Strid og Omvæltninger og Trængsler for Holsten og Slesvig, et støt Arbejde uden større Brud i Sammenhængen, skønt de ydre Forhold skulde kunne give al Anledning dertil. Et ejendommeligt Forhold i Selskabets Historie er de hyppige Sekretærskifter, der for en Del har været betinget af, at Professorerne i Kiel er Trækfugle, der efter en Tids Forløb drager til andre Universiteter. Man kunde vente, at dette Forhold vilde svække Selskabets Virken, og det har nogle Gange været Tilfældet, men man kan ogsaa constatere, at ny Folk har bragt ny Energi ind i Arbejdet; det var jo ikke ringe Folk, der i kortere eller længere Tid havde Styret — Michelsen, Waitz, Nitzsch, Usinger, Fischer-Benzon, Rachfahl, v. Hedemann-Heespen og A. O. Meyer. Pauls beretter klart og præcist om, hvad hver Sekretær har udrettet for Selskabet, saaledes som det er hans Opgave i dette Skrift. Dybere Perspektiv i Billedet vil vi vente i den Fremstilling af det historiske Arbejdes almindelige Historie i Hertugdømmerne, som er bebudet fra hans Haand. E. J.

Louis Bobé: *Moritz Hartmann og Danmarks Forbindelser med Republiken Venedig* (1933) er en Beretning om en mærkelig Æventyrer, Holstener af Fødsel og dansk Søofficer, der gik i venetiansk Tjeneste og — sammen med en Del andre Danske, Norske og Holstenerer forøvrigt — i 1680'erne og 1690'erne deltog i Tyrkerkrigene i Grækenland. Moritz Hartmann har gjort sig uforglemmelig i Danmark ved efter det sørgelig berømte Bombardement paa Akropolis i September 1687 at sikre sig som Trofæ to Metopéhoveder fra Parthenons Gavl, som han sendte hjem

til den danske Konge, og som nu findes i Nationalmuseets Antiksamling, hvor de hører til det samlede Museums værdifuldeste Skatte. Man vidste fra Kunstammerets Protokol, at de var »fremskichet af Capitain Hartmand fra Athenen Anno 1688«, og Arkæologen P. O. Brøndsted paaviste i 1830, at de stammede fra Parthenon og ikke, som Protokollen opgiver, fra Dianatemplet i Efesos; men det er Dr. Bobés Fortjeneste at have udredt, hvem denne Kaptajn egentlig var. Hjemvendt fra Morea sendtes han i 1689 af det Ostindiske Kompagni som Guvernør til Trankebar for at slutte Fred med Stormogulen i Surate; ogsaa Skildringen af denne Rejse, der endte sørgeligt med Skibsforlis og Proces, er bygget paa hidtil ubenyttet Kildemateriale. Hartmann døde i 1695 kun 38 Aar gammel ombord paa den venetianske Flaade i Arkipelagos, under Deltagelse i en ny Tyrkerkrig. I hans Fødeby Heiligenhafen opsatte hans Arvinger et Epitafium over ham med Portrætbuste af den berømte Billedhugger Th. Quellinus.

I et Tillæg har den lærde Forfatter samlet en Mængde Oplysninger om andre Danskes Ophold i Venedig, fra Erik af Pomern til Frederik IV. Værket, der er udsendt paa Foranstaltning af Generalkonsul Hj. Hartmann, fremtræder i en sjælden smuk Udstyrelse, dog næsten over-illustreret. P. N.

Elisa Recke (1754—1833) efterlod ved sin Død 18 Bind Dagbøger. Af disse har tidligere kun et Uddrag været kendt, et Diktat til en Tjener. Ved et heldigt Tilfælde er nu to af Originalerne dukket op og bleven udgivet: *Elisa v. d. Recke, Mein Journal. Elisás neuaufgefundene Tagebücher aus den Jahren 1791 und 1793—95.* Hrsg. und erläutert von Johs. Werner (Lpz. 1927), tilmed to som har særlig Interesse for os, fordi de bl. a. omhandler Forfatterindens Bekendtskab med Friedrich Christian af Augustenborg og i Tilslutning hertil med den holstenske Kulturkreds.

Elisa lærte Hertugen at kende i Pymont 1791 ved en Visit, som han aflagde hos hendes Søster, Hertuginde af Kurland; hun deltog i de intime Aftener som Hertugen arrangerede, idet han lod en af sine gamle Lærere fra Universitetet i Leipzig holde populærfilosofiske Forelæsninger med tilhørende Samtaler (t. Eks. om den filosofiske Stolthed ∴ om Aandsaristokrati). Hun beundrer trods sin egen Skepsis Hertugens ædle Optimisme m. H. t. Menneskeslægtens Udviklingsmuligheder, ligeledes hans gode Vilje til at være venlig, skønt hans Stivhed gjorde ham det vanskeligt. Da hun 1794 efter Indbydelse besøgte Hertugen paa Graasten og Als, fik hun Lejlighed til at beundre Danmarks

»vise« Regering, der havde alle Stænders Lykke som Maal. Derimod føler hun sig frastødt af det danske Flegma, Trægheden og Kulden. Forskellen fra de enthusiastiske Tyskere er hende for stærk. I Tremsbüttel besøger hun Stolbergs. Luise Stolberg interesserer hende ved sin »kolde Fornuft«, men frastøder hende ved sine skarpe og haarde Domme om andre. Bebrejdelsen gælder ogsaa Husets kvindelige Omgang. Om Kantianeren Prof. Reinhold og en fransk Emigrant, som hun træffer sammen med hos Stolbergs, fortæller hun morsomt. Franskmanden beklager sig højlydt over det ham uforstaaelige og latterlige i, at en ældre Filosof bliver Midtpunkt endog for de unge Piger. »Ceci ne peut arriver qu'en Allemagne«.

Statholderen Prins Carl af Hessen udvikler ved Taflet i Slesvig By okkultistiske Ideer for hende. T. Ex. at en Herre af hans Bekendtskab havde en Aand som Elskerinde og med hende havde avlet fire Børn. At Prinsen troede fuldt og fast paa Cagliostros overnaturlige Evner, maa have moret den fortrinligt begavede Elisa, saa meget mere som hun selv nogle Aar forinden havde afsløret ham offentlig som Svindler. Hun kendte Cagliostro fra Hoffet i Kurland. Prinsens Lettroenhed inspirerede hende til en Figur »in meinem neuen Schauspiel«, hvorom Udgiveren intet nærmere oplyser.

Desuden indeholder Dagbøgerne adskilligt til Illustrering af Tiden, som venteligt var, da Elisas Bekendtskabskreds strakte sig fra Tjenestefolkene til Kejserinden af Rusland, og hendes Interessesfære gik betydelig udover Privatlivets Grænser. Om Goethe, som hun har kendt, hører vi intet uden en skarp Kritik af Wilhelm Meister. Bogens Personer er hende ikke ædle og forbilledlige nok. Elisa er en ægte Rationalist. Hendes Religion fører kun til en Anerkendelse af Jesus som »der sanfte Menschenfreund«, der har bragt en »Glückseligkeitslehre«, men som forsaa vidt næppe synes væsensforskellig fra »der verehrungswürdige Menschenfreund«, Hertugen af Augustenborg, der ligeledes efter Evne gør Menneskene lyksalige. Men hun er tillige en ægte Sentimental, altid fuld af svulmende Følelser, paa Jagt efter »edle Menschen«, med hvem der kan sluttes »Seelenfreundschaften«. Ikke uden Grund omtalte Hertugen hende gerne med et Smil som »die teure Elisa«. Affektbetonede Epitheter var en af hendes Yndlingsudtryksformer.

Elisa tilhørte ved Fødsel, Giftermaal og Forbindelser højere og højeste Kredse, men synes at have haft nogle Vanskeligheder, fordi hun ansaas for »Demokrat«. Dagbogen indvier os i hendes politiske Ræsonnementer: Hun befandt sig bedst i intellektuelle

borgerlige Kredse, hvor hun havde mange Venner (Ex. Klopstock, Skuespilleren Schröder, den berømte Oplysningsmand Nicolai, endelig »Urania«s nu glemte Digter Tiedge, hvis Ry engang overstraaede Schillers). Adelen karakteriserer hun som udannet og dens selskabelige Liv som tomt.

Hvor plagsomt Hoflivet var hende fremgaar bl. a. af en levende Skildring af en Hoffest i Berlin under Frederik d. Stores Efterfølger. Galladrægtens Tunghed, Trængselen af indbudte og uindbudte Gæster, Heden, Lugten gør, at hun kun interesserer sig for en Ting: en Stol at sidde paa. Politisk Parti tager hun ikke. Hun erklærer tværtimod at ville staa over Partierne. Hun klager over, at man i disse Revolutionstider ikke kan komme i noget Selskab uden at det politiske Problem: Aristokrat eller Demokrat strax sættes i Centrum. Selv tilstræber hun som Barn af det 18. Aarh. kun at være »ein wahrer Mensch«. Hun ræsonnerer imidlertid meget levende og forstandigt om adskillige sociale Spørgsmaal (Fyrstemagtens Problem, Kvindens Stilling o. l.).

Interessante er adskillige Paralleler med vor Tid. Saaledes de franske Emigranters paastaaede eller faktiske politiske Agitation i Udlandet, og — i Tyskland — Embedsafsættelser af politiske Grunde.

Udgiveren har haft Vanskeligheder at kæmpe med paa Grund af Elisass Mangel paa Orthografi, som særlig faar Betydning ved Navnene. Det gaar saa vidt, at der i Elisass *Bärbrun* muligvis skjuler sig en *Père Brun*. S. 160 findes et underligt Fuglenavn: *Daunpfaff* (= Dompfaff?). Hvis det er ægte, kræver det en Note. Noterne er, hvad det literære angaar, svage. Den berømte Historiefilosof, Aandshistoriker og Kritiker Herder betegnes kort som »Digteren« Herder. I Texten forekomme en Række Titler paa Teaterstykker. Af alle disse gives der kun Oplysning om *Menschenhass und Reue*, maaske det eneste hvis Forfatters Navn melder sig af sig selv.

Udgiverens Indledning orienterer vel.

Carl Roos.

Af Højesteretsdommer, Dr. juris. Troels G. Jørgensen foreligger nu, i Tilslutning til hans Udgave af Ørstedes Skrifter og til hans tidligere Skrift om Ørsted som Dommer, en Ørsted-Biografi: *Anders Sandøe Ørsted, hans Liv og Arbejde* (1933). Den hidtil eneste større biografiske Skildring af Ørsted er L. Kochs i 1895 udgivne Bog, der trods en vis flygtig Behandling af Kildestoffet giver det rigtige og retfærdige Billede af den store Jurist og Embedsmands menneskelige Karakter, et Billede, rensat for de

traditionelle, i den politiske Agitation udformede nationalliberale Forestillinger. Dr. Jørgensen modsiger ikke paa noget væsentlig Punkt Kochs Fremstilling, men supplerer den ud fra sine særlige Forudsætninger med en indgaaende systematisk Behandling af Ørsteds Forfatterskab og Embedsgerning og tillige med mange Træk, der i det enkelte belyser hans Livsudvikling og Livsforhold. For Ørsteds litterære Virksomhed i de ganske unge Aar fremhæver Jørgensen (S. 28) som karakteristisk, at ligesom hans Meninger fremgik af nøjeste Overvejelse, saaledes fremsattes de uden Hensyn til, om de kunde skade hans Fremtidsudsigter, eller om de faldt sammen med de herskende Anskuelser. Det er den strenge, pligtro Saglighed, der altid har været afgørende for Ørsted; men hertil er kommet — hvad der belyses ikke mindst ved den foreliggende Skildring — det Præg, hans Personlighed fik ved hans Ungdoms filosofiske Interesser, og som i Virkeligheden gjorde ham til en nær aandsbeslægtet af Samtidens Teologer. »Han saa«, siger Troels Jørgensen (S. 312), »Livet som et pligtsmæssigt Samliv i Fuldbyrkelse af en Tingenes Væsen iboende Fornuftplan, i de modnere Aar i Tilknytning til Kirkelæren«. Naar der saa her ogsaa tales om Ørsteds »etisk følsomme Sind«, er dette sikkert yderst træffende, men bør ikke forlede nogen til at antage, at »Følsomhed« i almindelig humanitær Forstand var noget fremtrædende Særkende for Ørsted. Jørgensens Skildring af ham som Dommer og Lovforfatter kan kun bekræfte Indtrykket af, at Hensynet til Samfund og Stat altid for Ørsted overvejede Hensynet til det enkelte Individ og dets Skæbne. Ørsteds Tendens som Straffedommer findes bedst at kunne »karakteriseres med Ordet Nidkærlighed« (S. 67). 1802 afgav han nogle Voteringer i Sager angaaende Ejendomsret, der paa københavnsk Grund blev gjort gældende over for vestindiske Slaver; Ørsted stemte med de andre Dommere for, at Herren havde Retskrav paa Slavens Medfølge; den Særmening, han gjorde gældende og fastholdt i alle tre Sager, angik kun »Begrundelsens Form« (S. 70). En nærmere Belysning af Ørsteds Stilling som Dommer i dette ejendommelige Forhold, hvor han alene har været i Stand til at fæste sig ved det rent juridiske Moment, kunde give et ganske interessant Bidrag til hans Karakteristik; mange Aar efter forsvarede han energisk sit Standpunkt i en Polemik mod Algreen-Ussing.

Baade Jurister og Ikke-Jurister vil ogsaa i Fremtiden søge til de ældre monografiske Skildringer af A. S. Ørsteds juridiske Indsats. Men Troels Jørgensens Bog udgør nu den lettest tilgængelige Haandbog. Af en særlig Værd for enhver, der sysler

historisk med Tiden, er den Oversigt, der er givet over Resultaterne af Ørsteds Deltagelse i Lovgivningen. Som teoretisk Jurist hyldes han selvfølgelig paa det varmeste af Forfatteren: »Han er fremdeles vor Lærer i Kraft af sine Tankers Styrke og Sikkerhed, sin Forms Klarhed og Jævnhed«. Som Statsmand og Politiker er han derimod ikke i nogen særlig Grad Genstand for Vurdering i dette Skrift, der derved mindre kommer ind paa at vise Begrænsningen af hans Storhed. Den Saglighed, der udmærkede Ørsted som Embedsmand og Jurist, blev hans Svaghed, hvor han stod over for de egentlig politiske Problemer og over for de politiske Lidenskaber af det være sig socialt eller nationalt Udspring; det var ikke nogen karaktermæssig Svaghed, der her var ham i Vejen. Paa disse Spørgsmaal kommer Forfatteren imidlertid ikke ind, men nøjes væsentlig med at behandle de videnskabelige og juridisk-administrative Sider af Ørsteds Virksomhed; Resultatet er blevet en meget værdifuld og brugbar Oversigt. (I Parentes skal tilføjes, at Udtrykket »Forretningsmand« ikke, som Forfatteren (S. 90) synes at antage, er en Betegnelse, Ørsted af mere tilfældige Grunde har brugt om sig selv, men ganske svarer til den daværende almindelige Sprogbrug, hvor Talen var om Mænd i overordnet praktisk Statstjeneste).

Hans Jensen.

I Anledning af, at der 1932 var forløbet 400 Aar, siden Frederik I ved Gavebrev af 17. Novbr. 1532 bortskænkede Horsens Graabrødreklosters Bygninger til Brug bl. a. for en latinsk Skole, har Skolens nuværende Rektor Cl. Clausen udsendt en Fremstilling af dens Historie med Titlen: *Horsens Statsskole 1532—1932*. Fremkomsten af et saadant Arbejde maa siges at være vel begrundet, idet det er over 80 Aar siden den forrige Skildring af Skolens Historie (ved C. F. W. Bendz) udkom (1848). Det kan ikke nægtes, at der er nedlagt et ikke helt ringe Arbejde i den foreliggende Bog. Den almindelige skolehistoriske Litteratur er flittigt blevet raadspurgt, omend enkelte nyere Ting som f. Eks. Georg Bruuns Undersøgelser om Ferlen er blevet oversat, og Skolens Arkiv (i Landsarkivet i Viborg) er blevet stærkt benyttet. Det er derved lykkedes at fremdrage en Del Stof ikke blot af speciel, men ogsaa af videre skolehistorisk Betydning. Nævnes kan saaledes Rektor Erik Bredals Timeplan fra ca. 1707, dobbelt vigtig, da den hidrører fra en Periode, der ikke er særlig rig paa Kilder til Oplysning om Undervisningens Tilstand, endvidere forskellige Breve, der belyser Ove Høegh Guldbergs Tilknytning til

den Skole, hvorfra han selv var udgaaet. Ikke desto mindre lider Bogen af alvorlige, stærkt iøjnefaldende Svagheder, og man mærker helt igennem, at Forf. hverken er Historiker eller Stilist. Foruden Skrøbeligheder i det historiske Apparat er navnlig Mangel paa Fasthed i Komposition og Fremstillingsform i høj Grad følelig. Bogen er alt for meget blot en ret tilfældig Ophobning af Stof, stort og smaat er blandet mellem hinanden, og man faar ikke noget Helhedsbillede hverken af Tider eller Personligheder. Dette skyldes naturligvis for en væsentlig Del, at Forf. — som han siger i Fortalen — »ikke har set det som min Opgave af de spredte Træk at give en samlet Karakteristik af hver enkelt [Rektor]«. Følgen heraf er blandt andet blevet, at saa interessante Skolemænd som J. H. Tauber og Oluf Worm aldeles ikke er kommet til at træde frem i det Lys, de har Krav paa. Noget lignende gælder de pædagogiske Retninger, der danner Baggrunden for den almindelige Udvikling. Saaledes faar man kun et højst afsvækket Indtryk af, hvad den nyhumanistiske Bevægelse fra Göttingen har betydet for Omformningen af det højere Skolevæsen ved Overgangen til det 19. Aarhundrede. Særlig grelt virker Manglen paa fast Komposition under Behandlingen af den nyere Tid, hvor Skildringen af de enkelte Rektors Indsats gennembyrdes af en Række Beretninger af tidligere Disciple om deres Skoleminder. Der er ganske vist paa denne Maade fremdraget flere interessante Smaatræk, men gennemgaaende er disse Erindringer ikke betydelige og bidrager blot til at gøre Helhedsindtrykket endnu mere splittet og uensartet.

Bjorn Kornerup.

I andet Bind af *Christian Molbech og Sorø* (1933) har Olaf Carlsen — væsentlig paa Grundlag af utrykt Materiale — fortsat sin Skildring af Molbechs Forhold til Sorø efter det gamle Akademis Brand 1813 og indtil 1822. Med Interesse følger man Fremstillingen af Molbechs trofaste Vedhængen ved sin Hjemegn og af hans Arbejde for selv at blive ansat i en for ham passende Stilling som Lektor og Bibliotekar ved det genoprettede Akademi. Bogens sidste Afsnit handler om den sørgelige Indflydelse, Akademiets Genoprettelse fik paa Molbechs Fædrenehjem, idet hans Fader, J. C. Molbech, den sidste tilbageblevne af det gamle Akademis Professorer, paa lidet hensynsfuld Maade blev fordrevet fra den Embedsbolig, hvori han i over 35 Aar havde haft til Huse. Carlsens Fremstilling af denne Sag indeholder adskillige mærkelige Enkeltheder, der ikke kaster noget flatterende

Lys over Universitets- og Skoledirektionen, men synes for udførlig i Forhold til det spinkle Emne. I det hele lider dette andet Bind af en vis Løshed i Komposition og Behandlingsmaade. Planlagt er et tredje Bind, der skal gøre Rede for det langt vigtigere Spørgsmaal, Molbechs Deltagelse i de bevægede Forhandlinger i 40'erne om Akademiets Omdannelse.

Bjørn Kornerup.

I en længere aarrække har docent ved Aarhus Universitet Alb. Olsen været beskæftiget med indgaaende undersøgelser af de danske byforhold i merkantilismens tidsalder. I 1928 kom en indledende afhandling om »*Staten og Lavene*« (Hist. Medd. om København 2 R. III) og i 1930 den mere centrale *Nogle Synspunkter for dansk merkantilistisk Erhvervspolitik* (Scandia III). Det mest betydningsfulde arbejde er dog hans sidste, *Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid* (Acta Jutlandica 1932), hvortil knytter sig en særstudie *Stavnbaandet og Byerne* (Scandia V (1933)). Mere og mere har Alb. Olsen lært at fremstille et stort stof i en tæt og sammentrængt, men alligevel letlæselig stil, hvor synspunkter smelter smukt sammen med fremstillingen af de faktiske forhold. Karakteristisk for alle hans arbejder er det aabne blik for den stadige modsætning mellem regeringens politik og dens praktiske gennemførelse i befolkningen; det ideale bysamfund, som det tilstræbtes i love og forordninger, er vidt forskellig fra det billede, man faar ved at dukke ned i byernes egne arkivalske efterladenskaber, og lavsprotokollerne. Grundstammen i befolkningsundersøgelserne, der viser sig som en værdig fortsættelse af Gustav Bangs studier over landbefolkningen og den gamle adel — om end fra et andet synspunkt — er en minutøs statistisk bearbejdelse af samtlige borgerskabsprotokoller fra 16. Aarh. op til 1797, ialt henved 50.000 opgivelser. Foreløbig er det kun en fremstilling af borgersamfundets sammensætning efter geografisk oprindelse. Forbavsende faa — viser det sig — var indfødte, nemlig 24 %; resten kom udefra, fra oplandet, fra andre byer og provinser, men først og fremmest fra hertugdømmerne og udlandet, der ydede den værdifuldeste del af rekrutteringen, den del, der gav byen fremskridt og relativ velstand. Den tabellariske opstilling er nøje gennemtænkt, simpel og anskuelig, ligesom konklusionerne er nøgterne, som oftest overbevisende og saavidt muligt belyst ved andre kilder og paralleller. Men desværre føler læseren sig fuldstændig prisgivet forfatterens suveræne — og vist for optimistiske — skøn over

kildematerialets kvalitet, idet han ikke tager hensyn til, at den nyere forskning jo stadig viser, hvor forsigtig man maa være ved at anvende statistik paa ældre materiale; jfr. Øresundstoldtabellerne. De kildekritiske problemer, spørgsmaalene om protokollernes absolutte paalidelighed, og om de er ført efter de samme principper i de enkelte byer og tidsrum, er saa godt som ubesvarede, og det er derfor muligt, at hvad forfatteren forklarer rent demografisk, har sin naturlige aarsag i ændringer i registreringen; enkelte stikprøver kunde her have vist vej. En anden vanskelighed for læseren er det, at Alb. Olsen helst gaar uden om definitioner, saaledes at vi end ikke er fuldt klar over, hvad han egentlig forstaar ved dansk merkantilisme. Som om hans viden begyndte ved Kristian III's recesser, karakteriserer han gentagne gange forhold som nye, skønt de ganske tydeligt har deres rod i den middelalderlige bypolitik, f. ex. kampen mod liggere og forbudet mod, at danske købmænd anvendte fremmed kapital. Disse indvendinger betyder dog kun lidt mod alt det nye og gode, afhandlingerne bringer.

Aksel E. Christensen.

Forskningsarbejdet i Institutet for Historie og Samfundsøkonomi har efterhaanden givet en række litterære resultater. Tidligere er udsendt Dr. Jørgen Pedersens disputats om arbejdslønnen i Danmark 1850—1913 og første bind af magister Hans Jensens værk om De danske Stænderforsamlings Historie, som begge har været udførlig omtalt i dette tidsskrift. Endvidere den meget nyttige lille oversigt, ogsaa af Jørgen Pedersen, over »Economic Conditions in Denmark after 1922« (1931). En særlig interesse har man viet studiet af sociale spørgsmaal, der ved det meget store og spredte kildemateriale i særlig grad egner sig til institutmæssig indsamling og behandling. Foreløbig er arbejdet af let forstaaelige grunde begrænset til aarene mellem 1850 og 1900, indenfor hvilken tidsfrist ogsaa ligger tre bind afhandlinger, udgivet under redaktion af cand. mag. Povl Engelstoft og magister Hans Jensen. Disse sidste bind falder i to grupper, »Skrifter« og »Studier«. Til den første gruppe hører *Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864 til 1900*, (1931), hvori magister Hans Jensen har behandlet landarbejderspørgsmaalets udvikling, og cand. mag. Georg Nørregaard bistaet af Hans Jensen organisationsforsøgene blandt landarbejderne. Byarbejdernes problemer er taget op til studium af cand. mag. Henry Bruun,

fra hvis haand en større monografi over alle disse spørgsmaal kan ventes inden længe. Foruden en fortegnelse over de københavnske fagforeninger 1869—1900 har han desuden forfattet en række studier over enkelte emner: fagbevægelsens brydningstid 1871—73, smedefagets arbejderorganisationer 1871—85 og arbejdsgiverforeninger i Danmark 1862—98. Baade afhandlingerne om landarbejderne og byarbejderne er meget fortjenstfulde, ikke mindst ved de store mængder nyt kildemateriale, der er bragt til veje og videnskabeligt behandlet. Henviisningerne og bibliografierne viser bedst, hvor spredt det er, idet meget har maattet graves frem af aviser og tidsskrifter, disse rige kilder til moderne social historie.

Af en noget anden karakter end disse afhandlinger af trænede forskere er de to bind »Studier«, *Sociale Studier i dansk Historie efter 1857* (1930) og *Mænd og Meninger i dansk Socialpolitik 1866—1901* (1933). Det er afhandlinger fremgaaet af studiekredse, hvis deltagere har været studenter og enkelte yngre kandidater. Første bind er grupperet om sager, f. ex. den sociale udvikling i byerne 1857—71, forskellige sider af arbejder- og fagforeningsbevægelsen, Septemberforliget 1899 og træk af statsmagtens og offentlighedens stilling til det sociale spørgsmaal. I andet bind har man koncentreret sig om enkelte politikeres og partiers holdning til disse problemer og bringer afhandlinger f. ex. om Sofus Høgsbro, Thomas Nielsen, Holstein-Ledreborg og J. C. Christensen, alle set under denne synsvinkel. Ligesaa om Højrepartiets og Socialdemokratiets stilling til sociale love henholdsvis 1870—91 og 1884—90. Ogsaa i disse to bind er en del kildemateriale samlet og bragt i let tilgængelig form, ligesom der kastes lys over dette betydningsfulde afsnit af moderne dansk politisk historie. Ved deres kulegravning og deres systematiske detailstudium er disse tre her omtalte bind undersøgelser banebrydende for det moderne studium af dansk social historie. Mange lignende specialafhandlinger, ikke mindst om den tekniske og økonomiske baggrund, maa dog udarbejdes, før en samlet fremstilling kan gives. Men ploven er strax fra første færd sat dybt og sikkert i mulden. Enkelte formelle indvendinger kan dog gøres. Publikationerne fra et videnskabeligt institut bør ogsaa i deres ydre fremtræden være forbilledlige. Det er derfor beklageligt, at intet af de to bind »studier« har fortegnelser over emner og personer, hvilket maa forbavse end mere, naar man ser, at »Bidragene« har mønsterværdige registre. Mindre vigtigt, men pædagogisk uheldigt i mønsterepublikationer, er det, at nogle af afhandlingerne undlader at give den paakrævede bibliografiske oversigt over benyttet litteratur. Det er af ringe betydning, men

virker usystematisk, at i det første bind sidder indholdsfortegnelsen foran, i det andet bagi. *Frantz Wilhelm Wendt.*

I de senere aar har byhistorien haft en betydelig renæssance herhjemme. Ved eget initiativ har mange byer skaffet sig litterære monumenter over deres historie, men desværre har den videnskabelige historieforskning endnu ikke givet bevis for, hvilken betydning for vor økonomiske og sociale historie det vil være at faa udførlige moderne bymonografier, skrevet af skolede byhistorikere. Her staar vi tilbage for vore nabolande Sverige og Norge, hvor de førende historikere har vist vej for lokalhistorien ogsaa paa dette omraade. Værkerne om de danske byer ligger næsten uden undtagelse i et lavere videnskabeligt plan: enten er de skrevet af lokalhistorikere, der alle deres fortjenester tiltrods dog er uden metodisk skoling, eller ogsaa er det faghistorikerens lejlighedsarbejde, skrevet paa bestilling af byen uden dybere indleven i stoffet. Den nye *Køge Bys Historie*, udgivet af byens turistforening under redaktion af Victor Hermansen og Povl Engelstoft (1932) hører nærmest til den sidste kategori. Efter sin hensigt er den skrevet populært: »en paalidelig og letlæselig fremstilling«, mere beregnet for almenheden end for historikere. Den historiske grundstamme udgøres af Arthur G. Hassøs afsnit om byens almindelige historie op til 1870. Ifølge værkets plan har forf. været henvist til næsten udelukkende at bygge paa A. Petersens grundige arbejder, dels hans bog om Køge (1888) og dels hans efterladte afskriftsamling. For byens blomstrings-tid i det 16. og 17. aarh. har der dog fundet betydelige udvidelser sted, navnlig ved udnyttelse af Kancelliets Brevbøger; men ellers er Hassø mere resumerende end A. Petersen. Fremstillingen grupperer sig mest om bystyrets og institutionernes udvikling og trænger kun glimtvis gennem kildernes ydre ramme ind til byens egentlige økonomiske og sociale struktur. Den direkte refereren af kilderne uden virkelig sigtning og kritisk vurdering giver ogsaa let anledning til forkert opfattelse; bl. a. er det uheldigt at skildre byens nedgang paa grundlag af klager og bønsskrifter (s. 166 f.), og det burde (s. 164) være nævnet, at ved tilfælde af ildsvaade o. lign. ulykker var en aarrækkes skattefrihed snarere en hævdvunden rettighed end et udtryk for virkelig trang. Forf. antyder lejlighedsvis Køges særstilling blandt vore købstæder ved dens mangel paa egentlig bymark, men gaar ikke nærmere ind paa, hvad det maatte betyde i hele dens økonomiske liv; ligeledes vilde det have været fortjenstfuldt, om han i højere grad var

gaaet ind paa forholdet til oplandet og Ringsted. Hvad vi dog især savner er en fremstilling af købmændenes, skippernes og haandværkernes liv og virksomhed. S. 86 efterlyser forf. selv efterretninger om købmænd og skippere fra det 16. aarh.; men en enkelt kilde er dog ikke saa svært tilgængelig, nemlig Øresundstoldregnskaberne, som overhovedet ikke er benyttet. Her kunde faas udmærkede oplysninger om byens handel og skibsfart paa Vesterhavet, og desuden findes der i den hanseatiske litteratur bidrag til dens Østersøhandel. Bryder Hassøs afsnit saaledes ikke nye baner i vor byhistorie, staar den dog fuldt ud maalt med den traditionelle. Af interesse for historikere er mag. Hans Jensens kapitel om »Køge-Kredsen«; den giver den ydre historie for Hørups og Albertis navnkundige kreds, men ikke vælgernes politiske udvikling. Afsnittet om Køge i nyeste tid er mere en materialesamling og vejviser end historisk fremstilling.

I 1928 kom det smukke værk *Fra det gamle Køge*, i hvilket museumsmændene Hugo Matthiessen og Chr. Axel Jensen gav en indgaaende skildring af byplanen og de arkitektoniske levninger; — skade at de to bøger ikke blev smeltet sammen til et enkelt helstøbt værk. Aksel E. Christensen.

I sjette bind af *Det norske Folks Liv og Historie* (Oslo 1932) fortsætter Sverre Steen sin fremstilling af perioden 1640—1720 med en skildring af det halve aarhundrede *fra den store nordiske krigs afslutning til omkring 1770*. Hans bog har særlig interesse for danske læsere ved foruden den egentlig norske historie at rumme en vurdering af den danske helstatspolitik i det 18. aarhundrede set med fordomsfrie norske øjne. Det ligger dog i hele værkets plan, at en række emner, danske historikere vilde behandle indgaaende, her kun skitseres, omend ofte aandfuldt og med rammende bemærkninger. Det gælder navnlig kongefamilien, hoffet og kredsen af ledende københavnske statsmænd. Til gengæld stifter man ret nøje bekendtskab med lokalembedsmændene i Norge, ligesom man med fornøjelse følger en knap analyse af det dansk-norske regeringssystemets udvikling fra den mere personlige, af kongen prægede enevælde til den bureaukratiske enevælde. Periodens diplomatiske hovedproblem, det gottorpske spørgsmaal, var Norge »fullkommen likegyldig«, og derfor er udredningen af udenrigspolitikken kun et nødtørftigt omrids, hvor ikke neutralitetspolitikken under periodens store krige eller forholdet til barbareskerne berører norske søfartsinteresser.

Sverre Steen gør selv opmærksom paa, at »tidsrummet 1720—1770 mangler en sammenhengende kjede av begivenheter, som binder årene sammen til et episk hele. Det er ingen dramatisk epoke«. De mest bevægede hændelser er en frygtelig hungersnød omkring 1740 og nogle skattetumulter, »Strilekrigen«, i 1765. Indholdet af Norges historie i disse to menneskealdre bliver derfor især folket og dets liv, og i nøje overensstemmelse med samlingsværkets grundtanke og titel er disse emner ogsaa det absolutte tyngdepunkt i bogen.

Den almindelige økonomiske tendens i de halvhundrede aar er først stagnation til midt i 40'erne, derpaa i resten af perioden »en rik opgangstid, ikke en udvikling i stormskritt, men en stille omdannelse og vekst som omfattet alle grener av næringslivet«. Med en rigdom af enkeltheder og støttet paa en række taaleligt gode illustrationer (alene deres emner er et udtryk for tendensen i bogens indhold) giver forfatteren en alsidig oversigt over næringsvejene i deres indbyrdes sammenhæng og i deres forhold til den indre og den ydre vareudvexling. Hans aabne blik for de økonomiske realiteter og hans sans for samfundsstrukturens væsen skænker hans analyse af folkets arbejde og af de enkelte samfundsklasser et perspektiv, som staar i behagelig modsætning til det meget overfladiske og tankeløse, der altfor ofte skrives om den slags emner. En detalje som hans understregning af ejendomsfordelingens betydning for den langsomme kapitaldannelse er typisk og viser, hvordan hans syn er blevet klaret og skærpet under indtryk af den materialistisk betonedede historieforskning. Ogsaa i udredningen af folkets moralske og aandelige liv, som det genspejler sig i kirke og skole, retsvæsen, kunst og boglig kultur, mærker man trangten til at søge sammenhængen med det økonomiske og det sociale.

Forholdet mellem det danske og det norske næringsliv var netop i de aar, Sverre Steen behandler, det mest betydningsfulde politiske gnidningspunkt mellem de to dele af monarkiet. Hvad han kan have at sige herom, vil derfor have megen interesse for den, der studerer dansk historie i dette tidsrum. Sverre Steen er ganske paa det rene med, at det var en helstatspolitik, regeringen i København søgte at følge ogsaa paa det økonomiske omraade. Ved en primitiv planøkonomi iværksat ved monopoler, forbud og toldsatser skulde Danmark og Norge gøres til en art selvforsynende enhed, hvis dele burde supplere hinandens produktion og være markeder for hinandens varer. Skønt de to lande virkelig til en vis grad kunde siges at komplettere hinanden, var modsætningen mellem deres handelsgeografiske betingelser

dog saa stor, at Steen kan betegne deres økonomiske enhed som »unaturlig for begge«. Thi Norges hovedaftagere af dets vigtigste exportartikel, træet, var England og Holland, som følgelig til gengæld var dets naturlige leverandører af de varer, det nu i mange tilfælde var tvunget til at importere over København. Dertil kom, at Norge paa mange andre punkter maatte træde i skyggen for Danmark som det økonomisk højere udviklede land, hvis interesser derfor paa grund af selve omstændighedernes iboende magt blev bedst varetaget. Men heller ikke under vurderingen af disse ofte saa emotionelt betragtede spørgsmaal svigter Sverre Steens sans for de økonomiske realiteter. Han finder årsagerne til denne for Norge uheldige udvikling i Danmarks stærkere og mere koncentrerede næringsliv, men ikke i »danskernes arge list eller norskfientlige sindelag«. Han kan derfor formulere sin dom over hele denne dansk-norske konflikt, som gav sig stadige udslag i strid om told- og bankpolitikken, i følgende køligt afvejede betragtning: Følgen af forsøgene paa en konsekvent gennemtvungning af det økonomiske helstatsprincip var, at »Norges særinteresser gang paa gang blev satt til side dels av hensyn til hele staten, dels av hensyn til Danmark som var hovedlandet. Fra et helstatssynspunkt kan en anse behandlingen av Norge for berettiget, iallfall logisk. Men fra et særnorsk standpunkt arter statsmaktenes opreden sig mangen gang som alvorlig mishandling av landet, paa den annen side av og til som en tydelig favorisering«. Men selv denne bedømmelse nuancerer han ved at fastslaa, at vi maa bedømme forholdet historisk, se paa det med samtidens øjne og ikke tale om mishandling, »hvis bare vi finner at statsmennene burde ha anerkjent Norge som en egen stat«. Men hvordan eftertiden end vilde skille sol og vind mellem regeringen i København og dens norske undersaatler, følte disse sig i alt fald forurettede. Da denne økonomiske modsætning i næste tidsrum fik en parallel i en aandelig norsk-patriotisk bevægelse, var baade den materielle og den idémæssige basis lagt for en konflikt, som kun Kiel-fredens kirurgiske snit forskaanede de to folk for alvorlige udslag af.

Frantz Wilhelm Wendt.

Arthur Montgomery, der siden 1924 virker som Professor i Åbo og i øvrigt har Del i Ledelsen af Heckschers økonomiske Institut, har i 1931 udsendt *Industrialismens genombrott i Sverige*. Undertitlen: »En översikt av Sveriges ekonomiska historia under det senaste århundradet«, er egentlig nok saa oplysende. Det

fremgaar af Forholdet mellem Bogens godt 300 Sider og Emnets Størrelse, at der netop kun kan være Tale om en Oversigt, en Syntese, hvis foreløbige Karakter Forfatteren selv fremhæver. Ofte bygger han naturligvis paa andres Forstudier; og selv om han ogsaa i stor Udstrækning har søgt selve Kilderne — navnlig de officielle som Statistik og Kommissionsbetænkninger — har dette dog ikke været muligt overalt, hvor Forarbejder fattedes.

Skildringen omfatter alle Sider af Sveriges økonomiske Historie, saaledes ikke mindst Landbruget; Ordet »Industrialisme« bruges af Montgomery som af Heckscher om hele det af Maskinteknikken prægede Produktionsystem. Hovedskellet i sin Fremstilling sætter Forfatteren ved Tiden omkring 1860; først her begynder den dybtgaaende Omdannelse af det økonomiske Samfund, hvorigennem Nutidens Sverige er blevet til. Grundlaget var dog skabt allerede i de foregaaende Menneskealdrer, hvorom derfor de seks første af Bogens tolv Kapitler handler. Perioden 1800—1860 er først og fremmest en Nedbrydningens Tid; under Presset af den hastigt voksende Folkemængde, støttet af Paavirkning fra fælleseuropæisk Liberalisme, sprænges Næringslivets hævdvundne Rammer. I Landbruget fuldbyrdes den store Udskiftningsbevægelse; Husmands- og Daglejerklasserne øges faretruende stærkt. Paa Handelens og Industriens Omraade falder det gamle Retsgrundlag; Restriktionerne for Jernværker og Savværker, Lavs-væsen, Fabrikslovgivning og prohibitivt Toldsystem nedbrydes lidt efter lidt. Nøje undersøges det, hvad hele denne Statsregulering betød som Hindring for en friere Udvikling. Mod Periodens Slutning indtræder en mægtig Fremgang indenfor Savværksindustrien og tildels ogsaa Jernproduktionen, Forhold, som Montgomery tillægger stor Vægt og derfor i særlige Kapitler omhyggeligt udreder.

Bogens anden Halvdel, som omhandler Tidsrummet 1860—1914, begynder ligesom den første med et befolkningsstatistisk Afsnit, som viser, hvorledes Udvandring og synkende Fødselshyppighed hæmmer Befolkningstilvæksten og derigennem mildner navnlig Landdistrikternes sociale Problem; den derved fremkaldte Lønstigning ansporer til tekniske Forbedringer. Andre Kapitler skildrer to af Gennembruddets vigtigste Forudsætninger, Samfærdselsmidlernes samt Aktie- og Bankvæsenets Udvikling. Selve Industriens uhyre Opsving belyses navnlig ved Hjælp af Handelsstatistikken, som Montgomery i det hele benytter meget og med Held. Slutningskapitlet behandler »Arbejdsspørgsmaal« og giver bl. a. en Oversigt over Beskyttelseslovgivningens Historie. Overfor dette Afsnits vanskelige Problemer træder Forfatterens karak-

teristiske Soberhed og forsigtige Afvejen pro et contra stærkere frem end ellers; det er saaledes nærmest modstræbende, at han overhovedet indlader sig paa at udtale sig om Fagforeningernes mulige Betydning for Lønniveauet. Desuagtet rummer netop dette Kapitel særdeles mange interessante og kloge Bemærkninger.

Fremstillingen er holdt i et gennemklart, maaske noget farveløst Sprog. Montgomerys Opfattelse af økonomisk Historie er ikke snæver; navnlig ofrer han megen Plads paa at belyse Lovgivningens Betydning for den økonomiske Udvikling, selv om han som Helhed advarer mod at overvurdere de Rester af gammel Statsregulering, som holdt sig ind i det 19. Aarhundrede. Grænsen til den politiske Historie overskrides dog aldrig; Politikernavne forekommer ikke. Endnu mindre faar man nogen som helst Anelse om Forfatterens eget politiske Standpunkt. Bogens Værdi ligger først og fremmest i dens Rigdom paa Oplysninger; ogsaa Dyrkere af dansk økonomisk Historie vil kunne lære meget og faa meget at tænke over ved at fordybe sig i den. *Henry Bruun.*

Den finske historiker G. A. Donner har i 1930 udsendt sin bog »Kampen om Fresearvet« i en ny udgave under titlen: *Striden om arvet efter köpmannen Jakob Frese 1455—1510*, men nu forsynet med kildehenvisninger og en række dokumenter aftrykt som bilag. Denne uendelige arvestrid, med centrum i Reval, men med udløbere i Åbo, Stockholm, Lübeck, København, Helsingborg og en række nordtyske byer, kaster et skarpt lys over magtfordelingen, de økonomiske forhold og retsmetoderne i Østersø-området i slutningen af middelalderen. Karl Knutsson, Axelssønnerne, Sten Sture, Kong Hans, kejseren, ja selve paven mobiliseres af parterne i tvisten. *F. W. W.*

»Urkundengeschichte ist Bildungsgeschichte« er udgangspunktet i Felix Merkels afhandling: *Das Aufkommen der deutschen Sprache in den städtischen Kanzleien des ausgehenden Mittelalters* (Beiträge zur Kulturgeschichte hsg. v. W. Goetz Bd. 46 (1930)). Ved dette kulturhistoriske synspunkt og ved, at det er dokumenter paa modersmaalet og ikke paa latin, der behandles, betegner hans bog noget nyt indenfor diplomatikken. Undersøgelsen er ikke særlig dybtgaaende, men omfattende, idet forf. paa grundlag af samtlige tyske »Urkundenbücher« og enkelte utrykte byarkiver saa at sige skridt for skridt følger det tyske brev sprogs

kamp og langsomme sejr over latinen. Det er en kulturkamp af større rækkevidde end mange nationalkrige, og den strækker sig over mer end hundrede aar. Værd at lægge mærke til er det, at kampen opstaar i det gamle romerske kulturcentrum i de sydlige Rhinegne (13. aarh.); herfra breder den sig vifteformigt mod nord og øst og sejrer sidst i Hansestæderne (kort før 1400) i de rent germanske kolonisationsomraader. Samtidig lykkes det at ramme en solid pæl igennem den herskende anskuelse, at det særlig var borgerstanden, der havde trang til at erstatte latinen med modersmaalet. Tværtimod. Overalt er det den nye lavadel med ren tysk og verdslig ridderkultur, der bærer det tyske sprog frem; i breve til omegnens landadelige begynder byerne at anvende det tyske sprog, først senere ogsaa mellem borgerne indbyrdes. Om den haardnakkede sprogkamp inden for de højt udviklede bykancellier, der nødigt vilde slippe den latinske tradition, taler de mange bevarede »Stadtbücher« deres tydelige sprog, og sidst af alle gik den praktiske købmand i sine forretningsbøger over til modersmaalet. Selv hanseaternes sejge vedhængen ved latinen skyldes tradition og ikke deres internationale forbindelser, for allerede i begyndelsen af 14. aarh. var plattysk blevet forretningsproget overalt i Nordeuropa. Med rette fremhæver forfatteren atter og atter, at dokumentet i saa høj grad som muligt retter sig efter modtagerens sprog; men derved forledes han ogsaa til en kedelig fejltagelse. S. 50 overrasker han den danske læser ved at hævde, at fyrst Witzlaw III af Rygen »sogar öfters« skrev breve til Erik Menved paa dansk! Han giver ingen henvisning, men utvivlsomt har han sin viden fra »Pommersches Urkundenbuch«, der ganske rigtigt har adskillige saadanne breve — optrykt efter Huitfeldt uden angivelse af, at det er en dansk gengivelse af en nu tabt original. Iøvrigt indskrænker Merkels kendskab til danske diplomer sig næsten udelukkende til Carlies højst mangelfulde disputats, (sml. H. T. 9. R. V 321 ff.), hvad der er et nyt bevis paa, hvor stor en trang der er til det fuldstændige danske diplomatarium i udlandet som herhjemme.

Aksel E. Christensen.

Middelalderens Kunst er en saa væsentlig Kilde til vor Forstaaelse af Tidens almindelige Kultur, at alle Forsøg paa ogsaa at se den under andre Synsvinkler end den rent kunsthistoriske maa hilses velkommen. Et saadant Forsøg er den af Leipzig Universitetets Institut für Kultur- und Universalgeschichte ved Professor Walter Goetz udgivne Publikationsserie »Die Ent-

wicklung des menschlichen Bildnisses«, der i en Række Bind vil benytte det middelalderlige Billedstof til at kaste Lys over de Mennesketyper og de Personligheder, der har præget de forskellige Perioder. Synspunktet er noget anstrængt, og det, som især er kommet ud deraf, er nogle fortrinlige Billedbøger med et interessant Udvalg af Tidens Malerkunst, Skulptur og Guldsmedearbejde. Seriens to første Bind behandler tyske Kejser- og Kongebilleder fra Tiden 751—1152 samt Skriver- og Dedikationsbilleder i det tyske Bogmaleri 800—1100. Det tredje Bind, udsendt 1931, er Steinberg: *Die Bildnisse geistlicher und weltlicher Fürsten und Herren 950—1200*, hvortil hører et Tavlebind med 150 Lystryksplancher. En Række af de ledende Personligheder i tysk Politik og Kirkeliv afbildes her efter samtidige Fremstillinger, ledsagede af grundige videnskabelige Kommentarer og indgaaende Karakteristikker af de portrætterede Personligheder, altsammen meget interessant, men betydelig mere end de i Reglen ganske skematiske Portrætter giver rimelig Anledning til. Om egentlig Portrætkunst med dybere individuel Karakterisering er der saa godt som aldrig Tale i denne Periode, hvad Forfatteren selv godtgør ved forskellige Analyser og med stor Soberhed erkender. Det højeste man i den Henseende kan naa til, er en rent ydre Lighed — fed eller mager, skægget eller glatraget —, og selv her er der ofte haabløs Uoverensstemmelse mellem de skrevne Kilder og Portrætterne og mellem de sidste indbyrdes. Portrætterne er kun Typer, men som saadanne er de ogsaa værdifulde. Forfatteren lægger særdeles megen Vægt paa at godtgøre, at der i Portrætvalget er noget særegent for de forskellige Perioder, i den ottoniske Tid afbilder man fortrinsvis de ledende Kirkefyrster som grupperende sig om Fyrsterne, i Investiturstridens Tidsalder Hierarkiets Talsmænd o. s. fr. Stort klogere bliver vi dog ikke gennem denne Erkendelse.

Et af de sidste Billeder, det eneste ikke-tyske, viser den bekendte, ofte diskuterede Tympanon over Syddøren i Slesvig Domkirke. Forfatteren mener at hans Fortolkning af den afbildede Kirkestifter som Knud Lavard er ny, men den er allerede fremsat af forskellige baade danske og tyske Forfattere, bl. a. findes den i Traps Slesvig. Sandsynlig er den heller ikke. Den gloriøse Kongeskikkelse er snarest, som bl. a. af Francis Beckett foreslaet, Valdemar den Store. P. N.

Det er mærkeligt at se, hvorledes Uro og idelige Trængsler i Tyskland ikke har bevirket, at man vender sig bort fra Fortiden, men snarere har øget Trangen til historisk Forstaaelse og drevet

Forskerne til at samle deres Energi om store Opgaver. En Række Værker, paa engang grundlærde og vidtskuende og personligt prægede, er kommet frem i de senere Aar. Et saadant Værk er den omfangsrige Bog *Deutschland vor der Reformation. Eine Zeitenwende*, som Heidelbergprofessoren Willy Andreas, en Mand paa halvhundrede Aar, udsendte i Fjor. Æmnet er ofte taget op — i sin Helhed og gennem Enkeltundersøgelser — og Forskerne er siden Rankes Dage trængt stadig dybere og dybere ned; alligevel maa man under Læsningen af A.s Bog forbaus over, hvor overordentligt der er arbejdet i den sidste Menneskealder, og i hvilken Grad Historikernes Forhold til Middelalderen har ændret sig.

A. behersker den store videnskabelige Litteratur; han arbejder med de Problemer, der er skudt frem i Forgrunden i vor Tid, og har staaet i levende Meningsudvexling med selvstændige Tænkere og kyndige Folk rundt om i Tyskland; men væsentligere end al faglig Debat er den intensive Fordybelse i Overleveringen og Oplevelser og Erfaringer, der har givet ham Forudsætninger for Forstaaelsen af en Krisetid. Vistnok har han faaet en Tilskyndelse fra J. Huizingas Arbejde »Herfstij der Meddeleeuwen« fra 1919 (tyisk Oversættelse: »Herbst des Mittelalters«), som han hentyder til i Indledningen. A. er dog en Historiker af bredere Skikkelse end Huizinga, hans Tidskarakteristik hviler ikke udelukkende paa Litteratur og Kunst, heller ikke er Aartierne omkring 1500 for ham som for Huizinga i alt væsentligt Afslutning paa en Kulturperiode med hektisk Udfoldelse af Liv, der er ved at gaa under, men en Overgangstid, hvor gammelt og nyt mødes, — et Tidehverv.

A. giver en Fremstilling af Kræfternes Brydning i Statslivet, i det kirkelige Liv, under økonomiske og sociale Forskydninger og under Forsøgene paa at finde ny Veje for Tænkningen og i Kunsten give Udtryk for hvad der bevægede Sindene. Man maa beundre hans Evne til at faa alt dette til at klinge sammen, hans Evne til at lade det brogede Liv udfolde sig for vore Øjne og med det samme lade forstaa hvad der ligger bagved. Vi kan fremhæve Skildringen af Ridderne i social Decadence og de ny Folk, der rykker frem, de selvsikre Borgere, som hader og foragter Ridderne, men er opsat paa i Lader og Levemaade at efterligne den Stand, de fortrænger, — eller Karakteristikerne af Nicolaus fra Cues og Kejser Maximilian, skarpt tegnede og med dybt Perspektiv, meget forskellige fra Johannes Janssens tro skyldige Billeder i hans kendte katolsk-apologetiske Værk »Geschichte des deutschen Volkes«.

Om A. er af katolsk eller protestantisk Bekendelse eller Tradition, er næppe muligt at læse ud af hans Bog. Han lader den religiøse Higen og Uro gaa som den stærkeste Strøm gennem Tiden og skildrer Folkefromheden og den folkelige Kultus' barokke Former med Menneskekundskab og dyb Forstaaelse. Af dette Syn paa Tingene præges ogsaa hans Vurdering af den tyske Humanisme. Afsnittet »Der Humanismus bei Anbruch der Reformation« forekommer at være Værkets bedste Kapitel; det staar iøvrigt i nøje Tilslutning til Gerhard Ritters Afhandling »Die geschichtliche Bedeutung des deutschen Humanismus« (Historische Zeitschrift 127). Humanismen betragtes ikke overvejende som en fremmed Indflydelse, men ses, vistnok i højere Grad end før er sket, i hjemlig Sammenhæng, »durchsetzt vom Mittelalter«. A. tegner Udviklingen fra Generation til Generation og skildrer Brydningen mellem overleverede Former og Nydannelser gennem en Række Karakterskitser — Agricola, Conrad Celtis, Reuchlin og Erasmus. Han viser, hvorledes de indbyrdes stridende Elementer volder Splittelse og sluttelig Brist i Personligheden. Navnlig er Karakteristikken af Erasmus fin og klog og gaar meget dybere end Huizingas Vurdering i hans udmærkede Erasmusbog.

Det skal endnu tilføjes, at A.s Værk, der er blevet til i et Tidehverv, ikke har godtkøbs Paralleler og Deklamationer og heller ikke er pyntet med forcerede Aandrigheder, som nu er i Mode. Stilen er klar, enkel og fornem.

Ellen Jørgensen.

I den af Erich Marcks redigerede »Deutsche Geschichte«, der har til Maal at skildre det tyske Statslivs Historie paa Baggrund af den aandelige og sociale Udvikling, indtager Karl Brandis to Bind *Deutsche Reformation und Gegenreformation* (Leipzig, 1927 ff.) den centrale Plads og spænder over Tiden fra ca. 1500 til 1648. De markante Træk i Brandis Forfatterfysiognomi træder ogsaa i dette Værk tydeligt frem. Hans Udgangspunkt er at vise de Tanker og Ideer, som »idet de følger deres egne Love og Rhythmer, er de væsentligste virkende Kræfter i Historien«. Heri ligger ikke nogen Underkendelse af de økonomiske Faktors Betydning, men med Styrke peges paa Samspillet mellem disse og de aandelige Kræfter, saaledes at t. Eks. i Reformationstiden den nye Pengehusholdning vel faar Betydning for Kirke og Stat, men omvendt indvirker Tidens rationelle Aandspræg, der mødes i de kirkelige og politiske Spørgsmaal, ogsaa paa det økonomiske Liv gennem nationaløkonomiske Spekulationer, ligesom Forandringerne i de kirkelige Grundanskuelser griber dybt ind i

dette sidste (saaledes ved Afladspengenes, Almissernes og Stiftelsernes Ophør). Hovedsagen for Forfatteren er dog den politiske Historie, som den udvikler sig under Tidens Strømninger; han erklærer udtrykkeligt, at han betragter »Fortællingen« som den egentlige Form for »Historie«, thi »selv det største erkender vi som noget, der er blevet til, og som derfor er opløseligt i sine Bestanddele«. Paa Spørgsmaalet, om det er muligt for Historikeren at give en endelig og objektiv Fremstilling af denne Udvikling, der dog altid maa ses fra et subjektivt Standpunkt, giver Forfatteren det Svar, at Historikerens Objektivitet bestaar i hans stadigt gentagne Prøvelse af sine Domme. Forf. er altsaa Repræsentant — vel den betydeligste — for den moderne tyske Skole, der knytter Traaden til den Rankeske Historieskrivning fastere, i bevidst Modsætning saa vel til den »idéhistoriske«, som til den »materialistiske Historieskrivning«.

Brandi er en ypperlig Fortæller; en rolig og fornem Tone hviler, som hos Ranke, over Værket; ligesom hos Mesteren anvendes ogsaa enkelte, men prægnante Træk til at farve Skildringen (f. Eks. ved Sickingens Undergang: »Da drangen Fall auf Fall seiner Burgstücke dumpf an sein Ohr, bis es zu Ende war«). Vigtigere er det, at Fortællingen er gennembrudt af fine og aandrige Bemærkninger, og allervigtigst, at der til Grund for hele Skildringen ligger dybe og selvstændige Synspunkter. Brandi er tilfreds med, at Reformationen ikke sejrede i hele Tyskland, da dette kun kunde være sket ved fordærlige Kompromiser. Nu fik man i Stedet ikke blot en ny Form for Kirken, men ogsaa et nyt Indhold af samme.

Brandi begynder med at skildre den middelalderlige Kirke, der baade er en statslig Bygning og en Kultur. Fyrsterne trykkes af den ned til at spille Statholderes Rolle, den tysk-romerske Kejser er kun dens Foged. Mere og mere anviser Kirken Menigheden den Rolle at være kun modtagende. Reaktionen mod Romerkirken begynder i Italien med Renaissancen, der er en national Strømning, som ganske vist er i Færd med ligesom sin Modstander at blive til en international Bevægelse, da den mødes af Luther. Ikke Individualismen, som i Italien, men Angsten for ikke at faa Naade og den heraf udsprungne Pligtfølelse er det, som giver Bevægelsen i Tyskland Retning og Kraft. Hvad den videre Udvikling angaar, er det ikke i Almindelighed de opgaende Fyrstendømmer, som er Bærere af den lutherske Bevægelse. Een Fyrste er der dog, Filip af Hessen, som faar en Hovedbetydning for Udviklingen ved at forstaa Nødvendigheden af Stædernes Tilslutning. Som den næste førende tyske Skik-

kelse staa Moritz af Sachsen. Den tredje, som kunde være bleven til en stor historisk Personlighed af positiv Værdi, men som ikke blev det, er Wallenstein.

Hovedskikkelsen, men ogsaa han i sin Hovedgerning virkende til Tysklands Ulykke, er dog Kejser Karl V. Han er som bekendt den, der har Forfatterens Hovedinteresse, og hvem han har viet saa meget kærlighedsfuldt Studium. Der er derfor ingen Grund til her at dvæle ved de almindelig kendte Træk af Brandis Billede af ham, kun skal det bemærkes, at skønt han føles bag hele Skildringen, har Forf. overlegent behersket sin naturlige Lyst til at lade ham ogsaa kvantitativt gøre sig for stærkt gældende i Værket.

Kun fra dansk Side vil der vel være Dissens om visse Punkter i Fremstillingen. Vi vil ikke kunne gaa med til, at den hanseatiske Indflydelse i Danmark, som var grundlagt ved Freden 1370, skulde være bleven forøget ved Kalmarunionen 1397; at Christiern II.s Regering skulde kunne betegnes som »Volkskönigtum«; at Stockholms Blodbad nævnes efter Oprøret mod Kongen i Sverige som begrundet herved; at Lybekkerne skulde have indtaget København 1534; eller at Slaget ved Øksnebjerg 1535 sættes forud for Holstenernes Belejring af Lybek 1534. Det er trist nok, men det er aabenbart næsten umuligt for en Udlænding at kunne gengive skandinavisk Historie helt korrekt.

I anden Del af Værket, som gaar fra 1560 til Trediveaarskrigens Afslutning, har Brandi i Moritz Ritter haft en moderne og fremragende Forgænger at følge, men han tilføjer til Ritters lidet facetterede Skildring en »Dynamik«, hvormed han forstaar en Vejning mod hinanden af de politiske Kræfter, hvis indbyrdes Samspil frembringer Resultatet. Ikke Habsburgerne, men de bayerske Wittelsbachere viser sig her som de virkende, og ved Aarhundredskiftet træder de religiøse Faktorer atter i Forgrunden paa de politiskes Bekostning. Trediveaarskrigen er derfor en virkelig Religionskrig, men den sidste. At Forf. i denne Vurdering adskiller sig fra andre moderne Forskere, behøver ikke at paapeges, og naar han som Støtte for sin Opfattelse bl. a. henviser til den særlige Udformning af Ny-Katholicismen, der fandt Sted i Tyskland, fordi den godtgør, i hvor høj Grad Religionen i dette Land var en levende Kraft, vil man være tilbøjelig til at slutte sig til hans Mening.

Hele denne halvandethundreaarige Udvikling i Tyskland ses stadig paa europæisk Baggrund; den store Sammenhæng, som ogsaa Ranke satte som det første fornødne, er nøje iagttaget, og Forfatteren viser i høj Grad sit Mesterskab ved den overlegne

Ro, hvormed han udreder disse talrige og indviklede Traade. Ikke blot ved de talrige nye Oplysninger, som Værket indeholder, bliver Syslen med det en Berigelse, det samme gælder om de indskudte Bemærkninger, som krydrer Fremstillingen, f. Eks. »Das Geistige lebt in längeren Rhythmen als die materielle Kultur und zieht im Gegensatz zu ihr oft genug grade aus Elend und Not höhere Werte, als aus Wohlstand und Lebenssicherheit«; eller »Jene Indiskretion, gegen die sich jede Diplomatie vergeblich schützt, die mehr als das unvermeidliche schreibt«, en ægte Bismarcksk Tanke; eller »Zum Glück sind das sittliche und politische Leben nie von einander zu scheiden«, Ord, hvorum man vel næppe kan sige det samme. Et Par Sætninger skal anføres til Slutning, som har faaet en særlig aktuel Betydning, efter at de skreves, nemlig Forfatterens Advarsel mod at opfatte germansk Væsen og Reformation som prædestinerede til at dække hinanden: »Zur Vorsicht mahnen die starke Blutmischung in ganz Mitteleuropa« etc. Med Fornøjelse læser man ogsaa de stærke Ord: »Es ist das Verhängnis jedes Absolutismus, dass Heiligkeit und Unangreifbarkeit zwangsläufig auf alle Massnahmen auch der ausführenden Organe des allerhöchsten Willens überströmen müssen.«

Knud Fabricius.

Det var at forudse, at 1932 vilde bringe en Række historiske Arbejder i Anledning af 300-Aaret for Gustaf II Adolfs Død ved Lützen. Det kom da ogsaa til at slaa til. Et Blik paa den bibliografiske Oversigt for 1932 i det svenske Historisk tidsskrift 1933 viser en næsten overvældende Vrimmel af Artikler, Afhandlinger og større Værker om »Guldkongen fra Norden«. Meget deraf er naturligvis at betragte som Mindeartikler, skrevet for Anledningen; men adskilligt har Interesse ud over den rent aktuelle og bringer nye videnskabelige Synspunkter og Resultater.

Saaledes har Carl Arvid Hessler i sin Afhandling *Gustaf II Adolfs konungaförsäkran* (Scandia 1932) taget Spørgsmaalet op om Tilblivelsen og den statsretslige Betydning af den Haandfæstning, Gustaf II Adolf afgav ved sin Tronbestigelse i 1611. Bedømmelsen af dette Aktstykke har været højst forskellig hos Historikere som J. Hallenberg, Martin Weibull, Emil Hildebrand, Harald Hjärne, Helge Almquist og Georg Wittrock. Hessler mener at kunne fastslaa, at Haandfæstningen er et Resultat af Raadsaristokratiets maalbevidste Opposition mod Vasakongernes personlige Regimente. Regeringsmagten blev et Led i et strengt konstitutionelt System; Centraladministrationen skulde ligge i Hæn-

derne paa selvstændige Rigsembedsmænd af Raadets Kreds, Lovgivning og Udenrigspolitik afgøres med Raadets og Stændernes Samtykke, Beskatning finde Sted med Raadets Billigelse, altsaa en aristokratisk Konstitutionalisme. Imidlertid sprængte Gustaf Adolfs Statsmandsbegavelse disse Rammer; men ved hans Død stod Højadelen parat til at genoptage Arbejdet paa Forfatningens Omdannelse. 1611-Haandfæstningen skyldes samme aristokratiske Aand som 1634-Aars Regeringsform og Stormagtstidens Formynderregeringer; den sætter Skel i samme Grad som 1719- og 1809-Aars Regeringsformer, idet den betegner det konstitutionelle Gennembrud i nyere Tid.

Om *Økonomi og krigføring under Gustaf II Adolfs tyska fälttåg 1630—1632* skriver Per Sörensson (Scandia 1932). Forfatteren mener, at man hidtil ikke i tilbørlig Grad har taget i Betragtning, i hvor mange Tilfælde rent økonomiske Hensyn, bortset fra Forplejnings- og Furageringsforhold, har været bestemmende for Gustaf Adolfs Krigsførelse. Det skyldtes saaledes uden Tvivl økonomiske Vanskeligheder, naar hans Stridskræfter i Sommeren og Høsten 1630 var saa smaa, at han maatte optræde særlig forsigtigt og nøjes med at operere i Kystegnene. Den svenske Fremgang i Slutningen af 1630 bragte en Forbedring i Stillingen, men dog ikke mere, end at Bekymringer for Finanserne ogsaa fik Indflydelse paa Krigsførelsen i Foraaret 1631. Trods de bedre og rigeligere Kvarterer, Gustaf Adolf opnaaede ved Erobringen af Frankfurt a. d. Oder i April 1631, tvang Pengemangel ham til at afstaa fra større og mere risikable Foretagender, og dette blev en af Aarsagerne til Magdeburgs Fald, der skadede hans Anseelse i Tyskland. Ogsaa efter Slaget ved Breitenfeld spillede økonomiske Motiver en Rolle for den svenske Konges Krigsførelse, men blev mere og mere af sekundær Betydning; den store Fremgang og de rige Kvarterer tilfredsstillede Officerer og Mandskab; den militære Overlegenhed skabte Tillid til Gustaf Adolfs økonomiske Formaaen og øgede Mulighederne for Kredit. Ved hans Død ændredes Stillingen, og økonomiske Vanskeligheder bidrog til, at Svenskerne efter Slaget ved Nördlingen mistede deres Indflydelse i Syd-tyskland.

I en Afhandling *Gustaf II Adolf och kardinal Richelieu* (Scandia 1933) har Lauritz Weibull skildret det politiske Forhold mellem Sverige og Frankrig 1629—1632 og gjort Rede for de lange Underhandlinger, der førte til Traktaten i Bärwalde den 13. Januar 1631. Det havde været Richelieus Plan at benytte Gustaf Adolf som et Redskab til at virkeliggøre Frankrigs politiske Maal. Kampen mod den fælles Fjende, Habsburg, førte dem sammen;

men den svenske Konge vilde ikke blot være Richelieus Redskab; derfor forblev Forhandlingerne mellem de to Magter længe uden Resultater, og da Gustaf Adolf 1630 begyndte Felttoget i Nordtyskland, optraadte han uden Tilknytning til Frankrig. Forbundet i Bärwalde sikrede Sverige fransk Støtte, uden at der var gjort noget Skaar i den svenske Konges frie Stilling. Det var Gustaf Adolf, der fastlagde Traktatens Linier; han havde energisk fastholdt sine Maal og paa de Punkter, der var vigtige for deres Gennemførelse, i det store Hele gennemtruffet, hvad han vilde. Richelieu havde villet hemmeligholde Forbundet; men Gustaf Adolf havde Brug for dets Offentliggørelse og lod Meddelelsen derom sprede over Europa ved Flyveblade.

Nils Ahnlund, der er den fornemste Kender af Gustaf Adolf-Tidens svenske Historie, havde i en Bog *Kung Gustav Adolf* (1930) samlet en Række Afhandlinger, han havde skrevet i Dagspresse og Tidsskrifter. I dette Arbejde blev forskellige betydningsfulde udenrigspolitiske Spørgsmaal behandlet; af særlig Interesse for Danmark var Behandlingen af Mødet i Ulfsbæk. Nils Ahnlunds nye Bog *Gustav Adolf den store* (1932) er næsten allerede blevet Folkebogen om den svenske Konge, skrevet i en klar, fængslende Stil, enkel og kraftig, men med fine Nuancer i Skildring af Personer og Begivenheder, med dyb psykologisk Forstaaelse og uden at man et Øjeblik er i Tvivl om Forfatterens videnskabelige Vederhæftighed og fulde Kontakt med den Virkelighed, Kildematerialet kan give. Skildringen af den kulturhistoriske Baggrund har givet Bogen Farve og Liv. Nils Ahnlunds fortsatte Arbejde med Emnet har sig rige Spor i nye Resultater og Synspunkter, bl. a. paa det udenrigspolitiske Omraade. Samtidig har Bogen kunnet drage Nytte af de Studier, som Forfatteren har gjort til det store Værk om Sveriges Rigsdags Historie, der for Tiden er under Udarbejdelse.

Nils Ahnlund har ikke givet en sammenhængende Skildring i kronologisk Rækkefølge. I syv Kapitler har han taget forskellige Omraader op til en udførligere Behandling, saaledes at man faar forskellige Sider af Gustaf Adolfs Person og Tidens Historie belyst hver for sig. Det styrker naturligvis Skarpheden i Skildringen af hvert af disse Omraader; men det gaar paa den anden Side ud over Fremstillingen af Vekselvirkningen imellem dem. Første Kapitel »Vägen till kronan« giver Gustaf Adolfs Afstamning, hans Barndoms og Ungdoms Milieu og viser, hvorledes han allerede som Dreng fik Forstaaelsen af Sveriges udenrigspolitiske Opgaver mod Øst og Syd. Temmelig kortfattet er Skildringen af den vanskelige Vej frem til Kronen. I »Gustav Adolfs giftermål« faar

man et stærkt Indtryk af Enkedronningens dominerende Stilling og en fin og nænsom Skildring af den unge Konges Forbindelse med Ebba Brahe og en Redegørelse for Margareta Slot-Episoden og for den politiske Betydning af Ægteskabet med Maria Eleonora af Brandenburg. »Människa och konung« er Bogens bedste Afsnit. Siden Harald Hjärne havde vist, hvor urigtig det traditionelle Billede af Gustaf Adolf var, har man savnet en virkelig dybtgaaende Skildring af denne Personligheds Storhed og menneskelige Mangler. Det har Nils Ahnlund nu givet os, en farverig, nuanceret Karaktertegnning. Med psykologisk Forstaaelse og Indfølelse klarlægges for os Modsætningerne og Mangfoldigheden i Mennesket Gustaf Adolf: Dobbelttheden i hans Temperament (»Hede« og »Kulde«), Impulsivitet og nøgtern Forsigtighed, Hæftighed og Forsonlighed, det stærke religiøse Indslag, Pligtfølelse, Handlekraft, Beslutsomhed, Retlinethed, Elskværdighed og alle de Egenskaber, der gjorde ham til den folkelige Konge. »Sveriges rikets ständer« giver et Tværsnit af hele det svenske Samfund, medens Afsnittene »Norden och Östersjön« og »Det evangeliska väsendet« indeholder en mere oversigtsmæssig Skildring af Gustaf Adolfs Udenrigspolitik. Slutningskapitlet »Gustaf Adolf den store« viser, hvorledes Kongens Minde blev bevaret og holdt i Ære i Samtid og Eftertid.

Gustaf Adolfs militære Indsats har Nils Ahnlund derimod »såsom icke fackman ansett riktigast att endast i korthet beröra«. Denne Side af den svenske Konges Virksomhed er til Gengæld gjort til Genstand for Behandling med stor Udførlighed af den svenske Generalstabs historiske Afdeling i et digert Værk *Gustaf II Adolf. Minnesskrift på 300-årsdagen av slaget vid Lützen*. Det er et Led i et større, endnu ikke fuldført Arbejde om Sveriges Krige 1611—1632 og maa betragtes som en foreløbig Opgørelse af de Resultater, man hidtil har naaet.

Professoren ved Universitetet i Greifswald Johannes Paul, der paa saa mange Maader har vist sin store Interesse for og Kendskab til nordiske Forhold i det 16. og 17. Aarhundrede, holdt paa den internationale Historikerkongres i Oslo i 1928 et Foredrag om *Gustaf Adolf in der deutschen Geschichtsschreibung*, der senere har faaet Form af en Afhandling i »Historische Vierteljahrschrift« (25. Aarg. 1930). Medens man selv hos katolske Historieskrivere omkring Gustaf Adolfs egen Tidsalder endnu sporede Virkningen af hans vældige Personlighed, blev han hos Oplysningstidens Forfattere til Repræsentanten for Tolerance og religiøst Frisind, medens Romantiken (Schiller) opfattede ham som den heroiske ideale Skikkelse. Det 19. Aarhundredes katolske Historikere skil-drede ham derimod med stærk Antagonisme som en til Tyskland

»hidløbet kongelig Æventyrer«, og til denne Opfattelse af Gustaf Adolf som den fremmede Røver, der var brudt ind i tyske Forhold, sluttede sig de tyske nationalistiske Historikere i Tiden før 1870. Som Modsætning til den svenske Konge gjordes den spanske Habsburger Kejser Ferdinand II til en idealistisk Forkæmper ikke blot for den katolske Tro, men ogsaa for en kraftig tysk Enhedsstat. Denne Opfattelse fik endogsaa Indflydelse paa den protestantiske Historieskrivning; man saa i Gustaf Adolf vel nok Trosfrihedens Redningsmand, men ogsaa den farlige Fjende af Fædrelandet; hans Død kom til Lykke for hele Tyskland i rette Tid. Ved Bedømmelsen af den svenske Konge gjorde begge Lejre sig skyldige i manglende Kritik; baade Katolikker og Protestanter var ensidige og forud indtagne af henholdsvis religiøse og nationale Bevæggrunde. Da Gustaf Droysen i 1869—1870 gjorde sit skarp-sindige Forsøg paa at bestemme Gustaf Adolf som Statsmanden, der lededes ikke af religiøse, men politiske Bevæggrunde, var han forsaavidt ogsaa ensidig, som Problemet ikke nødvendigvis behøver at opstilles som et »enten—eller«. Leopold v. Ranke og hans Skoles dybtgaaende og saglige Behandling ramte dog ogsaa ved Siden af, da Grundopfattelsen var, at Gustaf Adolf lededes dels af religiøse, dels af politiske Synspunkter (Geschichte Wallensteins 1869). Johannes Paul advarer mod Ensidedighed i selve Problemstillingen. Man maa forstaa Gustaf Adolf ud fra hans egen Tid, og da lader hans Politik sig ikke føre tilbage til hverken een eller to Linier. Alle Faktorer maa tages i Betragtning: religiøse, dynastisk-politiske, militære, økonomiske o. s. v.

Johannes Paul udsendte i 1927 første Bind af et Værk om *Gustaf Adolf*; i 1930 kom andet Bind og i 1932 tredje og sidste Bind. I Stedet for den tidligere Todeling af Gustaf Adolfs Historie, hvor Landingen i Pommern 1630 gøres til det store Indsnit i den svenske Konges Løbebane, har Johannes Paul — som før ham Martin Weibull og senere svenske Historikere — foretrukket en Tredeling. Han mener, at den første afgørende Vending indtraadte ved Gustaf Adolfs Beslutning om at angribe Preussen i 1626. Her slutter da ogsaa hans første Bind (»Schwedens Aufstieg zur Grossmachtstellung«), af hvis 170 Sider en Redegørelse for Sveriges ydre og indre Politik fra Gustaf Vasas Død indtil Karl IX's Brud med Danmark og Død optager ca. 100 Sider. Andet Bind (»Schwedens Eintritt in den dreissigjährigen Krieg«) fører Skildringen frem til Slaget ved Breitenfeld i 1631, hvor Johannes Paul finder det næste store Indsnit. Indtil da havde Gustaf Adolfs Krigsførelse i Tyskland overvejende været af defensiv Karakter. I Tiden fra Breitenfeld til Slaget ved Lützen (»Von Breitenfeld bis Lützen«)

var hans Krig mere offensiv; Sejren i 1631 betød for ham Opnaelsen af det Maal, han havde sat sig ved sin Indblanding i de tyske Forhold: ingen Fjende truede mere Østersøkysten og Sverige. Johannes Pauls Værk vidner om stort Kendskab til Sveriges Arkivbeholdninger; derimod synes han ikke at have taget tilstrækkeligt Hensyn til moderne svensk historisk Litteratur om Emnet. Desværre har han ogsaa været forhindret i at kende de Resultater, vedrørende svensk diplomatisk Historie i Tiden 1613—1621, som Bertil Thyresson i 1928 forelagde i sin Afhandling for Doktorgraden *Sverige och det protestantiske Europa från Knäred-freden till Rigas erövring.* Arthur G. Hassø.

De senere Aars Restriktioner overfor Indførsel af Fødevarer til England har foranlediget Cambridge-Docenten C. R. Fay til at offentliggøre en Undersøgelse over *The Corn Laws and Social England* (Cambridge 1932). Bogen gennemgaar Kornlovene, fra der blev lagt Told paa Hvede 1660, og til den sidste Kornlovs Tilbagekaldelse 1846. De økonomisk-politiske Overvejelser, der førte til Lovenes Fremkomst, berøres, og Lovenes økonomiske Følger for Kornpriserne og for Englands Udenrigshandel i Almindelighed spores, forsaavidt Forfatteren har kunnet skaffe sig Materiale til Belysning af disse Spørgsmaal. Efter Fay's Mening har Kornlovene maaske nok fremmet Hjemmeproduktionen af Korn; men deres Bivirkninger har været meget omfattende og ofte ubehagelige; saaledes har »the sliding scale« næppe været til Gunst for andre end Spekulanter. Flere Sidespring, f. Eks. om Bagernes Stilling, opliver Skildringen. Skønt Afhandlingen er til-egnet Adam Smith og søger at yde hans Synspunkter Retfærdighed, dvæler Fay dog hellere ved Huskisson's Interesse for Rigspræference, og mener, det britiske Rige er blevet svagere, fordi der fra 1846 til Joseph Chamberlain's Tid ingen Rigspolitik er ført.

I den Periode, Bogen omfatter, hentede England Hovedparten af det Korn, der indførtes, fra Østersølandene. Fay's Undersøgelse er derfor af Vigtighed som Baggrund for dansk økonomisk Historie, men giver ikke nogen direkte Omtale af danske Forhold.

Georg Nørregaard.

Efter 35 aars arbejde har Henri Pirenne i 1932 fuldført sit livsværk, sin *Histoire de Belgique*. Dets sidste og syvende bind omfatter den store opgangs- og blomstringstid mellem de to skel-

sættende begivenheder: revolutionen i 1830 og tyskernes indfald i 1914. Udover dette voldsomme sving i det historiske perspektiv har han ikke villet føre sin fremstilling. I det foreliggende bind leverer Belgiens førende historiker et nyt bevis for, at det er muligt at skrive dybt indtrængende, med uhildet overblik og vurdering, om begivenheder og forhold midt oppe i vor egen levetid. Og denne karakteristik har gyldighed baade naar han udreder de politiske modsætninger og naar han skildrer saa følelsesmæssigt betonedede spørgsmaal som kampen om det flamske sprogs ligeret.

Belgien har til alle tider ligget paa et af Europas saarbare punkter, paa denne »terre commune à tous«, der saa ofte har været slagplads for afgørende kampe. Pirennen sammenligner landet med oldtidens Syrien; som hint oldtidsland ligger Belgien hvor store riger støder sammen og er i stadig kontakt med de mægtige naboer ved sin handel og sin industri. Denne karakteristik gælder mere træffende Belgien i det 19. end i noget andet aarhundrede. For i den længste fredsperiode i folkets historie naaede det materielle og aandelige sammenspil mellem det lille land og Europas tre førende kulturnationer et højdepunkt. Belgiens historie har derfor den særlige interesse, at den stærkt og klart genspejler tidens almindelige kræfter og ideer.

Tydeligst ses det paa det økonomiske omraade. Den industrielle revolution slaar rod i Belgien før end noget andet sted paa fastlandet. Fra 1834 bygges her, tidligst i verden, et fuldstændigt stamnet af jernbaner, og det endda et som er anlagt af staten. Her hersker det 19. aarhundredes førende klasse, det rige borgerskab, fuldstændigere og længere end ellers. Frihandelen sidder urokket i sit højsæde hele perioden igennem. Men den modsatte udvikling viser en lignende kraft. Da den liberalistiske politik har skabt et usselt proletariat, vinder tanken om statens forpligtelser overfor de svage i samfundet fodfæste, ikke alene som det er naturligt, i arbejderne kreds, men tilmed i det katolske højreparti, hvis tyngdepunkt ligger paa landet. Og paa samme maade som frikonkurrencens borgerskab naar sin højeste blomstring i Belgien, har arbejderklassen i dette land opbygget en socialistisk bevægelse, der er førende i Europa, og flere Gange ved den politiske generalstrejke har tilkæmpet sig forfatningsmæssige fordele.

Politisk har det belgiske folk været præget af det liberale og det klerikale borgerskabs indbyrdes oprivende splid om skolen. I lange tider var de to fløje derimod enige om den liberalistiske sociale

og økonomiske politik. Lige til 1893 bevaredes det censussystem, der oprindeligt havde givet Belgien en af Europas frieste forfatninger, men i sine sidste år begrænsede valgretten til 137.000 mennesker. Paa grund af den jævne befolknings katolske iver var forfatningens demokratisering en stor fordel for det klerikale parti, som 1884 var kommet til magten, men nu, delvis støttet af pluralstemmerne, bevarede det absolutte flertal hele perioden ud i kamp mod det antiklerikale konservative borgerskab og de socialistiske arbejdere. Valgrettens udvidelse til de flamsktalende underklasser skærpede sprogstriden, der saaledes forbitredes yderligere ved et islet af klassekamp.

Selvom Belgiens fred ikke forstyrredes før verdenskrigens udbrud var landets uafhængighed ofte truet, især af Napoleon III's ærgerrige planer. Af denne grund og især i betragtning af belgiernes hidsige selvforsvar i 1914 kan det forbydes, at antimilitarismen, især repræsenteret af det mægtige katolske parti, var dybt rodfæstet i befolkningen. Kun modstræbende og under megen tilskyndelse fra kronen bøjede flertalspartiet sig i de sidste år før tyskerne indfald for situationens uimodsigelige trusler.

Med overlegen kunst skildrer Pirenne denne indholdsrige historie, hvis svageste omrids her er tegnet op. Særligt værdifulde er karakteristikkene af de to Leopolder, hvis kloge styre har haft den største betydning for nationens velfærd. Men hvad mest særpræger hans fremstilling er hans usædvanlige evne til under de spredte overfladiske begivenheder at naa ned til de bærende kræfter i udviklingen. Pirenne analyserer de sociale lags forskydninger, partiernes idéindhold og tilhængerskarer, de økonomiske forholds nødvendigheder og den udenrigske politik med samme intelligente overlegenhed, som var det ikke vor egen tid, men svundne aarhundreder han ræsonnerede over. Det er karakteristisk for denne fuldmodne fremstillings teknik, at den kun medtager et forholdsvis ringe antal detaljer, og ingen man finder overflødige. Ogsaa anførelsen af navne er yderst begrænset. Af denne grund er Pireennes bog meget let læselig selv for folk uden større kendskab til belgiske forhold. Og baade ved sit anlæg og sin form er den i højeste grad forbilledlig for andre skildrere af moderne historie.

Frantz Wilhelm Wendt.

Som et fortrinligt hjælpemiddel til orientering i den overvældende mængde litteratur om internationale forhold efter 1914 har det amerikanske »Council on Foreign Relations, Inc.«, udgiveren af det højstaaende udenrigspolitiske kvartalsskrift

---

»Foreign Affairs«, udsendt en *Foreign Affairs Bibliography* (New York 1933). Inddelt i overskuelige underafdelinger og forsynet med register over forfatternavne meddeles her over 6000 titler i kritisk udvalg, med oplysning om udgivelseaar, sidetal, forlag og ledsaget af en knap karakteristik til foreløbig vejledning. Bibliografien fortsættes i de løbende hefter af kvartalsskriftet.

F. W. W.

Meddelelser

om Dansk Historisk Forening

i Aarene 1931 og 1932.

Paa Aarsmødet 7. April 1932 genvalgtes Raadstuearkivar Axel Linvald som Medlem af Bestyrelsen, Rigsarkivar L. Laursen og Professor Frantz Dahl som Revisorer. Paa Bestyrelsesmødet umiddelbart efter genvalgtes Professor, Dr. phil. Aage Friis som Formand, Raadstuearkivar Axel Linvald som Sekretær og Bibliotekar, Dr. phil. Ellen Jørgensen som Kasserer.

Foreningen havde 1. Januar 1931 594 kontingentydende Medlemmer, deraf 123 norske og svenske; dertil 37 livsvarige Medlemmer. 93 Studenter modtog Foreningens Publikationer for halvt Kontingent. I Løbet af 1931 har Foreningen ved Udmeldelse, Dødsfald etc. mistet 21 Medlemmer og optaget 20. 1. Januar 1932 har den saaledes 593 Medlemmer, deraf 129 norske og svenske. Hertil kommer 36 livsvarige Medlemmer.

Foreningen har i 1931 udgivet Historisk Tidsskrift 10. Rk. I. Bd. 3. og 4. Hefte samt Litteraturhefte for 1929.

Paa Aarsmødet 22. April 1933 valgtes cand. mag. C. O. Bøggild-Andersen og Magister Fr. W. Wendt til Medlemmer af Bestyrelsen i Stedet for Redaktør Erik Møller og Musæumsinspektør Poul Nørlund, der begge ikke ønskede at modtage Genvalg. Paa det derefter følgende Bestyrelsesmøde genvalgtes Professor Friis som Formand, Raadstuearkivar Linvald som Sekretær og Bibliotekar, Frk. Ellen Jørgensen som Kasserer.

Foreningen havde 1. Januar 1932 593 Medlemmer, hvoraf 129 norske og svenske. Ved Aarets Slutning var Antallet 586, af hvilke 124 var Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening. Hertil kom 36 livsvarige Medlemmer. 87 Historiestuderende fik Foreningens Publikationer for halvt Kontingent.

I 1932 udgav Foreningen:
Historisk Tidsskrift 10. Rk. II. Bd. 1. Hefte.

Regnskabet for 1931:

Indtægter:	
1. Medlemsbidrag og solgte Skrifter	2326 Kr. 76 O.
2. Bevillinger paa Finansloven	1440 - » -
3. Bidrag fra Videnskabernes Selskab	1000 - » -
4. Bidrag fra Skrikes Stiftelse	200 - » -
5. Bidrag fra Hielmstjerne-Rosencrones Stiftelse	800 - » -
6. Bidrag fra det Raben-Levetzauseke Fond	300 - » -
7. Bidrag fra Carlsbergfonden til Udgivelse af Kr. Erslevs Afhandlinger	2000 - » -
8. Bidrag fra det Classenske Fideicommis	200 - » -
9. Renter	1236 - 83 -
10. Kassebeholdning 1. Jan. 1931	608 - 91 -
	10112 Kr. 50 O.
11. Overført fra Ny Fond	1000 - » -
	11112 Kr. 50 O.
Udgifter:	
1. Forfatterhonorarer	2240 Kr. » O.
2. Sekretærens Honorar	300 - » -
3. Bogtrykkerarbejde	2748 - 59 -
4. Opkrævning af Kontingent, Udsendelse af Hefter .	423 - 89 -
5. Diverse Udgifter	692 - 22 -
	6404 Kr. 70 O.
Kassebeholdning 31. Dec. 1931	4707 - 80 -

Regnskabet for 1932:

Indtægter:	
1. Medlemsbidrag og solgte Skrifter	2167 Kr. 5 O.
2. Bevillinger paa Finansloven	1125 - » -
3. Bidrag fra Videnskabernes Selskab	1000 - » -
4. Bidrag fra Skrikes Stiftelse	200 - » -
5. Bidrag fra Hielmstjerne-Rosencrones Stiftelse	800 - » -
6. Renter	1259 - 98 -
7. Kassebeholdning 1. Jan. 1932	4707 - 80 -
	11259 Kr. 83 O.

Udgifter:	
1. Forfatterhonorarer	1738 Kr. » 0.
2. Sekretærens Honorar for 1. Halvaar 1932	150 - » -
3. Bogtrykkerarbejde	3787 - 60 -
4. Opkrævning af Kontingent, Udsendelse af Hefter .	382 - 50 -
5. Diverse Udgifter.....	448 - 35 -
6. Udgifter til Forberedelse af Kr. Erslevs Afhandlinger	50 - 90 -
	<hr/>
	6557 Kr. 35 Ø.
7. Overført til Ny Fond	1000 - » -
	<hr/>
	7557 Kr. 35 Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1932	3702 - 48 -

Den Danske Historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde
med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettets Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betaler et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De er stemmeberettigede i en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværende Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maanedes Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekendtgøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Navneregister.

(Ved Aksel E. Christensen.)

- Aabenraa Skomagerlav 474, 476.
Aachenkongressen 140, 142.
Aage, Biskop for Sjælland og Skaane, 183.
Aage Kristiernson, kongelig Hirdmand, 222, 254.
Aahus (Skaane) 326.
Aakjær, Svend, Landsarkivar, 418.
Aalborg 238, 438, 486.
Aalborg Amt, Historisk Samfund for, 119.
Aalholm Amt 44, 47.
Aarhus 326, 486. — Kirke 503.
Aarstad Bro (Halland) 232.
Aasum (Skaane) 174 f. — Runesten 175.
Abel, Konge, 131.
Absalon, Ærkebiskop, 150, 152 f., 161 f., 169 f., 173 ff., 178, 182, 184—94, 196—99, 201, 207, 209 ff., 213, 219, 222 f., 229—89, 370.
Ahradina (Forstad til Syrakus) 398, 400.
Adalbert, Ærkebiskop i Bremen, 187 f., 510—21, 523 ff., 528, 531, 533 ff.
Adalward den Ældre, svensk Biskop, 511, 513, 530.
Adam af Bremen, Historieskriver, 153—57, 159 f., 162 f., 165—76, 178—88, 376, 484—539.
Adams, Brooks, amerikansk Historiker, 110 f. — Charles Francis, amerikansk Historiker, 110. — Henry, amerikansk Historiker, 110 f.
Adelsten, engelsk Konge, 159 f.
Adisl, svensk Sagnkonge, 158.
Adolf, Hertug af Slesvig og Holsten (†1586), 348.
Adolf I af Schauenburg, Greve af Holsten, 221.
Adolf II, Greve af Holsten, 265 ff.
Adolf VIII, Greve af Holsten, 89, 91.
Afzelius, Adam, cand. mag., 59, 618.
Agapitus II, Pave, 157.
Agrell, Per Sigurd, svensk Filolog, 659.
Agricola, Rudolf, tysk Humanist, 706.
Ahlefeldt, Ferdinand, Greve, Diplomat, 389.
Ahlund, Nils, svensk Historiker, 711.
Aix (Frankrig) 294.

- Akershus (Norge) 326, 328.
 Akkon (Palæstina) 665.
 Albanien 622.
 Alberik, Biskop i Vendsyssel, 521.
 Albrecht, Hertug af Preussen, 353, 356.
 Albret Mører, Hoffmeister, 91.
 Aldenburg (Holsten) 488.
 Alençon (Frankrig) 297.
 Alexander I, russisk Zar, 140 f.
 Alexander III, Pave, 124, 262 f., 265, 377, 454.
 Alexander VI, Pave, 608.
 Alexander VII, Pave, 102.
 Alexandria 397.
 Alfward, Martyr i Norge, 529.
 Algreen-Ussing, Tage, Jurist og Politiker, 63.
 Allen, C. F., Historiker, 84, 341, 351, 356, 464, 540.
 Alli, skaansk Fribytter, 206.
 Almqvist, Helge, svensk Rigsarkivar, 709.
 Alnor, Karl, tysk Historiker, 69.
 Als 68, 688.
 Alsbach, Krigskommissær, 383.
 Alsted (Alsted H.) 182.
 Altamira, Rafael, spansk Historiker, 623, 645, 647 ff.
 Alviva, Knud d. Stores Frille, 171.
 Amsterdam 592.
 Anatrog, Venderfyrste, 176, 496.
 Andersen, Caroline E., Arkivar, 418, 618. — J. Oskar, Professor, Kirkehistoriker, 70 ff., 362.
 Andersson, Otto Emanuel, finsk Musikhistoriker, 655.
 Andreas Suneson, Ærkebiskop, 664.
 Andreas, Willy, tysk Historiker, 705.
 Andreasen, Øyvind, cand. mag., 618.
 Ansbach (Bayern) 30.
 Ansgar, Missionær, Ærkebiskop, 421, 423.
 Anstruther, Robert, engelsk Diplomat, 349.
 Antwerpen (Belgien) 139, 568, 570, 591 f.
 Anund Jakob, svensk Konge, 173 f., 491, 494 ff., 501 ff.
 Appel, Jakob, Højskolemand, 420.
 Apulien 179.
 Arckenholtz, Dronning Kristina af Sveriges Livlæge, 96.
 Arends, Otto Fr., Kommunelæge, 684.
 Arensburg (Øsel) 365.
 Aristoteles, græsk Filosof, 414.
 Arkangelsk (Rusland) 332.
 Arkonå (Rügen) 228, 269 f.
 Arnfast, Læsemester, 196.
 Arnold Islænding, Sagadigter, 184, 268.
 Arndt, Johann, tysk teologisk Forfatter, 71.
 Arnum (Hvidding H.) 476, 479.
 Arras (Frankrig) 301.
 Arteche, spansk Historiker, 125.
 Artois, Greven af, se Karl X af Frankrig.
 Arup, Erik, Professor, 180, 280, 323—69, 409, 484—539, 541, 554, 618, 633.
 Arvelund (Skaane) 232.
 Asbjørn, Ulf Jarls Søn, 181, 491, 497.
 Aschehoug, T. H., norsk Retshistoriker, 472.
 Asfrid, Odinkars Datter, g. m. Kong Knubbe, 536.
 Aslak, Hirdmand, 185.
 Asser, Ærkebiskop i Lund, 195, 207, 209, 219 f., 224, 230, 662. — Biskop i Roskilde, 236 f. — Domprovst i Lund, 278.
 Assyrien 439 f.
 Athen 398, 414 f. — Akropolis 687 f. — Kongres, 626.

- Attiske Rige 413 f.
Aubanus, Johannes Boemus, se Beham, Johann.
August Vilhelm, preussisk Prins, 6.
Augustin, Kirkefader, 373.
Aulard, F. V. A., fransk Historiker, 300, 310, 313 ff., 321.
Aumont, Arthur, Teaterhistoriker, 391.
Aumund (ved Stade) 498.
Aunon, se Aumund.
Auxerre (Frankrig) 298.
Avoco, se Aage.
Avte, Skjalm Hvides Broder, 206.
Azzolino, Decio, italiensk Kardinal, 104.
- Baasch, Ernst, tysk Historiker, 445.
Babyloniske Rige 439.
Bacon, Francis, engelsk Filosof, 401.
Bagger, Hans, Biskop over Sjælland, 72.
Bahrtdt, Karl Friedrich, tysk Teolog og Pædagog, 124.
Baldensperger, Fernand, fransk Litteraturhistoriker, 309 f.
Baleman, G. L., Advokat, 61.
Balduin af Alna, pavelig Vicelegat, 664.
Balduin, Greve af Flandern (o.1050), 506, 515.
Balle, Nikolaj Edinger, Biskop over Sjælland, 74.
Bancroft, George, amerikansk Historiker, 107.
Bang, Gustav, Socialhistoriker, 694.
— Peder, Biskop over Sjælland, 662. — Viggo, Tegner, 438.
Bardowik (Kongemøde 1071) 517, 524 ff.
Barke, Valdemar I.s Mand, 238.
Barnave, fransk Advokat, Revolutionsfører, 310, 312.
- Barry, F., fransk Abbed, 306.
Barth (Forpommern) 258.
Bartholin, Caspar, Læge, Teolog, 70.
— Thomas, Historiker, 661, 663.
Basedow, J. H., tysk Pædagog, 124 f.
Basse, Jep, Rigsraad, 87 f.
Bauer, Ignacio, sydamerikansk Historiker, 125.
Bayern 32, 358.
Bayonne Kongres 125.
Bayreuth (Bayern) 30.
Beard, Charles E., amerikansk Historiker, 113.
Beckett, Francis, Kunsthistoriker, 425, 704.
Beham, Johann, tysk Topograf, 546—53.
Beldenak, Jens Andersen, Biskop i Odense, 339.
Belgien 305, 621 f., 624 f., 714 ff.
Belgrad (Kongres 1925) 623 f.
Beloch, Karl Julius, tysk Historiker, 400.
Below, Henrik, Rigsraad, Lensmand paa Koldinghus, 597.
Bemis, S. F., amerikansk Historiker, 109.
Bendz, C. F. W., Adjunkt, Præst, 692.
Benedikt af Nurcia, Benediktinerordenens Stifter, 455.
Benedikt, Svend Estridsens Søn, 200 f.
Benedikt Karlsson, Stormand, 277.
Benstrup, Knud, Skibskonstruktør, 680 f.
Bent, Erik Egodes Son, 206.
Bent Pedersen Present, Prior i Antvorskov, 87 f.
Bentzen, Aage, Professor, 633.
Bergen 562, 570 f., 660.
Bergersen, Olav, norsk Kaptajn og Krigshistoriker, 384.

- Berlin 69, 412, 432, 436, 690. — Universitet 410 f. — Kongres 1924 628.
- Berlin, Knud, Professor, Retslærd, 122.
- Bernard, Daniel, fransk Historiker, 296.
- Bernhard II, Hertug af Sachsen, 506, 516, 519 f.
- Bernhard, Greve af Ratzeburg, 264. — Biskop af Lund, 168.
- Bernheim, Ernst, tysk Historiker, 532.
- Bernstorff, A. P., Statsmand, 429. — J. H. E., Statsmand, 137.
- Berntsen, Arent, Topograf, 543.
- Bertelsen, Iver, historisk Samler og Forfatter, 371.
- Bescelin (Alebrand), Ærkebiskop i Hamburg-Bremen, 496.
- Biernatzki, Johannes, Præst i Hamburg, Kunsthistoriker, 126.
- Bild, Evert, Lensmand i Trondhjem, 560.
- Bildt, Carl Nils Daniel, svensk Diplomat og Historiker, 96, 98 f., 104.
- Bille, Anders, Rigsraad, Fodermarsk, 326, 328. — Eske, Righofmester, 343 f. — Ove, Biskop i Aarhus, 336 f., 340, 361, 464.
- Birger Brosa, svensk Jarl, 201.
- Birger Gunnersen, Ærkebiskop i Lund, 463.
- Birket-Smith, Kaj, Etnograf, 444.
- Bismarck, Otto v., tysk Statsmand, 66—69, 410, 432.
- Bistrup (Sømme H.) 667—70.
- Bjorn, Hertug, Svend Estridsens Broder, 375, 491, 497.
- Bjorn Jernside, Harald Kesjes Son, 222, 226 ff.
- Bjorn Ulfson, engelsk Jarl, 181, 206, 375, 491, 497.
- Bjerneboe, O. C., Undervisningsinspektør, 633.
- Blakke, sml. Piper, 200 f.
- Bleking 332, 530.
- Bloch, Camille, fransk Historiker, 300. — Gustave, fransk Historiker, 440 f. — Jørgen, Arkivsekretær, 386, 388. — Marc, fransk Historiker, 146 f. — William, Scencinstruktør, 393.
- Bluntschli, J. C., svejtsisk Retslærd, 471.
- Bløndal, Sigfús, Bibliotekar, 656.
- Bobé, Louis, kgl. Ordenshistoriograf, 687.
- Bodil g. m. Erik Egode 203, 205 f., 208, 662.
- Bodil, Dronning Sofies Opdragerske, 244.
- Bodum (Lojt. S., Aabenraa Amt) 127.
- Boëthius, Gerda, svensk Kunsthistoriker, 658.
- Boissonade, P., fransk Historiker, 427.
- Boje, Borger i Slesvig, 225.
- Bolin, Sture, svensk Historiker, 129 f., 375, 493 f., 500, 509 f., 514, 517, 532, 534, 538, 618.
- Bomholt, Julius, Folketingsmand, 633.
- Bonn (Tyskland) 412 f.
- Bordeaux (Frankrig) 428.
- Boreel, Willem, hollandsk Ambassador i Paris, 99.
- Bornholm 236, 463, 530.
- Borst, J., se G. F. Meyer.
- Boslunde, Slaget ved, 257.
- Boso, Kardinal, 376.
- Bourdelot, P. M., Dronning Kristinas Livlæge, 93, 100, 102.
- Bourdon, Leonard, 389.
- Bovet, Pierre, svejtsisk Pædagog, 646.

- Boyesen, Einar, norsk Skolemand, 638.
- Bråvallakvadet 161.
- Brackmann, Albert, tysk Historiker, 135.
- Brahe, Axel (Anders!), Rigsraad, 326. — Ebba, g. m. Grev J. P. de la Gardi, 712. — Tyge, Astronom, 327, 367.
- Bramnæs (Vagrien) 274.
- Brandenburg 19, 33, 358 f.
- Brandi, Karl, tysk Historiker, 706 ff.
- Brandt, C. J., Teolog, Litteraturhistoriker, 371. — Otto, tysk Historiker, 116, 127, 137, 385, 390, 431, 636, 642.
- Brasch, C. H., Lokalhistoriker, 670.
- Breasted, James H., amerikansk Historiker, 108.
- Bredal, Erik, Rektor, 692.
- Breiholz, Mathilde, tysk Dr. phil., 137.
- Breitenfeld (Slag) 710, 713.
- Bremen 486, 489, 510. — Ærkebispedømme 188, 518 f., 523, 528 f.
- Brems, Bertel, Væbner, Lolland, 87, 89.
- Brentano, Clemens, tysk Digter, 417. — Lujo, tysk Historiker og Økonom, 143 f., 416.
- Breslau (Tyskland) 410.
- Brest (Frankrig) 681.
- Bretagne 297.
- Bricka, C. F., Rigsarkivar, Historiker, 119 ff.
- Brigham, A. P., amerikansk Historiker, 110.
- Brochmand, Jesper, Sjællands Biskop, 70.
- Brockenhus, Laurids, til Bramstrup, 327. — Riborg, 327.
- Brodnitz, Georg, tysk Historiker, 445.
- Brok, Eske, Rigsraad, 87 f.
- Brorson, Hans Adolph, Biskop og Salmédigter, 73 ff.
- Brune, sachsisk Stormand, 239.
- Bruno, Ærkebiskop af Köln, 524.
- Bruun, Georg, Rektor, Kolding, 692. — Henry, cand. mag., 695 f.
- Brüssel 103.
- Brøgger, A. W., norsk Arkæolog, 76.
- Brømsebro, Traktat 1541, 331, 343.
- Bryske, Gert Hartvigsen, Rigsraad, 87 f. — Jesper, til Grimstrup, 87, 89.
- Brøndsted, P. O., Arkæolog, 688.
- Brøndum-Nielsen, Johs., Professor, 654.
- Bucharin, N. I., russisk Sociolog, 334.
- Bucher, Lothar, tysk Politiker, 69.
- Budapest, Historikermøde 1931, 637 f.
- Bugge, Alexander, norsk Historiker, 75 f. — Anders, norsk Kulturhistoriker, 658. — Sophus, norsk Filolog, 659.
- Bugislav, Hertug af Pommern, 85, 210, 264, 288 f.
- Bulgarien 621.
- Bull, Edvard, norsk Historiker, 77 ff. 116, 409 f., 445, 503, 522, 655, 660.
- Buris, Søn af Henrik Skadelaar, 254, 267.
- Bydinge Aa (ved Arresø) Slaget ved, 232.
- Bülck, Rudolf, Bibliotekar i Kiel, 127.
- Byzans 204, 209 f.
- Bärwalde (Forbund) 710 f.
- Bøe, Johannes, norsk Arkæolog, 656.
- Bølle, Anders, se Bille, Anders.
- Bölverk Arnórsson, islandsk Skjald, 504.

- Cagliostro, Alessandro, europæisk Eventyrer, 689.
- Cambridge (England), Historikermøde 1930, 637.
- Campe, J. H., tysk Skolemand, 124 f.
- Canning, Georg, engelsk Statsmand, 140 ff.
- Capra, fransk Historiker, 637.
- Carcopino, Jérôme, fransk Historiker, 440 f.
- Carl XV, svensk-norsk Konge, 82.
- Carl, Landgreve af Hessen, 60 ff.
- Carl af Hessen, Prins, Statholder i Slesvig og Holsten, 689.
- Carlgren, W., svensk Lektor, 625.
- Carlie, Johan, svensk Filolog, 703.
- Carlsbergfondet 419, 611.
- Carlsen, Olaf, Dr., 124 f., 437, 693 f.
- Caron, P., fransk Historiker, 298 f.
- Casati, Jesuit, 98.
- Castlereagh, Lord, engelsk Statsmand, 138—42.
- Cavallari, F. S., italiensk Arkæolog, 398.
- Cecil, William, engelsk Statsmand, 563, 566.
- Celtis, Conrad, tysk Humanist, 706.
- Chamberlain, Joseph, engelsk Statsmand, 146. — L. M., amerikansk Lærer, 628.
- Chancellor, Richard, engelsk Søfarer, 556 f.
- Channing, Edward, amerikansk Historiker, 109.
- Chanut, Pierre, fransk Ambassadør i Stockholm, Memoireforfatter, 93, 96 f., 99.
- Charliat, P., fransk Historiker, 427.
- Chile 444.
- Chnob, Konge, se Knubbe.
- Chlindesmør (ved Glinstedt, Stade) 498.
- Christensen, A. C. Højberg, Undervisningsinspektør, 633. — C. A., mag. art., 618. — Chr., Agrarhistoriker, 670. — I. C., Politiker, 696. — Will., Arkivar, Dr. phil., 116, 418.
- Christian se Kristian.
- Christiansø 673.
- Christmas, John, Kaptajn, 437.
- Chytræus, Herman, historisk Samler, 327.
- Cicero, romersk Taler og Politiker, 400, 441.
- Circipaner, vendisk Stamme, 519.
- Clairvaux, fransk Kloster, 276, 662.
- Claparède, J. L., svejtsisk Historiker, 621, 623, 645.
- Clapham, J. H., engelsk Historiker, 144 f.
- Clausen, Cl., Rektor, 692 f. — H. V., Lektor, 421.
- Clemmensen, Mogens, Arkitekt, 425.
- Colbert, fransk Statsmand, 427.
- Collijn, Isak, svensk Biblioteksmand, 661.
- Collin, Edgar, Teaterhistoriker, 391. — Jonas, Finansdeputeret, Teaterdirektør, 390.
- Columbia 444.
- Cousinet, fransk Historielærer, 622.
- Couthon, Georges, fransk Revolutionsmand, 318.
- Crayton, S. A., amerikansk Skolemand, 629.
- della Cueva, spansk General, 99.
- Cunningham, William, engelsk Historiker, 144.
- Cypern 210.
- Cypræus, P. og Hier, Historikere i Slesvig, 327.
- Cæsares, spansk Skolemand, 639—42.

- Cæsilie, Knud den Helliges Datter, 218.
- Cæsar, Julius, romersk Statsmand, 151.
- Daa**, Bonde, Adelsmand, se Due, Bonde.
- Daac, L., norsk Historiker, 269.
- Dahl, Svend, Overbibliotekar, 120, 421.
- Dahlmann, F. C., tysk Historiker, 136.
- Dalby (Skaane) 183.
- Dale, Valentine, engelsk diplomatisk Sagkyndig, 576.
- Dammann, W., Museumsdirektør, Flensborg, 126, 129.
- Dançay, Charles, fransk Gesandt, 590—93, 604 ff.
- Danelagen 482.
- Danerne 150 f.
- Danevirke 221, 248 f., 379.
- Danielsen, Willy, Studienassessor, Kiel, 128.
- Danneskjold-Samsøe, Frederik, Statsmand, 673, 676—80.
- Danton fransk Revolutionsfører, 310, 314 ff., 319.
- Danzig 344, 348, 559.
- Daugaard, J. B., Biskop, Kirkehistoriker, 73.
- David, Erik Emunes Sosterson, = Erik Lam(?) 290 ff.
- David, skotsk Konge, 290 f.
- Davidsohn, Joseph, Dr. phil., 334, 686.
- Defresne, A., fransk Historiker, 300.
- De la Gardie, Magnus Gabriel, svensk Statsmand, 99.
- Delcher, Étienne, fransk Biskop, 306.
- Depry, E., fransk Historiker, 298.
- Descartes, René, fransk Filosof, 96 f., 99.
- Dessau (Anhalt) 124 f.
- Detlev Edlerson, Hirdmand hos Svend Erikson, 252, 254.
- von Dewall, Jacob, Borger i Antwerpen, 592.
- Dieppe (Frankrig) 604.
- Dietrich, Frédéric de, Borgmester, Strassbourg, 312.
- Diewenow, Flodarm til Oder, 272.
- Diodor, græsk Historieskriver, 398 ff.
- Dirckinck-Holmfeld, Edw., 685.
- Ditmarsken 525.
- Djursaa (Slag) 184 f., 253.
- Dobin (Mecklenburg) 236 f.
- Dodd, William E., amerikansk Historiker, 110.
- Dôle (Franche Comté) 265 f.
- Dombor, vendisk Høvding, 258, 261.
- Dommanget, fransk Historiker, 306, 321.
- Donat, J., fransk Historiker, 305.
- Donner, Gustav Adolf, finsk Historiker, 130 f., 702.
- Dopsch, A., østrigsk Historiker, 403.
- Dordrecht (Holland) 587.
- Dragsholm Amt 52, 55.
- Drewsen, Johan Christian, Papirfabrikant, Politiker, 66.
- Dronningborg (Randers Amt) 464.
- Droysen, J. G., tysk Historiker, 431, 713.
- Dublin 158, 179.
- Dudley, Robert, se Leicester.
- Dudo, normannisk Historieskriver, 150 f.
- Due, Bonde, 326.
- Dumas, fransk Folkeskolelærer, 646.
- Dunkerque (Frankrig) 428.
- Duport, Andrien, fransk Politiker, 310.
- Durham (England) 662.
- Dvina 556.
- Dybbøl (Als) 68.

- Dynekilen (Båhus Len) 381.
 Dyre, Peder Christierson, Lensmand, Tølløse, 346.
 Dysiebro (Slag) 286.
- Ebbe Skjalmsøn, Hovedsmand i Roskilde, 237 f.
- Edele, g. m. Knud den Hellige, 195, 200 f.
- Edelraad, Konge af England, 159, 167.
- Elder, landflygtig Ditmarsker, 238.
- Edmund Jærnside, engelsk Konge, 171 f.
- Edward Confessor, engelsk Konge, 180, 499 f.
- Edward VI, engelsk Konge, 556, 576.
- Efesos (Lilleasien) 397.
- Egan, Howard E., amerikansk Historiker, 436.
- Eggjum-Runestenen 659.
- Egglestone, Edward, amerikansk Historiker, 114.
- Egino, Biskop i Dalby og Lund, 183 f., 187, 196, 207, 530.
- Ehrencron-Müller, H., Bibliotekar, 650—54.
- Ejderen 214, 238, 273, 275, 486.
- Ejderøen 206.
- Einar Thambeskælver 165, 169.
- Ejnhard, frankisk Kronikeskriver, 494.
- Ekholm, Gunnar, svensk Arkæolog, 656.
- Elfsborg 382.
- Elias, Biskop i Ribe, 238.
- Elisabeth, Dronning af England, 564, 566 ff., 570 ff., 575 f., 580—90, 594 ff., 601 f., 604, 607, 609.
- Elisabeth Petróvna, Kejserinde af Rusland, 138.
- Elisabeth af Habsburg g. m., Kristian II, 338 f., 362.
- Elisabeth, Frederik Is Datter, g. m. Ulrik af Mecklenburg, 345.
- Eliv, Grænsejarl, 212 f.
- Eliv fra Vissing 233.
- Elling, Chr., Docent, 670—82.
- Elsass 306, 309.
- Emden 573, 576 f., 579.
- Emma, g. m. Knud den Store, se Imma.
- Emund den Gamle, svensk Konge, 173 f., 511.
- Engelstoft, Povl, Redaktør, cand. mag., 84 f., 120, 695, 697.
- England, Englænderne, 13, 71, 127, 138—46, 307, 404, 416 f., 443 f., 446 f., 497, 499 ff., 556—610, 621, 624 f., 674, 676 f., 700, 714.
- Enni-Gnup, Stormand, 156.
- Ennius, romersk Digter, 151.
- Epipolai (ved Syrakus) 397 f., 400.
- Eppe, tysk Hærfører, 162.
- Erasmus af Rotterdam, Humanist, 706.
- Erik Egode, Konge, 195, 198, 200, 203—10, 377 f., 662.
- Erik Emune, Konge, 195, 206, 208, 215, 219—31, 291, 376.
- Erik Lam, Konge, 230—34, 290 f.
- Erik Plovpenning, Konge, 664.
- Erik Klipping, Konge, 665 f.
- Erik Menved, Konge, 703.
- Erik af Pommern, Konge, 84—92.
- Erik Sejræ, svensk Konge, 161 f., 167 f.
- Erik XIV, svensk Konge, 329, 332.
- Erik, Harald Kesjes Søn, 226 ff.
- Erik Falsterjarl 218.
- Erik, Martyr i Sverige, 529.
- Eriks sjællandske Lov 480.
- Erixon, Sigurd, Intendant ved Nordiska Museet i Stockholm, 654, 658.
- Erling, norsk Stormand, 289.

- Erling Skakke, norsk Høvding, 268, 271.
- Ernis, Abbed i St. Victor, 123.
- Erslev, Kr., Historiker, 84, 109, 116 ff., 324, 351, 356, 538, 611, 613.
- Erslew, Thomas Hansen, Litterær- og Personallhistoriker, 651.
- Esbern, Biskop i Slesvig, 264.
- Esbern Mule 175.
- Esbern Snare, Hirdmand, 248 f., 252—55, 257 f., 265, 268, 271 f., 275, 284, 289.
- Eskil, Ærkebiskop i Lund, 123, 229—32, 235 f., 242 f., 247, 257, 261—64, 274, 276—81, 283, 376, 378.
- Estland, Ester, 131, 190, 622, 625, 663—67.
- Estrid, g. m. 1) Rikard af Normandiet, 2) Ulf Jarl, 172 ff., 176 ff., 491, 496, 521.
- Evesham Kloster (England) 124.
- Evind, dansk Kæmpe, 160.
- Evrard, F., fransk Historiker, 300.
- Eyvind Bifra, sml. Piper.
- Fabricius, Chr. Albrecht, General-lottoadministrator, 388. — J. C., Zoolog, økonomisk Forfatter, 387 f. — Knud, Professor, 81, 397—401, 420.
- Falck, Niels, Jurist og Historiker, 61.
- Fallesen, Edvard, Teaterchef, 393.
- Falster 41—47, 56, 665.
- Fay, C. R., engelsk Historiker, 145 f., 714. — Sidney, amerikansk Historiker, 108.
- Femern 488, 665.
- Ferdinand II, tysk Kejser, 713.
- v. Fersen, Axel, svensk Diplomat, 312.
- Filip II, Konge af Spanien, 604.
- Filip, Landgreve af Hessen, 331, 707.
- Finland 622, 625.
- Finmarken 565, 567, 570, 572, 574 f., 581, 583.
- Finn Arnesson, norsk Høvding, 522 f.
- Finveden (Sverige) 244.
- Fischer-Benzons, W. A., slesvig-holstensk Historiker, 687.
- Fiskebæk Len (Viborg Stift) 339.
- Fjenneslev (Alsted H.) 252.
- Fladstrand 382.
- Flandern 200.
- Flemming, Joachim, Rigsraad, 87 f.
- Flensborg 62, 596. — Franciskanerkloster 661. — Trefoldighedsgilde 456. — Skomagerlav 476.
- Florida 583.
- Fodevig (Slag) 199, 224, 291.
- Folkeforbundet 639 ff.
- Folrad, sachsisk Ridder, 239.
- Fontainebleau (Frankrig) 99.
- Foogt, H. J., 652.
- Forenede Stater i Amerika 106—15, 435 ff., 447, 626, 628.
- Forster, Georg, tysk Rejsende og Maler, 389.
- Fox, C. R., amerikansk Historiker, 114.
- Foxall, John, engelsk Udsending, 573, 576.
- Francke, Mester, middelalderlig hamburgsk Maler, 657.
- Frahm, Friedrich, tysk Docent, 423.
- Frankfurt a. Main 431. — a. d. Oder 710.
- Frankrig 15, 68 f., 139, 146 f., 293—322, 359, 404, 425, 427, 445 ff., 469, 604, 609, 621, 624 f., 629, 677, 710 f.
- Franz, Hertug af Alençon, 606.
- Frederik I, Konge, 329, 335 f., 351,

- 354, 361, 366. — Haandfæstning 459, 462, 465 f.
- Frederik II 329 f., 342 f., 347—51, 353, 359, 366, 563 f., 566—603, 606 f.
- Frederik III, Konge, Haandfæstning 459 f.
- Frederik IV, Konge, 674 ff.
- Frederik V, Konge, 681.
- Frederik VI, Konge, 59—63, 430.
- Frederik I Barbarossa, tysk Kejser, 240 f., 286, 288, 453.
- Frederik II, tysk Kejser, 131, 441 ff.
- Frederik I, preussisk Konge, 3, 25.
- Frederik II, den Store, preussisk Konge, 1—35, 136 ff.
- Frederik, Frederik V.s Son (Arveprins), 386.
- Frederik, Prins af Nør, 61.
- Frederik, Biskop i Slesvig, 284.
- Frederik Christian, Hertug af Augustenburg, 389, 688 f.
- Frederik Vilhelm den Store, brandenburgsk Kurfyrste, 3, 29, 33.
- Frederik Vilhelm I, preussisk Konge, 3, 19, 25, 29, 33.
- Frederikshavn 673.
- Frederikssund 438.
- Frederiksværn (Norge) 673.
- Freeman, Edw., engelsk Historiker, 291.
- Frese, Jacob, Købmand, 702.
- Fridericia, J. A., Historiker, 81, 324, 331.
- Fridlev (Fyrileif) (Baahuslen) 227.
- v. Friesen, Otto, svensk Filolog, 654 f., 659.
- Friis, Aage, Professor, 66—69, 120, 134, 136 f., 428, 631, 637 f. — Astrid, Dr. phil., 136, 418, 554. — Johan, Kansler, 333, 341—47, 352 f., 554.
- Friis-Borreby, Christian, Kansler, 341 f., 349 f., 360.
- Friis-Kragerup, Christian, Kansler, 360 f.
- Frijs-Frijsborg, C. E., Greve og Politiker, 68.
- Frille, Eggert, Rigsraad, 87, 89 f.
- Friserne 239 f., 660.
- Fritzner, Johan, norsk Sprogforsker, 478.
- Frode, Sagnkonge, 151, 156 f.
- Froude, J. A., engelsk Historiker, 329.
- Fuglsang, Fritz, Dr. phil, Flensborg, 128 f.
- Fussing, Hans, Adjunkt, 635.
- Fyn 36 ff., 41—44, 46 ff., 56, 486 ff., 503. — Vedtægt 463, 473f.
- Færøerne 333, 609.
- Gabel, Christian Carl, Søofficer, 674 f. — Fr., Amtmand, 50, 53 ff.
- Gabory, Émilie, fransk Arkivmand, 307.
- Gain, André, fransk Historiker, 308.
- Galandus, pavelig Legat, 284.
- Galster, Georg, Museumsinspektør, 418. — Kjeld, Lektor, Dr. phil., 241.
- Galt, Mogens Ebbesen, Rigsraad, 87, 89.
- Garde, Hans Georg, Søofficer og Historiker, 681.
- Gedesø (Halland) 185.
- Gedsbæk ved Viborg (Slag) 239.
- Gehrcke, Carl, slesvig-holstensk Historiker, 430.
- Genève 134. — Kongresser 622, 624.
- Georg IV, engelsk Konge, 141.
- Georg Wilhelm, Kurfyrste af Brandenburg, 24.
- George, Stefan, tysk Lyriker, 442.

- Gerbrand, Biskop i Roskilde, 168, 528.
- Gern Herred 457.
- Gert, Biskop i Børglum, 87 f.
- Gertz, M. Cl., Filolog, 192 f., 373.
- Gibraltarstrædet 597 f.
- Gierke, Otto, tysk Retshistoriker, 470.
- Ginnerup (Thy) 408.
- Gisselfeld (Sjælland) 670.
- Gjernerlinien 68.
- Glötz, Gustavè, fransk Historiker, 441, 623, 636, 642.
- Glumstorp (Slag) 232.
- Glückstadt 673.
- Gnemer Falstring 258.
- Gneus, Venderfyrste, 176, 496.
- Gnupa, se Knubbe.
- Godard, M., fransk Abbed, 306.
- Goderak, Flod i Mecklenburg (= Warnow), 261.
- Godov, Anders Pedersen, Væbner, Laaland, 87, 89.
- Godvin, engelsk Jarl, 176.
- Goethe, Johann Wolfgang, tysk Digter, 389, 689.
- Goetz, Walter, tysk Kulturhistoriker, 703.
- Gooch, G. P., engelsk Historiker, 622. — P. C., engelsk Historiker, 303.
- Gorm, Konge, 157 ff.
- Goterne 659.
- Gotland 128, 332.
- Gould, Frederic James, engelsk Skolemand, 622 f.
- Graasten (Sønderjylland) 688.
- Gracherne 440 f.
- Grade Hede (Slag) 254.
- Gram, Sagnkonge, 191.
- Gram, Hans, Historiker, 373, 611.
- Gregor VII, Pave, 527.
- Gregor IX, Pave, 442.
- Greifswald, 410, 412 f.
- Groth, Klaus, slesvig-holstensk Hjemstavnsdigter, 128.
- Grotius, Hugo, filosofisk og statsretslig Forfatter, 610.
- Grundtvig, Joh., Arkivmand, 365. — V., Overbibliotekar, 121.
- Grüner-Nielsen, H., Arkivar, 655 f.
- Grækenland 412, 622.
- Grøn, Niels, Journalist og Politiker, 436.
- Grønland 81, 122, 521.
- Grønsund 166.
- Gude, Dronning, g. m. Svend Estridsen, 508 f.
- Gudfred, Konge, 154 f., 421.
- Gudorm, Kongeætling, 156.
- Gudskalk, Venderfyrste, 176, 182, 268, 506, 516, 519 f.
- Guinea, Dansk, 433.
- Guldberg, Ove Høegh, Statsmand, 429, 692.
- Gundlach, Frantz, Arkivraad i Kiel, 127.
- Gunhild, g. m. Svend Estridsen, 187 f., 505—16.
- Gunhild, g. m. Kong Anund Jacob af Sverige, 509.
- Gunhild, norsk Dronning, g. m. Erik Blodøkse, 161.
- Gunhild, Knud d. Stores Datter, g. m. Kejser Henrik III, 176 f.
- Gunner, Biskop i Ribe, 425. — Biskop i Viborg, 451, 481.
- Gurd, Konge, 156.
- Gustav Vasa, svensk Konge, 559 f.
- Gustaf II Adolf, svensk Konge, 349, 359, 463, 709—14.
- Gustav III, svensk Konge, 4, 428.
- Guyot, Raymond, fransk Historiker, 303.
- Gyda (Guda), Svend Estridsens Frille, 187 f.

- Gyldenstjerne, Erik Nielsen, Righofmester, 86 ff. — Henrik Knudsen, Rigsraad, 87 f. — Knud, Biskop i Odense, 328. — Knud Pedersen, Lensmand, 330. — Mogens, Rigsraad, 418.
- Gylippos, spartansk Hærfører, 400.
- Gyllenhielm, Carl Carlsson, svensk Rigsadmiral, 94.
- Gyrid, Dronning, g. m. Harald Blaaland, 161.
- Gyrsting, Morten Jensen, Rigsraad, 87 f.
- Götaland 215, 220.
- Göteborg 381 ff.
- Götlind, Johan, svensk Folkemindeforsker, 655 f.
- Gotrik (Gautrek), Sagnkonge, 154.
- Göttingen 412, 693.
- Gøye, Christopher, til Avnsbjærg, 346. — Marcus, Stiftamtmand, Laaland-Falster 44 ff. — Mogens, Rigsraad, 328, 336, 351 ff., 361.
- Haag** 103. — Møde 1932 637, 647.
- Haakon Adelstensfostre, norsk Konge, 160 f.
- Haakon Haakonson, norsk Konge, 130.
- Haakon, Harald Blaaland's Son, 164.
- Haakon Erikson, norsk Jarl, 163.
- Haakon, Jarl Ubbes Søn 216.
- Haakon (Sunnivason) Jyde, dansk Stormand, 206, 217, 219.
- Hakon Palnesens Skode 665.
- Haakon af Stangby 174.
- Haalogaland (Norge) 565, 572, 581, 583.
- Habsburgerne 708, 710.
- Haddeby-Nor 422.
- Hadeln 496, 498.
- Haderslev 596 f., 601. — Amt 420, 431, 669. — Haderslevhus 597.
- Hadrian IV, Pave, 377.
- Haering, H., tysk Biblioteksmand, 136.
- Hagenah, Hermann, Studienassessor, Rendsburg, 127.
- Hak, Anders, Rigsraad, 87—90.
- Halberstadt 221.
- Hald Len 457.
- Halland 665.
- Hallenberg, J., svensk Historiker, 709.
- Halmstad 365.
- Halphen, Louis, fransk Historiker, 302.
- Halsted Klosters Amt 44—47.
- Halvorsen, Jens Braage, norsk Biblioteksmand, 651.
- Hamburg 127, 188, 348, 471, 533, 559, 577 ff., 582, 589. — St. Jorgens Kapel 578 ff. — Staatsarchiv 386, 424. — Universitet 410. — Ærkebispedomme 188, 207, 489 f.
- Hammerich, Fr., Historiker, 356.
- Hammershus 365.
- Hamsfort, Cornelius, Læge, Historiker, 328, 335, 540—54, 663.
- Handelsmann, Marcell, polsk Historiker, 638.
- Hans, Konge, 463, 702. — Haandfæstning 459 ff., 466.
- Hans den Ældre, Hertug af Sønderborg, 348, 418.
- Hans den Yngre, Hertug af Sønderborg, 127.
- Hansen, Hans, Kreditforeningsdirektør i Aabenraa, 421. — Holger, Landsarkivar, 418. — Peter, Litteraturhistoriker, 391 f. — W. A., Rentekammerdeputeret, 388.
- Hansestæderne 331, 559 f., 703.
- Hanssen, H. P., Politiker, 420 f.
- Hantzsch, Victor, tysk Historiker, 545.

- Harald Klak, Konge, 156.
- Harald Blaataand, Konge, 157, 159—66.
- Harald Hén, Konge, 189 ff., 193 f., 242.
- Harald Gunildsøn (Graafeld), norsk Konge, 160, 163.
- Harald Haardraade, norsk Konge, 175, 183—86, 501—06, 514 f., 521 ff.
- Harald Gille, norsk Konge, 223, 227 f.
- Harald Harefod, engelsk Konge, 178, 180.
- Harald Godvinson, engelsk Konge, 176, 181, 185 f.
- Harald Kesje, Erik Egodes Søn, 206, 208, 210, 212 f., 215, 219 f., 222 ff., 226 f.
- Haraldsborg (ved Roskilde) 215, 222.
- Haraldsted (ved Ringsted) 218, 374 f.
- Hardeknud (Hardegon), Konge, 537.
- Hardeknud, Konge, 180 f., 497 ff.
- Harlingen (Holland) 592.
- Harrien (Estland) 663 f., 667.
- Hart, Albert Bushnell, amerikansk Historiker, 109.
- Hartmann, Hj., Generalkonsul, 688.
— Moritz, Soofficer i veneziansk Tjeneste; Guvernør i Trankebar, 687 f.
- Hartung, Fritz, tysk Historiker, 135.
- Hartvig, Ærkebiskop i Bremen, 239, 246, 248.
- Hassinger, Hugo, tysk Geograf, 446.
- Hasso, Arthur G., cand. mag., 697 f.
- Haupt, Richard, slesvig-holstensk Kunsthistoriker, 126, 425.
- Hausser, Henri, fransk Historiker, 427.
- Haushofer, Karl, tysk Geograf, 446 f.
- Havn, se København.
- Havre (Frankrig) 297 f.
- Haxthausen (Slægt) 328.
- Heckscher, Eli F., svensk Nationaløkonom, 401—07, 445, 700 f.
- Hedebol, P., Borgmester i København, 668.
- Hedeby 248, 421—24, 536 f. Sml. Slesvig.
- Hedemann-Heespen, Paul v., holstensk Godsejer og Historiker, 126 f., 395, 687.
- Hegewisch, F. H., slesvig-holstensk Politiker, 127.
- Heidenstamm, O. G. v., svensk Historiker, 312.
- Heiligenhafen (Holsten) 488, 688.
- Hejnesen, Mogens Fribytter, 588.
- Heise, A., Historiker, 330, 356 f., 378.
- Helge, dansk Konge, 537.
- Helge, Raadgiver hos Kong Niels, 377. — Biskop i Oslo, 271 f.
- Helgeaa (Slag) 173 f., 177.
- Helgenæs (Slag) 165, 181 f.
- Helgesen, Poul, teologisk og historisk Forfatter, 330, 337 ff., 378.
- Helmold, tysk Kronikeskriver, 206, 220 f., 237 ff., 250, 259, 267, 274.
- Helms, Jacob, Arkitekturhistoriker, 424.
- Helsingborg 286, 488, 702. — Slag 326.
- Helsingfors 559.
- Heltzen, E. S. E., Politiker, 69.
- Hemming, Konge, 155.
- Hemming, Absalons Væbner, 283.
- Hemmingsen, Niels, Teolog, 348, 363.
- Hennings, August, slesvig-holstensk Forfatter, 385—89. — Betty, Skuespillerinde, 393.
- Henrichsen, Carsten L., Adjunkt, 485.
- Henrik III, tysk Kejser, 175 f., 506, 515 f.

- Henrik IV, tysk Kejser, 517, 524 f.
 Henrik I, engelsk Konge, 290.
 Henrik V, engelsk Konge, 410.
 Heinrich, preussisk Prins, Frederik den Stores Broder, 3.
 Henrik, Venderfyrste, 212 ff.
 Henrik, Greve af Ratzeburg, 248 f.
 Henrik, Biskop i Lund, 183 f.
 Henrik af Letland, Kronikeskriver, 663.
 Henrik Løve, Hertug af Sachsen, 239, 246, 248 f., 259 f., 264, 268, 273—77, 283—87.
 Henrik Skadelaar, 211, 215 ff.
 Herbert, John, engelsk Udsending, 596—601.
 Heribert, Biskop i Viborg, 521.
 Herle, William, engelsk Greve og Diplomat, 591.
 Hermansen, Gustav, cand. mag., 618. — Victor, mag. art. 418 f., 697.
 Herri, skaansk Kæmpe, 206.
 Herrisvad Kloster (Skaane) 661.
 Herrmann, Paul, tysk Filolog, 155.
 Hersleb, Peder, Biskop paa Sjælland, 74.
 Herslev, Vor Frue Gilde, 457.
 Hertugdømmerne 60 ff., 66, 126 ff., 430 ff., 470 f., 684—87, 694. — Jfr. Sønderjylland, Slesvig og Holsten.
 Hertzberg, E. C. H., norsk Rets-historiker, 477.
 Herulerne 659.
 Hessler, Carl Arvid, svensk Historiker, 709.
 Hetitterne 439.
 v. Heydebrand und der Lasa, preussisk Gesandt i København, 69.
 Hidensø (Vendland) 257.
 Hild, Joachim, tysk historisk Forfatter, 385—89.
 Hildebrand, Emil, svensk Historiker, 324, 709.
 Himmelev (Sømme H.) 669.
 Himmelstrup, Jens, Dr. phil., 683.
 Hinck, Joachim, Domdekan i Bre-men, 576—84.
 Hindsgavl (Fyn) 356.
 Hjarne Skjald, dansk Sagnkonge, 151.
 Hjelholt, H., Arkivar, Dr. phil., 417.
 Hjärne, Harald, svensk Historiker, 712.
 Hjørungavåg (Slag) 163.
 Hoche, L. L., fransk General, 309.
 Hoffmann, Johann, mecklenburgsk Gesandt i Danmark, 558 f.
 Holberg, Ludvig, Digter og Historiker, 84, 96, 332, 653 f.
 Holckenhavn (Fyn) 550.
 Holland 12 f., 140 f., 305, 332, 592, 624 f., 629, 700. — Sml. Nederlandene.
 Hollingsted (Sønderjylland) 423 f.
 Holm, Edv., Historiker, 137, 368, 428, 631.
 Holmquist, Hjalmar, svensk Kirke-historiker, 148.
 Holstein-Ledreborg, Louis, Politiker, 696.
 Holsten 60, 425, 525 f.
 Holtzmann, Robert, tysk Historiker, 134. — Walter, tysk Historiker, 124.
 Honoré, Louis, fransk Historiker, 308.
 Honorius III, Pave, 456.
 Horik den Ældre, Konge, 156. — Yngre, Konge, 156.
 Horsens 330, 352. — Graabrødrekloster 692. — Latinskole 692 f.
 Horte, Skatteopkræver, 200.
 Hubert, Eugène, belgisk Historiker, 301.

- Hude, Anna, Historiker, 85.
 Huizinga, J., hollandsk Historiker, 705 f.
 Hwid, A. C., Orientalist og Teolog, 389.
 Hvidding (Sønderjylland) 128.
 Hvideætten 217, 219, 222, 227, 229, 235, 237.
 Hvide, Stig Andersen, Marsk, 340.
 Hvidehavshandelen 560, 569 fl., 575, 580, 584 f., 587—600, 603 f., 607.
 Huitfeldt, Arild, Rigskansler og Historiker, 84, 327, 372, 703.
 Hübner, R., tysk Jurist, 431.
 Hüseler, Konrad, Dr., Hamburg, 128.
 Hähnsen, Fritz, slesvig-holstensk Historiker, 66 f., 69 f.
 Häusser, Elias David, Arkitekt, Ingeniørofficer, 678.
 Hogsbro, Sophus, Politiker, 696.
 Hopp, Johan Paul, Kancelliembedsmand, 61, 63.
 Horring, H. E., Konsejlspræsident, 436.
 Horsholm 670. — Amt 55.
 Host, Sigurd, norsk Skolemand, 623.
 Hoyer, Jacob, Sekretær, 575, 585.
- Ilsoe, P., Lektor, 635.
 Imma, g. m. Knud den Store, 172.
 Indien 444.
 Inge, Magnus Barfods Søn, 211.
 Ingeborg, g. m. Knud Lavard, 217, 230.
 Ingemar, Erik Lams Hirdmand, 232.
 Ingild, Sagnkonge, 242.
 Ingrid, Knud den Helliges Datter, g. m. Birger Brosa, 201.
 Innocens IV, Pave, 442.
 Innsbruck (Tyskland) 103.
- Institutet for Historie og Samfundsøkonomi 59.
 Internationale Historikerkomité 133.
 Isaac, Jules, fransk Historielærer, 646, 648 f.
 Island 333, 478, 521, 524, 565, 567, 572—75, 579, 581, 583 f., 594, 609, 622.
 Isleif, Biskop paa Island, 521.
 Israel 440.
 Isore Ting 168, 190, 193 f., 211, 235, 259.
 Italien 412, 447, 621, 625, 707.
 Ityke (Sicilien) 399 f.
 Iuul, Stig, cand. jur., 618.
 Ivan IV Wassilievitsch, russisk Zar, 556 f., 569 f., 588, 604.
- Jacobsen, Lis, Dr. phil., 659.
 Jakob VI, skotsk Konge, 589.
 Jakob Eriksen, Laaland, 89.
 Jakob Kolsson, Stormand paa Sjælland, 235.
 Jameson, J. Franklin, amerikansk Historiker, 108, 113.
 Jankuhn, Herbert, tysk Arkæolog, 423 f.
 Janssen, Johannes, tysk Historiker, 410, 705.
 Japan 144, 447.
 Jarimar, Fyrste af Rügen, 288.
 Jaurès, Léon, fransk Politiker og Historiker, 294, 302, 315, 318, 321.
 Jelling (Tørrild H.) 164.
 Jenkinson, Anthony, engelsk Diplomat, 570, 576, 581.
 Jensen, Chr. Axel, Museumsinspektør, 418, 698. — Hans, mag. art., 59—66, 695, 698.
 Jersin, Jens Dinesen, Biskop i Ribe, 70.
 Jessen, Franz v., Redaktør, 426 f.

- Thomas Balthazar, slesvigsk Statsmand, 426 f.
- Jillisen, Martin, Skipper fra Vlis-singen, 592.
- Joachim Eriksen, Væbner paa Laa-land, 87, 89.
- Johan Albrecht, Hertug af Mecklen-burg, 558.
- Johan Kasimir, Pfalzgreve, 94.
- Johannes Jutæ, Munk i Sorø Klo-ster, 665 f.
- Johansen, J. C., Generalkonsul, Reval, 667. — Paul, estlansk Hi-storiker, 663—67.
- Johnson, Allen, amerikansk Histo-riker, 109.
- Jomfruøerne (Vestindien) 436.
- Jomsborg, se Julin.
- Jomsvikingerne 161, 163 f., 166 f., 206.
- Jon Sverkerson, svensk Kongeson, 238, 242.
- Jonanne, René, fransk Historiker, 297.
- Josefus, Flavius, jodisk Historie-skriver, 118.
- Judichær, Ole, Skibskonstruktør, 672—77, 681.
- Juel, Peder, til Hundsbæk, dansk Gesandt i Stockholm, 99 ff.
- Jugoslavien 622, 624.
- Juliane Marie, Frederik V.s Dron-ning, 386, 430.
- Julin (Jomsborg) (Vendland) 165, 206, 276.
- Junge, Reynold, Montmester, 418.
- Juris, sjællandsk Stormand, 253.
- Justinus, Marcus Junianus, romersk Historiker, 152.
- Juul, Michael, Lejlighedsdigter, 652.
- Jylland 36, 38 ff.
- Jydske Lov 451, 461 f., 475, 480.
- Jørgensen, A. D., Rigsarkivar, Hi-storiker, 63, 429, 538. — Ellen, Bibliotekar, Dr. phil., 120, 369—79, 417, 618. — Harald, cand. mag., 58, 637. — Poul Johs., Pro-fessor, 660. — Troels G., Højeste-retsdommer, 690 ff.
- Kaalund, H. V., Mag., Lejligheds-digter, 652. — Kr., Bibliotekar, 665.
- Kaalund-Jørgensen, F. C., Skole-konsulent, 633.
- Kaas, Mogens Thomesen til Dams-gaard, 339. — Niels, Kansler, 341 f. 347—50, 363 f., 593 ff., 597, 601, 603.
- Kabel, Lyder, Rigsraad, 87 f. — Niels Lauridsen, Væbner, 87, 89.
- v. Kalcken, belgisk Skolemand, 648.
- Kalundborg 268, 464.
- Kalv Arnesson, norsk Hovding, 522.
- Kamin (Vendland) 276, 289.
- Kana'an 440.
- Kanalen mellem England og Fran-krig 597 f.
- Kantorowicz, Ernst, tysk Histori-ker, 441 f.
- Kap det gode Haab 583.
- Kareler 561.
- Karelstrand (Stranden fra Varanger-fjord til Dvinas Munding) 560 f.
- Karenz (Rügen) 270.
- Karl den Store, romersk Kejser, 154 f.
- Karl V, tysk Kejser, 331, 708.
- Karl X, Konge af Frankrig, 307.
- Karl Sverkerson, svensk Konge, 223.
- Karl Knutsson, svensk Konge, 702.
- Karl X Gustaf, svensk Konge, 93 ff., 100, 102.
- Karl Emanuel, Konge af Sardinien, 6.

- Karl af Burgund, Karl d. Stores Son, 154.
- Karl, Biskop af Hamar, 339.
- Karl, Dattersøn af Erkebiskop Eskil, 277, 283 f.
- Karl til Farthuse, Høvding i Halland, 244.
- Karlfhofde, Kæmpe, 160.
- Karlsefni, Jomsviking, 163.
- Katarina II, russisk Kejserinde, 4 f., 138, 386.
- Katarina af Medici, fransk Dronning og Regentinde, 591.
- Kattegat 381 f.
- Kawerau, Siegfried, tysk Historiker, 628.
- Kehr, Paul, tysk Historiker, 124.
- Keilhau, Wilhelm, norsk Historiker og Okonom, 82 f.
- Keith, George, Greve, skotsk Diplomat, 389. — Robert Murray, engelsk Gesandt, 388.
- Kern, M., tysk Skolemand, 648.
- Kiel 62, 126, 431. — Universitetsbibliotek 687. — Oldsagssamlingen 420. — Baltiske Kommission 67.
- Kierulff, A. C., Politidirektor, 62 f.
- Kildeskriftselskabet 417 f.
- Kina 435.
- Kingo, Th., Biskop og Salmedigter, 70 ff.
- Kirchhoff, J. W. A., tysk Filolog og Arkæolog, 414.
- Kjellén, Rudolf, svensk Historiker, 446 ff.
- Kjær, Hans, Arkæolog, 122, 408 f.
- Klaus Pedersen, Kansler, 341 f.
- Klement, Skipper, Bondefører, 330.
- Klestrup, Søren Nielsen, Godsinspektør, 388.
- Klopstock, F. G., tysk Digter, 690.
- Klüwer, W., Dr., Ascheberg, 127.
- Knabe, C., tysk Historiker, 225.
- Knoppert, Albert, Professor, Diplomat, 564—69.
- Knowles, Lilian, engelsk Historiker, 144.
- Knubbe (Gnupa), Konge i Hedeby, 536.
- Knud den Store, Konge, 170—80, 528, 537.
- Knud den Hellige, Konge, 190 f., 193—202, 373 f., 376.
- Knud Magnusson, Konge, 230, 235—41, 244—52, 378 f.
- Knud IV Valdemarson 178, 266 f., 271, 284, 287 ff.
- Knud, Gorm den Gamles Søn, 158 f., 179.
- Knud, Svend Estridsens Frilleson, 508.
- Knud Eriksen, »dux Jutii«, 426.
- Knud Lavard, Hertug, 204, 206—19, 233, 242, 271, 373, 375 f., 426, 704.
- Knud, Valdemar II.s Søn, Hertug af Bleking, 131.
- Knud, Hertug af Estland, 665.
- Knud, Dattersøn af Erkebiskop Eskil, 277, 283 f.
- Knud, Henrik Skadelaars Søn, 237.
- Knud til Farthuse, Hovding i Halland, 244.
- Knuth, A. L., Amtmand i Københavns Amt, 49 ff.
- Koch, Ludvig, historisk Forfatter, 428, 690. — L. J., Præst, Dr. teol., 73 ff.
- Koht, Halvdan, norsk Historiker, 108, 409 f., 636.
- Kolding Reces 1558, 464, 473.
- Koldinghus 39 f. 356, 597.
- Komdrup (Hellum H.), Granderet, 474.
- Konrad II, tysk Kejser, 175.
- Konrad III, tysk Kejser, 241.

- Konrad, Markgreve af Meissen, 246.
 Konstantin, Knud Magnussons Hirdmand, 252.
 Konstanz, Koncil, 410.
 Kornerup, Bjorn, Arkivar, Dr. phil., 418, 618.
 Korsør 86.
 Krabbe, Otto, Stiftamtmand, Sjælland, 50, 52, 54 f. — Tyge, Rigsmarsk, 339.
 Kraft, Jens Edvard, norsk historisk-statistisk Forfatter, 650.
 Krag, Niels, Historiograf, 371 f.
 Krarup, Alfred, Bibliotekar, 618.
 Kretschmer, Knud, Lektor, 631, 635.
 Kristian I 328. — Haandfæstning 460, 462 f., 479.
 Kristian II, Konge, 326, 328, 332, 335, 337—42, 343, 346 f., 354, 361, 364, 371, 462 ff., 708.
 Kristian III, Konge, 326, 329, 343—46, 351—56, 366, 371, 558—63. — Haandfæstning 462.
 Kristian IV, Konge, 127, 327, 329, 335 f., 349, 359, 367, 460, 466 ff., 604, 607.
 Kristian V, Konge, 81, 127, 673 f.
 Kristian VI, Konge, 676 f., 679.
 Kristian VII, Konge, 386 f., 391.
 Kristian VIII, Konge, 116, 127.
 Kristian, Biskop i Aarhus, 521.
 Kristian August, Hertug af Augustenborg, 61.
 Kristian Hemmingsen, Biskop i Ribe, 87 f.
 Kristiania 383, 409. Sml. Oslo.
 Kristiern, Erkebiskop af Mainz, 264.
 Kristiern Svendsen, jysk Høvding, 221 f., 226 f., 230.
 Kristina, svensk Dronning, 92—106.
 Kristoffer I, Konge, 665.
 Kristoffer II, Konge, 90.
 Kristoffer af Bayern, Konge, 86 ff., 328.
 Kristoffer, Valdemar I.s Frillesøn, 247, 270 f., 274 f.
 Krogen Slot 356. Sml. Kronborg.
 Kronborg 356, 365, 367.
 Krumm, J., Professor, Glückstadt, 127.
 Krumpen, Otte, Hærfører, 343.
 Kulischer, Josef, økonomisk Historiker, 445.
 Kullen 164, 487.
 Kungsbacka (Grænsemøde 1591) 604.
 Kurland 529, 688.
 Kvarmløse (Merløse H.) 457.
 København 283, 328, 330, 420, 464, 473, 668, 670, 699 f., 702. — Absalons Borg 268, 275. — Admiralitetet 483. — Kongelige Bibliotek 433. — Holmen 670—82. — Vor Frue Kirke 662. — Nationalmuseet 408, 418 ff., 688. — Rigsarkivet 418, 433, 611. — Slot 326, 344, 356. — Kgl. Teater 390—94. — Universitetet 148, 401. — Størrestræde 671, 675. — Brand 1728 372. — Stændermodet 1660 80. — Kongresser og Møder 624, 630 f., 635. — Amt 43, 49 f., 55.
 Køge 697 f.
 Köhler, Ulrich, tysk Historiker og Filolog, 414.
 Kötzschke, Rudolf, økonomisk Historiker, 445.
 Laaland 41—47, 56, 92, 488, 665. — Landsting 462. — Vilkaar 462.
 Labdalon (ved Syrakus) 400.
 Lachmann, Clara, Fond, 654.
 Lacourt-Gayet, G., fransk Historiker, 310 f.
 Laehr, Gerhard, tysk Historiker, 123 f.

- Laksmand, Hans, Ærkebiskop, 86 ff.
340. — Povel, Rigsraad, 87 f.
- Lameth, Alexander, fransk Revolutionsfører, 310.
- Langendorf, Peter, Dr., Niebüll, 127.
- Lansing, Robert, amerikansk Udenrigspolitiker, 436.
- Landskrona 487.
- Landore (Skaane) 232, 257.
- Lange, Chr. L., norsk Interparlamentariker, 630.
- Langebek, Jacob, Historiker, 611.
- Langeland 41.
- Lapierre, fransk Skolemand, 629, 646, 649.
- Lasch, Agathe, tysk Filolog, 128.
- Lappenberg, J. M., hamburgsk Historiker, 424.
- Lapper 561.
- la Quadra, spansk Historiker, 125.
- La Rochelle (Frankrig) 427.
- Larrey, Anton von, Diplomat, 388. — Jean Dominique, Baron, 388.
- Larsen, Florian, Jurist og Kirkehistoriker, 363. — Kay, Forfatter, 433 ff. — Sofus, Overbibliotekar, 150, 153, 192 f. 268, 271.
- Lasse Johansen af Paarup, Væbner, 87, 89.
- Lauridsen, P., Historiker, 396.
- Laursen, L., Rigsarkivar, 116, 120.
- Lavisse, Ernest, fransk Historiker, 301 f.
- Lefebvre, Georges, fransk Historiker, 299, 303 f.
- Lehmann, Orla, Politiker, 683.
- Leicester, Robert Dudley, engelsk Statsmand, 568.
- Leipzig Universitet 703.
- Lejre (Sjælland) 155.
- Lenôtre, G., fransk Historiker, 312.
- Lenz, Max, tysk Historiker, 410 f.
- Leo III, Pave, 154.
- Leo IX, Pave, 518.
- Leopold I og II, belgiske Konger, 716.
- Lesum (ved Stade) 498.
- Letland 622, 624 f.
- Lhéritier, Michel, fransk Historiker, 134, 622 f., 636, 645, 647.
- Lhomer, Jean de, fransk Historiker, 311.
- Liemar, Ærkebiskop i Hamburg, 490.
- Liestmona, se Lesum.
- Liestol, Knut, norsk Folklorist, 655.
- Lieven, Christof v., russisk Ambassador, 141. — Dorothea, g. m. Ambassador C. Lieven, 141
- Liliencron, Detlev v., slesvig-holstensk Forfatter, 128.
- Lillebælt 486.
- Limfjorden 197.
- Linvald, Axel, Rigsarkivar, 62, 116, 667—70.
- de Lionne, Hugues, fransk Diplomat, 104 f.
- Lippold, Landgreve af Lichtenberg, 91.
- Lipson, E., engelsk Historiker, 143 ff.
- Lithauen 622.
- Ljudhus, se Lodose.
- Ljutka (Holsten) 212.
- Loewe, Victor, tysk Historiker, 135.
- Lombardiet 425.
- London 103, 432, 436, 566 ff. — Parlament 443 f. — Stahlfhof 562. — Westminster Handelskompagnier, 536 f, 570, 600, 603 f.
- Lorenzen, Vilh., Arkitekturhistoriker, 655, 658 f.
- Lornsen, Uwe Jens, Landfoged paa Sild, 60 ff.
- Los Angeles University of California, 108.
- Lothar af Supplinburg, tysk Kejser, 220 f.

- Louise, Kristian VI.s Datter, 386.
 Louise, Hertuginde af Weimar, 389.
 Lovisa Ulrika, g. m. Kong Adolf Frederik af Sverige 4 f.
 Ludlow, J. M., engelsk Socialpolitiker, 416.
 Ludvig XVI, fransk Konge, 309, 311 f.
 Lukas, Kristoffer Valdemarsøns Skriver, 271.
 Lund 232, 664 ff. — Domkirke 196, 662. — Bispedømme 183. — Ærkebispedømme 207, 209, 231, 236, 263, 280—84. — Kapitel 452 f., 456. — Nekrologier 662.
 Lund, G. Fr. W., Filolog, 479. — Hans, Højskolemand, 421.
 Lunge, Niels, Ridder, 326. — Oluf Andersen, Rigsraad, 87 ff. — Ove, Rigsraad, 87 f.
 Luther, Martin, tysk Reformator, 410, 707.
 Luxembourg 622, 624.
 Lübeck 86 f., 92, 128, 286, 361 f., 559 f., 589, 591, 607, 702, 708.
 Lykke, Peder, Rigsraad, 87 f.
 Lüneburg 525. — Kongemøde 1071, se Bardowik.
 Lyngby Landbrugsmuseum 542.
 Lyon (Frankrig) 307. — Kongres 1924, 624.
 Lyrskov (Slaget 1043) 501 f.
 Lüttichau, Tonne, Godsejer, 429.
 Lützen (Slag) 712 f.
 Lødøse 238.
 Logum Kloster 424 ff., 456, 663.
 Lønborg-Jensen, H., Arkitekt, 424 ff.
 Løvenbalk, Mogens Jensen, Væbner, 87, 89 f. — Mogens Lauridsen, til Tjele 339.
 Maarkær (Angel), Præstegilde, 456.
 Macedo, Jesuit, 97.
 Mackeprang, M., Museumsdirektør, 420.
 Machiavelli, italiensk Retslærd og Historiker, 16 ff., 24, 29, 33.
 McMaster, J. B. amerikansk Historiker, 109.
 Madrid 125.
 Madsen, Povl, Sjællands Biskop, 363.
 Magdeburg 710.
 Mager, Friedrich, tysk Geograf og Kulturhistoriker, 127, 394 ff.
 Magnus den Gode, norsk-dansk Konge, 180—83, 497, 500—05.
 Magnus Barfod, norsk Konge, 211.
 Magnus den Blinde, norsk Konge, 221, 223 f., 227 f.
 Magnus, Konge af Lifland, 332.
 Magnus Eriksøn, Kongesøn, 254, 261, 277 f., 283.
 Magnus, Kong Niels' Son, 215—22, 224, 375.
 Magnus, Svend Estridsens Frillesøn, 508.
 Magnus, Søn af Kejser Henrik III og Gunild (!), 176.
 Magnus, Magnus Barfods Son, 211.
 Magnus, Henrik Skadelaars Son, 248.
 Magnus, Biskop i Vendsyssel, 521.
 Magnus, Johannes, svensk Historiker, 326. — Olaus, svensk Historiker, 326, 546.
 Magon, A., tysk Litteraturhistoriker, 385.
 Mahan, Alfred, amerikansk Søofficer, Historiker, 110.
 Makedonien 412.
 Malines, Jesuit, 98.
 Malmfrid, g. m. 1) Sigurd Jorsalfar, 2) Erik Emune 221.
 Malmis (Nordnorge) 592, 594.
 Malmö 344. — Slot 356.

- Malone, Dumas, amerikansk Historiker, 109.
- Mandix, Jacob, Nationaløkonom, 56.
- Manger, Johs. B., hollandsk Historiker, 305.
- Mantzius, Carl, Skuespiller, 393.
- Marbach, Augustinerkloster (Elsass), 452.
- Marburg (Tyskland) 410.
- Marcks, Erik, tysk Historiker, 706.
- Margrethe, Dronning, 91.
- Margrethe Fredkulle, g. m. Kong Niels, 211 f., 216.
- Margaretha Sambiria, g. m. Kong Kristoffer I, 665 f.
- Margrethe, Hertuginde af Parma, Statholderinde i Nederlandene, 569.
- Maria Eleonora af Brandenburg, g. m. Kong Gustav II Adolf af Sverige, 100, 712.
- Marie-Antoinette, fransk Dronning, 312.
- Marie Stuart, Dronning af Skotland, 569.
- Maria Theresia, Kejserinde af Tyskland, 4, 6, 32.
- Maria Tudor, engelsk Dronning, 559, 562, 576.
- Maribo Kloster 89.
- Maribo Amt 44, 47.
- Marion, Marcel, fransk Historiker, 303 f.
- Markowitz (Posen) 411.
- Markus Skeggjason, islandsk Skjald, 207, 209.
- Marmont, fransk General, Hertug af Ragusa, 311.
- Marquard, E., Arkivar, 418.
- Marstrander, Carl J. S., norsk Sprogforsker, 659.
- Martianus Capella, latinsk Forfatter, 494.
- Martin, H., fransk Historiker, 298.
- Martineau, A., fransk Historiker, 444.
- Martinus de Dacia, middelalderlig Forfatter, 118.
- Masnødø 259.
- Mathiez, Albert, fransk Historiker, 293, 302, 310, 312—22.
- Matthiessen, C. M. A., Arkivembedsmand, 395. — Hugo, Museumsinspektør, 395, 660, 698.
- Matzen, Henning, Rethistoriker, 459, 464.
- Mauil, Otto, tysk Geograf, 446 f.
- Maximilian, tysk Kejser, 705.
- Mecklenburg 30, 327, 357 f., 519.
- Meetz, Anni, tysk Dr. phil., 431.
- Megara (Grækenland) 399.
- Meitzen, August, tysk Nationaløkonom, 147.
- Mensing, Otto, tysk Filolog, 128.
- Merkel, Felix, tysk Historiker, 702.
- Mersebueg 240, 506. — Møde 1053 515.
- Mesopotamien 440.
- Metternich, østrigsk Statsmand, 140 ff.
- Meyer, Ed., tysk Historiker, 438 ff.
- Meyer, G. F., tysk filologisk Forfatter [Teksten fejlagtig J. Borst], 128. — A. O., slesvig-holstensk Historiker, 687.
- Meynemann, Johann, Skipper i Harlingen, 592.
- Michelsen, A. L. J., slesvig-holstensk Historiker, 687.
- Michon, Georges, fransk Historiker, 300, 310, 321.
- Miell, Aldo, italiensk Historiker, 648.
- Mikkelsen, Hans, Borgmester, 328, 341.
- Milano 425.

- Mildeborg (Frisland) 240.
 Milet 397.
 Millikan, R. A., amerikansk Professor, 639.
 Mirok, vendisk Kæmpe, 275.
 Mohn (O i Rigabugten) 271.
 Molbeck, Chr., Historiker, 390, 437, 693 f. — J. C., Professor i Sorø, 693.
 Mollerup, V., Historiker, 85, 91.
 Moltke, Adam Gottlob, Greve, 389. — Otto, Præsident i Slesvig-Holstenske Kancelli, 60—63.
 Molzen, Claus, Politiker, 69.
 Mommsen, Th., tysk Historiker, 324, 413, 415, 430.
 Monrad, D. G., Politiker, 683.
 Monte Casale (Sicilien) 399.
 Montecuccoli, Raimondo, østrigsk Feltherre, 97.
 Montesquieu, fransk Forfatter, 13.
 Montgomery, Arthur, svensk Nationaløkonom, 700 ff.
 Morison, Samuel E., amerikansk Historiker, 113.
 Moritz, Kurfyrste af Sachsen, 708.
 Mosede (Tune H.) 245.
 Moskva 556.
 Motley, John L., amerikansk Historiker, 107 f.
 Munch, P., Dr. phil., 59, 642. — P. A., norsk Historiker, 291.
 Munk, Erik, Sofarer, 592. — Iver, Biskop i Ribe, 337. — Oluf, Biskop i Ribe, 343.
 Munthelius-Lagercrona, Carl X Gustavs Læge, 100, 102.
 Murat, fransk General, 139.
 Murray, Gilbert, engelsk Filosof, 414.
 Mühlberg (Slag) 410.
 Müller, P. E., Biskop, Historiker, 149, 228. — Th. A., Lektor, 633.
 München 416.
 Münster, Sebastian, tysk Humanist, 543 ff., 549 f., 553.
 Münter, Frederik, Biskop og Kirkehistoriker, 118 f.
 Møller, Jens, Landstingssekretær, 683.
 Napoleon I, fransk Kejser, 311, 402, 405, 410 f.
 Napoleon III, fransk Kejser, 68, 716.
 Narva 332, 562, 571, 604.
 Navne, Biskop i Odense, 87 f.
 Neapolis (Forstad til Syrakus) 398.
 Nederlandene, Nederländerne, 140 f., 359, 405, 569 ff., 587 ff., 591 ff., 596, 605 ff.
 Neergaard, N., Historiker og Politiker, 59.
 Neiiendam, Robert, Teaterhistoriker, 390—93.
 Nepea, Ossip Grigorievitsch, russisk Gesandt i England, 557.
 Nerman, Birger, svensk Arkæolog, 77.
 Nicolai, C. F., tysk Oplysningsforfatter, 690.
 Nicolaus, Bugten ved St., 591 f., 600, 604.
 Nicolaus Breakspeare, Kardinal, paveelig Legat, 243. Sml. Hadrian IV.
 Nicolaus de Dacia, middelalderlig Forfatter, 119.
 Nicolaus fra Kues, Humanist, 705.
 Nicolle, P., fransk Historiker, 299.
 Niels, Konge, 202 f., 210—17, 219—25.
 Niels II, Greve af Halland, 665.
 Niels, Biskop i Viborg, Kansler, 340.
 Niels Dotta, dansk Stormand, 244.
 Niels Jyde, Kansler, 340, 665 f.
 Niels Rassesøn, Ombudsmand, 264.

- Niels Staller, dansk Stormand, 275.
- Nielsen, Axel, Nationaløkonom, 445.
— Fr., Kirkehistoriker, 147. —
Maria, Rektor, 638. — Thomas,
Politiker, 696.
- Nietzsche, Fr., tysk Filosof, 416.
- Nikolsburgfreden 68 f.
- Niså (Slaget 1062) 184 f., 491, 506,
521 f., 527.
- Nitzsch, Karl Wilhelm, tysk Histo-
riker, 687.
- Nivaa (Nordsjælland) 673.
- Norby, Søren, Admiral, 361.
- Nordalbingien 520.
- Nordenskjöld, Thure, svensk Skole-
mand, 625.
- Nordkap 556.
- Nordslesvig 66 ff, 127, 436.
- Norge 75—83, 120, 130, 132 f., 266,
268, 444 f., 452, 478, 486, 502 ff.,
561 f., 564 f., 625, 630 ff., 644, 698
ff. — Sovejen Nord om N. 556—
610.
- Normandiet 178.
- North, Thomas, engelsk Skipper, 591.
- Northallerton-Slaget (England) 290.
- Norvin, William, Professor, 618.
- Nuklet (Niklot), vendisk Hovding,
259.
- Nyborg Amt 48.
- Nyegaard, M. B., Godsejer, Stænder-
deputeret, 64 f.
- Nyerup, Rasmus, Litteraturhistori-
ker, 540, 650, 652.
- Nykøbing Slot 42. — Amt 42—47.
- Nysted Franciskanerkloster 661.
- Næstved St. Peters Kirke 419. —
Kloster 663.
- Nördlingen (Slag) 710.
- Norlund, P., Museumsinspektør,
417 f.
- Nørregaard, Georg, cand. mag., 695.
— Jens, Kirkehistoriker, 148.
- Øbst, Erich, tysk Geograf, 447.
- Ochs, Peter, Kansler i Basel, 301.
- Octavian, Pave, 262, 264 f.
- Oddesund 162.
- Odense 200, 233, 247, 249, 463 f. —
Albani Kirke 249 f. — Kloster
123 f. — Franciskanerkloster 666.
— St. Knuds Kloster 347, 456. —
Slot 47 f.
- Oderfloden 272.
- Odinkar den Ældre, Missionsbiskop,
170. — den Yngre, Biskop i Ribe,
170, 177.
- Okko, Biskop i Slesvig, 263 f.
- Okse, Peder, Rigshofmester, 329 f.,
341, 350. — Torben, Slotshoveds-
mand, 339.
- Olaf Skodkonge, svensk Konge, 168,
171, 173.
- Olaf Thordson Hvítaskáld, islandsk
Skjald, 234.
- Olaph, Konge, 537.
- Olav Haraldson, Konge i Skaane,
226, 231 ff.
- Olav Tryggveson, norsk Konge, 165,
167 ff.
- Olav den Hellige, norsk Konge,
171—75.
- Oldenburg, Bispedomme, 519.
- Ollivier, Joseph, fransk Skibskon-
struktor, 681.
- Olrik, Axel, Folkemindeforsker, 149,
155. — Hans, Historiker, 279,
538.
- Olsen, Albert, Docent, 336, 694 f. —
Magnus, norsk Filolog, 654. —
Peder, Annalist, 327, 663.
- Oluf Hunger, Konge, 197 f., 202 ff.
- Oluf, Haakonsson, norsk og dansk
Konge, 90.
- Oluf, Gudfreds Son, 155.
- Oluf Stam, sjællandsk Hovding, 193,
235.

- Oluf, Biskop i Ribe, 426.
 Oluf Hemmingsen, Bonde, Tølløse, 346.
 Onsild Bro (Slag) 222.
 Opet, Otto, tysk Rethistoriker, 127.
 Oppermann, A., Professor, Forstmand, 121.
 Orosius, Paulus, senlatinsk Historie-skriver, 494.
 Orsi, Paolo, italiensk Historiker, 398.
 Ortygia (i Syrakus) 397, 400.
 Oscar I, svensk Konge, 82.
 Oscar II, svensk Konge, 69.
 Oslo 228. — Kongres 1928, 625, 637, 639.
 Osmund, svensk Biskop, 511.
 Ostenfeld (Sønderjylland) 542.
 Osterholz Kloster (Frisland) 577.
 Ostindien 610.
 Ostindien, Dansk, 433.
 Otimar, vendisk Høvding, 274.
 Ottersbøl (Tønder Amt) 476.
 Otto I, tysk Kejser, 162 f.
 Otto, Biskop i Ribe, 521.
 Otto, Alfred, Dr. phil., 618, 661.
 Ovens, Jürgen, slesvig-holstensk Maler, 128.
 Overskou, Thomas, Digter, 390 ff.
 Ovst Mølle (Borup S., Stovring H.), 38.
 Oxenstierne, Axel, svensk Rigs-kansler 94 f., 360.
 Oxford 414.
 Ozna (Vendland) 276.
- Palladius, Peder, Biskop paa Sjæl-land, 363, 474.**
 Palnatoke 164 ff.
 Paludan-Müller, C., Historiker, 192, 225 f., 255, 259, 268, 270, 337.
 de Pange, Jean, fransk Historiker, 648.
- Paris 103, 444, 649, 662. — St. Victor Kloster 123. — Kongresser 622 f., 645 f.
 Pariset, Georges, fransk Historiker, 302.
 Parkman, Francis, amerikansk Hi-storiker, 107.
 Parodi, O., Skolemand, 623.
 Parquier, E. le, fransk Historiker, 296 f.
 Parrington, Verner L., amerikansk Historiker, 112.
 Paselick, Caspar, 571, 653.
 Paul, Johannes, tysk Historiker, 712 ff.
 Pauli, Gustav, tysk Professor og Kunsthistoriker, 128.
 Pauls, Volquart, Landesbibliothe-
 kar i Kiel, 687.
 Paulsen, Christian, Jurist, 62.
 Paulus Diaconus, Kronikeskriver, 455.
 Pauly, F., Landraad, Meldorf, 127.
 Pavestolen 14.
 Pavia 425. — Kirkemøde 265.
 Paxson, F. L., amerikansk Histori-
 ker, 112.
 Peder, Biskop i Roskilde, 222, 224.
 Peder Bodilson, sjællandsk Høv-
 ding, 219, 229, 231.
 Peder Iversen, Kannik i Lund, 340.
 Peder Thenja, Svend Grades Hird-
 mand, 252.
 Peder Thorstenson, sjællandsk Høv-
 ding, 247, 257 f.
 Pedersen, Christiern, historisk For-
 fatter, 371. — Jørgen, Dr. polit.,
 695. — M. H., mag, art., 72 f.
 Pederskov Mølle (Taasinge) 48.
 Perregaux, Anne Marie Hortense,
 g. m. Marmont, Hertug af Ragusa,
 311. — Frédéric de, fransk Ban-
 kier, 311.

- Peru 583.
- Peter den Store, russisk Zar, 138.
- Peter III, russisk Zar, 138.
- Peter, Viben, Ditmarsker, 127.
- Petersen, A., Lokalhistoriker, 697.
- Petrus, Erik Emunes Søn, 292.
- Petrus de Dacia (Philomena) 653.
- Philips, Ulrich B., amerikansk Historiker, 110.
- Picques, fransk Gesandt i Stockholm, 93, 96, 98, 100.
- Pimentel, Antonio, spansk Ambasadør i Stockholm, 93, 99.
- Pinnow, Hermann, tysk Skolemand, 628.
- Piper, fynsk Stormand, 200 f.
- Pippin, Karl d. Stores Søn, 154.
- Pirenne, Henri, belgisk Historiker, 714 ff.
- Pitt, William, den Yngre, engelsk Statsmand, 140.
- Platon, græsk Filosof, 415.
- Platzhoff, Walter, tysk Historiker, 66 f., 69.
- Plog, se Sorteplog.
- Podebusk, Henning, Drost, 341.
- Polen 12 f., 26 f., 30, 558 f., 570, 590, 622, 624 f.
- Pommern 30, 287. — Svensk P. 97.
- Pompeius, romersk Statsmand, 151, 441.
- Pontanus, Jacob Isaksen, Historiograf, 131.
- Pontoppidan, Erik, Kirkehistoriker, 74.
- Poppo, Biskop, 129, 168.
- Porée, C., fransk Historiker, 297.
- Portugal 427, 583, 608 ff.
- Posse, Arvid, svensk Greve og Politiker, 133.
- Poulsen, Emil, Skuespiller, 393. — Olaf, Skuespiller, 393.
- Prag Universitetsbibliotek 661. — (Freden 1866) 68. — Kongres 625.
- Prescott, W. H., amerikansk Historiker, 107 f.
- Present, Bent Pedersen, Prior i Antvorskov, 87 f.
- Preussen 2 ff., 11, 14 f., 20—25, 27, 29 f., 68 f., 136 f., 139, 432, 713.
- Pribigne, Venderfyrste, 176.
- Pribislav, vendisk Høvdingesøn, 261.
- Prileps Moske (Makedonien) 412.
- Prislav, vendisk Høvdingesøn, 258—61.
- Præstø Amt 418 f.
- Pufendorf, Samuel, Statsretslærer, 96.
- Pyhy, Konrad v., svensk Kansler, 359.
- Quellinus**, Kunstnerfamilie, 128. — Th., Billedhugger, 688.
- Rachfahl**, Felix, tysk Historiker, 687.
- Radulf, kongelig Kansler, 245, 251 f., 265.
- Radulfus Niger, engelsk Historie-skriver, 202, 378 f.
- Rahbek, Knud Lyne, Forfatter, 390.
- Ramel, Henrik, Rigsraad, 597.
- Ramløse (Holbo H.) 232.
- Ramon, Gabriel, fransk Historiker, 312.
- Ramsø (Ramso H.) 252.
- Randers 253 f. — Herredag 1573 347.
- Rane, dansk Stormand, 258.
- Ranke, Leopold, tysk Historiker, 99, 104, 324, 411, 713.
- Rantzau, Breide, Statholder i København, 349. — Henrik, til Breitenburg, Rigsraad, Statholder i Holsten, 576 f., 584 f., 603, 661. — Johan, Hærfører, 326, 343, 356. — Melchior, Marsk, 356.

- Rantzau(-Breitenburg), Conrad,
Rigsgreve, 63, 473.
- Rasmussen, Alexander, Kirke- og
Lokalhistoriker, 118 f. — O. F. C.,
Godsforvalter, Lokalhistoriker,
670.
- Rat, Nicolaus, Antwerpen, 592.
- Ratibor, slavisk Hertug, 182, 496.
- Ratzeburg, Bispedømme, 519.
- Ravnholt (Fyn) 428.
- Recke, Elisa, Memoireforfatterinde,
688 ff.
- Reginald, Abbed i Evesham Kloster,
124.
- Regnald, Greve af Ditmarsken, 267.
- Regner Lodbrog, 155.
- Reichou, J. E. v., Amtmand paa
Laaland, 44, 47.
- Reimann, D., tysk Skolemand, 637.
- Reincke-Bloch, Hermann, tysk Hi-
storiker, 134.
- Reinhold, Chr. E., tysk Filosof, 689.
- Rendsburg 596.
- Renier, G. J., engelsk Historiker,
140 f.
- Resen, Hans Poulsen, Biskop over
Sjælland, 70, 363. — Peder Han-
sen, Topograf, 373, 675.
- Retherer, vendisk Stamme, 519.
- Reuchlin, Johann, tysk Humanist,
549, 706.
- Reuss, Rudolphe, fransk Historiker,
306, 309.
- Reval 665, 702. — Landskab 663.
— Reval Stift 664.
- Reventlow, Fritz, Greve, til Emken-
dorf, 386. — Kaj Frederik, Greve,
Statsminister, 386.
- Reverdil, E. S. F., Kabinetssekre-
tær, 386.
- Rheindorf, Kurt, tysk Historiker,
66.
- Rhodos 204.
- Ribe 73, 88, 215, 230, 239, 246, 664 f.
— Artiklerne 1542 457, 481. —
Kirke 157. — Domkirke 662 f. —
Domkapitel 661. — Bispedømme
521.
- Richard II, Hertug af Normandiet,
172 f., 178 f., 491.
- Richard, Camille, fransk Historiker,
305.
- Richelieu, Kardinal, fransk Stats-
mand, 710 f.
- Riculf, Biskop af Odense, 124.
- Ricwald, Biskop i Lund, 196,
207.
- Rhamm, Karl, tysk Agrarhistoriker,
396.
- Rhinegnene 703.
- Riegels, H. D., historisk Forfatter,
368.
- Riga 562.
- Rike, Biskop i Slesvig og Roskilde,
229—32.
- Ringsted 50, 219, 245 f. 251, 271,
274, 376, 462, 698. — Kirke 203.
— Landsting 219. — Amt 50, 53 ff.
- Rist, Johan Georg, Diplomat, 64.
- Ritter, Gerhard, tysk Historiker,
706. — Moritz, tysk Historiker,
708.
- Robert af Ely, 217, 375.
- Robespierre, fransk Revolutions-
fører, 300 f., 310, 315 f., 318.
- Robinson, James Harvey, ameri-
kansk Historiker, 112.
- Rockstroh, K. C., Kaptajn, Krigs-
historiker, 380—84.
- Rode, Hermann, tysk Maler, 657.
- Rogers, John, engelsk Gesandt, 576,
581, 587.
- Rohde, Erwin, tysk Filolog, 416.
- Rom, Romerne, 97, 99, 101 ff., 105,
397, 440 f., 482, 607 f. — Kongres
622. — Kurien 207, 209.

- Roosval, J., svensk Kunsthistoriker, 128.
- Roscher, W., tysk Nationaløkonom, 401.
- Rosenkrantz, Erik Ottesen, Lensmand, Rigsraad, 346, 563, 569. — Frederik, Hofjunker, 327, 367. — Holger, Rigsraad, Teolog, 70. — Holger Ottesen, til Boller og Rosenvold, Rigmarsk, 350. — Iver, Statsmand, 677. — Jørgen, til Rosenholm, Rigsraad, 348, 573, 576, 584 f. — Niels Eriksen, Lensmand paa Koldinghus, 339. — Niels Ludvigsen, til Palsgaard, Lensmand, 339. — Otte Nielsen, Rigshofmester, 87 f. — Timme Nielsen, Rigsraad, 87, 89.
- Rosenpalm, Andreas, Søofficer, 380, 383.
- Roskilde 177, 209, 217, 219, 222 f., 237, 239, 245, 247, 251 f., 487. — Domkapitel 188 ff., 196, 204. — Domkirke 165, 177, 188, 195 f., 203, 377, 425, 661 ff. — Stift 183, 282 ff.
- Roskildekroniken 153, 156 f., 166 ff., 171 f., 174, 176 f., 180 ff., 189, 202 ff., 206, 211, 220—27, 229 ff., 235, 376, 497.
- Rothe, Tyge, Forfatter, 388.
- Rotfeld, Erik Nielsen, Væbner, 87, 89.
- Rouen (Frankrig) 179.
- Roulund, Rasmus, Godsejer, Stænderdeputeret, 64.
- Rousseau, Jean Jacques, fransk Filosof, 11.
- Roussier, P., fransk Historiker, 444.
- Rugievit, vendisk Afgud, 270.
- Rumænien 622.
- Rusland 4, 27, 138—41, 444, 447, 556—76, 579—94, 599—609, 622, 674, 676.
- Ry Kirke 330.
- Rügen 227 f., 258, 261, 264, 267, 269 f., 274.
- Ræder, J. G. F., historisk Forfatter, 538.
- Ræstad, Arnold, norsk Jurist, 607.
- Rode Molle (Ostofte S., Fuglse H.), 47.
- Ronbjærg ved Skive (Slag) 222.
- Ronnow, Carl, Biskop paa Fyn, 463. — Claus, Marsk, 87, 89 f. — Joachim, Biskop over Sjælland, 337, 361.
- Sachsen, Sachserne, 30, 32, 139, 357 f., 520, 524 ff.
- Sadolin, Jørgen Jensen, Biskop i Odense, 328.
- Sagnac, Philippe, fransk Historiker, 302 f., 313.
- Saint Germain, C. L., Feltmarskal, Greve, 386, 389.
- Saint Germain des Prés (Paris) 662.
- Saint Gilles Kloster (Frankrig), Nekrologium, 662.
- Saint-Just, Jacobiner, 319.
- Sakse, sjællandsk Stormand, 253.
- Sakso Grammaticus 149—289, 291, 370, 376.
- v. Saldern, Caspar, Statsmand, 127.
- Salin, Bernhard, svensk Arkæolog, 659.
- von Salingen, Simon, Amsterdam, 592.
- Salzmann, Chr. G., tysk Pædagog, 124 f.
- Samland 164.
- Samsø 286, 288.
- Santerre, fransk Revolutionær, 319.
- Sars, Ernst, norsk Historiker, 78, 409.
- Savina, fransk Historiker, 296.
- Schack-Rathlou, J. O., Statsmand, 387, 428 ff.

- Scheel, Hans Jacob, Ingeniørofficer, 678. — Otto, tysk Historiker, 67, 126 f., 421, 423.
- Schiern, Fr., Historiker, 291.
- Schellenberg, C., tysk Kunsthistoriker, 128.
- Schiffner, Anton, tysk Historiker, 67.
- Schlesien 22, 29, 32.
- Schlesinger, Arthur M., amerikansk Historiker, 113 f.
- Schmeidler, Bernhard, tysk Historiker, 431, 485, 492 f., 509, 538.
- Schmid, Toni, svensk Historiker, 665.
- Schmidt, Aage, Religionshistoriker, 122. — Bernadotte, amerikansk Historieskriver, 108. — C. M., Arkitekt, 424 ff. — Harry, tysk Historiker, 126.
- Schmoller, G., tysk Socialøkonom, 401.
- Schröder, Friedrich Ludwig, tysk Skuespiller, 690.
- Schultz, J. H., Kommandor, 670 ff., 678 f., 681.
- Schwante, Gustav, tysk Arkæolog, 422 f.
- Schwartz, Ed., tysk Historiker, 399. — Fr., Skuespiller, 390.
- Schweitz 471, 625.
- Schück, Adolf, svensk Historiker, 660.
- Schäfer, D., tysk Historiker, 331 f., 350, 356.
- Schön, Erhard, tysk Billedskærer, 128.
- Scipio Africanus den Yngre 440.
- Sée, Henri, fransk Historiker, 445 f.
- Sechus, Morten, Lejlighedsdigter, 651.
- Sehested, Christen Thomsen, Kansler, 100. — Hannibal, Statsmand, 104, 467.
- Sejro (Slag) 222, 226.
- Sember 171, 190.
- Semple, Ellen C., amerikansk Historiker, 110.
- Shetelig, H., norsk Arkæolog, 75 ff., 655 ff.
- Shetlandsoerne 609.
- Shilo (Palæstina) 122 f., 408 f.
- Sibbernsen, A. E., Apoteker, 70.
- Sicard, Augustin, fransk Abbed og Historiker, 306.
- Sicilien 178 f., 399 f.
- Sievers, Kaptajn, 382.
- Siéyès, fransk Abbed, 295.
- Sigbrit Willemsson, Kristian II.s Raadgiverske, 339, 342.
- Sigebert af Gembloux, Krønikeforfatter, 290.
- Sigismund, tysk Kejser, 410.
- Sigismund, svensk Konge, 359, 410.
- Sigrid Storraade, g. m. 1) Erik Sejrsæl, 2) Svend Tveskæg, 169.
- Sigtrik, Konge i Hedeby, 536.
- Sigtuna 530.
- Sigurd Slembe, norsk Hovding, 228, 266.
- Sigofdeo, Borg i Skaane, 286.
- Silkeborg Amt 40.
- Sindbjærglund (Vejle Amt) 457, 476.
- Sivald, Jomsviking, 163.
- Sivard, Regner Lodbrogs Son, 156.
- Sjælland 36 ff., 41—44, 46, 49 ff., 55 f., 486 ff., 503.
- Sjællandske Kirkeret 451.
- Skaane 162, 332, 427, 485—90, 501.
- Skaanske Lov 461.
- Skaanske Kirkeret 451.
- Skagerak 382.
- Skanderborg Slot 356. — Amt 40.
- Skanor 487.
- Skeel, Mads, Lensmand paa Vardøhus, 570.
- Skenninge (Kirkemøde) 130.

- Skibetorp (Skiping) 226 f.
 Skinkel, Otte, Væbner, 87, 89 f.
 Skjalm Hvide, sjællandsk Høvding, 185, 206, 208, 217, 219.
 Skjalm Skægge, dansk Stormand, 258.
 Skjold, Sagnkonge, 191, 193.
 Skjoldenæs Len 356.
 Skotland 609.
 Skram, Peder, Admiral, 351. — Peder, Væbner, 87, 89 f.
 Slagelse Kirke 204.
 Slangerup 209, 438.
 Slangetorp (Slag) 236.
 Slesvig (Hertugdømme) 61 f. 394 ff. Jfr. Sonderjylland, Hertugdømmerne.
 Slesvig (By) 67, 212, 220 f., 225 f., 246, 249, 285, 421 ff., 486, 503, 514—17, 689. — Kirke 157. — Domkirke 704. — St. Michaels Kloster 662.
 Slesvig Herred 120.
 Slien 226 f.
 Smith, Adam, skotsk Socialøkonom, 101, 403, 714. — H. L., amerikansk Lærer, 628 f. — Otto, Militærhistoriker, 438.
 Snjo, Sagnkonge, 158.
 Snorre Sturlesen, islandsk Historie-skriver, 509, 522 f.
 Sofie, g. m. Valdemar den Store, 244 f., 253, 286.
 Sofie, g. m. Frederik II, 418.
 Sofie Magdalene, g. m. Kong Gustaf III af Sverige, 428.
 Solinus, G. J., romersk Geograf, 494.
 Sombart, Werner, tysk Nationaløkonom, 409.
 Sorteplog, jysk Stormand, 230, 291.
 Sorø 437. — Akademi 437, 693 f. — Kloster 152. — Amt 50, 53, 55, 418.
 Spanien 140, 427, 583, 596, 608 ff., 624.
 Sparre, Anne, g. m. Mogens Gyldenstjerne, 418.
 Speyer (Freden 1544) 331.
 Sperling, Otto, Læge, 101.
 Spies, J. O. F., Regeringspræsident, 60 f., 420.
 Sprogo 487 f.
 Stangebjærg (Slag) 174.
 Stanfordbridge (Slaget 1066) 506.
 Steefel, Lawrence D., amerikansk Historiker, 432.
 Steen, Sverre, norsk Historiker, 79 ff., 655, 698 ff.
 Steenstrup, Johs., Historiker, 116, 505, 538.
 Steenwinkel, Hans, Bygmester, 329.
 Stein, Charlotte v., tysk Hofdame, 389.
 Steinberg, tysk Historiker, 704. — Anton, svensk Officer, 99.
 Steinn Herdisson, islandsk Skjald, 527.
 Stenkel, svensk Konge, 508, 511, 531.
 Stensballegaard (Vore H.) 339.
 Stensby (Forliget 1238) 131, 663.
 Stephanius, Stephen Hansen, Historiker, 379.
 Stephen af Blois, engelsk Konge, 290.
 Stern, Albert, tysk Historiker, 303.
 Stettin 272 f., 275 f.
 Stier, Hans Erich, tysk Historiker, 439.
 Stjernholm Amt 39.
 Stockholm 91, 660, 702, 708. — Kongresser og Moder 625, 631.
 Stolberg, Friedrich Leopold, Greve, Kammerpræsident i Lübeck, 389. — Louise, Rigsgrevinde, 389, 689.
 Storebælt 213, 487 f.

- Storm, Gustav, norsk Historiker, 155, 477. — Th., tysk Digter, 128.
- Strassbourg 312.
- Strelo (ved Vendland) 215.
- Struensee, Gustav v., Romanforfatter, 389.
- Struensee von Carlsbach, Carl August, Finansdeputeret, preussisk Minister, 389.
- Strumik, vendisk Hovding, 275.
- Stromstad 383 f.
- Stuntebøl (Nordstrand), Præstegilde, 456.
- Sture, Sten, svensk Rigsforstander, 702.
- Styrbjørn, Jarl i Jomsborg, 161 f.
- Stählin, Jacob v., tysk Forfatter, 137. — Karl, tysk Historiker, 137 f.
- Suddatorp (Sonderjylland) 192.
- Suhm, P. F., Historiker, 678 f. — Ulrik Frederik, Soofficer, 671, 676—79.
- Sulla, romersk Statsmand, 441.
- Sundbo, Arne, Overretssagfører, Lokalhistoriker, 438.
- Sundby (ved Roskildefjord) 245.
- Sune, Kong Knud Magnussons Mand, 237.
- Sune Ebbesen, til Knardrup, 247, 257, 261.
- Surate (Indien) 688.
- Svane, H. A., Viceskoledirektor, 633.
- Svaning, Hans, Historiograf, 349, 371.
- Svend Tveskæg, Konge, 158 f., 164—71, 176, 180—92.
- Svend Estridsen, Konge, 484—539.
- Svend Eriksen (Grathe), Konge, 224, 230, 233, 235—54.
- Svend Alvivason, norsk Konge, 178.
- Svend, Svend Estridsens Søn, 210.
- Svend Jarl, norsk Hovding, 509 f.
- Svend Aggeson, Historieskriver, 150, 153, 156, 158, 162, 164 ff., 171 f., 175—82, 192 ff., 197 ff., 202, 210, 218, 222, 225 ff., 229, 233, 235, 250 f., 289, 376, 379.
- Svend Godwinsen 375.
- Svend Nordmand, Biskop i Roskilde, 188 f., 192, 195 f., 203 f., 376.
- Svensson, S., svensk Museumsmand, 656.
- Svenstrup (Slag) 326, 328, 330.
- Sverdrup, Johan, norsk Politiker, 133.
- Sverige 12, 92—106, 130—34, 359 f., 445, 452, 494 f., 506 ff., 528 ff., 559, 564 f., 567—70, 625, 630 ff., 676 f., 709—14.
- Sverker den Ældre, svensk Konge, 223, 238, 245, 247 f.
- Sverre, norsk Konge, 72, 266, 276 ff.
- Svold, Slaget ved, 77, 165, 169.
- Sybel, Heinrich, tysk Historiker, 411.
- Sydamerika 140.
- v. Sydow, C. W., svensk Folke-mindeforsker, 655.
- Syke (Sicilien) 400.
- Syrakus 397—401.
- Syrien 439.
- Søborg (Nordsjælland) 263, 283.
- Sonderjylland 412, 421, 427. Sml. Slesvig, Hertugdømmerne.
- Sonder Nissum (Hing H.) 476.
- Sörensson, Per, svensk Lektor, 710.
- Talleyrand, fransk Biskop og Statsmand, 310 f.
- Tallien, fransk Revolutionsfører, 319.
- Tansill, Charles Callan, amerikansk Historiker, 435 ff.
- Taranger, Absalon, norsk Rets-historiker, 116.
- Tauber, J. H., Rektor, 693.

- Tawney, R. H., engelsk Historiker, 143 f.
- Temenites (Forstad til Syrakus) 398.
- Temperley, Harold, engelsk Historiker, 141 f.
- Thaulow, Th., Kaptajn, 428.
- Theofanes, romersk Historieskriver, 151.
- Thermänius, Edvard, svensk Historiker, 131 ff.
- Thetlev, se Detlev.
- Thideric de Kyuel, estisk Vassal, 664.
- Thiset, A., Rigsarkivar, 85.
- Thjutta (Slag) 233.
- Thomas Andersen, Bonde, 346.
- Thomsen, Chr. Jürgensen, Arkæolog, 420. — Svend, Bibliotekar, 418.
- Thora, Svend Estridsens Frille, 508.
- Thoralv, norsk Kriger, 160.
- Thorbern, Svend Grathes Hirdmand, 247, 251, 255.
- Thore, Biskop i Ribe, 220.
- Thorkild, Biskop i Reval, 664 ff.
- Thormer, Magnus Eriksons Sendebud, 283.
- Thorstentorp (Slag) 236 f.
- Thott, Oluf Axelson, Marsk, 87 f.
- Thrasymbulos, atheniensisk Politiker, 399.
- Thrugils Sprakeleg, Ulf Jarls Fader, 172.
- Thukydid, græsk Historieskriver, 398 ff.
- v. Thünen, Johann Heinrich, tysk Nationaløkonom, 416.
- Thyregod, S. Tvermose, 656.
- Thyresson, Bertil, svensk Historiker, 714.
- Tiedge, Chr. A., tysk Digter, 690.
- Tiedje, Johannes, tysk-slesvigsk Politiker, 66.
- Tiglatpilesar III, assyrisk Konge, 439.
- Tjekkoslovakiet 622, 624 f., 644, 685.
- Tjodolv Arnorsson, islandsk Skjald, 501, 503, 522.
- Toke (= Palnatoke), se denne.
- Toke Signesson, skaansk Høvding, 244.
- Topshøj (ved Soro) 191 f.
- Tordenskjold, Peder, Søofficer, 380 —84.
- Torleik Fagre, islandsk Skjald, 502.
- Torolf, Biskop over Ørkenøerne, 521.
- Toste, Skattefoged, 200.
- Toste Godvinson, engelsk Jarl, 186.
- Tott, Klas, svensk Adelsmand, 99.
- Toulouse (Frankrig) 298.
- Tramont, J., fransk Historiker 444.
- Trankebar 433 688.
- Trapp, E. C., tysk Pædagog, 124 f.
- Treitschke H. G. v. tysk Historiker og Politiker, 411.
- Tremsbüttel (Holsten) 689.
- Tribsee (Forpommern) 267.
- Troels-Lund, Historiker, 350, 367.
- Trolle, Herluf, Admiral, 329.
- Trond Iversen, Foged paa Vardøhus, 561.
- Trondhjem 384, 570. — Domkirke 183. — Ærkebispedømme 243.
- Troppaukongressen 140, 142.
- Tryggve, norsk Konge, 167.
- Tulp Jarl 502.
- Turin (Italien) 307.
- Turner, F. J., amerikansk Historiker, 112.
- Tuve, Biskop i Ribe, 664.
- Tuxen, A. P., General, Krigshistoriker, 380 ff.
- Tybjerg, Clara, Pædagog, 633.
- Tyche (Forstad til Syrakus) 398 ff.
- Tymme Sjællandsfar, Kriger, 171.

- van Tyne, C. H., amerikansk Historiker, 113.
- Tyre Danebod, Dronning, 158 f., 162, 164, 537.
- Tyrkiet 622.
- Tyskland 135, 425, 432, 447, 457, 469, 479, 621, 625, 628, 643 f., 704—09.
- Dordarson, M., 657.
- Ubbe, Svend Estridsens Son, 210.
- Ubbe, Jarl paa Smaalandene, 216, 224.
- Udo, Markgreve, se Uto.
- Uffe hin Spage, Sagnkonge, 150, 536.
- Ulf Jarl, Knud d. Stores Mand, 172—75, 177, 190, 491, 537.
- Ulf, Svend Grathes Mand, 247, 254.
- Ulfeldt, Anna Cathrine, Corfits Ulfeldts Datter, 101. — Corfits, til Kogsbølle, Oversteseekretær, 345 f. — Corfits, Rigshovmester, 100 ff., 359. — Jacob, til Kogsbølle, Rigsraad, 576. — Leon, Corfits Ulfeldts Son, Officer, 101.
- Ulfsbækmødet 711.
- Ulfstand, Trud (Knud!), Rigsraad, 326.
- Ullrick, Laura, amerikansk Pædagog, 626.
- Ulrik, Biskop i Aarhus, 87 f.
- Ulrik, Hertug af Württemberg, 331.
- Ulvemosen, Hyldingen i, 330.
- Ulvild, g. m. 1) Kong Niels, 2) Kong Sverker af Sverige, 223.
- Ungarn 622, 625.
- Unni, Ærkebiskop af Hamburg-Bremen, 168, 422, 493.
- Unwan, Ærkebiskop af Hamburg-Bremen, 157, 168, 528.
- Unwin, George, engelsk Historiker, 144.
- Unzer, Joh. Aug., Læge i Hamburg, 389.
- Uppsala 530.
- Urne, Johan, Rigsraad, 326. — Lage, Biskop paa Sjælland, 340, 464.
- Urnehoved Ting 226, 230.
- Ussing, Henrik, Folkemindeforsker, 158. — V. Thorlacius, Museumsinspektør, 128.
- Utenhof, Wolfgang v., Kansler, 355 ff., 366.
- Utlengi 665.
- Uto, slavisk Fyrste, 176, 525.
- Wadstein, Elis, svensk Filolog, 423.
- Vagn Aageson, Jomsviking, 163.
- Wagner, A. H. G., tysk Nationaløkonom, 401.
- Wahl, Adalbert, tysk Historiker, 294.
- Vaissière, Pierre de, fransk Historiker, 309.
- Waitz, Georg, tysk Historiker, 136, 687.
- Wal, Biskop i Jylland, 520 f.
- Valdemar I, den Store, Konge, 124, 162, 184, 186, 190, 194, 199, 219, 230—68, 271 ff., 277—87, 376, 378 f., 704.
- Valdemar II Sejr, Konge, 131. — Jordebog 663—67.
- Valdemar III, Konge, 90.
- Valdemar IV Atterdag, Konge, 90 f.
- Valdemar, Biskop af Slesvig, 202, 378.
- Valerius Maximus, romersk Historieskriver, 151 f., 170, 173, 190, 204, 243.
- Valkendorf, Kristoffer, Rigshovmester, 329, 341, 367, 560 ff., 596, 606.
- Wallenstein, tysk General, 708.

- Walsingham, Francis, engelsk Statssekretær, 591, 594, 597, 601.
- Valung (Rügen) 261.
- Wandsbeck (Holsten) 577 f., 582, 585.
- Varberg 343, 365.
- Vardo, Vardohus, 563, 570, 575, 592, 595 f., 605, 607.
- Warnecke, J., tysk Kunsthistoriker, 128.
- Warszawa, Historikerkongres 1933, 637 ff.
- Vartislav, vendisk Fyrste, 215.
- Washington 436.
- Washington, George, Præsident i U. S. A., 109.
- Vasspyd, Laurids Jensen, 89.
- Wattenbach, W., tysk Historiker, 386.
- Webster, C. K., engelsk Historiker, 138 ff.
- Vedel, Anders Sørensen, Historiker, 327, 371. — P., Direktor for Udenrigsministeriet, 137.
- Wedel-Jarlsberg, Erhard, General, 382 f. — F. W., Baron, 388.
- Vedeman, Borger i Roskilde, 239, 257, 275.
- Wedgwood, engelsk Politiker, 444.
- Weeke, C., Biblioteksmand, 662.
- Weibull, Curt, svensk Historiker, 92—106, 116, 129, 195, 197, 205—09, 213, 234, 241, 263 f., 266, 278 f., 281 f., 375 f., 532 ff., 538. — Laur., svensk Historiker, 129, 159, 177, 190, 342, 375 ff., 453, 618, 662, 710. — Martin, svensk Historiker, 93, 96, 98, 100, 102, 709, 713.
- Weismann, C., 395, 397.
- Vejlby (Vends H.) 476.
- Welcker, F. G., tysk Filolog og Arkæolog. 413.
- Velschow, Hans Mathias, Historiker, 273.
- Welvert, Eugen, fransk Historiker, 312.
- Vemmetofte (Sjælland) 670.
- Vendée (Frankrig) 307.
- Venderne, Vendland, 166, 171, 182, 206, 212 ff., 233, 236—39, 245 f., 256 ff., 264, 267 f., 272, 275 f., 283, 519 f., 527.
- Venedig 134, 687 f. — Historikermode 1929, 637, 639.
- Verhagen, Paul, belgisk Historiker, 305.
- Vermund, Sagnkonge, 150.
- Werner, Johs., Overretssagfører, 688.
- Versailles, Fredskonferencen 1919, 626.
- Werther, Karl, preussisk Diplomat, 68.
- West, A. J., Rektor, 635.
- Vestbirk (Vore H.) 480.
- Vestenie, Laurids Thomessen, Rigsraad, 87, 89.
- Westergaard, Harald, Statistiker, 108. — Waldemar, amerikansk Professor, 434.
- Vestindien 610.
- Vestindien, Dansk, 434 ff., 691.
- Wettke, Herman, Borgmester i Hamburg, 579.
- White, Henry, amerikansk Diplomat, 436.
- Wiberg, S. V., Personalhistoriker, 684.
- Viborg 238 f., 247, 253, 277, 336, 340, 344, 463. — Slot 356. — Ting 208, 210.
- Viborg (Finland) 559.
- Viby (ved Aarhus) 277.
- Vibæk, Marius, Direktør, 685.
- Wiedewelt, Johs., Billedhugger, 389.
- Wien 432.

- Wierland (Estland) 663 f., 667.
 Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich v.,
 tysk klassisk Filolog, 411—16.
 Vilhelm Erobreren, engelsk Konge,
 185 f.
 Vilhelm af Oranien, Statholder i
 Holland, 577, 587, 606.
 Vilhelm II af Oranien, hollandsk
 Konge, 141.
 Vilhelm, Hertug af Holsten-Beck
 (Glücksborg), 61 f.
 Wilhelm von Sabina, Kardinal,
 pavelig Legat, 130 f.
 Vilhelm, Biskop i Roskilde, 183 f.,
 187—92, 195.
 Willoughby, Hugh, engelsk Gesandt,
 556 f., 590, 595.
 Vinding Aa (Forhandlingsmode),
 166.
 Vingtrinier, Emmanuel, fransk Hi-
 storiker, 306 f.
 Visborg (Gotland) 365.
 Visby 660.
 Wismar 591.
 de Witt, Johan, hollandsk Stats-
 mand, 94
 Wittrock, Georg, svensk Historiker,
 709.
 Witzlaw III, Fyrste af Rügen, 703.
 Witzleben, Agnes v., g. m. Grev F.
 L. Stolberg, 389.
 Vlissingen 587, 592.
 Wolff, Chr., tysk Oplysningsfilosof,
 11.
 Volgast, Borg i Vendland, 264, 267.
 Wolke, C. H., tysk Pædagog, 124.
 Volpe, G., italiensk Historiker, 638.
 Voltaire, J. M. A., fransk Forfatter
 og Filosof, 13, 27.
 Volz, Gustav, tysk Historiker, 136.
 Vordingborg 86, 91.
 Worm, Jens, Leksikograf, 650, 652.
 — Ole, Læge og Oldforsker, 372.
 — Oluf, Rektor, 693.
 Worms (Konkordatet 1122) 453.
 Worsaae, J. J. J., Arkæolog, 143.
 Vossbein, Christian, Soofficer, 380 ff.
 Wotton, Dean of York and Canter-
 bury, 563.
 Wulfsige Spraclingsson, se Ulf Jarl.
 Wullenwever, Jorgen, Borgmester i
 Lübeck, 362.
 Württemberg 358 f.
 Værebros (Slag) 223.
 Varend (Landskab i Sverige) 244.
 Væringerne 209 f.
 Zeeland 577, 592.
 Zeuthens Legat 419.
 Ægypten 439 f.
 Ælnoth, Historieskriver, 188, 192—
 95, 198—202, 204, 373 f.
 Ærø Birketing 482.
 Æthelfled, engelsk Dronning, 159.
 Øksnebjerg (Slag) 708.
 Ømund, se Emund.
 Oresund 275.
 Oresundstøden 427, 570 ff., 574,
 581, 586—90, 598 ff., 605, 607.
 Oreting ved Nidelven 504.
 Orkenoerne 291, 521.
 Ørsted, Anders Sandøe, Retslærd,
 473, 690 ff.
 Osel 332.
 Ostbirk (Vore H.) 480.
 Ostersoen 559 f., 567, 584, 589.
 Østrig 32, 359, 447 f., 472, 621, 625,
 643.
 v. Otken, Johan Wilhelm, Ingeniør-
 officer, 678.

HISTORISK TIDSSKRIFT

TIENDE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

AXEL LINVALD

ANDET BIND

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

1932—34

Indhold.

Afhandlinger.	Side
La Cour, Vilh. , Lektor, Dr. phil., Adam af Bremens Meddelelser om Sven Estridsson	484—539
Fabricius, Knud , Professor, Dr. phil., Corn. Hamsfort og den danske Bonde	540—555
Hassø, Arthur G. , cand. mag., Den danske Regering og Koffardifarten Nord om Norge i det 16. Aarhundrede	556—608
Hjelholt, Holger , Arkivar, Dr. phil., Ansættelsen til Mølleskyld i Christian V.s Matrikel	36— 58
Linvald, Axel , Rigsarkivar, Frederik den Stores Statsopfattelse	1— 35
Olrik, Jørgen , Museumsinspektør, Studier over Sakses historiske Kilder	149—289
Steenstrup, Johannes , Professor, Dr. jur. & phil., Flertal og Mindretal. En Undersøgelse om Afstemning og Valg i Danmark i ældre Tid	449—483

Smaastykker.

Bruun, Henry , cand. mag., Var Udstederne af Opsigelsesbrevet af 23. Juni 1439 alle Rigsraader?	84— 92
Steenstrup, Johannes , Professor, Dr. jur. & phil., Kong David	290—292

Oversigter.

Andersen, C. O. Bøggild , mag. art., Dronning Christina	92—106
Jacobsen, Lis , Dr. phil., Om det nye danske Diplomatarium og Principperne for dets Udgivelse	609—618
Jørgensen, Harald , cand. mag., Fransk Revolutionshistorie efter Verdenskrigen (1918—30)	293—322
— Historieundervisningens Reform	619—649
Wendt, Frantz Wilh. , cand. mag., Nyere amerikansk Historie-skrivning	106—115

Anmeldelser.

Arup, Erik, Danmarks Historie. II. Bd. (1932). Anm. af Prof., Dr. phil. Knud Fabricius	323—369
---	---------

	Side
Ehrencron-Müller, II., Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bd. I—XI (1924—34). Anm. af Bibliotekar B. Erichsen	650—654
Elling, Chr., Holmens Bygningshistorie 1680—1770 (1933). Anm. af Prof., Dr. phil. Knud Fabricius	670—682
Fabricius, Knud, Das antike Syrakus (1932). Anm. af Prof., Dr. phil. K. Friis Johansen	397—401
Heckscher, Eli F., Merkantilismen (1931). Anm. af cand. mag. Erik Møller	401—407
Hild, Joachim, August Hennings, ein schleswig-holsteinischer Publizist um die Wende des 18. Jahrhunderts (1932). Anm. af kgl. Ordenshistoriograf, Dr. phil. Louis Bobé	385—390
Ursprung und Geschichte des Artikels V des Prager Friedens. Die deutschen Akten zur Frage der Teilung Schlesiens (1863—1879). Hrsg. von Fritz Hähnsen. I—II. (1929). Anm. af cand. mag. Povl Bagge	66—70
Jensen, Hans, De danske Stænderforsamlingers Historie 1830—1848. I. Del (1931). Anm. af Prof., Dr. Johs. Steenstrup	59—66
Johansen, Paul, Die Estlandliste des Liber Census Daniæ (1933). Anm. af Landsarkivar Svend Aakjær	663—667
Jørgensen, Ellen, Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800 (1930). Anm. af Prof., Dr. Johs. Steenstrup	369—379
Kingo, Th., Aandelige Siunge-Koor, udg. af J. Oskar Andersen og M. H. Pedersen (1931). Anm. af Arkivar, Dr. theol. Bj. Kornerup	70—75
Koch, L. J., Salmedigteren Brorson (1931). Anm. af Arkivar, Dr. theol. Bj. Kornerup	70—75
Linvald, Axel, Bistrup. Byens Gods 1661—1931 (1932). Anm. af Landsarkivar Svend Aakjær	667—670
Mager, Friedrich, Entwicklungsgeschichte der Kulturlandschaft des Herzogthums Schleswig in historischer Zeit. I. Bd. (1930). Anm. af Arkivar Johanne Skovgaard	394—397
Nieliendam, Robert, Det kgl. Teaters Historie 1874—1922. Bd. I—V (1921—30). Anm. af Dr. phil. Torben Krogh	390—394
Otto, Alfred, Liber daticus Roskildensis (1933). Anm. af Bibliotekar, Dr. phil. Ellen Jørgensen	661—663
Bismarck und die nordschleswigsche Frage. Hrsg. von Walter Platzhof, Kurt Rheindorf u. Johs. Tiedje (1925). Anm. af cand. mag. Povl Bagge	66—70
Rockstrøh, K. C., Norges Forsvar 1717—1718. Bidrag til den store nordiske Krigs Historie (1932). Anm. af Admiral Th. Topsøe-Jensen	380—384
Nordisk Kultur. Red. af Johs. Brøndum-Nielsen, Otto v. Friesen og Magnus Olsen. Bd. VI, IX, XVIII, XXIII, XXIV, XXV og XXVII (1931—33). Anm. af Museumsinspektør, Dr. phil. Poul Nørlund	654—660
Det norske folks liv og historie gennem tiderne I, II, V, IX. Anm. af Lektor, Dr. phil. Vilh. la Cour	75—79

Nekrologer.

Alexander Rasmussen af Bjørn Kornerup	118—119
Hans Kjær af Poul Nørlund	408—409

	Side
Edvard Bull af Ellen Jørgensen	409—410
Max Lenz af Harald Jørgensen	410—411
Ulrich von Willamowitz-Moellendorff af Carsten Høeg	411—416
Lujo Brentano af Harald Westergaard	416—417

Nyt fra historisk Videnskab.

Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. Aarsmøde 1931. Prof., Dr. Johs. Steenstrups Mindetale over Rigsarkivar Kr. Erslev. — Det kgl. Biblioteks fotografiske Samling af danske Manuskripter i Udlandet (E. J.). — Ny Udgave af Brickas Dansk biografisk Leksikon (Povl Engelstoft). — Oppermann og Grundtvig: <i>Bibliographia universalis silviculturae</i> . I. Dania (Alfr. Krarup). — Knud Berlin: Danmarks Ret til Grønland (E. M.). — De danske Udgravninger i Sjilo (Otto Koefoed-Petersen). — Udenlandske Fund til Belysning af Danmarks ældre Historie (E. J.). — Olaf Carlsen: Realistiske Strømninger i den højere Skoles Undervisning. II. Filantropinisterne (H. P. Langkilde). — Spansk Beretning om Spaniernes Ophold i Danmark (Hans Aage Paludan). — Tidsskriftet »Nordelbingen« (Svend Larsen). — Sture Bolin: Om Nordens äldsta Historieforskning (Jorgen Olrik). — G. A. Donner: Kardinal Wilhelm von Sabina (Jorgen Olrik). — Edvard Thermanius: »Lantmannapartiet«, dess uppkomst, organisation och tidligare utveckling (Hans Jensen). — International Bibliography of Historical Sciences (Alfr. Krarup). — Jahresberichte für deutsche Geschichte (E. J.). — Dahlmann-Waitz: Quellenkunde der deutschen Geschichte. 9. Udg. (E. J.). — Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen 41.—42. Bd. (Ax. L.). — Mathilde Breiholz: Preussen und Dänemark während des siebenjährigen Krieges (Ax. L.). — Karl Stählin: Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart (Ax. L.). — C. K. Webster: The Foreign Policy of Castlereagh 1812—15 og G. J. Renier: Great Britain and the Establishment of the Netherlands 1813—15 (Aage Fosmer Blomberg). — Harold Temperley: The Foreign Policy of Canning 1822—27 (Harald Jørgensen). — Englands økonomiske Historie (Georg Norregaard). — Marc Bloch: Les caractères originaux de l'histoire rurale française (Svend Aakjær). — Ny dansk Udgave af Hjalmar Holmquists Kirkehistorie (Bjørn Kornerup).....	116—148
Kildeskriftselskabets Aarsmøde 1932 (Holger Hjelholt). — Danmarks Kirker (M. Mackeprang). — Festskrift til H. P. Hanssen (E. J.). — Udgravningerne i Hedeby (Vilh. la Cour). — Hamburgisches Urkundenbuch (E. J.). — C. M. Smidt: Cistercienserkirken i Løgum (P. N.). — Franz v. Jessen: En slesvigsk Statsmand: Thomas Balthazar v. Jessen (E. M.). — P. Boissonade & P. Charliat: Colbert et la Compagnie de Commerce du Nord (Georg Norregaard). — Th. Thaulow: En dansk Statsminister fra sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede (Ax. L.). — Carl Gehrcke: Theodor Mommsen als schleswig-holsteinischer Publizist og Anni Meetz: Johann Gustav Droysens politische Tätigkeit in der	

- Schleswig-Holsteinischen Frage (Svend Larsen). — Lawrence D. Steefel: The Schleswig-Holstein Question (Povl Bagge). — Kay Larsens Bøger om de danske Tropekolonier (Georg Nørregaard). — Charles Callan Tansill: The Purchase of the Danish West Indies (E. M.). — Olaf Carlsen: Christian Molbech og Sorø I (Bjorn Kornerup). — Otto Smith: Aalborg (Victor Hermansen). — Arne Sundbo: Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie (Victor Hermansen). — Ed. Meyer: Der Orient vom zwölften bis zur Mitte des achten Jahrhunderts (Otto Koefoed-Petersen). — Jérôme Carcopino: Autour des Gracques og Sylla ou la monarchie manquée (Adam Afzelius). — Ernst Kantorowicz: Kaiser Friedrich der Zweite (William Norvin). — Et biografisk Værk om samtlige engelske Parlamentsmedlemmer (Kaj Müller). — Bibliographie d'Histoire Coloniale (Georg Nørregaard). — Henri Sée: Französische Wirtschaftsgeschichte (Georg Nørregaard). — Rudolf Kjellén: Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege (H. J. Hansen Glædemark) . . . . . 417—448
- Danske Forfatningslove. Udg. af Jens Himmelstrup og Jens Møller (Knud Berlin). — Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen indtil 1864 (Bjorn Kornerup). — Marius Vibæks Oversigter over Handelens Historie (F. W. W.). — Edw. Dirckinck-Holmfeld: Det tjekkoslovakkiske Folks Historie (A. G. Hassø). — Joseph Davidsohn: Den økonomiske Historieopfattelse (F. W. W.). — Volquart Pauls: Hundert Jahre. Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1833—13. März—1933 (E. J.). — Louis Bobé: Moritz Hartmann og Danmarks Forbindelser med Republikken Venedig (P. N.). — Elisa v. d. Recke: Mein Journal (Carl Roos). — Troels G. Jørgensen: Anders Sandøe Ørsted, hans Liv og Arbejde (Hans Jensen). — Cl. Clausen: Horsens Statsskole 1532—1932 (Bjorn Kornerup). — Olaf Carlsen: Christian Molbech og Sorø II (Bjorn Kornerup). — Alb. Olsen: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid etc. (Aksel E. Christensen). — Skrifter udg. af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi (F. W. Wendt). — Køge Bys Historie (Aksel E. Christensen). — Det norske Folks Liv og Historie VI (F. W. Wendt). — Arthur Montgomery: Industrialismens genombrott i Sverige (Henry Bruun). — G. A. Donner: Striden om arvet efter köpmannen Jakob Frese 1455—1510 (F. W. W.). — Felix Merkel: Das Aufkommen der deutschen Sprache in den städtischen Kanzleien des ausgehenden Mittelalters (Aksel E. Christensen). — Steinberg: Die Bildnisse geistlicher und weltlicher Fürsten und Herren 950—1200 (P. N.). — Willy Andreas: Deutschland vor der Reformation (E. J.). — Karl Brandt: Deutsche Reformation und Gegenreformation (Knud Fabricius). — Historiske Arbejder i Anl. af 300-Aaret for Gustav II Adolfs Død (Arthur G. Hassø). — C. R. Fay: The Corn Laws and Social England (Georg Nørregaard). — Henri Pirenne: Histoire de Belgique (F. W. W.). — Foreign Affairs Bibliography (F. W. W.) . . . . . 683—717
- Navneregister ved cand. mag. Aksel E. Christensen . . . . . 723—756

Bøger indsendte til Redaktionen.

- Sune Ambrosiani: Vem har bebott kruttornet i Visby? Stockh. 1933.
Sigfrid Andgren: Konung och Ständer 1809—1812. Lund 1933.
Willy Andreas: Deutschland vor der Reformation. Stuttgart, Berlin 1932.
Octave Aubry: Kongen af Rom. Overs. af Axel Broe. Kbh. 1933.
Eugène Bagger: Frantz Joseph. Kbh. 1933.
Camille Bloch: Les causes de la guerre mondiale. Paris 1933.
Gunnar Bolin: Stockholms Uppkomst. Uppsala 1933.
C. S. B. Buckland: Friedrich von Gentz' Relations with the British Government during the Marquis Wellesley's Foreign Secretaryship of State. London 1933.
L. M. Bååth: Hälsingborgs Historia. II Del I. Hälsingborg 1933.
Olaf Carlsen: Christian Molbeck og Sorø. II. Kbh. 1933.
J. V. Christensen: En forsvunden Valplads. Sorø 1933. Særtr. af Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt.
Ludvig Daae: Stortingserindringer. 6. Hefte. Oslo 1933.
Flemming Dahl: C. G. Andræs Taler. Kbh. 1934.
Frantz Dahl: L'œuvre juridique d'A. S. Ørsted. Kbh. Paris. 1934.
Nils Edling: Uppländska Konungsdömar. Uppsala 1933.
Oscar J. Falnes: National Romanticism in Norway. New York 1933.
C. R. Fay: The Corn Laws and Social England. Cambridge 1932.
Vilhelm Grundtvig: Nordiske Kongresser. Oslo 1933.
Philip Guedalla: Det andet Kejserdømme. Kbh. 1933.
Carl Hamann: Die Beziehungen Rügens zu Dänemark von 1168 bis zum Aussterben der einheimischen rügischen Dynastie 1325. Greifswald 1933.
J. W. Hamner: Visby Domkyrkas Gravstenar. Stockh. 1933.
Arthur G. Hassø: Rigshofmester Kristoffer Valkendorf til Glorup. Kbh. 1933.
Wilhelm Heinsohn: Das Eindringen der neuhochdeutschen Schriftsprache in Lübeck während des 16. und 17. Jahrhunderts. Lübeck 1933.
Skrifter af Paulus Helie udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. 4. Bd. v. Marius Kristensen. Kbh. 1934.
Peter de Hemmer Gudme: Fra Nebukadnesar til Hitler. Kbh. 1934.
Poul Hennings: Slægtsforskning. Kbh. 1933.
Adolf Hitler: Min Kamp. Kbh. 1934.
Holger Hjelholt: Falsters Historie. I. Del. Kbh. 1934.
H. Hjorth-Nielsen: Københavns Bagerlaug. Kbh. 1933.
Lis Jacobsen: Evje-Stenen og Alstad-Stenen. Oslo 1933.
Emil Jalava: Liber Scholae Aboensis. Helsingfors 1933.
Þorkell Jóhannesson: Die Stellung der freien Arbeiter in Island. Reykjavik, Kbh. 1933.
J. E. A. Jolliffe: Pre-feudal England. The Jutes. Oxford 1933.
Liselotte Krüger: Die Hamburgische Musikorganisation im XVII Jahrhundert. Leipzig 1933.
Kjell Kumlien: Karl Knutssons politiska verksamhet 1434—1448. Stockholm 1933.
Danmark-Norges Traktater 1523—1750 udg. af L. Laursen. 9. Bd. Kbh. 1933.
Hendrik van Loon: Rembrandt van Rijn, hans Liv og hans Samtid. Oslo 1933.

- Vilhelm Marstrand: Aabenraa c. 1028—1523. Kbh. 1933.
- Hakon Müller: Kilder til Danmarks Historie efter 1660. IV. Kbh. 1933.
- Michael Neiiendam: Erik Pontoppidan. II. Kbh. 1933.
- Rolf Nordhagen: De senkvartære Klimavekslinger i Nordeuropa og deres Betydning for Kulturforskningen. Oslo 1933.
- Claus Nordmann: Nürnberger Grosshändler im spätmittelalterlichen Lübeck. Nürnberg 1933.
- Alfred Otto: Liber Daticus Roskildensis. Kbh. 1933.
- Hartmut Piper: Die Gesetze der Weltgeschichte. Aegypten. Leipzig 1933.
- K. C. Rockstroh: Krigens Afslutning 1719—1720. Kbh. 1934.
- Georg Rønberg: Dronning og Elskerinde. Kbh. 1933.
- Kay Schmidt-Phiseldack: Niels Treschows Historiefilosofi. Kbh. 1933.
- Jérôme og Jean Tharaud: Jødernes Historie i Omrids. Kbh. 1933.
- Hans Toll: Kring Trekungarslaget vid Helgeå År 1025. Stockh. 1933.
- Carl R. af Ugglas: Lödöse. Göteborgs Jubileumspublikationer. Göteborg 1931.
- S. Widding: Dansk Messe, Tide- og Psalmesang 1528—1573. Vol. II. Kbh. 1933.
- Robert I. Warshow: Wall Street. Kbh. 1933.
- Walther Vogel: Das Emporium Reric. Særtryk af: Festskrift til Halvdan Koht. 1933.
- Danmarks Kirker. Udg. af Nationalmuseet: Præstø Amt. 3.—4. Hefte. Kbh. 1933—34.
- Dansk Tidsskrift-Index. 18. Aarg. Kbh. 1933.
- Økonomi og Politik. 7. Aarg. Nr. 3—4. Kbh. 1933—34.
- Studier fra Institutet for Historie og Samfundsøkonomi. II. Mænd og Meninger i dansk Socialpolitik 1866—1901. Kbh. 1933.
- Vendssysselske Aarbøger. Hjøring 1933.
- Suomen Kultuurhistoria. 1933.
- Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Ergänzungsband 1, Heft 3. Bibliographie zur schleswig-holsteinischen Geschichte und Landeskunde für 1931. Neumünster 1933.
- Politische Correspondenz Friederichs des Grossen. 43. Bd. Leipzig 1933.
- Mémoires de la Société Nationale Académique de Cherbourg. Vol. XXII. Cherbourg 1933.
- Revue des questions historiques. Nov. Paris 1933.
- Bulletin of the Institute of Historical Research. Vol. XI. Number 31—32. London 1933.
- Catalogue of the Publications of the University of California Press. Berkeley.
- Meddelelser fra Det norske Rigsarkiv. III. 4. Oslo 1933.
- Svensk historisk Tidsskrift. 53. 1. Stockh. 1933.
- Scandia. Tidsskrift för historisk Forskning. VI. 2. Stockh. 1933.
- Norsk historisk Tidsskrift. 29. 5. Oslo 1933.
- Bergens historiske Forenings Skrifter. Nr. 39. Bergen 1933.
- Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXXXV; Förhandlingar og CCXXXVI: Historiska och litteraturhistoriska Studier. Helsingfors 1933.
- Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXXXVII—CXXXVIII Konung Gustav III.s Brevväxling med Adolf Fredrik Munc. Studier i Nord. Filologi. Släktbok. Helsingfors 1933.
- Genealogiska Samfundets i Finland Årsskrift. XIV—XV. 1930—1931. Helsingfors 1933.

Desuden udveksler Historisk Forening Publikationer med følgende historiske Selskaber og Institutioner:

Historische und antiquarische Gesellschaft, Basel. -- Verein f. Geschichte der Mark Brandenburg, Berlin. -- Elbinger Jahrbuch, Elbing. -- Verein f. Hamburgische Geschichte, Hamburg. -- Verein für Lübeckische Geschichte u. Altertumskunde, Lübeck. -- Historischer Verein f. d. Niederrhein, Cöln. -- Historischer Verein von Oberbayern, München. -- Oldenburger Verein f. Altertumskunde u. Landesgeschichte, Oldenburg. -- Verein f. Geschichte u. Landeskunde, Osnabrück. -- Gesellschaft für Pommersche Geschichte u. Altertumskunde, Stettin. -- Rügisch-pommerscher Geschichtsverein, Greifswald. -- Universitätsbibliothek, Rostock. -- Sächsischer Altertumsverein, Dresden. -- Thüringisch-sächsischer Verein, Halle. -- Verein f. thüringische Geschichte u. Altertumskunde, Jena. -- Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumskunde der Ostseeprovinzen, Riga. -- Estnisches staatliches Zentralarchiv, Tartus. -- Société académique d'histoire, Dorpat. -- Historisk Tidskrift f. Finland, Helsingfors. -- Genealogiska Samfundet f. Finland, Helsingfors. -- Historiallinen Aikakauskirja, Helsingfors. -- Ajalooline Ajakiri, Åbo. -- Pamiętnik historyczno-prawny, Lwow. -- Revue des études hongroises, Paris. -- Société des Bollandistes, Bruxelles. -- Bibliothèque de l'Université, Louvain. -- American-Scandinavian Foundation, New York. -- Jewish National and University Library, Jerusalem. -- The Chinese Social and Political Science Review, Peiping.

INDHOLD

	Side
Flertal og Mindretal. En Undersøgelse om Afstemning og Valg i Danmark i ældre Tid. Af Professor, Dr. Johannes Steenstrup	449—483
Adam af Bremens Meddelelser om Sven Estridssøn. Af Lektor, Dr. phil. Vilh. la Cour	484—539
Corn. Hamsfort og den danske Bonde. Af Prof., Dr. phil. Knud Fabricius	540—555
Den danske Regering og Koffardifarten Nord om Norge i det 16. Aarhundrede. Af cand. mag. Arthur G. Hassø	556—610
Oversigter:	
Om det nye danske Diplomatarium og Principperne for dets Udgivelse. Af Dr. phil. Lis Jacobsen	611—618
Historieundervisningens Reform. Af cand. mag. Harald Jørgensen	619—649
Anmeldelser	650—682
Nyt fra historisk Videnskab	683—717
Meddelelser om Dansk historisk Forening i Aarene 1931 og 1932	718—720
Navneregister. Ved Aksel E. Christensen	723—756
